

Dr. Petheó Attila

**NEMZETMEGTARTÓ REFORMÁTUS EGYHÁZ
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI FELVIDÉKEN**

Dr. Petheő Attila

**NEMZETMEGTARTÓ
REFORMÁTUS EGYHÁZ
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI
FELVIDÉKEN**

150 *éve*
a pedagógusképzésért

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2024

ISBN (nyomtatott): 978-963-648-003-5
ISBN (pdf): 978-963-648-004-2

Kiadja:
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2024

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kötet irányát ft. dr. Molnár János határozta meg, akinek nagy szerepe volt abban, hogy korábbi terveimtől eltérően új vizekre tudtam evezni. Halála miatt sajnos személyesen nem tudom ezt megköszönni, de monográfiámat az emlékének szentelem.

Külön ki kívánom emelni dr. Somogyi Alfréd folyamatos szakmai segítségét, amivel erőt adott a munkában. Dr. Szarka László és dr. Tömösközi Ferenc szakmai tanácsai a szakszerű kutatásban és az egyes látásmódok értékelésében segítettek. Dr. Pető Bálint a dolgozat felépítésének alakításában és a szakmai nyelvezet használatában működött közre. Köszönöm dr. Kovács Ábrahámnak, hogy doktori témavezetőmként tanácsaival segített. Hálával tartozom a SJE RTK korábbi dékánjának, dr. Lévai Attilának is.

Külön köszönettel tartozom Kassai Gyula lévai, Görözdi Miklós nemesócsai, Borsicky Judit szapi és Tücsök Zsuzsanna dunaradványi lelkészeknek, hogy betekintést adtak egyházközségeik irattárába.

A támogató hozzáállásért köszönettel tartozom a budapesti Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára vezetőjének, dr. Horváth Erzsébetnek, és levéltárosának, Kánási Szabolcsnak; a prágai Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické levéltárosának, Vendula Zejfartovának, illetve a lévai Barsi Múzeum kutatójának, Nikola Mihálovának.

A könyvet Balázsnak és Barnának ajánlom!

ABSTRAKT

Moja kniha sa zaoberá tými účinkujúcimi doby, ktorí napriek búrkam histórie zachovali svoju maďarskú národnosť a reformované vierovyznanie. Nestačí, že oni sami obstáli, ale spravili všetko aj preto, aby posilnili časť národa, núteného žiť v novom štáte, vo svojej viere a v národnostnom vedomí. Neboli činní len teoreticky, ale efektívnou praktickou prácou vybudovali samostatnú cirkevnú a inštitucionálnu sieť pre Maďarov na Slovensku, čo napomohlo tunajšej komunite k tomu, aby odolalo asimilačným snahám štátu. Vo svojej práci predstavím inštitucionálne pozadie reformovanej cirkvi, poskytnem náhľad do vzťahov Maďarska k maďarskej komunite na Slovensku, oboznámim čitateľa s rôznymi životnými príbehmi duchovných, ktorí posilňovali národ, pre poučenie poukazujem na krivdy, ktoré postihli učiteľov a duchovných reformovaného vierovyznania, respektíve upozorňujem na dobový dokument, ktorý sa pokladá za novinku.

Kľúčové slová: duchovný reformovaného vierovyznania, krivdy, maďarská menšina v Československu, reformovaná cirkev, učiteľ reformovaného vierovyznania, vysokoškolské vyučovanie.

ABSZTRAKT

Könyvem a Trianon utáni időszaknak azokkal a szereplőivel foglalkozik, akik a történelem viharai ellenére megtartották magyar nemzetiségüket és református vallásukat. Nem elég, hogy ők maguk helytálltak, de mindent megtettek azért, hogy megerősítsék hitében és nemzettudatában az új országba kényszerített nemzetrészt. Nem csupán elméleti, hanem hatékony gyakorlati munkával önálló egyházi és intézményi hálózatot építettek a felvidéki magyarság számára, ami hozzásegítette a közösséget ahhoz, hogy ellenálljon az állami asszimilációs törekvéseknek. Dolgozatomban bemutatom a református intézményi hátteret, ízelítőt adok a felvidéki közösséghez való magyarországi viszonyulásból, nemzetet erősítő különféle lelkeszi pályákat ismertetek meg, okulásul rávilágítok a református tanítókat és lelkeszket ért sérelmekre, illetve felhívom a figyelmet egy újdonságnak számító kordokumentumra.

Kulcsszavak: csehszlovákiai magyar kisebbség, felsőoktatás, sérelmek, református egyház, református lelkesz, református tanító

ABSTRACT

My book deals with the actors of the period who, despite the storms of history, kept their Hungarian nationality and Reformed religion. They not only did hold on, but they did everything they could to strengthen the faith and national consciousness of those Hungarians who were forced to live in the new country. With theoretical and an effective practical work they built an independent church and institutional network for Hungarians in Slovakia, which helped the community to resist state assimilation efforts. In my Dissertation I present the institutional background of the Reformed Church, I give an introspection into the Hungarian attitude towards the mentioned community in Slovakia, I introduce various pastoral careers that had strengthened the nation and as a lesson I highlight the grievances against the Reformed teachers and clergymen, respectively I would like to draw attention to an age document which is a novelty.

Keywords: higher education, Hungarian minority in Czechoslovakia, grievances, Reformed Church, Reformed clergyman, Reformed teacher.

TARTALOM

I. A református egyház nemzetmegtartó szerepe a két világháború közti Csehszlovákiában	11
1. Bevezetés	11
2. A mű szerkezete és főbb kutatási céljai	11
2.1. Források	13
2.2. Historiográfiai áttekintés	15
3. Történeti háttér	16
3.1. A Trianon előtti korszak társadalmá	16
3.2. Az államalkotó többség	16
3.3. A csehszlovákiai magyarság	18
3.4. A csehszlovákiai magyar politikum	21
3.5. Az oktatásügy helyzete Csehszlovákiában	25
3.5.1. Elemi iskolai oktatás	26
3.5.2. Középiskolai oktatás	27
3.5.3. Felsőoktatás	29
3.5.4 A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület és a Magyar Tanító című lap	30
II. A református értelmiségi képzés Csehszlovákiában	38
1. Egyházi igény a lelkész- és tanítóképzésre, egyházügyi átalakítások	38
2. A Losonci Teológiai Szeminárium	43
2.1. A teológia tanári kara	49
2.2. A teológiai szeminárium szervezeti szabályzata kiemelt fontosságú szakaszai	54
2.3. Református Irodalmi Társaság	55
2.4. A gyakorlati teológiai oktatás	56
2.5. A szlovák nyelv oktatása	57
2.6. Nők a teológián	58
2.7. Duális képzés a teológián	60
3. A komáromi tanítóképző	61
3.1. A református tanítóképző felállításának tervei és megalakulása	64
3.2. A komáromi tanítóképző rendtartási szabályzata	70
3.3. A neveléstan tárgy küldetése	71
3.4. A gyermeklélektan tárgy küldetése	72
3.5. Tanítási gyakorlat, gyakorlóiskolai képzés	73
3.6. Az államnyelv oktatásának fontossága a tanítóképzőben	74
3.7. Zeneoktatás	75
4. Összegzés	76

III. A református egyházat ért sérelmek a Trianon utáni Csehszlovákiában	78
1. Református iskolaügyi sérelmek	78
2. A református lelkészeket ért sérelmek	87
3. Sörös Béla meghurcolása.	93
IV. Nemzetmegtartó lelkészek	96
1. Antal Gyula	96
1.1. A városépítő lelkész	96
1.2. A városvezető	109
2. Birtha József	114
2.1. A lévai egyházépítő	114
2.2. Közíró és lapigazgató	124
2.3. A politikus.	132
2.4. Birtha és a lévai gyülekezet közötti ellentét	136
3. Csekes Béla	140
3.1. A falusi lelkész	140
3.2. A nemzetközi kapcsolatok ápolója.	145
3.3. A Református Világszemle	149
4. Gyalókay László, a pragmatikus egyházi vezető	160
4.1. A született lelkész.	160
4.2. A konzervatív és hatékony esperes.	163
4.3. A sokoldalú vezető.	168
V. A csehszlovákiai magyar református közösség helyzetéről a Trianon után megjelenő magyarországi lapokban	172
VI. Tárnok Gyula és a Szürke könyv	182
1. Katona, lelkész, polgár.	182
2. A Szürke Könyv.	186
VII. Összefoglalás	190
IX. IRODALOM	192
Levéltári források:	192
Jegyzőkönyvek:	192
Folyóiratok	194
Monográfiák, tanulmányok	195
Online források	199

I. A REFORMÁTUS EGYHÁZ NEMZETMEGTARTÓ SZEREPE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

1. Bevezetés

A Selye János Egyetem Református Teológiai Karán nyílt alkalmam belemerülni a felvidéki református egyház Trianon utáni történetének tanulmányozásába. Az irányt nt. Molnár János dékán úr szabta meg számomra, méghozzá úgy, hogy az atyai terelést a kezdetekben észre sem vettem. Később az ő javaslatára irányítottam a figyelmemet a reformátusság nemzetmegtartó szerepe felé. Nagy hatást gyakorolt rám az az ív, amit az egyház egy kilátástalan helyzetből a hit és a magyarság megélése által a talpra állás felé rajzolt. Természetesen az egyes életutak és az egyház tevékenységének tanulmányozásával sok új kérdés vetődött fel bennem. Ezek közül talán a leginkább megválaszolásra váró az, hogy miért nem emeljük látható magasságba a XX. századi lelkészeink, egyház- és nemzettartó szolgálóinak életútjait, hogy ne csupán tanulhassunk belőle, hanem az utánunk járó nemzedékek is példaképekre lelhessenek bennük? A magyarságnak és a reformátusságnak a Felvidéken is példaképekre van szüksége. A könyvemben tárgyalt személyiségek, illetve a két világháború között létrehozott intézményrendszer igazolja, hogy nem csupán múltunk, hanem jövőnk is van a szülőföldünkön.

2. A mű szerkezete és főbb kutatási céljai

A monográfia felépítése nem csupán logikai, hanem tartalmi rendet is követ. A történelmi és társadalmi bevezetőben a korszak megismertetését láttam fontosnak, majd az így megismert környezetben tárgyalom a csehszlovákiai oktatási rendszer nemzet-részünket ért sajátosságait. Itt felvázoltam a csehszlovákiai nemzet-rész kialakulásának történetét és a korszakra jellemző viszonyokat, a református egyház működési elveit, hiszen utóbbinak nemzetmegtartó szerepe nem írható le ezen környezeti tényezők hatásainak ismerete nélkül. A fejezet célja, hogy kellő alapul szolgáljon a kor cselekedeteinek, az egyház és állam kapcsolatának megértéséhez. A korszak bemutatásával egyszersmind képet kaphatunk egy olyan korról, amikor az új állam még meg nem lévő törvényei és a már nem élő magyar törvények szerint próbáltak élni a felek, ki-ki a saját hite és politikai beállítottsága szerint.

Ezután a reformátusság felsőfokú oktatási intézményeinek megalakulásával, életével és jelentőségével foglalkozom úgy, hogy nem feledkezem meg az egyháztörténeti szempontból fontos személyiségek megemlézéséről sem. A második fejezetnek külön

kiemelt fontosságú, eddig nem kutatott része, hogy a lelkész- és tanítóképző esetében az oktatási-nevelési célokat is kiemelem úgy, hogy bemutatom azokat a szakszerű és korszakalkotó folyamatokat, amelyek egyedivé, úttörővé és szakmailag megalapozottá tették a két intézmény létét. A célom, hogy láthatóvá váljék: a felvidéki reformátusság a saját lábára tudott állni ebben a kilátástalannak tűnő, morálisan és egzisztenciálisan egyaránt megterhelő helyzetben. Megalkotta saját önálló intézményrendszerét, valamint gondoskodott az egyház és a nemzetrészt megőrzéséről a képzésen keresztül.

A harmadik fejezetben a református tanítókat és lelkészeket ért sérelmeket mutatom be, ahol újdonságokkal is szolgálok akkor, amikor egymás mellé állítom a cseh, a szlovák és a magyar reakciókat a lelkészek állampolgársága esetében. Célom volt, hogy az olvasó ne csupán a magyar álláspontot ismerhesse meg ebben a kérdésben, hanem tisztában legyen azzal, hogy milyen emberi kapcsolatok befolyásolták a történéseket. Fontosnak tartom láttatni, hogy a sérelmek és az indokolt kiállás esetén voltak szövetségei a felvidéki reformátusságnak. Természetesen érzékelnünk kell, hogy a politika olykor az élet fölé kerekedett, de szintén szükséges látnunk, hogy sok esetben hiányzott a sajátjaink melletti egységes kiállás is ebben az időszakban.

A dolgozat további részében nemzetmegtartó lelkészi életpályákat mutatok be, természetesen nem véletlenszerűen kiragadott életművek alapján. Egységesen életüknek fő jellemzője volt az új államrend igazságtalanságaival szembeni határozott kiállás, a magyarságért való tenni akarás, az otthon szeretete, a hit által táplált erkölcsi tartásból fakadó életszemlélet. Összeköti őket az újító szándék és annak a tudatnak a megerősítése a társadalomban, hogy az adott helyzet egy átmeneti időszak. Mind a négy lelkész esetében fontosnak tartom, sőt magát a kutatási módszeremet is ehhez igazítottam, hogy egyházi és nemzeti szemszögből is bemutassam az ő pályájukat. A négy különböző ember közül Antal Gyula a háborút megjárt, szlovák nyelvet megtanuló lelkész, akinek munkáját a városi polgárság is megbecsülte azzal, hogy városbíró lehetett. BIRTHA JÓZSEF kiváló alapokat rakott le Léván, de a kisebbségi sort nem élte meg a Felvidéken, viszont szellemisége tovább élt idehaza. CSEKES BÉLA teremtő falusi lelkészként ápolt kiváló külföldi kapcsolatokat a sérelmeket szenvedő lelkésztársai érdekében, GYALÓKAY LÁSZLÓ esperes pedig a régióban, a konzervatív utat erősítve építette a nemzetet és az egyházat. Dolgozatomban mindegyikük életéről eddig feltáratlan újdonságokkal is szolgálok. A célom, hogy a köztudatba építsem életművüket.

Az ötödik fejezetben szükségesnek láttam rávilágítani arra, hogy mennyire máshová helyeződhetnek a hangsúlyok akkor, ha a magyarországi sajtó szemszögén keresztül látjuk magunkat. Ebben az időben, amikor előfordult, hogy kölcsönös, egymással szembeni igények merültek fel az egyházon belül, fontos, hogy saját magunkat is megerősítsen ez az újszerű szemléltetése a kor felvidéki reformátusságának, illetve annak, hogy mennyire jelentett értéket a kisebbségi sorban tett erőfeszítés az anyaországiak számára.

Munkám hatodik fejezetében egy sokak által emlegetett, ám nem ismert – így sosem idézett vagy ismertetett – kordokumentum-gyűjteményre kívántam felhívni a figyelmet, amely Tárnok Gyula marcelházi lelkész munkáját dicséri. Leginkább azért,

mert valószínű, hogy e munka nélkül a XX. század viharaiban elvesztek volna az általa feldolgozott iratok, illetve hasznos kiindulási alapként is szolgál a kutatók számára a korszak személyiségeinek, kapcsolatrendszerének feltárásában, értelmezésében. Az általam fellelt *Szürke könyv* korabeli dokumentumok és feljegyzések közel ezeroldalas gyűjteménye, ami nagyban elősegíti a két világháború közötti Szlovénia reformátussága életének megértését és kutatását. Sikerként értékelem, hogy ez a szöveggyűjtemény 2022-ben nyomtatásban is megjelent jómagam és Tömösközi Ferenc kollégám szerkesztésében.

Maga az értekezés elsősorban azt a munkásságot kívánja láttatni és kiemelni, amelyet a református egyház a Trianon utáni időben a felvidéki magyar nemzettrész megtartása érdekében tett. Mindennek a fontosságát ritkán értékeljük. Munkám hivatott arra is, hogy az eredményeket és azokat a látásmódokat is megismertesse az olvasókkal, amelyeket olykor a személyes érdekek, az egyéni egzisztencia vagy pusztán az egyének közti kapcsolatok befolyásoltak, de nem szabtak gátat a közös célokért való cselekvésben. A műben arról olvashatnak, hogy a kialakított intézményrendszer, a lelkészek – hivatásuk kereteit túllépő – feladatvállalásai, az egymásra utaltság a sérelmekkel teli időkben és a saját lábra állásban miként erősítette meg közösségünket, és segített bennünket hozzá ahhoz, hogy magyarul élhessük jelenünket.

Arról viszont nem írok ebben a munkámban – de szándékaim szerint a későbbiekben foglalkozom vele –, hogy milyen harcokat vívott az egyház a saját törvényei elfogadása érdekében Csehszlovákiában, vagy hogy Sedivy László mártírhalt halt lelkésznek Esterházy János mellett lenne méltó helye a szlovákiai magyar emlékezetben, illetve, hogy Narancsik Imre vagy Balogh Elemér – és még sorolhatnánk a tiszteltre méltó elődöket – személye miként járult hozzá az egyház és a nemzet épüléséhez. Az elkövetkezendőkben bővebben foglalkozni kívánok a cseh és a felvidéki magyar kapcsolatokkal, illetve természetesen nem mehetek el szó nélkül a katolikus egyház szerepének kutatási hiányosságai mellett a két világháború közötti Felvidéken, ami különleges kihívást jelent a számomra. Ezek a témák is megérdemelnek a közeljövőben egy-egy kutatást és tanulmányt. Úgy gondolom, ezeknek a témáknak a méltó feldolgozása igazi példaképek kiemelése nélkül nem történhet meg, és az ő példájuk ismerete nélkül nem okulhatunk kellőképpen a múltból. A tudományos munka megköveteli az objektivitást – ami embert próbáló feladat, főképpen, amikor a kutató az elnyomásal, a jogfosztással szembesül –, nem látom azonban ezzel ellentétesnek, ha a tárgyalt témakörökben a lelki háttérrel, olykor az élő hitet és a történeti valót is együtt látatjuk.

2.1. Források

A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában kutathattam három hónapon át. Ennek köszönhetően találtam rá az eddig csak kéziratban létező, Tárnok Gyula által készített *Szürke könyvre*, amely kordokumentumokat tartalmaz a református

egyház két világháború közötti csehszlovákiai helyzetéről. Ezen az anyagon kívül átolvastam és kigyűjtöttem az időszak felvidéki egyházi anyagait is. A nemesócsai és a dunaradványi református egyházközségek irattáraiban 2020 őszén Gyalóky László esperes és Csekes Béla élettörténetét kutattam. Ekkor még a Csekes által kiadott folyóiratok számaiból nem találtam példányokat, míg a regionális lapok kutatásának a járványhelyzet szabott gátat. A Csekes-életrajz egyre teljesebbé vált azonban a szapi paróikia irattárának kutatása, illetve a Református Világszemle számainak digitalizálása után.

Az egyházi jegyzőkönyvek közül az 1920 és 1943 közötti időszak fellelhető dokumentumait használtam kutatásaim során, amelyek az egyházmegyék, az egyházkerületek és az egyes zsinatok iratanyagára terjedtek ki.

A budapesti Országgyűlési Könyvtárban az általam tárgyalt időszak parlamenti felszólalásaiban célirányosan kutattam a felvidéki református politikusokat. Itt találtam meg Birtha József felszólalásait és az ő sorsára utaló bejegyzéseket is. Ugyanebben a hónapban konzultáltam a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatójával, Simon Attilával, és kaptam tőle levéltári forrásokat a *Školský referát* (Iskolai Referátus) anyagaiból az iskolaügyi sérelmeket illetően.

A prágai *Českokobratká cirkev evanjelická* (Cseh Testvérek Egyháza) levéltárában kutathattam 2020. március első napjaiban, majd 2021 tavaszán. Itt a felvidéki református papság állampolgársági ügyeinek részleteiről, a skót – cseh – felvidéki magyar kapcsolatokról, a cseh – felvidéki magyar kapcsolatokról, a lelkészeket ért sérelmekről, illetve Csekes Béla közvetítő szerepéről találtam használható anyagokat. Ezenfelül beletekinthettem abba, hogy miképpen látszódtak ügyeink cseh szemszögből.

A prágai *Národní archiv*ban (Nemzeti Levéltár) 1924-25-ös jelentéseket találtam a református egyház nemzetközi kapcsolatairól, eredeti aláírásokkal olvashattam az 1921-es köztársasági elnöknek írt Memorandumot, 1920-ból a kormányzati referens anyagait a református egyházzal, az 1924-es állam és egyház közötti tárgyalások leiratait és komisszári beszámolókat. Szintén itt találtam 1936-ból jelentéseket a református egyházon belüli nemzetiségi ügyek kezeléséről.

A Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltárában 2022 tavaszán volt alkalmam kutatni a csehszlovákiai magyar történeti egyházak és a csehszlovák külügyminisztérium kapcsolatait.

A lévai Barsi Múzeum irattárában 2020 őszén a korabeli lévai közéleti lapokat kutattam, amelyek közül a *Lévai Órállót* a helyi református lelkész adta ki. Eddig ezeknek az újságoknak csak a létezéséről tudtunk. A *Bars* és a *Lévai Órálló* negyven év alatt megjelenő lapszámainak majdnem mindegyikét megtaláltam, és nagy részüket digitalizáltam is – ezekben főként a lévai lelkészekről találtam anyagokat. Természetesen a korszakban, Csehszlovákiában és Magyarországon megjelenő egyházi és világi lapok, illetve folyóiratok kutatását is elvégeztem, amelyben nagy segítségemre volt az Arca-num kutatási felület.

2.2. Historiográfiai áttekintés

A korszak felsőoktatásával a kortársak közül Szabó Antal *A Szlovákia Református Keresztyén Egyház története* című, 1987-ben készült kéziratos munkája, valamint Nagy Zoltánnak a losonci teológia történetét megörökítő, *A losonci református teológiai szeminárium története* című kézirata foglalkozott behatóan. A kisebbségi helyzetbe került református egyház történetét, benne a felsőoktatás és a népoktatás helyzetét Csomár Zoltán *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története* című munkája dolgozta fel részletesen. Azt gondolom, hogy ez a három, tárgyalt intézményekhez kötődő szerző szolgálhatja az oktatással kapcsolatos kutatások alapját. Az elmúlt évtizedekben a korszak szlovenszkói felsőoktatásával Csicsay Alajos, Lévai Attila, Somogyi Alfréd, Popély Gyula és Tömösközi Ferenc foglalkozott behatóan. Csicsay Alajos 2002-ben kiadott, *Iskolatörténet* című művében átfogó elemzést készített a 20. század csehszlovákiai magyar oktatási hálózatáról, Lévai Attila és Somogyi Alfréd pedig több tanulmányban is foglalkozott a Losonci Teológiai Szemináriummal (továbbiakban még: losonci szeminárium, teológiai akadémia, teológiai főiskola, lelkészképző). *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918–1938* című munkájukban mindkét intézmény történetének hasznos összefoglalását végezték el.

A kortörténeti részben Angyal Béla, Filep Tamás Gusztáv, Simon Attila, Szarka László, Raffay Ernő megjelent műveit használtam leginkább. A református személyek életútjában kiváló irányítót jelentett Kránitz Zsolt munkássága, az oktatás-nevelési rész feldolgozásában pedig elsősorban Kéri Katalin, Kocsev Miklós, Németh András és Vajda Barnabás munkáira támaszkodtam.

Az idegen nyelvű szakirodalom esetén a téma a szlovák, illetve a cseh források olvasását igényelte leginkább. Léván a Barsi Múzeum helytörténeti kiadványaiból merítettem, míg fontosnak tartottam a Szlovák Tudományos Akadémia kötetei között szemeztetni, igyekezve a „hallgattassék meg a másik fél is” elvét követve, más oldalról is megvilágítani a kort. Ezen túl azt gondolom, hogy a cseh és szlovák szerzők átfogóbban foglalkoznak az önálló Csehszlovákia megalakulását övező törvényi és társadalmi háttérrel. Tomáš Gábriš, Juraj Benko vagy éppen Milan Zemko általam tanulmányozott munkássága a párbeszédet segíti meglátásom szerint.

3. Történeti háttér

3.1. A Trianon előtti korszak társadalma

Magyarországon a népesedési viszonyokat a polgárosodás határozta meg. A fővárost fejlődésében az iparosodó szabad királyi városok tudták követni. A magyarság aránya a háború előtti évekre 54% fölé kúszott. Ez nem a sokak által hangoztatott erős magyarosításnak volt köszönhető, hiszen a nemzetiségek – esetünkben a szlovákság és a ruszinok – természetes szaporodási mutatói megközelítőleg azonosak voltak a magyarokéval. Viszont ezen nemzetek esetében volt a legnagyobb arányú a kivándorlás. A magyarság számának növekedéséhez nagyban hozzájárult a természetes asszimiláció, amit az úri középosztályhoz való elvárt azonosulás és a munkahelyi környezet segített. A társadalmi piramis csúcsán az arisztokrácia állt, mintegy 1200 családdal. A politikai elit köréhez tartoztak a közigazgatási apparátus tagjai, az igazságszolgáltatás és a véderő főtisztviselői, a sajtó neves személyiségei, a nagybirtokosok közeletben aktív része, az országos egyesületek vezetői, illetve az egyházak képviselői. A gazdasági elit a nagybirtokosokból és a tőkésekből állt össze. A középosztályba a nemesi középirtokosság, a tőkés polgárság, a városi polgárság, az értelmiség, illetve a tisztviselői réteg tartozott. Ennek alsó rétegét alkották a kispolgárok, az iparosok, a kereskedők és a hivatalok legalsóbb fokán álló polgárok. A parasztság birtokos parasztszakra és a maguk önellátásával megelégedő kisparasztszakra, illetve a napszámból élő szegényparasztszakra oszlott. A munkásság többszörösen tagolt volt eredet, lakóhely, szakképzettség, illetve nemzetiség szerint is.

3.2. Az államalkotó többség

Trianon a magyarság történetének egyik legnagyobb tragédiáját jelentette. A győztes hatalmak mihamarabb szanálni akarták a térséget. A szomszédos országokhoz csatolt magyarság Románia után a legnagyobb lélekszámban Csehszlovákiához került. A 8-9 milliós leendő Csehszlovákiában 3 millió szudétanémet¹ és az 1910-es népszámlálások alapján 896 ezer magyar² lakott. Nem feledhetjük, hogy a tervezett államalakulatban több német élt, mint szlovák.³ A cseh törekvések elsősorban Csehországra, Morvaországra és Sziléziára irányultak, melyek a korona tartományai voltak. Szlovákiának azonban nem voltak tartományai. Itt az új határok földrajzi-védelmi és

1 Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években. In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerkesztette: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp., 2008. 69.

2 Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp., 2008. 36.

3 Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Bp., 1997. 14.

gazdasági-közlekedési szempontokat tartalmaztak.⁴ Csehszlovákiában már 1918-ban felgyorsultak az elszakadási mozgalmak, azaz mindinkább az önálló államuk megalakítása lebegett az értelmiségük szeme előtt. Jászi Oszkár szerint azonban a csehekben a háború előtt fel sem merült a magyarországi szlovákokkal való egyesülés gondolata. A cseh területek függetlenedése és a mérsékelt szlovák autonómia megadása a Magyar Királyságon belül tökéletesen kielégítette volna mind a cseheket, mind a szlovákokat.⁵ A Cseh Nemzeti Bizottság és a szociáldemokraták által vezetett Cseh Szocialista Tanács egyaránt erre törekedett. Csehszlovákia önállóságát már 1918 májusában támogatta Nagy-Britannia, majd 1918 júniusában Franciaország, 1918 szeptemberében pedig az USA is. 1918. október 18-án elfogadták a washingtoni deklarációt, s ezzel megalakult a csehszlovák kormány Amerikában, de hiányzott belőle mindennemű említés a szlovák nyelvről és az önrendelkezésről is. Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök ugyanis elmondása szerint nem kérhette, hogy egy többnemzetiségű Monarchia helyett egy többnemzetiségű Csehszlovákiát támogassanak. Itt jelezzük, hogy ez a Csehszlovákia alapdokumentumának, értékteremtő programjának számító deklaráció tartalmazta az állam és az egyház szétválasztásának igényét, ahogy a nemzetiségek egyenjogúságának ígérését is.⁶ Ekkoriban a szlovák nemzet egyharmad része az Egyesült Államokban élt. A csehek a szlovákokról azt mondták ebben az időben, hogy velük egy nemzet. Azt sem hallgathatjuk el, hogy T. G. Masaryk és Eduard Beneš nyelvészeti alapú politikai okokból elvitták a szlovák, mint önálló nemzet létjogosultságát.⁷ A szlovák értelmiség jó része szimpátiával tekintett Csehszlovákia megalapítására, nem kimondottan szimpatizáltak a csehekkel a régi Magyarországon valamilyen státussal bíró egyének, és szintén nem szimpatizált a „többségi államalkotókkal” a létszámában legnagyobb, ún. szlovák nép, amelynek helyzete semmiben sem változott Csehszlovákia létrejöttével.⁸

A csehek „egy nemzet” elméletével szemben az 1918-as év elején már Andrej Hlinka és a Szlovák Nemzeti Párt is a szlovákok önrendelkezési jogáról, illetve önálló ország létrehozásáról beszélt Csehország, Szilézia, Szlovákia és Morvaország részvételével.⁹ 1918. október 28-án Prágában a helytartótanács helyét az emigrációs kormány által támogatott Cseh Nemzeti Tanács vette át. Az október 28-án megalakult Csehszlovákiában azonban a csehek a szlovákok politikai képviselőit nem gondolták. A Csehszlovák Nemzeti Bizottság harminc tagjából mind cseh volt. A szlovákság legjelentősebb

4 Galántai József: Háború és békekötés. IKVA, Bp. 1992. 76.

5 Jászi Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása. Gondolat, Bp., 1982. 484.

6 Tomáš Gábriš: Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej ČSR (1918). <http://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/historie/gabris.pdf> 3.

7 Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Bp., 1997. 12.

8 Juraj Benko: Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In: Jaroslava Roguľová a kol.: Od osmičky k osmičke Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. SAV, Bratislava, 2009. 18.

9 Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp., 2001. 95-96.

államjogi lépése, amelyet a csehszlovák állam érdekében tett, az a turócszentmártoni nyilatkozat elfogadása volt 1918. október 30-án, kétszáz fő jelenléte mellett a Szlovák Nemzeti Tanács alakuló ülésén, a magyar hatóságok engedélyével.¹⁰ Az 1920. február 29-i alkotmányban csehszlovák nyelvről esik szó, illetve megszövegezői azt mondják, hogy nem kapnak a szlovákok autonómiát, mert akkor a németek és a magyarok is jogosan kérhetnek majd.¹¹ Ennek függvényében érdekes, hogy a Négyes Tanács bizottsági munkájába bekapcsolódó külügyminiszter, Eduard Beneš kifejtette: a csehszlovák kormány támogatja az ország föderatív felosztását a későbbiekben, sőt nem emelt kifogást az ellen sem, ha a kisebbségvédelmi szerződés tartalmazná a Kárpátaljának adandó területi autonómia koncepcióját is.¹²

3.3. A csehszlovákiai magyarság

A Trianonban Csehszlovákiához csatolt Felvidék korábban sosem élt önálló állami életet, gazdaságilag és szellemileg is Magyarországhoz, illetve Budapesthez kötődött. A korábbi észak-magyarországi területek és a magyar Alföld gazdasági tekintetben erősen egymásra voltak utalva. A mai dél-szlovákiai részek jószerével arra lettek kárhoztatva, hogy olcsó munkaerőt és nyersanyagot szolgáltatassanak Csehszlovákiának.¹³ Itt mindvégig szűk maradt a felső, vagyonos és szellemileg képzett, politizáló társadalmi réteg, amely ráadásul az új államban bevezetett radikális földreform során birtokainak nagy részét elvesztette. Az 1919-es földreform során zárolták a 150 hektár feletti mezőgazdasági és a 250 hektár feletti vegyes területeket. Az ezektől nagyobb magánbirtokokat az ún. lefoglalási törvény szerint az Állami Földhivatal kisajátította.¹⁴ A korábbi magyar tisztviselők, állami alkalmazottak, értelmiségiek zöme nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot. A kiutasítottak, illetve elmenekülők száma 102 ezer főre tehető 1924 végéig.¹⁵ A szlovákiai magyar középosztályt hatalmas csapás érte ezzel, az elveszett értelmiségi és tisztviselői kart munkásokból és parasztokból tudták csak pótolni. Ez a változás nagyban átalakította az értelmiségi szemléletet, szűkült a polgárság köre, emellett megváltozott a vélemény a világról és a társadalmi szükségletekről egyaránt. Az adatok arról tanúskodnak, hogy a közösség egyre inkább elszegényedett. Az elszegényedésnek tudható be, hogy a Trianon utáni első időszakban

10 Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Békéscsaba, Bp., 2016. 18.

11 Vladimír Jančura: Pittsburgh, máj 1918: Nenaplnená dohoda. Pravda, 2018. május 29.

12 Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas, Bp., 1989. 90-91.

13 Raffay Ernő: Trianon titkai. Bp., 1990. 159-160.

14 Simon Attila – Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerkesztette: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp., 2008. 119.

15 Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2016. 22.

Csehszlovákiában egy sor olyan törvényt hoztak a szociáldemokraták, ami a munkanélküliség felszámolását célozta, a szociális juttatásokat bővítette, és az egészségügyi ellátást javította (ez magyarázhatja a magyarok által később a szociáldemokratákra adott szavazatokat).¹⁶ A kereskedelemben, az államigazgatásban és a pénzügyi szférában dolgozók aránya csökkent, a napszámosok és a munkások aránya viszont rendkívül magas volt. Az így felszabadult hivatalnoki munkahelyeket az 1919/462. törvény szerint azoknak a legionáriusoknak tartották fenn, akik Csehszlovákia megalakulásáért tettek. Az államigazgatásban a munkahelyek 50%-át jelentette ez.¹⁷ A többségben levő katolikusság püspökeinek nagy részét Magyarországra üzték. A szlovákiai püspöki karnak a folyamatos kormányzati támadások keresztüztüzében álló Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök személyében – annak 1925-ben bekövetkezett haláláig – csak egyetlen olyan tagja volt, aki a csehszlovákiai magyar katolikusokat képviselte. De a Csehszlovákia és Vatikán között kötött 1928-as *Modus Vivendi* sem foglalkozott a felvidéki katolikus hívekkel. A három református egyházkerület magyar többsége is egy időre vezető nélkül maradt. A békekonferencia főhatalmai az új államok rendszerének szerves részeként tekintettek a kisebbségvédelemre, de a kisebbségi jogok nemzetközi garanciája nem szorítkozott a minden téren megvalósítandó állampolgári egyenlőségre.¹⁸

A korszak szakirodalmát követve arra lehetünk figyelmesek, hogy a Trianont vagy Csehszlovákia létrejöttét követő évekből nagyon kevés az olyan feldolgozás, amely a magyarországi politika és a csehszlovákiai magyar politizálás folytonosságát vizsgálná. Jószerével a szakirodalomban csak arról lehet olvasni, hogy a felvidéki magyar politizálóknak milyen kapcsolata volt a magyarországi politikával. Magyarországról várták az utasításokat, illetve a pénzt is szervezeteik működtetésére. A kisebbségi politikai élet szerveződése 1919-ben vette kezdetét Csehszlovákiában, miután a császári államhatalom először a Szudéta-vidékről kezdett kivonulni. Eltérő volt a helyzet a szlovákiai déli végeken, ahol sosem voltak határai Magyarországnak. A csehszlovák csapatok 1919 januárjában kezdtek bevonulni Kassára, Pozsonyba, Érsekújvárra és a Csallóközbe. Az új rendszert ostromállapot kísérte. A Tanácsköztársaság csapatainak bevonulása miatt ténylegesen július végére vette birtokba Csehszlovákia a számára új vidéket. A közigazgatásban teljes volt a káosz. Popély Gyulánál olvasható, hogy a cseh birtokbavételt a felvidéki népesség zöme is értetlenül fogadta.¹⁹ A tisztviselők, tanárok, vasutasok nem tudták, hogy hová fognak tartozni, és tulajdonképpen 1920-ig magyar alkalmazottaknak

16 Tomáš Gábris: *Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej CSR (1918)*. 9. <http://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/historie/gabris.pdf> 11.

17 Tomáš Gábris: *Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej CSR (1918)*. 9. <http://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/historie/gabris.pdf> 13.

18 Galántai József: *Háború és békekötés*. IKVA, Bp., 1992. 133.

19 Popély Gyula: *Népfogyatkozás*. Regio, Bp., 1991. 38.

tekintették magukat. Ennek a társadalmi rétegnek a tagjai közül került ki az a több mint százezer ember, aki Magyarországra menekült.²⁰

A közigazgatásban drasztikusabb döntéseket hoztak, ugyanis a megyei, járási és helyi önkormányzatok képviselő-testületeit feloszlatták, s biztosokat, illetve tanácsokat állítottak a helyükre.²¹ A kinevezéseknél nem vették figyelembe az államfordulat előtt létezett politikai pártokat, de igyekeztek megnyerni a társadalmi, gazdasági, egyházi és kulturális élet jeles személyiségeit.²² A helyi és regionális politikában nem tudták teljesen megkerülni a magyarokat. Erre utal, hogy bár az új szlovák megyék élére csak szlovák ispánok kerültek, a megyei bizottságokba magyar nemzetiségű személyek is meghívást kaptak. Pozsony és Komárom megye ideiglenes bizottságába került be például Kürthy Lajos báró, Zólyom és Túróc vármegye korábbi főispánja; Bartal Aurél, Pozsony vármegye volt főispánja, valamint Szüllő Géza országgyűlési képviselő.²³ Talán ennek az is oka volt, hogy a csehek, bár elfogadták az 1920/126-os megyei közigazgatásról és járási hivatalokról szóló törvényt, politikai elitük ellenérzése miatt nem vezették be a megyerendszert.²⁴ A magyarság kiszorult az önkormányzati jogok gyakorlásából, mondhatni, a helyi politikából. A Csehszlovákia kikiáltásával létrejött nemzetgyűlésben csupán csehek és szlovákok voltak az első hónapokban. Ez annyit tett, hogy a csehszlovákiai magyarság, amely korábban a hagyományos magyarországi pártokban politizált, most nem csupán pártok, de parlamenti képviselet nélkül is maradt. A régi magyar politikai keretek széthullottak. Csehszlovákiában 1919. január 31-én fogadták el az 1919/75-ös törvényt, ami alapján megvalósulhattak a cseh országrészben a helyhatósági választások. A szlovákiai részben csupán 1923-ban, a megyei választásokkal együtt zajlottak a helyhatósági választások, annak ellenére, hogy az országos voksolásra már 1920 áprilisában sort kerítettek.²⁵ Magyar szavazatoknak köszönhetően a Német–Magyar Szociáldemokrata Párt listáján két, az Országos Keresztényszocialista Párt és az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt listáin hat, míg a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt listáján két magyar képviselő került be a prágai parlamentbe.²⁶

Ezek azok az idők, amikor megalkották az önálló állam alkotmányát, illetve a legfontosabb törvényeket: például ebben másfél évben született a szociális törvény, amely tartalmazta a munkanélküliség elleni kötelező biztosítást; de ekkor tárgyalták az állami

20 Angyal Béla: Érdékvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 30.

21 Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938., szerk.: Borsody István, Méri Ratio, Somorja, 2002. 56-57.

22 Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918-1921. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2000/1. szám

23 Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Somorja, 2013. 24.

24 Milan Zemko: Pravidlá parlamentnej demokracie a obmedzenia v ich uplatňovaní v slovenskej spoločnosti 20. rokov 20. storočia. In.: Jaroslava Roguľová a kol. Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. SAV, Bratislava, 2009. 12.

25 Uo. 12.

26 Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp., 2008. 38.

hivatalnokok és alkalmazottak átvételének törvényét is; illetve a földtörvényt, melynek folyományaként 325.852 hektárnyi területet foglaltak le, melyből 22.320 hektár került csupán magyar tulajdonba. Szintén ekkor vezették be a nyelvtörvényt, a választási törvényt és a szövetségi törvényt.²⁷

3.4. A csehszlovákiai magyar politikum

Az ideiglenes prágai Nemzetgyűlés 1920 februárjában három fontos törvényt fogadott el: az új alkotmányt (121/1920. sz. törvény), a kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvényt (122/1920. sz. törvény) és a nemzetgyűlési választások szabályairól szóló törvényt (123/1920. sz. törvény).²⁸ Az 1920-as nemzetgyűlési választások előtt két lehetősége volt a magyarságnak: vagy a teljes passzivitást választja, vagy rohamlépésekben megszervezik a pártjaikat. Ugyanis valószínűsíthető volt, hogy a magyarság egységesen nem fog távol maradni a választásoktól, hiszen a szociáldemokraták és a kommunisták egyre erősödtek a magyarság körében, különösen az ipari központokként működő városokban, Pozsonyban és Kassán. Pozsonyban Wittich Pál, míg Kassán Molnár Miklós volt a vezetőjük.²⁹ A csehszlovák megszállás után a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szlovák tagozata a cseh szervezettel való egyesülést tűzte ki célul. Az 1918. december 25-i lipótszentmiklósi kongresszusukon 36 alapszervezetük képviseltette magát, és kimondták, hogy a továbbiakban a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt részeként akarnak tevékenykedni. Két nappal későbbi prágai értekezletükön deklarálták, hogy a magyarok és németek mellőzésével, nemzeti alapon egyesültek a csehekkel. Erre válaszul, a kívül rekedt magyar és német szociáldemokraták felvették a Magyar és Német Szociáldemokrata Párt nevet.³⁰ A pozsonyi és a kassai magyar nemzetiségű szociáldemokraták közti szakadás eredményezte, hogy a pozsonyiak a magyar-német szociáldemokraták, míg a kassaiak a csehszlovák szociáldemokraták soraiban indultak a választásokon.³¹ Több olyan szervezet kezdte szárnyait bontogatni, amelyek keretei között nyíltan politizálni kezdetett a társadalom. A szociáldemokraták mellett 1919-ben a magyarországi hagyományokat továbbörökítő keresztényszocialista mozgalom kezdett működni sikerrel, hiszen a Pozsonyi Keresztényszocialista Egyesület tagsága 700 és 1000 fő között mozgott. A pozsonyiak voltak, akik koordináló szerepet vállaltak az országban található 17 megújított keresztényszocialista helyi csoport között. Szembehelyezkedtek a baloldali osztályharc eszméjével, amivel az osztályok feletti világnézetet állították szembe. A keresztényszocialisták a keresztény-keresztyén világnézetet hirdették nem csupán a magyarság, hanem a szlovákiai németiség és szlovákság

27 Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938., szerk.: Borsody István, Méri Ratio, Somorja, 2002. 58-59.

28 Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 56.

29 Simon Attila: Elfeledett aktivisták. Somorja, 2013. 23.

30 Popély Gyula: Ellenszélben. Kalligram, Pozsony, 1995. 70.

31 Simon Attila: Elfeledett aktivisták. Somorja, 2013. 25.

körében is. A kezdetekben jószerevel nemzeti töltet nélkül, csupán a bolsevizmus és a szocializmus leküzdése ellen léptek fel. A párt 1919-ben Ungvárott kiadott programjában csak egy rövid bekezdésben szerepelt a nemzetiségi kérdés.³² Az őslakos koncepciójuk nem tett különbséget magyar, német, szlovák vagy rutén között, hanem egységesen kívánta tömöríteni a cseh betolakodók és az internacionalisták ellen küzdőket.³³ Fő bázisuk Pozsonyban és Kassán volt. A Keresztényszocialista Párt 1919 novemberében alakult meg Kassán. Országos Lapjuk a *Népakarat* lett, s ennek hasábjain 1920. február 8-án programot is hirdettek, amiben még szó sem volt a magyarság nemzeti, politikai vagy nyelvi jogainak védelméről. Helyette a magántulajdon elvéről, a vallásszabadságról, a közegészségügy javításáról, a munkavállalás feltételeinek szabályozásáról, a szakszervezeti szervezkedés szabadságáról, a háztartási alkalmazottak munkaviszonyáról, a közigazgatás korszerűsítéséről, a mezőgazdaság támogatásáról, valamint az adóreformról értekeztek. A párt alapítói között találjuk Grosschmid Gézá (Márai Sándor édesapját),³⁴ Bartal Aurél volt főispánt, Bittó Dénest, Szüllő Géza volt bazini országgyűlési képviselőt, Komáromból Kürthy Istvánt, Gútáról Palkovich Viktort, Lelley Jenőt. Az Országos Keresztényszocialista Párt első kongresszusán, 1920. március 23-án már 179 helyi szervezet vett részt, ahol elnökké Lelley Jenőt választották. Itt döntöttek el, hogy részt vesznek a parlamenti választásokon 1920 áprilisában.³⁵ „Azonban az adott helyzettel számolva részt kell vennünk a választásokban már csak azért is, hogy a magyarság mindenütt kellő képvisellettel bírjon, hogy érdekeit mindenkor megvédje” – hangzott el Poór Gyula szenci ügyvéd beszédében.³⁶

A Nagyatádi-Szabó-féle kisgazdapárt leágazása az újonnan létrejövő Csehszlovákiában a gazdaosztálynak tetsző, de etnikailag teljesen magyar mozgalom indításába kezdett. Komáromból és Rimaszombatból indult el a fejlődése. Komáromban a Nagyatádi-Szabó-féle párt helyi szervezete 1920. február 17-én Országos Magyar Kisgazdapárt néven önállósult Füßy Kálmán és Mohácsy János vezérletével, Rimaszombatban pedig Szent-Iványi József és Törköly József szervezte a pártot. 1920-ban, a választások után az Országos Magyar Kisgazda és Földműves és Kisiparos Párt nevet vette fel Komáromban, első kongresszusán, ahol Szent-Iványi Józsefet választották a párt elnökévé. Programjában a gazdatársadalom érdekeinek hatékony védelmével, a gazdák önszerveződésével, a szövetkezeti mozgalom függetlenségével foglalkozott, de hangsúlyozta a földreform igazságos végrehajtásának fontosságát is.³⁷ Ők hozták létre 1921-ben a Szlovenszkói és Ruszinszkói Gazdák Szövetségét, amely hatalmas tömegbázissal bírt, gazdanapjukon nyolc-tízezer ember vett részt.

32 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 43.

33 Popély Gyula: *Ellenzélben*. Kalligram, Pozsony, 1995. 71.

34 Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa*. Bereményi Könyvkiadó, Bp., 1992. 51.

35 Angyal Béla: *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez*. Lilium Aurum, Somorja, 2004. 88.

36 Órálló, *Keresztyén társadalmi lap*, I. évf. 13. szám, 1920. április 3. 10.

37 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 65.

1920-ban szintén Komáromból indult a Magyar Nemzeti Párt is, amelynek a bejegyzését nem engedélyezték,³⁸ vagyis a párt február 22-re összehívott alakuló ülését a katonai karhatalom feloszlatta. A Magyar Nemzeti Párt így 1920. február 29-én alakult meg Gaál Gyula nyugalmazott polgármester, Ghyczy János és Kamarás József törvényszéki bíró vezetésével. Az alapításban elsősorban a forradalmak előtti politikai rendszer vezetői, volt főispánok, arisztokraták vettek részt. A helyszín utal Pozsony, mint főváros, valamint Komárom, mint a legmagyarabb város közti rivalizálásra is.³⁹ Szervezői a pártot a felvidéki magyarság egységes, osztályok és társadalmi rétegek felett álló politikai tömörülésként szándékoztak megalkotni.⁴⁰ „A párt megalakulása iránt igen nagy az érdeklődés a falvakban is és a megyei szervezet megalakulása is a küszöbön áll” – írja a *Komáromi Lapok*.⁴¹ Céljuk volt minden magyart egy egységes pártba szólítani. Mindemellett Kárpátalján 1920 augusztusában megalakult a Kárpátaljai Magyar Jogpárt Korláth Endre vezetésével.⁴²

Szintén a Nagyatádi-Szabó-féle kiszegődés leágazásának tekinthető, hogy a nem magyar érdekeket érvényesítő, ám kiváló magyarországi kapcsolatokkal rendelkező Milan Hodža, a csehszlovák Agrárpárt szlovák vezetője, 1920-ban a földbirtokreform magyar hangjaként kívánt magyar pártot létrehozni. A Köztársasági Magyar Kiszegődés és Földművesek Szövetségét Csánki Aladár lévai ügyvéd alapította 1923-ban. Ő a Károlyi-párttal, a függetlenségi Justh-párttal, illetve a Jászi Oszkár-féle ideológiával szimpatizálókat kívánta megszólítani, de végül célcsoportja a falusi lakosság lett. A párt első kongresszusán, 1923. június 23-án – a többségében délnyugat-szlovákiai 118 község képviseletében – 500 küldött jelent meg,⁴³ a vezetés pedig ekkor átkerült Csomor István farnadi gazda kezébe. A párt később legerősebb Gútán és környékén lett, ahol a földosztás reménye vitte a szervezetbe a parasztokat. 1923 végére a pártnak 1300 tagja lett. Az 1924. november 30-án Léván megtartott országos kongresszuson Csánki teljesen kiszorult a vezetésből, a párt a Köztársasági Magyar Földműves Párt nevet vette fel, az elnök pedig Csomor István maradt. Az elnökség tagjai: Békefi Sándor, Antal István, Halász István (Pereszlény), Gutray Sándor (Alsószecse), Samu István (Érsekkéty), Szunyogh István (Martos).⁴⁴

Az egyházak erős támaszai voltak az önszerveződés szinte minden formájának. Az egy évvel későbbi, azaz az 1921-es népszámlálási adatok szerint a csehszlovákiai magyar népesség 71,61%-a (422 282 fő) római katolikus, 21,35%-a (126 484 fő) református volt.⁴⁵ A magyar katolikus alsóbb papság döntő többsége nem tudta elfogadni az

38 A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998, I., szerk.: Tóth László, Ister, 1998. 17.

39 Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 57.

40 Popély Gyula: Ellenzélben. Kalligram, Pozsony, 1995. 73.

41 Komáromi Lapok, 1920. 9. szám, 6.

42 Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938., szerk.: Borsody István, Méri Ratio, Somorja, 2002. 62.

43 Simon Attila: Elfeledett aktivisták. Somorja, 2013. 41.

44 Uo. 45.

45 A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998, I., szerk.: Tóth László, Ister, 1998. 101.

impériumváltást, a szlovák alsópapok egy része is magyar érzelmű volt. A reformátusok három csehszlovákiai egyházkerülete meghatározó módon magyar jellegű volt.⁴⁶

Az 1920-as választások előtt csupán a két magyar jellegű párt, a Magyar és Német Szociáldemokrata Párt (továbbiakban: MNSZDP), valamint az Országos Keresztényszocialista Párt (továbbiakban: OKP) sorai voltak rendezettek, azonban a választásokig az Országos Magyar Kisgazda és Földművespárt (továbbiakban: OMKFP), illetve a Magyar Nemzeti Párt (továbbiakban: MNP) is várhatóan teljesíteni tudta a törvény szabta feltételeket. A választások előtti hetekben a konzervatív és keresztény alapokon álló magyar politikai erők vezetői kísérletet tettek egy közös választói blokk megalapítására. Az 1920. március 22-i komáromi pártközi értekezleten kimondták a legszorosabb választási együttműködés szükségességét.⁴⁷ Ezek a tárgyalások sajnos sikertelenül végződtek, s mivel a kisgazda formációt is törvényesen bejegyezték, a két párt külön listával indult a választásokon. Az MNP bejegyzése nem valósult meg, így annak szavazói szabad kezet kaptak: a két párt közül választhattak.

A választójogi törvény megszabta, hogy az egyes kerületek választói hány képviselőt küldhetnek a prágai Nemzetgyűlés 300 tagú Képviselőházába. A besztercebányai választókerület 6, az eperjesi 10, az érsekújvári 11, a kassai 7, a lipótszentmiklósi 6, a nagyszombati 9, a túrócszentmártoni 11, az ungvári pedig 9 képviselő megválasztására volt jogosult. A Nemzetgyűlés Szenátusába az eperjesi 5, az érsekújvári 9, a lipótszentmiklósi 6, a túrócszentmártoni 10, míg az ungvári 4 szenátort választhatott. A volt magyarországi kerületek mindösszesen 70 képviselőt küldhettek a Képviselőházba, a Nemzetgyűlés szenátusába 35 szenátort választhattak.⁴⁸ Az OKP csupán két magyar kerületben indított jelöltekkel, a szlovák többségű kerületekben Hlinka Szlovák Néppártjának engedték át a terepet. Az OKP a képviselőházi választásokon 139 355 (Kassa: 64 682, Érsekújvár: 74 673) érvényes szavazatot szerzett, míg a Nemzetgyűlés Szenátusába 100 658 szavazatot kapott. Az OMKFP csak az érsekújvári választási körzetben indult, a képviselőházi választásokon 26 520 érvényes voksot gyűjtött be, míg a szenátusin (ahol a kassai és az érsekújvári körzet egyben volt) 40 302 szavazatot kapott. A MNSZDP csak az érsekújvári választási körzetben indult, és csupán a képviselőházi választásokon 108 546 érvényes szavazatot szerzett. Az 1920. áprilisi parlamenti választások során a két kisebbségi magyar párt, illetve az MNSZDP, valamint a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt jelöltjeiből tíz magyar képviselő (OKP: Jabloniczky János, Körmeny-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Tobler János; OMKFP: Füssy Kálmán, Szent-Iványi József [az OKP kassai listáján]; MNSZDP: Földessy József, Nagy Gyula; Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt: Borovszky Géza [Pozsony], Surányi Lajos [Kassa]) és három szenátor (OKP: Koperniczky Ferenc, Schmidt Károly; OMKFP: Hangos István) jutott be a prágai parlamentbe.⁴⁹ Érdekes adat, hogy a legna-

46 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 42.

47 Popély Gyula: *Ellenzélben*. Kalligram, Pozsony, 1995. 77.

48 Uo. 79.

49 A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998, I., szerk.: Tóth László, Ister, 1998. 18.

gyobb magyar választókerületekben, az érsekújváriban és a kassaiban a német-magyar szociáldemokratákra a választók 31,65%-a, míg a két magyar pártra 30,22%-a szavazott. A magyar választók baloldali elkötelezettsége derül ki az eredményekből, amit a háborút követő rossz szociális és gazdasági helyzettel lehet magyarázni.⁵⁰ Az 1921-es népszámlálás szerint az ország 5,57%-át (744 621 fő) kitevő magyarságnak⁵¹ sikerült győztesként kijönnie a Trianon utáni első parlamenti választásokból. A két releváns magyar párt 1920. december 7-én alakította meg Ótátrafüreden a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottságát.⁵² Itt a megjelentek felsorolták sérelmeiket, majd 17 pontban fogalmazták meg határozati javaslatukat, többek között azt is, hogy az eddig párton kívüli magyarokkal fel kell venni a kapcsolatot, és őket is be kell kapcsolni a közös munkába.⁵³

A történelem vihara által új fennhatóság alá került csehszlovákiai magyarság politikai pártjai nagyrészt tovább tudták adni az elvi örökséget, látható azonban, hogy a csehszlovákiai magyar politikusi gárda nagyrészt lecserélődött a magyarok lakta vidéken, aminek – meglátásom szerint – beláthatatlan következményei lettek a XX. századi felvidéki magyar politizálásra. A többségében első generációs politikusok nem voltak teljes mértékben felkészülve arra, hogy szakpolitikát vigyenek, ezért többségében az érdekvédelemmel voltak elfoglalva a két világháború közötti időszakban. Ennek lenyomata fellelhető a korabeli magyar sajtóban.

3.5. Az oktatásügy helyzete Csehszlovákiában

A csehszlovák államhatalom fontos feladatának tartotta a magyar nyelvű oktatás elorszavaszását, a felsőfokú oktatás terén pedig a teljes leépítést. Az 1919. április 3-án a csehszlovák törvényhozás által elfogadott 189/1919. sz. törvény adott alapot a kisebbségi iskolák szervezéséhez és fenntartásához. A nyelvtörvény részét alkotta az 1920. február 29-én elfogadott alkotmánynak. „A csehszlovák alkotmány 131. §-a kimondja, hogy azon városokban és kerületekben, ahol a csehszlovák állampolgárok jelentős hányada másnyelvű, mint csehszlovák, alkalmat kell adni ezen csehszlovák polgárok gyermekeinek, hogy saját nyelvükön taníttassanak.”⁵⁴ A nyelvtörvény 5.§-a az iskolák tanítási nyelvével foglalkozott: a nemzetiségi kisebbségek számára szervezett iskolákban az ő nyelvükön tanítanak, és kulturális intézményeik igazgatási nyelve is ugyanaz. Ugyanitt, az 1920. évi 122. számú nyelvtörvényben 20%-ban határozza meg az állam azt az

50 Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 63.

51 Popély Gyula: Népfogyatkozás. Regio, Bp., 1991. 59.

52 Vích Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi Könyvkiadó, Bp., 1992. 51.

53 Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez. Lilium Aurum, Somorja, 2004. 145.

54 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 171.

arányt, ami felett nemzetiségi iskolát lehet alapítani.⁵⁵ Az elemi, a polgári és magániskolákra az 1919. április 3-i törvény volt irányadó, ez háromévi átlagban legalább 40 iskolakötelest írt elő az elemi iskolák, 400-at pedig a polgári iskolák szervezésénél. Az oktatás azon a nyelven folyik, amilyen anyanyelvű tanulókról van szó. A törvény a polgári iskolák esetében nem kötötte meg a művelődésügyi miniszter kezét. A törvényhez szükséges végrehajtási rendeletet sosem adták ki, ami ártott a magyarságnak.

A középiskolákra és tanítóképzőkre az 1923. június 8-i törvény vonatkozott.⁵⁶ E törvényt azonban sosem alkalmazták, hiszen a szlovákiai országrészben külön rendeletnek kellett volna intézkednie az életbelépésről. Ez azt jelenti, hogy a tárgyalt területen tulajdonképpen egyedüliként a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánya lehetett volna a magyarság számára mérvadó, hiszen ez biztosíthatta volna a törvény előtti egyenlőséget.

3.5.1. Elemi iskolai oktatás

A tankötelezettség Csehszlovákiában 6-tól 12 éves korig tartott, így az elemi iskolák hatévesek voltak. A népiskolák fenntartója lehetett az állam, a községek, a felekezetek, intézmények, társaságok és magánszemélyek is. Csehszlovákiában csupán 1922-ben, a „kis iskolatörvényben” mondták ki a nyolcéves általános tankötelezettséget. Az 1921/22-es tanévben a magyarságnak 845 elemi iskolája működött (ebből 727 Szlovenszón, 118 Kárpátalján). Ezekben az intézményekben 119 730 diák tanult. Ezzel szemben az 1925/26-os tanévben a 705 szlovákiai és a 101 kárpátaljai elemi iskolában 91 627 fő tanult, viszont a szlovák-magyar tanítási nyelvű iskolák száma majdnem megkétszereződött (8-ról 28-ra). 1930-ban a magyarságnak összesen 735 elemi iskolája volt. 8588 magyar gyermek nem járt magyar népiskolába.⁵⁷ Azt gondolom, hogy az oktatásügyön, azon belül a hétköznapi emberekhez legközelebb álló elemi iskolai oktatáson keresztül látszik, hogy a cseh nacionalista politika már néhány év alatt le tudott szívárogni a közösségekbe. A magyar közösség tulajdonképpen az új állammal szemben fegyvertelenül állt, és sok helyütt, ahogy látszik, kénytelen volt elfogadni az iskolái megszüntetését, vagy két tannyelvű intézménybe íratni a gyermekeit. Természetesen az iskolák számának csökkenése nagyban összefüggött azzal, hogy magyar tanítók nélkül maradtak azok az iskolák, ahonnan a tanító elmenekült vagy elüldözték.

A középszintű oktatás egy szegmensét a polgári iskolák jelentették. Polgári iskolába a tanuló az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után iratkozhatott be. Az 1921/22-es tanévben 19 magyar tannyelvű népiskola működött (Pozsony, Érsekújvár, Komárom, Ipolyság, Léva, Losonc, Rozsnyó, Kassa és Beregszász). Ezeket mindösszesen 4087 tanuló látogatta. Az 1925/26-os tanévben a felvidéki 18 iskola megmaradt,

⁵⁵ Uo. 171.

⁵⁶ Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975. Magvető, Bp., 1977. 52.

⁵⁷ Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 172.

de csupán 2485 tanuló látogatta azokat.⁵⁸ Szlovenszón 1935-re összesen 14 magyar nyelvű polgári iskola működött, ezenkívül három osztályban tanítottak magyarul idegen nyelvű polgári iskolákban, ez 4352 magyar diákot jelentett. Idegen nyelvű polgári iskolákba 1805 magyar nemzetiségű tanuló járt.⁵⁹ Itt kitűnően tetten érhető a cseh nacionalizmus és a szociáldemokrata internacionalizmus közös munkája, hiszen azokat az intézményeket lehetetlenítették el, ahonnan a felvidéki értelmiség léphetett az életbe. A számadat ugyanakkor csalóka, hiszen a vegyes területeken ezután lehet, hogy az új államrendhez igazodva a szlovák iskolát választották a szülők, így a magyar iskola egyszerűen kiürült, mint arra Nyitrán is akadt példa ebben az időben. Nagyon érdekes Popély Gyula meglátása, miszerint az, hogy a magyar ajkú izraelita népesség Szlovenszko területén 1910 és 1921 között 106 552 főről 21 584 főre csökkent,⁶⁰ befolyással lehetett a magyar iskolát látogatók létszámára is.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az 1920-as évek végétől a szélsőséges nacionalista Szlovák Liga által beindult egy olyan folyamat, ami azt volt hivatott elősegíteni, hogy Szlovenszko magyarok lakta régióiban minél több szlovák iskola létesüljön. Azokon a településeken, ahol megjelentek a cseh-szlovák telepések, jószerevével azonnal iskolát alapítottak számukra. A Szlovák Liga – Popély Gyula szerint – az 1930-as évek közepéig több mint 200 szlovák tannyelvű elemi népiskolát, óvodát és polgári iskolát hozott létre, jórészt magyar nyelvterületen. Ezek az intézmények – jobb felszereltségüknek is köszönhetően – sok helyütt a magyar iskola teljes leépüléséhez vezettek.⁶¹ Az 1930-as évek elejére azonban új helyzet mutatkozott azzal, hogy a 736 magyar tannyelvű iskola nagy része már felekezeti iskola volt. Az 585 felekezeti elemi népiskolából 340 római katolikus, 189 pedig református volt.⁶² Ezek az egyház által fenntartott iskolák lehet, hogy szegényebbek voltak, de jobban ügyeltek bennük a nemzeti öntudat fejlődésére. Itt a magyarság igazi helytállásról tett tanúbizonyságot, hiszen az egyházat és az államot szétválasztani szándékozó rendszer ellenében az egyházi iskolákba mentette át az oktatást a közösség.

3.5.2. Középiszkolai oktatás

Az új országban a magyar középiszkolák helyzete is kedvezőtlen volt. Az 1918/19-es tanévben még 31 magyar tannyelvű középiszkola (28 szlovenszkoí és 3 kárpátaljai), míg 12 magyar tanítóképző (9 szlovenszkoí és 3 kárpátaljai) működött az országban. Ez a szám már az 1919/20-as tanévben drasztikusan csökkent, hiszen Szlovenszón

58 Popély Gyula: Felvidék 1918–1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Bp., 2014. 190.

59 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 172.

60 Popély Gyula: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. Regio, 1991. 61.

61 Popély Gyula: Felvidék 1929–1939. A második évtized csehszlovák uralom alatt. Írott Szó Alapítvány, Bp., 2017. 741.

62 Uo. 742.

13, míg Kárpátalján 3 tarthatta meg tanítási nyelvét. A magyar tanítóképzőkből csak kettő maradhatott. Az állami iskolák tantestületei többnyire egyhangúan kijelentették, hogy nem hajlandóak a csehszlovák állam szolgálatába állni. A pedagógusok egy része Magyarországra távozott, másik része munka nélkül maradt. Az 1920/21-es tanévben már csupán hét önálló magyar középiskola működött a Felvidéken, amelyeket mindösszesen 5576 diák látogatott.

Külön szót érdemel a Felvidéken található szakiskola is, hiszen a húszas évek elején már csak a munkácsi iskola volt teljesen magyar nyelvű, míg több intézménynek volt magyar tagozata. Az alacsonyabb fokú gazdasági szakiskolák közül csupán a komáromi kétéves gazdasági iskola működött magyar oktatási nyelven. 1921 és 1926 között 5,3%-kal csökkent a magyar polgári iskolák száma akkor, amikor az egész országban 12,4%-kal gyarapodott. A cseh és szlovák polgári és középiskolai tanulók száma több mint ötvenszeresét tette ki a magyar nyelvű polgári és középiskolákban tanuló magyarok számának, holott az 1921-es népszámlálási adatok szerint a csehszlovák lakosság a magyar nemzetiség létszámának a kilencszerese volt.

Az elszlovákosítási szándék olyan méreteket öltött, hogy a 1920-as évek végére már csak a polgári iskolák 10%-a volt magyar tannyelvű, vagy olyan intézmény, ahol párhuzamos osztályban lehetett magyarul is tanulni. 1918 után megszűnt a lévai, a roznyói és az ungvári magyar gimnázium. Az 1927/1928-as tanévben hat magyar tannyelvű középiskolában folyt oktatás. A Teljhatalmú Minisztérium kormánytanácsosa, Ján Šimkovič az iskolákkal kapcsolatban leírja, hogy a csehszlovák kormány az összes elemi iskola államosítása előtt valamennyi egyházi középiskolát is államosítani fogja, hiszen egyébként is minimum 50%-kal járul hozzá ezek fenntartási költségeihez.⁶³ Ezzel valószínűleg nem feltétlenül csak magyarelles cselekedetre szánták magukat, hanem sokkal inkább az egyházat akarták támpilléreitől megfosztani. A szlovák katolikusság, ami az országban számszerű többségben volt, már korábban is tiltakozásának adott hangot, amikor például az ideiglenes Nemzetgyűlésbe többségében evangélikusokat kooptáltak a csehek. Olykor a szlovákok ellenében képviselte a cseh érdekeket például az evangélikus Vavro Šrobár teljhatalmú miniszter, vagy Milan Hodža későbbi agrárminiszter, de a politikus Milan Rastislav Štefánik is.⁶⁴

1921 végére a felvidéki reformátusságnak csupán egy gimnáziuma, a rimaszombati maradt, az is egyesült protestáns intézményként, ráadásul itt a tanári államsegélyt olyan alacsonyra szállították le, hogy a pedagógusok nem tudtak megélni a fizetésükből. Ezzel az államosítás felé kényszerítették az intézményt. Pálóczi Czinke István püspök 1922. januári levelében azt jelzi a budapesti egyetemes konvent felé, hogy amennyiben biztosítani tudják a tanárok magyarországi nyugdíjintézetbe való felvételét, a rimaszombati gimnáziumot tovább tudják vinni.⁶⁵ Az állam közoktatásügyi naciona-

63 CSK teljhatalmú miniszterétől 1921., 2. fond, 1. doboz, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban: MREZSL)

64 Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Bp., 1997. 14.

65 Czinke István 1922/70. sz. levele a Református Egyetemes Konventnek, MREZSL, 2. fond, 170. doboz

lista politikáját jól jellemezte, hogy a tanügyi igazgatásban – a minisztériumtól a járási tanfelügyelőségekig – nem kapott helyet magyar nemzetiségű pedagógus, és egyetlen magyar állami gimnázium élén sem állt magyar igazgató. A magyarságnak 31%-kal volt kevesebb iskolája, mint amennyi a hivatalos népszámlálási adatok szerint megillette volna.⁶⁶

3.5.3. Felsőoktatás

A felsőfokú oktatásban következett be a leghatározottabb és legerőszakosabb csehszlovákizáció. Az új hatalom letéteményesei közül Vavro Šrobár, Szlovákia első teljhatalmú minisztere jelentette ki először 1919-ben, hogy semmi szükség nem lesz az új országban magyar nyelvű felsőoktatásra. A magyar tannyelvű pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet felszámolták, az új pozsonyi egyetem neve *Univerzita Komenského* lett, az 1919. november 11-én kibocsátott, 595/1919. sz. kormányrendelet értelmében. Az itteni jogi kar 1921. júliusi hatállyal való megnyitása törölte véglegesen az Erzsébet Tudományegyetemet – ami már 1919 óta Budapesten is működött „menekült” egyetemenként – a csehszlovákiai intézmények sorából. Érdekes tény, hogy az 1922/22-es tanévben a csehszlovák egyetemekre 897 magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, akik közül 686 a prágai és a brünni, német tannyelvű egyetemeken tanult. A húszas évek közepén a 779 magyar anyanyelvű egyetemi és főiskolai hallgatóból még mindig 538 iratkozott német intézménybe.⁶⁷ Az így fogyó magyar értelmiségi utánpótlás számára lételem volt az elérhető felsőoktatás, pontosabban az olyan magyar nyelvű felsőoktatás, ami nem hordozza magában azt a veszélyt, hogy az egyetem elvégzése után a diplomás felvidéki magyarok nem térnek haza. A Magyarországon tanuló felvidékiek számára egyébként az 1920-as évek derekán létrehozták a Hunfalvy Internátust, de nem teljesedtek be a hozzá fűzött remények, és kevesen tértek haza a diploma megszerzése után. Ez azt jelentette, hogy mivel a magyarországi egyetemeket választók ebben az időben nem is remélhették, hogy diplomájukat gond nélkül honosíthatják, a magyar közösségnek abban kellett gondolkodnia, hogy lehetővé tegye a szülőföldön való tanulást az ifjúságnak. Az otthoni felsőoktatásban tanulókkal is foglalkozott a közösség, 1925-ben létrejött a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, majd a baloldala tolódó Sarló mozgalom, de egyik sem pótolta a magyar felsőfokú oktatást. Ebben a helyzetben az úr betöltésére kiválóan alkalmas volt a felvidéki református egyház a maga relatív függetlenségével, kapcsolatrendszerével és intézményi hálózatával. Itt kimondva vagy kimondatlanul igazolta a református egyház a nemzetmegtartó szerepét.⁶⁸

66 Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975. Magvető, Bp., 1977. 61.

67 Popély Gyula: Felvidék 1918–1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Bp., 2014. 199.

68 Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002. 174.

A magyar reformátusság hitépítő és nemzetmegtartó ereje többek között a losonci Református Teológiai Szeminárium létesítésében, illetve a Komáromi Tanítóképző Intézet felállításában öltött testet. Sörös Béla, Patay Károly vagy éppen Soós Károly rájött arra, hogy a felvidéki magyarság és a reformátusság jövője szempontjából szükség van egy új vezető rétegre, ezért az egyháznak állandóan fenn kell tartania a kapcsolatot a fő- és középiskolai ifjúsággal, ehhez pedig a legjobb út a lelkészekre és a tanítókon keresztül vezet.⁶⁹ 1933-ban, esperesi székfoglalójában Soós Károly a következőképpen mutat iránnyt: „Nekünk nem papok kellene, kik a nekik adott hatalommal visszaélnek, zsarnokoskodnak, és nem tanítók kellene, kik egyházi felsőbbiséget nem akarnak ismerni; kiknek az egyház csak eszköz és út a fizetésre, hanem nekünk olyan lekipásztörök és olyan tanítók kellene, kik szívük és lelkük szerint hű szolgálói az Úr Jézus Krisztusnak. És itt, Nagytiszteletű és Tekintetes Egyházmegyei Közgyűlés, alig lehet eléggé hangoztatni a református lelkész- és református tanítóképző fontosságát. Ezek egyházi életünk nagy kérdései, miket ha nagy áldozatok árán is, meg kell oldanunk, magunknak kell lekipásztöröket és tanítókat nevelnünk, mert a kölcsönvett, idegen fiak: mostoha fiak, és elismerés a kivételeknek, de sok esetben mostoha fiak is maradnak.”⁷⁰

Trianon után a csehszlovákiai magyar reformátusság elesett hagyományos oktatási központjaitól, de az egyház szervezetéből is kiszakadt a 492 református gyülekezet, illetve több száz rendszeresített lelkési állás került évszázados történelmi beágyazódottságából az új államalakulatként létrehozott Csehszlovákiához. A 223 168 református lélek 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét. A békediktátum három református egyházkerületet érintett: a dunántúlit nyugaton, a tiszáninnenit középen és a tiszántúlit keleten.⁷¹

3.5.4 A Szlovénországi Általános Magyar Tanítóegyesület és a Magyar Tanító című lap

2022. májusban volt 100 éve annak, hogy elfogadták a Trianon utáni első felvidéki magyar tanító egyesület alapszabályát, ugyanúgy, ahogy a szlovénországi református keresztyén egyház is ezekben az időkben kezdte megszervezni magát. A Szlovénországi Magyar Pedagógusok Szövetsége nevezhető tulajdonképpen tanítói egyesületnek is, míg az egyházkerületekbe szerveződő reformátusság a Szlovénországi Református

69 Fazekas József (összeáll.): Vagyunk és leszünk. A szlovénországi magyarság társadalmi rajza 1918–1945. Kalligram, Pozsony, 1993. 168.

70 Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. évi május 4-én tartott rendkívüli és 1933. évi szeptember 12-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Függelék: Lelkésztörvények jegyzőkönyve, Birósági jegyzőkönyvek. Kiadja: a Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1933. 12.

71 Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovénországi Református Keresztyén Egyház története 1918–1938. – 1., Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2015. 17.

Keresztyén Egyház elődjének tekinthető. Nem véletlen a párhuzamos említése, hiszen a tanítói egyesület és annak lapjának kormányát is felvidéki reformátusok tartották kézben.

1921. április 3-án tartották az országos magyar tanügyi egyesület előkészítő értekezletét, amit a református tanítók és a *Református Egyház és Iskola* című lap is hirdetett.⁷² Ekkor már működött a *Magyar Tanító* című lap, amelynek első szerkesztői Weiss Kornélia, Banai Tóth Pál, Kanozsay József és Homma Jolán, illetve Mitterholzer Ágoston voltak,⁷³ Martin Ježo felelősségvállalása mellett, aki ebben az időben Komáromban, mint állami iskolai inspektor tevékenykedett, mivel Sopronban végzett tanítóként, és jól beszélt magyarul. A tanfelügyelő közreműködésével alkottak alapszabályt, majd tartottak alakuló közgyűlést 1921. május 12-én, ahol 600-700 tanító gyűlt össze a Komáromi Kulturpalotában.⁷⁴ A *Komáromi Lapok* vezércikkben üdvözölte az összejövetelt, és a sérelmek rendezését látta legfontosabb feladatnak.⁷⁵ Itt megválasztották a vezetőséget, és felterjesztették a miniszter elé az elfogadott alapszabályt. Ezt az alapszabályt egyébként Komárom megye zsupánja terjesztette a teljhatalmú minisztérium elé, majd onnan került az Iskolaügyi Referátushoz, onnan pedig a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődésügyi Minisztériumhoz. A *Református Egyház és Iskola* lap felelős szerkesztője vezércikkben üdvözölte a felvidéki magyar tanítók önszerveződését, és jelezte, hogy az alapításnál ott voltak a református tanítók is.⁷⁶ A *Magyar Tanító* szerkesztését a komáromi közgyűlés határozata szerint 1921. augusztus 1-től szerkesztőbizottság irányította, amelyet Banai Tóth Pál vezetett. Az egyesület létrehozásával az volt a céljuk, hogy egy erős szervezetbe tömörítse a magyar tanítóságot, hogy azok egy táborat alkossanak. Tudatában voltak annak is, hogy az új állam kormánya nem fog több hasonló egyesületet engedélyezni. A lapban azt határozták meg feladatként, hogy elkezdjék a helyi, a járási és a megyei struktúrák szervezését a pedagógusok.⁷⁷ A törekvéseik között azonban kiemelten szerepelt, hogy a tanítóság és a tanárság fizetését rendezzék, hogy a tanító és a tanár között fizetési különbség ne legyen, akár állami, községi vagy felekezeti iskolában tanítson az illető. Hasonlóan fontosnak tartották a tanítói nyugdíjak ügyét is.⁷⁸

Ugyanebben az évben kezdett szerveződni a református tanítóság és lelkészség is. Ahogy a világiak, úgy ők is egy sajtótermék köré gyűltek, ami a *Református Egyház és Iskola* címet viselte. Az első szám vezércikkében Réz László felelős szerkesztő a belső és külső egység megteremtésének szükségességéről ír, de fontosnak tartotta leszögezni, amit a *Magyar Tanító* szerkesztősége nem tett meg, hogy: „országos politikával

72 Református Egyház és Iskola, I. évf. 13. sz., 1921. március 27., 4.

73 Magyar Tanító, I. évf. 1. sz., 1921. január, 4.

74 Magyar Tanító, I. évf. 10. sz., 1921. június 1., 1.

75 Komáromi Lapok, 42. évf. 38. sz., 1921. május 11., 1.

76 Református Egyház és Iskola, I. évf. 22. sz., 1921. május 29., 1.

77 Magyar Tanító, I. évf. 10. sz., 1921. június 1., 3.

78 Magyar Tanító, I. évf. 7-8. sz., 1921. május 1., 6.

lapunkban nem fogunk foglalkozni”.⁷⁹ A lap szerkesztőinek célkitűzései között a református egyház és társadalom jól felfogott érdekei mentén kívánta a lapot írni, a szabad egyház szabad államban elvet szem előtt tartva. A lap alapításáról, ahogy a felelős szerkesztő, Réz László rosznyói lelkész személyéről is a szlovenszkói tiszáninneni egyház kerületi gyűlése határozott.⁸⁰ Amíg viszont a *Magyar Tanító* a szlovákiai magyar pedagógustársadalom szerveződésének segítését végezte, addig a *Református Egyház és Iskola* az új államba kényszerített reformátusság szerveződése felett bábáskodott, ideértve a felekezeti tanítók és a lelkészek érdekeinek képviseletét. Ezt a szervezkedést látta az egyházban a legsürgősebb kérdésnek, és zsinat szervezésére szólította fel a szlovenszkói reformátusságot.⁸¹ A két lap közötti különbség mindenképpen megmutatkozott abban, hogy amíg a *Magyar Tanító* kéthetente jelent meg, addig a *Református Egyház és Iskola* heti rendszerességgel. Ezenfelül fontos különbsége a két sajtóorgánumnak, hogy a református lap oldalain sokkal vehemensebben ütköztették a szervezetet érintő véleményeket, így több megvilágításban maradt az utókorra a kor egyházának és társadalmának képe. Természetesen a két lap folyamatos szimbiózisban létezett, hiszen az iskolügyi rendeleteket, amelyeket a *Magyar Tanító* megjelentetett, rendszeresen közölte a református lap is.

Az Általános Magyar Tanítóegyesület a hivatalos megalakulása előtt élénken részt vett az országos érdekképviselet munkájában. 1921. december 9-én Prágában memorandumot adtak át Vavro Šrobár miniszternek, ahol a nosztrifikációs vizsga, az egyesületi alapszabály elfogadtatása, a tankönyvkérdés és a magyar tanítóképzés ügyében jártak. Kovács Alajos elnök szólt a miniszternek a magyar tanítókat ért sérelmekről, az államnyelv nem ismerése, a végzettséget igazoló okmányok el nem ismerése miatti elbocsátásokról és a felekezeti tanítók bizonytalan helyzetéről is.⁸² A református egyház egyházkerületeinek elnökei, Pálóczi Czinke István tiszáninneni püspök, valamint Patay Károly dunáninneni helyettes püspök már 1921. február 9-én a teljhatalmú szlovenszkói miniszternél, Martin Mičuránál jártak, hogy az egyház és az állam viszonyának rendezésével párhuzamosan a tanítók helyzetéről, a magyar nyelvű református vallásoktatásról az állami iskolák vonatkozásában is tárgyaljon.⁸³

1922. február 16-án már képviselték az egyesületet egy zsolnai tanítótüntetésen. A nagygyűlésen a fizetések csökkentése és a nyugdíjas tanítók helyzetének javítása érdekében léptek fel közösen a *Zemský učiteľský spolok* (ZUS) képviselőivel. Itt 2000 tanító jelent meg az ország minden részéről. Martin Ježo, a ZUS titkára, illetve Anton Hancko, a Csehszlovák Nemzetgyűlés képviselője a Szlovák Néppárt színeiben, a ZUS elnöke szóltak a tömeghez.⁸⁴ A nagygyűlést Martin Orišek agrárpartí nemzetgyűlési

79 Református Egyház és Iskola, I. évf. 1. sz., 1921. január 2., 1.

80 Református Egyház és Iskola, I. évf. 2. sz., 1921. január 9., 3.

81 Református Egyház és Iskola, I. évf. 5. sz., 1921. január 30., 2.

82 Magyar Tanító, I. évf. 23. sz., 1921. december 15., 21.

83 Református Egyház és Iskola, I. évf. 8. sz., 1921. február 26., 2.

84 Magyar Tanító, II. évf. 5. sz., 1922. március 1., 101.

képviselő a *Slovenská obec učiteľská* nevében támogatta. A megmozduláson Kovács Alajos elnök és Vásárhelyi Károly titkár 60 egyesületi taggal vett részt.⁸⁵ A gyűlésen a tömeg előtt az elnök magyarul szólt, a titkár tolmácsolta.

Az egyesület vezetőit a szlovák küldöttség tagjaival együtt a köztársasági elnök, T. G. Masaryk is fogadta, akihez Kovács Alajos magyarul intézett beszédet az egyesület nevében. Masaryk magyarul válaszolt a tanítók képviselőjének, majd a következőket mondta: „*Sem nekom, sem a köztársaság kormányának nem áll a legtávolabbi szándékában sem a köztársaság magyarságának elszlovákosítása és amennyiben sérelem érne a magyarok jogos kulturális érdekeit, konkrét esetek feltárásával mindenkor teljes bizalommal forduljanak orvoslás végett hozzám!*”⁸⁶

A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesületet Prágában 1922. március 28-án a Národný domban Kovács és Vásárhelyi képviselte, ahol a 2500 megjelent tanító között többségben voltak a német ajkú pedagógusok, így a felszólalások nagy része németül hangzott el. A küldöttség felkereste a prágai parlamentben az Országos Magyar Kisgazda-és Kisiparos Párt, az Országos Magyar Keresztényszocialista Párt és a Magyar-Német Szociáldemokrata Párt vezetőségét, és átadták nekik a tanítóság követeléseit.⁸⁷

1922 szeptemberében a *Magyar Tanító* arról írt, hogy az egyesület alapszabályát 1922. május 12-én felterjesztették a teljhatalmú miniszterhez, aki azt július 8-án elfogadta.⁸⁸ A hiteles alapszabály szerinti első tisztújító közgyűlését 1922. szeptember 28-án Komáromban, a polgári fiúiskolában tartotta a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület, mint ernyőszervezet. A magyar tárgyalási nyelvű egyesület politikai és felekezeti ügyekkel közvetlenül nem kívánt foglalkozni az elfogadott alapszabály szerint, aminek tagja lehet minden olyan „*jelenleg működő, vagy nyugdíjazott tisztán magyar tannyelvű*” iskolában működő tanerő, akik a fogadalmat letették, illetve minden hitoktató is.⁸⁹ A gyűlésen elhangzott, hogy az egyesület iskolai ügyekben a minisztérium felé jogvédőként kíván eljárni, a tanítóság fizetési és egyéb tanítói ügyekből fakadó sérelmeit akarja orvosoltatni, illetve fel kívánja hívni ezekre a *Školský referát* figyelmét is. Szót ejtettek még a tanítói nyugdíjakról, a honosság rendezésének kérdéséről és a nyelvtudásuk hiánya miatt elbocsájtott tanítók ügyéről is. A közgyűlésen elhangzott, hogy az egyesületnek 1378 tagdíjat fizető tagja van, a *Magyar Tanító* c. egyesületi lapnak pedig 122 előfizetője.⁹⁰ Erről az aktuális azonban már nem tudósít a *Református Egyház és Iskola*, igaz, a zsinat elhalasztása nagyobb hírértékkel bírt ebben az időszakban. A tanítók egyesületének közgyűlésén pedig a református iskolák tanítóit érintő sérelmek orvoslása is szerepelt a titkári beszámolóban. Kiemelten

85 Magyar Tanító, II. évf. 5. sz., 1922. március 1., 106.

86 Magyar Tanító, II. évf. 5. sz., 1922. március 1., 106.

87 Magyar Tanító, II. évf. 8. sz., 1922. április 15., 188.

88 Magyar Tanító, II. évf. 18. sz., 1922. szeptember 15., 395.

89 Magyar Tanító, II. évf. 18. sz., 1922. szeptember 15., 395.

90 Magyar Tanító, II. évf. 19. sz., 1922. október 1., 413.

foglalkoztak a honosság rendezetlensége miatti államsegély elmaradásával. Sok magyar tanító ugyanis annak ellenére sérelmet szenvedett, hogy az állam felé a fogadalmat letették, a diplomájukat nosztrifikálták. Kiderült a beszámolóból, hogy a honossági törvény különbséget tesz az állami és felekezeti tanítók között, így ennek az ügyintézését is magára vállalta az egyesület.⁹¹ Az egyesületi munka természetesen ezután is tovább folyt, bár a politika sok esetben rányomta erre a bélyegét, de az egyesület erejét mutatja, hogy közadakozásból saját pedagógusház építésébe is kezdett a későbbiekben.

Sok az azonosság a református egyházi szervezkedés és a tanítóegyesület szervezése kapcsán, mégis a leginkább eltérő pont, hogy a reformátusság már 1921-ben rámutatott az egyre nagyobb tanítóhiányra, és ennek orvoslását egy szlovenszkói magyar református tanítóképző felállításában látták. Tisztában voltak azzal, ahogy a lap hasábjain is megjelent, hogy csak a református egyházi iskolákban évi 30-35 új tanítóra lenne szükség.⁹² A tanítók lapja viszont első ízben csak egy esztendővel később reagált a hiányra, amikor határozott hangon tiltakozott az ellen, hogy amíg a magyar tanítóknak a honpolgárságot nem adják meg, addig a szlovák tannyelvű iskolákba külföldről hoznak tanerőt. Azt is kiemelik, hogy a honossági törvényt a hivatalnokok úgy értelmezik esetenként, hogy azzal sakkbán tarthassák a magyar tanítóság egy részét.⁹³ A honosítás ügye egyébként a legégetőbb problémák egyike még 1923-ban is. Ebben az időben még több mint 100 állami tanító állampolgárság iránti kérelme van a hivatalnokok asztalán. Kiemelik, hogy sokan elkéstek a honosítási kérelem beadásával, de ez amiatt volt, hogy a korábbi és akkori honosítási és illetőségi rendeletek, illetve törvények között nem tudtak eligazodni. Sokan azt gondolták a tanítók közül, hogy a tartózkodási helyük alapján hivatalosan állampolgárrá lettek.⁹⁴ Nem volt ez véletlen, hiszen a református lap 1921 nyarán közölte az Antant és Csehszlovákia között 1919. szeptember 19-én létrejött kisebbségi szerződést, amely I. fejezetének 3. cikke úgy írt, hogy csehszlovákiai állampolgárnak ismernek el mindenkit, akinek lakóhelye vagy illetősége a Csehszlovák Köztársaság területén lesz.⁹⁵ Ennek a szerződésnek a szövegét 1921-ben, amikor a honosság kérdése rezonált, több lapszámon keresztül közölte a lap.

A tanítóképző felállítását a *Magyar Tanító* hasábjain is sürgetik már 1921 tavaszán egy a Szlovenszkó magyarok lakta sávjában létrehozandó állami, önálló magyar tanító- és tanítónőképzővel.⁹⁶ Ugyanitt érveket ellenérveket sorolnak fel a szerkesztők az iskolák államosítása kapcsán, tulajdonképpen állást határozottan nem foglalva a kérdésben. Javukra írandó viszont, hogy Trianon után az egyetlen óvó- és tanítóképző intézetet, a pozsonyi Szent Orsolya Rend intézményét a „magyar kultúra megmaradásának” legfontosabb kérdéseként hirdetik a polgári iskolát vagy ennek megfelelő egyéb

91 A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület Alapszabálya. Spitzer Nyomda, Komárom, 1922.

92 Református Egyház és Iskola, I. évf. 11. sz., 1921. március 13., 1.

93 Magyar Tanító, II. évf. 24. sz., 1922. december 15., 534.

94 Magyar Tanító, III. évf. 6. sz., 1923. március 15., 129.

95 Református Egyház és Iskola, I. évf. 26. sz., 1921. június 26., 3.

96 Magyar Tanító, I. évf. 4. sz., 1921. március 1., 9.

középfokú iskolát végzett, 15 évesnél idősebb lányok körében.⁹⁷ Később még a köztársasági elnök magyar egyetemisták előtt elmondott beszédére utalva rámutat a lap, hogy nincs magyar állami tanítóképző, a pozsonyi egyetemen megszűntek a magyar nyelvű előadások, és csupán a kassai jogakadémián lehet egy-két tárgyat magyarul hallgatni. Kiemeli, hogy nem véletlen ez, hiszen az sem az, hogy magyar vidéken a hivatalokban vezető tisztségekbe nem kerülhet be magyar anyanyelvű személy.⁹⁸ Az egyesület vezetősége pedig a szlovenszkói magyar tanítóképző felállításán kezdett el munkálkodni 1923-ban, annak ellenére, hogy azt tapasztalták: minden tanítói állás be van töltve. De tudatában voltak annak, hogy a készülő, nem állami tanítóokra vonatkozó nyugdíjtervezet törvényerőre emelkedése után a tanári kar 10%-os csökkenése áll majd be. Ezenfelül a magyar tanítók létszámának emelését teszi szükségessé a népiskolák hatosztályosról nyolcosztályosra változása is. Ráirányította a figyelmet arra is, hogy a katolikus tanítóképzőben csak nők tanulnak, illetve, hogy állami támogatás híján rendkívül költséges a növendékek taníttatása a családok számára. Nem ragadnak le a népiskolai tanítók képzésének kérdésénél, hanem elsőként vetik fel hangosan a polgári és középiskolai tanárok képzésének a kérdését is.⁹⁹ A Tanítóegyesület 1923. február 1-re Komáromba összehívott elnökségi ülésén, a 12. pontban tárgyaltak Vásárhelyi Károly főtitkár felvetésére arról, hogy az egyesület csatlakozik Komárom városának tanítóképző felállítására tett kezdeményezéséhez.¹⁰⁰ A lapból tudjuk meg, hogy létezett magyar nyelvű tanítói tanfolyam Komáromban, aminek elvégzése után a Magyar Tannyelvű Tanítói Vizsgálóbizottság ejtette meg a nosztrifikációs vizsgákat. A tanfolyamot Martin Ježo állami tanfelügyelő, Edvard Markovič fiú polgári iskolai tanár, valamint Holly Antal állami polgári leányiskolai igazgató vezette és tartotta. A hallgatók száma 1923-ban 100 fő volt.¹⁰¹ 1921 júliusában a *Református Egyház és Iskola* hasábjain egy szlovenszkói magyar főiskola felállítását sürgeti Máthé Miklós kiszari lelkész.¹⁰²

Természetesen a tanítók hivatalos lapjának hasábjain a felekezeti oktatás, a vallási nevelés és erkölcs témakörében is kiváló írásokat olvashatunk. A később az orgánummal nézeteltérésbe kerülő katolikus egyház képviselőjében a lapban nem kisebb méltóság jegyez írást, mint Fischer Colbrie Ágoston kassai megyés püspök, aki amellet érvel az új oktatásügyi törvény kapcsán, hogy erkölcs és erkölcsi nevelés nem létezhet keresztény alapok nélkül.¹⁰³

Majdnem egy éven át húzódó vitát olvashatunk a *Magyar Tanító* hasábjain „A vallás és a népiskola” címmel. A vita elindítója Marcsa György volt, aki a kormány azon tervezetéről írt, hogy azok törvényjavaslatukban a vallásoktatást kivennék az iskolai

97 Magyar Tanító, I. évf. 12. sz., 1921. július 1., 12.

98 Magyar Tanító, I. évf. 18. sz., 1921. október 1., 1.

99 Magyar Tanító, III. évf. 4. sz., 1923. február 15., 74.

100 Magyar Tanító, III. évf. 4. sz., 1923. február 15., 85.

101 Magyar Tanító, III. évf. 7. sz., 1923. április 1., 178.

102 Református Egyház és Iskola, I. évf. 30. sz., 1921. július 24., 1.

103 Magyar Tanító, II. évf. 24. sz., 1922. december 15., 543.

tantárgyak közül. Kifejti, hogy a „*társadalom morális betegségének egyik oka a vallás iránti hideg közönyösség*”.¹⁰⁴ Akúcs Béla garamszentgyörgyi református tanító kifejtette, hogy a vallástanításnak az iskolából való kimaradásától a jelen állapotok rosszabbodását nem várja.¹⁰⁵ Gaál Dezső udvardi református tanító szerint a hit tanát semmiféle társadalmi rendszabály nem tudja pótolni, így a hitnek meglátása szerint meg kell maradnia a népiskolákban.¹⁰⁶ Molnár János tanító szerint a hit független attól, hogy van-e benne Isten, úgy gondolja, hogy vallástanítással nem lehet erkölcsöt nevelni, így a vallástanítás nélkül sem lesznek erkölcstelenek az emberek.¹⁰⁷ Nemcsik Béla református tanító a vallástanítás módját nem tartotta helyesnek, de azt vallotta, hogy a vallásoktatásnak az iskolában a helye.¹⁰⁸ T. L. római katolikus tanító Molnárnak válaszolva írja, hogy „a hitetlenek az a hite”, hogy nincs Isten, igazán semmivel nincs megindokolva. Nem is volna a világon istentagadó, ha a hittel együtt nem járna az „erkölcs” kötelezettsége.¹⁰⁹ Szintén Molnár János gondolataira reagált Gaál D. református tanító, aki a vallásoktatást pártolja, de kárhoztatja azokat a tanítókat, akik „lanyhán és hézagosan” végzik kötelességüket. Ezért a vallásoktatást meglátása szerint meg kell tartani, de új alapokra kell helyezni.¹¹⁰ A vita lezárását, amiben, mint láthattuk, leginkább református tanítók szólaltak meg, ezután az írás után tette meg a lap, tulajdonképpen állást nem foglalva a kérdésben.

Az 1922-es évek tanítói fizetéscsökkentéseire is reagált a világi tanítóság képvisellete egységben a csehszlovákiai pedagógus szervezetekkel. Figyelemre méltó, hogy a nem állami tanítók bérrendezése mellett is kardoskodtak. Kiálltak amellett, hogy az állami és nem állami (felekezeti) tanítók munkavégzése és díjazása ne essen két mérték alá, és szintén kiemelték, hogy a nem állami iskolák népnevelői tevékenységére szükség van. Rámutatottak, hogy az egyházi iskolákban tanul a szlovenszkói gyerekek nagyobb hányada.¹¹¹ Réz László már 1921 őszén felemelte a szavát a hitoktatók bérezésében megjelenő igazságtalanság ellen, hiszen az Iskolai Referátus határozata alapján egy hitoktató órábérére megegyezett egy fizikai munkáséval.¹¹² A nem állami tanítók helyzetének rendezése ügyében a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület elnöke, Kovács Lajos 1923 januárjában levelet intézett Csehszlovákia összes működő tanítóegyesülete elnökéhez, amiben együttműködésüket kérte. A nem állami tanítók sorsa kapcsán rámutatott arra a lap, hogy a nem állami iskola fenntartói és az állam közti, iskolákért folyó harcnak a tanítóság issza meg a levét. A vezércikk írója arra kérte a

104 Magyar Tanító, I. évf. 4. sz., 1921. március 1., 3.

105 Magyar Tanító, I. évf. 6. sz., 1921. április 1., 11.

106 Magyar Tanító, I. évf. 7-8. sz., 1921. május 1., 14.

107 Magyar Tanító, I. évf. 10. sz., 1921. június 1., 14.

108 Magyar Tanító, I. évf. 11. sz., 1921. június 15., 7.

109 Magyar Tanító, I. évf. 12. sz., 1921. július 1., 7.

110 Magyar Tanító, I. évf. 13. sz., 1921. július 15., 13.

111 Magyar Tanító, III. évf. 3. sz., 1923. február 1., 49.

112 Református Egyház és Iskola, I. évf. 36. sz., 1921. szeptember 4., 1.

tanítókat, hogy jelen helyzetben tartózkodjanak az államosítás elleni egyéni állásfoglalástól, hiszen a tanítók feladata nem a harc eldöntése, hanem az, hogy a magyar fiataltságot tanítsák és neveljék.¹¹³ Érdekes megvilágítást kapnak ezek a gondolatok akkor, amikor a református lapban azt olvashatjuk, hogy a református lelkészek a tanítókkal szembeállítják a kormányt, amikor számonkérik rajta, hogy a lelkészeknek nem utaltak fizetést, míg a tanítóknak igen; sőt azt is a kormány szemére vetik, hogy a lelkészek és a tanítók ugyanúgy az egyházhoz tartoznak, a kormány mégis tudott a tanítókkal érdemben kommunikálni.¹¹⁴ Tulajdonképpen e sorok igazolják azt a fenti állítást, hogy a fenntartók és az állam közti harcnak a vesztesei ezek az emberek.

Természetesen nagy vitát váltott ki a tanítói társadalomban az osztott/osztatlan népiskolák ügye is. A *Tanítók Lapjában* egy magát x.y.-ként jegyző cikkíró arról értekezett, hogy sokkal fontosabb lenne, ha településenként egy állami iskolába vonnák a felekezeti iskolák növendékeit, hiszen akkor a több iskola helyett lenne egy, ahol évfolyamonként osztanák a tanulókat. Úgy érvelt az állami iskola mellett, hogy nincs református mértan vagy katolikus természetrajz. A közös iskolában ki-ki a maga vallása szerint látogatná a vallási órákat. Természetesen felvetette annak a lehetőségét is, hogy legyenek felekezeti állami iskolák, ahol lenne a vallástanításra megfelelő óraszám, a tanítók kinevezésénél pedig az egyház tenne ajánlást. A szerző kiállt a nyolcosztályos iskolák mellett.¹¹⁵ A zsinatnak ad útmutatást a vezércikkben az ismeretlen szerző, amikor arról írt, hogy az államnak az iskolák feletti legfőbb felügyeleti jogát respektálni kell, ahogy azt a jogát is, hogy felekezeti iskolákat működtessen.¹¹⁶ Mindezen vélemények akkor igazán érdekesek, ha ismerjük Folprecht iskolaügyi miniszteri tanácsos véleményét 1921-ből, aki azt nyilatkozta, hogy a felekezeti iskolákat minél hamarabb szándékukban áll államosítani, az államosított iskolákban pedig nem kívánnak vallás-
tant oktatni.¹¹⁷

113 Magyar Tanító, III. évf. 8. sz., 1923. április 15., 188.

114 Református Egyház és Iskola, I. évf. 25. sz., 1921. június 19., 2.

115 Magyar Tanító, III. évf. 6. sz., 1923. március 15., 145.

116 Református Egyház és Iskola, I. évf. 34. sz., 1921. augusztus 21., 1.

117 Református Egyház és Iskola, I. évf. 40. sz., 1921. október 2., 4.

II. A REFORMÁTUS ÉRTELMISSÉGI KÉPZÉS CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A felvidéki református egyház, mint azt nyomon követhettük, elveszítette a hagyományos bázisait azzal, hogy a közösségtől egy határ vágta el az első világháború után a lelkészképző és tanítóképző intézeteket. A református fellegváraknak számító Pápa, Debrecen, Sárospatak és Budapest nem csupán megközelíthetetlenek lettek, de az ott kiadott végzettséget igazoló okleveleket nem fogadták el a csehszlovák hatóságok. Ezenfelül a Magyarországon végzett tanítók esetében ugyanúgy megkövetelték az alapszintű „csehszlovák” nyelvtudást, mint a Csehszlovákiában végzettektől, illetve azoktól, akik itthon állásban maradtak. Mindezen túl, mind a lelkészek, mind a tanítók esetében, elengedhetetlen volt a hűségeskü letétele és a csehszlovák állampolgárság felmutatása. A református magyarság előtt így nem maradt más út, csupán az, ha önálló felsőoktatási intézmények szervezésébe kezd a szülőföldjén.

1. Egyházi igény a lelkész-és tanítóképzésre, egyházügyi átalakítások

A csehszlovák állam már 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Stunda István (Štefan Štunda) minisztériumi titkár, később kormánytanácsos, szeptember 8-án Kassán felkereste Révész Kálmánt, a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspökét a szlovenszkói teljhatalmú miniszter, Vavro Šrobár megbízásából. Elmondta, hogy a csehszlovák állam elismeri a református egyház autonómiáját, az egyház hivatalban lévő vezetőit, az egyház magyar nyelvű mivoltát, és kész továbbra is folyósítani a korábban Magyarországtól kapott állami segélyeket, de Csehszlovákia feltétlenül elvárja, hogy a megszállt területek reformátussága önálló egyházzá szerveződjék, vagyis hozzák létre a szlovenszkói református egyházat. Ezenkívül feltételül szabta, hogy a lelkészek tegyenek hűségeskü a csehszlovák államnak.¹¹⁸

Az egyházi vezetők már 1920-ban memorandumot intéztek az államfőhöz, melyben a teológiai főiskola mielőbbi felállításának szükségességét fogalmazták meg. A Memorandumnak több változata is volt. Az első, már hiteles példányok 1920. szeptember 8-i dátummal vannak aláírva. Az aláírók a tiszáninneri kerület elnökei, Pálóczi Czinke István püspök (1921–1929) és Lukács Géza főgondnok. Március 31-én meg is érkezett a pozsonyi minisztérium válasza a Memorandumra, melyben leírják, hogy a lelkészképzés kérdésében a minisztérium fenntartja korábbi álláspontját: Csehszlovákiában

118 Uo. 22.

csak az lehet lelkész, aki az ország területén végezte el a nyolc gimnáziumi osztályt és érettségizett.¹¹⁹ Ez a döntése a csehszlovák államhatalomnak arra irányult, hogy teljesen ellehetetlenítse az egyházközségeket, hiszen a lelkészek nagy része a Trianon utáni Magyarországon érettségizett.

1920-ban megalakították Komáromban a dunáninneni, míg Kassán a tiszáninneni, majd 1923-ban a kárpátaljai egyházkerületet. Belőlük állt a Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyház. A két világháború közötti három csehszlovákiai magyar református egyházkerület közül a tiszáninneni volt a legnagyobb, majd a dunáninneni, végül a kárpátaljai egyházkerület következett. A Tiszáninneni Református Egyházkerület élén a bécsi döntésig Pálóczi Czinke István (1921–1929), Péter Mihály (1929–1932), Idrányi Barna (1932–1933) püspökök álltak, majd a korszak végéig Magda Sándor (1933–1939) követte őket.

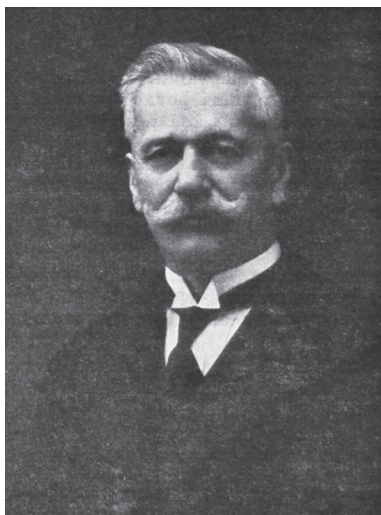

1. kép – Pálóczi Czinke István püspök

A Dunáninneni Református Egyházkerületet Balogh Elemér (1921–1938) vezette 1938 eleji haláláig, őt Sörös Béla (1938–1939) követte a püspöki székben. A Kárpátaljai Református Egyházkerületet 1923-as megalakulásától kezdve Bertók Béla (1923–1939) püspök vezette.¹²⁰ Így a felvidéki területeken három új református egyházkerület jött létre.

119 Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, i. m. 40.

120 Filep Tamás Gusztáv: Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018. 73.

2. kép – Bertók Béla püspök

Az 1920-as memorandumot követte még 1921-ben kettő, melyben ismételten hitet tettek a saját lelkészképzés mellett. A legfontosabb egyházi követeléseket az 1921. február 5-én a tiszáninneni és dunáninneni református egyházkerület elnöksége nevében, Pálóczi Czinke István püspök által hitelesített nyomtatványban fogalmazták: *„Adják vissza iskoláink feletti rendelkezési jogunkat. [...] Ha az állam a tanítóképzést átvenné, abban az esetben kívánjuk, hogy a ref. vallású tanítójelöltek a ref. vallás és énektanításra s a kántori teendők végzésére is kiképeztesse. E célból egy tanítóképző intézet református vidéken és városban létesítsék. [...] Egyházunk létérdekében nem mondhatunk le arról a sarkalatos jogunkról, hogy lelkészeket magunk neveljünk magunknak a saját szellemünkben, a saját céljainkra...”*¹²¹ Természetesen elvitathatatlan, hogy a református egyháznak joga és kötelessége volt a saját tanítóinak és lelkészeinek a képzéséről gondoskodni. Ez az igény viszont szembenállt az új állam érdekeivel, hiszen egy olyan országról beszélünk, ami az egyházat teljesen mellékvágányra kívánta állítani, illetve egy olyan nacionalista cseh kormányzatról, amely egy tisztán szláv államot kíván erőszakkal létrehozni. Egyházi vezetőink számára ez teljesen nyilvánvaló volt már ezekben az időkben, amikor a csonkulóban levő anyaországban még mindig bíztak abban, hogy néhány éven belül minden visszafordítható. A memorandumok, ha másra nem is voltak jók, bizonyítékul szolgáltak a nemzetközi egyházi és nemzeti fórumokon arra, hogy a felvidéki reformátusoknak határozott elképzeléseik vannak a túlélésről, a nemzet és az egyház megtartásáról az új körülmények között is.

121 A Szlovenszkói Református Egyház életfeltételei és jogigényei az állammal szemben. MREZSL, 2. fond, 170. doboz

A szlovákiai református egyház 1922. május 17-18-i pozsonyi Egyetemes Konventjének az önálló református lelkész- és tanítóképzés volt az egyik központi témája, leginkább arra hivatkozva, hogy a csehszlovák kormány a Magyarországon végzett tanítók és lelkészek alkalmazását nem engedte. A tanítóképző székhelyéül Komáromot, míg a teológia székhelyéül Rimaszombatot javasolták.¹²² Itt némi félreértés is adódhatott, hiszen a komáromi lelkész, Vargha Sándor 1923 szeptemberében írt levelet a püspöknek, melyben kéri, hogy a teológia ne Komáromban alakuljon – annak ellenére, hogy a Komáromi Református Egyházmegye Közgyűlése másképpen határozott –, mert ő inkább a tanítóképzőt tudná itt elképzelni.¹²³ A kormány azonban egy az evangélikusokkal közösen felállítandó lelkészképző mellett tört lándzsát, de az 1923-as lévai zsinat ezt ismételten elvetette.

3. kép – A lévai zsinat (1923. június 17–25.) résztvevői

Az iskolaügyi bizottság megválasztása után az elnökség tizedik programpontként javasolta: „az Egyetemes Konvent felterjesztései közül a közös *theologiai fakultás és lelkészképzés ügye, a lelkészválasztásügyi bizottsághoz*”.¹²⁴ Ennek a bizottságnak az elnöke volt Balogh Elemér dunáninneni püspök, előadója pedig Idrányi Barna nagyszalánci

122 Kivonat az Egyetemes Konvent 1922. május 17-én Bratislavában tartott ülésének jegyzőkönyvéből. Felvidéki Református Egyház iratai 1920–1938. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Pápa (a továbbiakban: DREL), 1.2. fond, 3. doboz

123 Főtiszteletű Püspök Úr! 418/923. sz. DREL, 1.2. fond, 4. doboz

124 A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház, Léva városában az 1923. évi június hó 17-ik napján megnyílt Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, szerk.: Péter Mihály, 30.

lelkész, későbbi püspök. A zsinat hetedik ülésén olvasta fel Kovács Alajos, az iskolaügyi bizottság előadója a köztársasági elnökhöz, a tanítók utánpótlása tárgyában benyújtandó felirat szövegét. Itt kifejtik, hogy az egyetemes református egyháznak az óhaja, hogy saját iskoláinak a tanítóit maga nevelhesse. A Barsi Református Egyházmegye 1923. november 27-én tartott rendkívüli közgyűlésén Patay Károly esperesi jelentésében javaslatot tett tanítóképző intézet felállítása ügyében. Ennek érdekében megkereste a losonci egyházat, hogy adjon helyt ennek. Az egyházmegye pénztárából 100 ezer koronát ajánlott fel, melynek előteremtésére felszólította a gyülekezeteket. Évi fenntartásra minden lélek után megszavaztak 1 kg búzát. Az egyházi tisztviselők – példaként elől járva – családtagjaik után 3 kg búzát adjanak.¹²⁵

Szintén 1923-ban a Komáromi Református Egyházmegye Közgyűlése a lelkésznevelő intézet létesítését a református egyház és a felvidéki magyarság fennmaradásának biztosítása miatt szükségesnek tartotta. Kimondták, hogy minden más teológiai akadémiától független, önálló lelkésznevelő intézetet kell létrehozni.¹²⁶ Okként feltüntetik, hogy a magyarországi teológiai akadémiákat végzők okleveleit a csehszlovák állam nem honosítja, az azok birtokában lévő lelkészeket nem ismeri el. A fennálló lelkészhiány miatt az egyháznak kell az intézetet felállítani és azt fenntartani. A bizottság felkérte a Konventet, hogy már az 1924/25. tanév kezdetével állítsa fel a Komáromi Református Egyházmegye bizottsága tervezetének figyelembevételével a lelkészképzőt. A teológia székhelyéül olyan nagyobb gyülekezetet javasoltak, ahol az illető egyházközség legalább két tantermet – azok fűtését, világítását és takarítását – magára vállalná, ahol a lelkészjelöltek elegendő szállást és gyakorlati kiképzést találhatnak, amelynek „közeli környékén elegendő képzetebb lelkészt lehetne megnyerni az egyes tantárgyak előadására”.¹²⁷ Azt sem tartják elhanyagolandó szempontnak, hogy az intézmény közelében sok és tehetősebb hívekből álló gyülekezet legyen, hogy a lelkészjelöltek az ő látogatásuk útján gondoskodhassanak saját élelmezésükről.

A tantárgyak esetében fontosnak tartották, hogy a hallgatók az összes tárgyból vizsgát tegyenek, és kötelezően hallgassák az összes tárgyat. Kitértek arra az igényre is, hogy a lelkészek a következő időszakban egyházi énekkarokat alapítsanak és vezessenek, ezért csak olyanokat vegyenek fel, akiknek használható hangjuk és hallásuk van. A szlovák nyelvet is a tanulandó tárgyak közé vették, hiszen az államnyelv „némi tudására” egyre inkább szükségük lesz a lelkészeknek. A lelkészképzés jellegében sokkal fontosabbnak látta a bizottság a gyakorlati képzést és a Biblia alapos ismertetését, a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Kátéval együtt a hitcikkek alapos ismeretét. Az oktatást az vezérelte, hogy a korabeli lelkésznek gyakran nemcsak igehirdetőnek, lelkipásztornak, hitoktatónak és énekkarszervezőnek kellett lennie, hanem gyülekezete jogi, egészségügyi

125 Akúcs Lajos (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Léva, 1925. 157.

126 Vargha Sándor (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1923. évi szept. 20-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1923. 22.

127 Református Egyház és Iskola, 1923. XII. 23., II. évf. 51. sz. 207.

és gazdasági tanácsadójának is. Az intézetben a neveléstani tárgyak, az ének és zene, a szlovák nyelv oktatói szaktanárok lennének, az alkotmánytant jogi képzettségű egyén adná elő, az egészségtan előadója gyakorló orvos, míg a teológiai tárgyaké okleveles lelkészek. A képzés kilenc egységben folyt volna, amelynek a tantárgyai a következők voltak: I. héber nyelv, bevezetés az Ószövetségbe, Ószövetségi exegesis, német nyelv. II. görög nyelv, bevezetés az Újszövetségbe, Újszövetségi exegesis, bölcsészettörténet. III. Keresztyén hittan és erkölcsstan, egyházjog. IV. Egyetemes egyháztörténet, magyar protestáns egyháztörténet, vallástörténet és vallásbölcsészet. V. Homiletika, liturgika, kateketika, curapastoralis, belmissziói gyakorlatok, szónoklati gyakorlatok. VI. Neveléstan, lélektan, módszertan, neveléstörténet. VII. Alkotmánytan. VIII. Egészségtan. IX. Szlovák nyelv.

A lelkészjelöltek részére bérlakásban konviktust állítanának fel, melynek felügyelője és pénzkezelője a helyi lelkész, vezetője pedig lelkész vagy egy megbízható nő lenne. A komáromi diákmenza adatait szem előtt tartva, az ilyen konviktusban 25 ifjú ellátása évenként 75 000 koronába került volna. Ez az elképzelésük szerint vagy az egyházközségek évi fenntartó járulékából, vagy létszám utáni adókiutésből származhatott volna, de számításba jöhetett még a konvent hozzájárulása, külföldi segélyek, alapítványok és egyéb adakozások. A befolyó összegeket a bizottság úgy használta volna fel, hogy azok egyrészt az intézet kiépítését szolgálnák, másrészt alap- és tartaléktőkét képeztek volna.¹²⁸ A rendkívül alaposan előkészített tantárgyi beosztás, illetve a pontról pontra megtervezett rend egyfajta védettséget jelentett a tervezett intézmény számára, hiszen amíg a belbecs azt kívánta, hogy szolgálni kész, magyar érzelmű lelkészutánpótlás nevelődjön, addig a külsőnek az új ország és a kor követelményeinek is egyaránt meg kellett felelnie.

2. A Losonci Teológiai Szeminárium

Trianon után szembeűnő lett a lelkészhiány a Felvidéken. Ha megnézzük a korábbi gyakorlatot, illetve azt a tendenciát, hogy – természetesen a felvidéki lelkészcsaládon túl – a vezető tisztségviselők, a hangjukat hallató lelkészek között a leggyakoribbak a történelmi Magyarország más részéről érkezettek. A kialakult helyzetben azonban ennek a tendenciának a folytatásával nem lehetett egy hosszú távú berendezkedés mellett számolni. A tanítóképzőre való igény után a lelkészképző alapítása is prioritásként került a felvidékiek látószögébe, ami annak is köszönhető, hogy olyan agilis, jó kapcsolatokkal bíró, a magyar keresztyén ügyek mellett elkötelezett lelkész vette kezeibe az ügyet, mint Sörös Béla.

128 Soós Károly (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Ref. Egyházmegye 1924. augusztus 28-án tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1924. A Komáromi Egyházmegye javaslata a szlovenszkói és ruszinszkói ref. egyetemes egyház lelkésznevelőintézetének felállítása tárgyában, 1923. december 6., 94–102.

A reformátusok első ízben a köztársasági elnöktől egy tanítóképző felállítására kértek állami támogatást, s mindaddig, amíg ez meg nem történik, engedélyt kértek, hogy Magyarországon végzett tanítók is betölthessék az állásokat.¹²⁹ Folyamatosan nagy gondot okozott ugyanis a hiányzó tanítók pótlása és a honosítás. 1922. május 17-én már határozatot is hoztak a teológia ügyében. Ez kimondta, hogy az egyház elsőrendű érdeke a teológia és tanítóképző felállítása, majd 1923-ban megszületett a visszavonhatatlan döntés: saját református teológia kell. A szlovenszkói református egyház Egyetemes Konventjének Losoncon tartott ülésén kimondták, hogy az ötéves, lelkészképzés nélküli időszak után, a négy évszázados hagyományok feljogosítják az egyházat, hogy önálló protestáns teológiát állítson fel.¹³⁰ 1924. január 8-án Bertók Béla kárpátaljai püspök terjesztette a Református Egyház Egyetemes Konventjének kassai ülése elé a kidolgozott oktatási terveket, amit azok azonban nem fogadtak el, de megbízták Sörös Béla losonci lelképásztort a teológiai képzés tanrendjének kidolgozásával.¹³¹ Ugyanezen a kassai konventi ülésen hívták életre a Bertók Béla püspök elnökleite alatti testületet, amely a lelkészképző, majd a tanítóképző intézet felállítását és beindítását kapta feladatul. Tagjai voltak: Patay Károly barsi esperes, dr. Szilassy Béla dunáninneni kerületi főgondnok, Sörös Béla losonci lelkész, Vargha Sándor komáromi lelkész, dr. Mohácsy János komáromi ügyvéd, zsinati képviselő; Idrányi Barna abaúji esperes, Péter Mihály alsószecsei lelkész, Tornallyay Zoltán gömöri gondnok, dr. Kovács László rimaszombati ügyész, Komjáthy Gábor ungvári esperes, Peleskey Sándor lelkész, dr. Polchy István és dr. Korláth Endre kárpátaljai ügyvédek, valamint Vass Ádám alsókemencei tanító. Két ülés során sok mindent sikerült tisztázni, és Bertók Béla augusztusra a konvent elé terjesztette a teológia szervezeti leírását, tantervét és a lelkészképzés tanulmányi rendjét. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy szervezési nehézségek miatt ebben a tanévben nem lehet még megindítani a képzést.¹³²

Bertók Béla elnökleite alatt ez év augusztusában ülésezett Kassán a lelkész- és tanítóképző felállításának megszervezésével megbízott bizottság. Itt azzal a kérdéssel kapcsolatban is megoszlottak a vélemények, hogy mely intézmény legyen korábban felállítva, a lelkész- vagy a tanítóképző. Sőt Idrányi Barna a nincstelenség miatt egyik megnyitását sem javasolta, inkább a Magyarországon végzetek diplomájának honosítását segítette volna elő. Mellé állt ebben Gönczy Gábor lelkész is, aki a megfelelő felkészültségű tanerő hiánya miatt odázta volna el a döntést.¹³³ A teológia nyitásával, azaz a független református magyar lelkészképzéssel kapcsolatosan sokan osztoztak

129 Péter Mihály (szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház, Léva városában az 1923. évi június hó 17-ik napján megnyílt Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve. 53.

130 Kivonat a szlovenszkói ref. egyház Egyetemes Konventjének 1923. évi április hó 25/26. napjain, Losoncon tartott ülésén felvett jegyzőkönyvéből, DREL, 1.2. fond, 4. doboz

131 Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban. Kalligram, Pozsony, 1995. 198.

132 Somogyi Alfréd: A Losonci Teológiai Akadémia tudományművelése. Teológiai Fórum, VIII. évf. (2014) 1. sz., 101.

133 Jegyzőkönyv a bizottsági gyűlésről (másolat), DREL, 1.2. fond, 6. doboz

a kormány álláspontján, amely Pozsonyban az evangélikusokkal közös lelkészképző akadémiát kívánt alapítani. A kormányzat érve az volt, hogy egy ilyen intézmény erősítené a protestáns unió elvét, illetve a többnyelvű előadások hallgatása a hallgatók nyelvismeretét is gyarapítaná. Nem elhanyagolható szempontként az ügy támogatói – például az evangélikusok – azt vetették fel, hogy ezzel az alapítás anyagi terhe sem nyomná a református egyház vállát.

A felvidéki református közösség vezetősége határozottan válaszolt az evangélikus püspök, Jánoska György levelére. A Liptószentmiklósra, az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyetemes Egyház elnökségének címzett levélben tudatták, hogy a szlovenszkói reformátusok önálló teológia felállításáról döntöttek.¹³⁴ A Komáromi Református Egyházmegye Közgyűléséhez hasonló szellemben írt indítványt Boross Kálmán kamocsai lelkész is, akinek sorai jól jellemzik a közös teológia elleni közhangulatot. Boross tiltakozást kér az ellen, hogy az evangélikusokkal közösen az állam által kinevezett tanárok oktassák majd idegen nyelven az elcsatolt színmagyar Csallóköz lelkész növendékeit.¹³⁵

Az 1924. augusztus 26-i kassai konvent foglalkozott egy saját erőből felállítandó lelkészképző főiskola megnyitásának lehetőségével. A lelkészképző felállításának ügyét skót lelkészek is ösztönözték. Sörös a szervezeti szabályzatban a skót, illetve a magyarországi lelkészképzést tartotta szem előtt. A skóciai képzés lényege az volt, hogy egy teológiai szaktudományban jártas gyülekezeti lelkész mellé beosztották a lelkészjelölteket. Ha egy szaktudományt elsajátítottak, egy másik szaktudományban jártas lelképásztor mellett folytatták a tanulást. Ezután összesítő vizsgát tettek az országos vizsgáztató bizottság előtt, eredményes vizsgájuk után pedig lelkési oklevelet kaptak.

Dr. Carius és dr. J. McDonald Webster, a budapesti Skót Misszió¹³⁶ vezetője elmondta Sörösnek, hogy ez a képzési mód tudományosan bevált, és kevés anyagi áldozattal jár. Sörös Béla ezt a formát átalakítva valósította meg Losoncon a református lelkészképzést: nem a teológusok utaztak a tanáraik után, hanem a tanárok érkeztek a szemináriumba.¹³⁷ Bemutatta a részletes szakoktatási tervezetet, ismertette a költségvetési szükségletet, amely az első évben 69 900, a második évben 106 740, a harmadikban 143 010, majd ezután rendszeresen 162 180 csehszlovák korona volt.¹³⁸ A felügyeleti jogokat, a belső és külső fejlesztést a főiskolai igazgatótanács gyakorolja, amelynek tagjai: a három egyházi kerület püspöke és főgondnoka, a három évre választott két konventi

134 Közös protestáns fakultás Bratislavában, DREL, 1.2. fond, 4. doboz

135 Indítványok, DREL, 1.2. fond, 6. doboz

136 Kovács Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914* in *Studien zur interkulturellen Geschichte des Christentums* vol. 140 (F. am Main, Berlin, Bern- Oxford Wien: Peter Lang, 2006) 7.

137 Somogyi Alfréd: *A Losonci Teológiai Akadémia*, i. m. 107.

138 Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938)*, M. Kir. Állami Nyomda, Ungvár, 1940. 141.

tag és az Egyetemes Egyházból választott két lelkész. A losonci Teológiai Szeminárium fenntartója az Egyetemes Konvent lett, igazgatójává Sörös Bélát választották.¹³⁹

4. kép – A losonci Teológiai Szeminárium 1929-ben végzett hallgatói

Igazgatósága alatt Sörös kiválóan vezette az intézményt, teológiai szemlélete a skót egyház és teológia hatása alatt fejlődött.¹⁴⁰ Mindez nem meglepő, hiszen maga Sörös is skóciai ösztöndíjas volt. Itt jegyezzük meg, hogy a skóciai támogatók figyelve még 1933-ban is kitarzott a losonci teológia irányában, hiszen, amikor 1933. április 21-én az egyetemes konvent elnökségének vendége a korábban Sörösékkal tárgyaló Webster volt, külön kérték, hogy április 24-én látogatást tehessenek a Teológiai Akadémián, ahol 10.30-tól késő délutánig maradtak.¹⁴¹ Az anyagi ügyek intézésével Bertók Béla püspököt bízták meg.¹⁴² A teológiai és tanítóképző intézetet nem a Barsi Református Egyházmegye hozhatta létre, pedig ebben az esetben már szerintük elkészült volna. A felajánlott 100 000 koronát átadták az Egyetemes Egyháznak, s a lelkészek és tanítók által gyűjtött összeg, ami meghaladta az ígért összeget, megmaradt az

¹³⁹ Akúcs Lajos (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye, i. m. 171.

¹⁴⁰ Csonthó Aranka: Sörös Béla élete és munkássága. Hit és közösség szolgálatában. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018. 63.

¹⁴¹ Skót küldöttség látogatása 1933-ban. MREZSL, 2. fond, 3. doboz

¹⁴² Meghatalmazás. DREL, 1.2. fond, 6. doboz

egyházmegyének.¹⁴³ A Konvent a fenntartási költségeket lélekszám szerinti kivetésből, adományokból, egyházi segélyekből, külföldi református egyházak támogatásából, tandíjból és államsegélyből kívánta fedezni. Jó példa az adományozásra Istenben boldogult perbetei Végh Géza édesanyjának levele, aki fia végrendelkezését megtartva küldött a püspök számára 5000 koronát a teológiai szeminárium szegény sorsú diákjainak megsegítésére.¹⁴⁴ A külföldi egyházak közül a skót presbiteriánus egyház, a holland református egyház, a magyar református egyház és állam, valamint az Amerikai Egyesült Államok néhány gyülekezete nyújtott segítséget, de a zürichi Rockefeller Alapítvány is támogatta az intézet létrejöttét 1925 végén 6450 koronával, amit Sörös Béla vett át tőlük.¹⁴⁵ A hallgatóktól tandíjat sosem kértek. Állami segély természetesen sosem érkezett.¹⁴⁶ A tanrend a magyarországi tanterven alapult, amelyet kiegészítettek angol és szlovák nyelvi képzéssel. Az előadókat háromhavi ciklusokra hívták be, akik ez idő alatt leadták a magyarországi teológiák két félévre való óraszámát, amiből a hallgatók azonnal kollokváltak. A hallgatók lelkeségével kapcsolatos kérdések abból fakadtak, hogy a korszakban a rimaszombati és a losonci gimnázium elvétele után nem volt református alma mater. A legnagyobb lökést az ügynek a skót testvéregyház vezetőinek látogatása adta 1924 májusában,¹⁴⁷ akik megosztották az itthoniakkal a tapasztalataikat. A Kállay teljhatalmú miniszterrel történt megbeszélés után Balogh Elemér feljegyzést adott át Péter Mihálynak, ami szerint az államsegélyben bízunk, ám minden eshetőségre felkészülve várja, hogy hasonlóan segítik-e a magyar teológiát, mint a pozsonyi evangélikus lelkészképzőt.¹⁴⁸ Péter Mihály viszont a püspöknek azt javasolta, hogy bármi legyen, a teológia elindításához le kell foglalni az ingatlanokat, alá kell írni a bérleti szerződéseket, még ha egy évig nem is lesznek használatban 1924-ben.¹⁴⁹ Már 1924 nyarán érkeztek püspöki levelek a leendő hallgatók leveleivel.

A tervezett 1924-es megnyitás helyett – a gyülekezetek rossz gazdasági helyzete miatt – az ünnepélyes megnyitóra 1925. szeptember 16-án került sor. 22 hallgatóval indult az első évfolyam: 1. Ádám Lajos Losoncra, 2. Balogh Béla Munkácsra, 3. Belágh Barna Losoncra, 4. Bittó Béla Eperjesre, 5. Csomár Zoltán Pinkócra, 6. Csonka Imre Kistoronyára, 7. Czirók Béla Komáromból, 8. Kelemen Kálmán Komáromból, 9. Kovács Ferenc Losoncra, 10. Nagy János Losoncra, 11. Narancsik Imre Csallóközarányosra, 12. Orémus Endre Tiszaágtelekről, 13. Orosz Imre Munkácsra, 14. Pándy Bertalan Bacskára, 15. Patay Gyula Farnadról, 16. Párducz Rezső Losoncra,

143 Akúcs Lajos (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye, i. m. 169.

144 Végh Géza alapítvány. DREL, 1.2. fond, 9. doboz

145 Elismervény. DREL, 1.2. fond, 8. doboz

146 Csomár Zoltán: A csehszlovák, i. m. 145.

147 Cseh nyelvű beszámoló a skót küldöttség 1924-es látogatásáról. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou cirkví na Slovensku 1919-1939.

148 A szlovenszkói és ruszinszkói lelkésznevelés ügyében betartandó szempontok. DREL, 1.2. fond, 9. doboz

149 Péter Mihály 154/1924.sz. levele a püspöknek. DREL, 1.2. fond, 6. doboz

17. Ráczen Jenő Kamocsáról, 18. Soós Endre Baracsáról, 19. Szabó Elemér Tekeházáról, 20. Szakal László Lucskáról, 21. Tárnok Gyula Komáromból és 22. Varga Imre Győréről érkezett a teológiára.¹⁵⁰

Amint azonban Pálóczi Czinke István püspök Szent-Iványi József nemzetgyűlési képviselőnek írott, kemény hangvételű leveléből kitűnik, még 1925 decemberében is a politikai képviselő nélkül hagyott református teológiáért és tanítóképzésért kellett lobbizni.¹⁵¹ A négyéves oktatás négy tanszéken – őszövétségi, újszövétségi, filozófiai-dogmatikai és gyakorlati teológiai – kezdődött. Ez az intézmény lett a két világháború közti magyarság egyetlen felsőoktatási jellegű tanintézménye, amit azonban a kormány 1926 őszén bezárt, de végleges megszűnését elkerülte a Presbiteri Világszövetség nyomásának köszönhetően. Ez annak a levélváltásnak is nagyban köszönhető, amelyben a rimaszombati püspök tájékoztatta dr. J. McDonald Webstert az egyház helyzetéről. Az 1926 elején kelt levélben leírta, hogy a losonci Teológiai Szeminárium állami elismertsége ügyében nem tudnak a teljhatalmú miniszterrel találkozni, ennek ellenére az előadások folynak. Jelzi, hogy csak a végső esetben kívánják a Presbiteri Világszövetség támogatását kérni.¹⁵² 1926. szeptember 9-én kelt levelében már szükségessé tette a nemzetközi támogatást, hiszen a minisztérium óva inti a Református Egyház Egyetemes Konventjét attól, hogy ebben az eddig jogszerűen nem létező intézményben a közelgő 1926/27-es iskolaévben megkezdjék a tanítást.¹⁵³ Dr. Kállay József (Jozef Kállay), Szlovenszko teljhatalmú minisztere 1926. szeptember 21-én keltezett nyilatkozatában zöld utat adott az intézménynek, hiszen tudomására jutott, hogy ez nem a Konvent által indítandó teológiai főiskola, hanem egy teológiai szeminárium, amely a skót presbiteri egyház lelkészképzésének mintájára, a Presbiteri Világszövetség erkölcsi és anyagi támogatásával működik. Erről tanúskodik a Jozef Kállay teljhatalmú miniszter, Ivan Markovič és Václav Müller, illetve a református egyház részéről Sörös Béla és Szilassy Béla részvételével lezajlott tanácskozás jegyzőkönyve is, amely 1926. szeptember 25-én kelt Štunda István aláírásával. Ezen a megbeszélésen párbeszédet folytattak az egyház és a kormány viszonyának rendezéséről, többek között érintették a református teológia ügyét is. A református egyház küldöttei vállalták, hogy a teológiai főiskolát azonnal beszüntetik, és egy teológiai szeminárium működtetésére kérnek engedélyt a kormánytól a miniszter javaslatára. A köztes időben a szeminárium folytathatja a skót módszer szerinti képzést ugyanazon a helyszínen.¹⁵⁴ Fennállásának tizenhárom éve alatt egy új lelkészgenerációt bocsájtott szolgálatba a losonci teológia,

150 Somogyi Alfréd: A Losonci Teológiai Akadémia, i. m. 107.

151 Szent-Iványi József által az MNP nemzetgyűlési képviselőinek és szenátorainak. DREL, 1.2. fond, 8. doboz

152 Ref. egyház Slovensko – Rövid tájékoztató. DREL, 1.2. fond, 10. doboz

153 Ref. Egyh. Egyetemes Konventje Elnökségéhez a losonci Ref. Theol. intézet tárgyában írt levél. DREL, 1.2. fond, 10. doboz

154 Reformovaná cirkev, Referát Ministerstva školstva a národnej osvety, SNA, Bratislava Inv.c.: 288, číslo škatule: 180, 58790/1926. sz.

akik megállták helyüket a kisebbségi létben. Sörös gondoskodott az előadók megválasztásáról, a fizetésükről, a tantárgyak megjelöléséről, a növendékek felvételéről, majd elhelyezéséről. Ő fegyelmezett, és kísérté figyelemmel a tanulók tanulmányi előmenetelét. A legációkról is maga gondoskodott, ahogy az a püspöknek írott leveléből is kiténik, amikor a hallgatók személyéről és a legációk helyszínéről tájékoztat.¹⁵⁵ Olyan tanárok keze alatt pallérozódhattak a losonci teológusok, mint a komáromi lelkipásztor, Galambos Zoltán, akinek küldetéstudata példaértékű. Ő komáromi lévén a csehszlovák állampolgárság mellett döntött. A teológián dogmatikát és vallásfilozófiát tanított, majd – mivel teológiai vitákban különbözött a nézete másokétól – otthagya a losonci teológiát.¹⁵⁶ A losonci szeminárium 1939. január 1-jén fejezte be működését. Akkori hallgatói Pápán, Budapesten, Sárospatakon és Debrecenben folytatták s fejezték be tanulmányaikat.

2.1. A teológia tanári kara

Agyagási Sándor, halk szavú garamvezekényi református lelkipásztor. Egyházjogot, egyházalkotmányt és nemzetgazdaságtant oktatott a saját maga készített, géppel írott „egyetemi jegyzetből”. Nemzetgazdaságtan óráin a szövetkezeti mozgalmak előnyeit hirdette. A Barsi Református Egyházmegye főjegyzője, Erdélyből származik. 1918-ban mint bori rendes lelkész beiratkozott a pozsonyi egyetem jog- és államtudományi karára, és 1921-ben elvégezte a jogot. 1928 és 1938 között Losoncon tanított, évi 3-4 hónapon keresztül a hétköznapijait is ott töltötte.¹⁵⁷

Újszövetségi diszciplínákat Antal Gyula, lévai lelkipásztor, későbbi lévai polgármester tanított az indulás éveiben. Később gyülekezeti elfoglaltságára hivatkozva nem vállalta tovább az oktatást.

Az Ószövetséget Bőjthe Sándor tanította, akit a princetoni egyetemről, a teológiai magiszteri vizsgája után hívott haza Sörös Béla. Édesapja Izsán volt tanító. A bloomfieldi presbiteriánus teológián tanult, majd innen ment át Princetonba.¹⁵⁸ 1926-ban Szentpéterre hívják meg lelkésznek.¹⁵⁹ A héber és az arámi nyelv kiváló művelője, ő kezdte el a héber exegézis tanítását. Más teológiai tárgyakat is oktatott a megnyitástól kezdve, majd a második tanév megkezdésekor hazament Izsára, ahol 1927. november 1-jén meghalt. Nevéhez fűződik az első országos diákkonferencia megszervezése.

155 A losonci theol. szeminárium növendékei által elválasztott legatiók jegyzéke. DREL, 1.2. fond, 10. doboz

156 Tömösközi Ferenc: Galambos Zoltán élete és szolgálata. Hit és közösség szolgálatában. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018. 73.

157 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. Pápa, 2013. 95.

158 Dunántúli Protestáns Lap, XXXV. évf. 32-33-34. sz., 1924. VIII. 24., 7.

159 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1926. augusztus hó 17-ik napján tartott rendes közgyűléséről. Szerk.: Soós Károly, 42.

Beöthe István, aki ószövetségi diszciplínákat tanított.

Csia Sándor, aki Budapestről rendszeres konvokációs előadásokat tartott a magyarság feladatairól és nemzeti kérdésekről. A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontú témakörét vizsgálta.¹⁶⁰ Később a MÁV igazgató főorvosa lett, és mint budapesti presbiter is tevékenykedett.¹⁶¹

Frenyó Győző római katolikus reálgimnáziumi tanárként három évre szívességből vállalta el a szlovák nyelv tanítását. A hatóságok nem vették jó néven az intézményben végzett munkáját, ezért eltiltották. A lelkészvizsgára jelentkezők szlovák nyelvi vizsgáját éveken át ő minősítette. A visszacsatolás után a kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére, mint nyugalmazott losonci állami gimnáziumi tanárt kitüntette a közoktatás terén szerzett érdemeiért.¹⁶²

Galambos Zoltán komáromi lelképásztor, aki a megnyitástól kezdve négy évig dogmatikát és apologetikát tanított. 1915-ben Bécsben tanult.¹⁶³ Hollandiában szerzett lelkészi oklevelet, és az ottani teológiai irány híve volt: még azt is megszabta a hallgatóinak, hogy milyen fordítású Bibliát használhatnak. Nem értett egyet a kor belmissziós irányzatával, szaktantárgyait nem tudta megszerettetni növendékeivel. Elvi konfliktusa az intézményvezető Sörössel odáig vezetett, hogy nem folytatta az oktatást Losoncon.

Kollár János csupán egy évig tanított szlovák nyelvet, mivel a hatóságok őt is eltiltották, mint Frenyót.

Kövy Árpád, a losonci gyülekezet lelkésze, aki görög nyelvtant oktató. Munkáját megnehezítette, hogy kevés olyan hallgató jelentkezett az intézménybe, aki a gimnáziumban görögöt is tanult. A losonci református énekkart vezette, így ide bevonta a teológus ifjúságot is. Két imakönyve jelent meg. A *Losonci Hírlap* alapító szerkesztője (1920–1944). Cikkei egy részét álnéven írta. A csehszlovák hatóságok 1945. augusztus 3-án kiutasították Losoncra. Városlódön halt meg 1947. november 13-án.¹⁶⁴

Magda Sándor csicseri, majd nagykaposi lelkész iskoláit Nagyenyeden, Kolozsvárott, illetve Sárospatakon végezte. A filozófia doktora és a pedagógia docense. A szemináriumban pedagógiai szaktantárgyakat, kateketikát, etikát, vallásfilozófiát és valástörténetet adott elő az 1930-1932-es években. 1932-ben Nagy-Britanniába ment tanulmányi útra.¹⁶⁵ 1933-tól a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke. Ő tett elsőként javaslatot arra, hogy a lelkészek szerezzenek tanítói képesítést a lelkészi diploma mellé.

Módis László lelkész, aki iskoláit Szatmárnémetiben, Szegeden és Debrecenben végezte 1928-ig,¹⁶⁶ majd – Pálóczi Czinke István ajánlásával – 1929 januárjától végig

160 Dunántúli Protestáns Lap, XXV. évf. 32-33-34. sz., 1924. VIII. 24., 7.

161 Dunántúli Protestáns Lap, LIII. évf. 49. sz., 1942. XII. 6., 6.

162 MTI, Napi Hírek, 1940. december 18.

163 Karasszon István: Felvidéki lelkész életrajza. *Confessio*, 2015/3-4. sz.

164 Kövy Zsolt: A Losonci református Teológiai Szeminárium. Sárospataki Füzetek, 2003/1., 118.

165 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 382.

166 Uo. 411.

oktatója volt a losonci teológiának. Héber és arámi nyelvet, exegézist, Izrael történetét és ószövetségi tudományokat adott elő Losoncon. Itteni működése alatt adta ki héber nyelvkönyvét. *Izogetika* című jegyzetéből tanultak növendékei. 1945-től a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, a Zsinat tagja volt, az Országos Református Gyűjteményi Tanács tudományos főmunkatársa és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának igazgatója.¹⁶⁷

Muzsnai László lelkész Marosvásárhely, Kolozsvár, Montpellier, Heidelberg, Princeton és Montreal városaiban folytatott tanulmányokat. 1927-ben tért haza.¹⁶⁸ 1935-1936-ban pszichológiát és filozófiát tanított Losoncon.¹⁶⁹ Budapestről járt oktatni, a diákság gyakran nem értette a tudományos alaposágú előadásait. 1926-ban az amerikai presbiteriánus egyház Princetonban székelő teológiai főiskoláján „Theologiae sacre magister” diplomát szerzett.¹⁷⁰

Nagy József, dévai lelkész. Losoncon az utolsó teljes tanévben magyar protestáns egyháztörténetet oktatott. A háború után kolozsvári tanár lett.¹⁷¹

Narancsik Imre csallóközarányosi szegényparasztok gyermekeként végezte kitanúttal a komáromi bencés gimnáziumot. Losonci teológus volt, majd Halléban végezte tanulmányait ösztöndíjasként. 1935 és 1938 között ő oktatta a dogmatikát és a református keresztyénség apologetikája című tárgyakat. Az ő életpályája kapcsán mindenképpen megemlítendő, hogy a háború után, 1946-ban Ungváron koholt vádak alapján huszonöt évnyi internálásra ítélték, és ismeretlen körülmények között, valószínűleg már 1947-ben egy irkutszki fogolytáborban halt meg. Az 1990-es évek elején az orosz hatóságok rehabilitálták.¹⁷²

Papp Ferenc vallástanár, aki Budapestről járt Losoncra. 1931-1932-ben dogmatikát tanított, melyet nem az addig megszokott ortodox szellemben adott elő. A Dóczy református leánynevelő intézet igazgatója, konventi tanügyi előadó, zsinati tag, kollégiumi könyvtárigazgató, az Országos Református Tanáregyesület elnöke volt.

Pap József, sárói majd hontvarsányi lelképásztor. Búcsón született, Pápán és Baselben végezte a teológiát.¹⁷³ Az Egyesült Országos Keresztény Szocialista és Magyar Nemzeti Párt Országos Pártvezetőségi tagja volt a harmincas évek második felében. Újszövetségi exegézist és német nyelvet tanított 1926-28-ban. Az egyetlen, aki értékelhető

167 Kránitz Zolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. Pápa, 2013. 126.

168 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 417.

169 Kustár Zoltán: Módis László (1903-1972), In.: Baráth-Fekete (szerk.): Órállóvá tettek. Debrecen, 2019. 389.

170 Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve., 1935. november 18., 145.

171 Kövy Zsolt: A Losonci református Teológiai Szeminárium., Sárospataki Füzetek, 2003/1., 119.

172 Badó Zsolt: Narancsik Imre, nagymuzsalyi lelképásztor. Kárpátalja, 2009. május 8. <https://karpataljalap.net/2009/05/08/narancsik-imre-nagymuzsalyi-lelkipasztor>

173 Kránitz Zolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. Pápa, 2013. 111.

forrást hagyott hátra a teológiai szemináriummal kapcsolatban. Pap – sárói lelkész-ként – 1973-ban írta meg ezt a kéziratát, ami jelenleg Pápán található.

Peleskey Sándor, aki gyakorlati teológiát oktatott. Bölvelyi lelkipásztor, 1940-től a királyhágómelléki egyházkerülethez tartozó romániai részen volt esperes.¹⁷⁴

Riszner Ede római katolikus vallású, középiskolai ének-zene tanár, országosan ismert karnagy, a Losonci Magyar Dalegylet vezetője.¹⁷⁵ Tizennégy éven keresztül oktatott az intézményben.

Sörös Béla, aki iskoláit Veszprémben és Pápán végezte. 1899-1900-ben Edinburgh-ban tanult, 1906-tól losonci lelkész, majd 1938-39-ben püspök.¹⁷⁶ Személyében ő fogta össze a szemináriumot. Filozófiatörténetet, liturgikát, homiletikát, cura pastoralist és pedagógiát adott elő.

Szakall János Jolsván született, majd a rimaszombati egyesült protestáns főgimnáziumba járt.¹⁷⁷ A teológiát Sárospatakon végezte, közben Kampenben is végzett tanulmányokat 1928-30-ban.¹⁷⁸ Rimaszombati segédlelkészként dogmatikát tanított.

Szóke István páskaházi, majd rosznyói lelkész. 1928-tól protestáns egyháztörténetet tanított, egyháztörténeti munkája kétkötetes könyvben jelent meg. 1934-ben püspök-helyettes lett, 1935-től a *Református Egyház és Iskola* című lapot szerkesztette.¹⁷⁹ 1936-ban halt meg sok szenvedés után.¹⁸⁰

Tomesz András, losonci római katolikus szakorvos, aki rendszeres felvilágosító és egészségügyi előadásokat tartott a teológusoknak. Előadásait mindig lelkesedéssel és derúvel fogadták a hallgatók. 1928-ban államellenes szervezkedés vádjával a pozsonyi ítélőtábla hat hónapi börtönbüntetést szabott ki rá.¹⁸¹ Diplomájának az elvesztésére is ítélték, majd 1932-ben a Komensky Egyetemen újra avatták.

Tunyogi Csapó András, bálványosváraljai lelkipásztor, aki ószövetségi bibliká-teológiát tanított. 1907-ben született, középiskolai tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban végezte, az 1929/30. tanévet a cambridge-i Westminster College-ben töltötte. 1935. június 21-én az ószövetségi szakcsoportból teológiai magántanári képesítést szerzett, 1936. október 20-án középiskolai vallástanári oklevelet nyert.¹⁸²

174 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 429.

175 Prágai Magyar Hírlap, 1937. december 5., 16. évf. 278. sz. 11.

176 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 554.

177 Bodor István: A Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium története. Rimaszombat 1899. 130.

178 A sárospataki református főiskola, teológiai akadémia és gimnázium értesítője az 1938-39. Iskolaévről. Sárospatak, 1939. 46.

179 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. Pápa, 2013. 205.

180 Gyászjelentések, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

181 Prágai Magyar Hírlap, 1928. december 13., 7. évf. 284. sz. 7.

182 A Dunamelleki Református Egyházkerület 1940. november hó 21. és 22. napján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp., 1941. 175.

Vágó Ede hodosi lelkipásztor, aki 1894-ben született Zsigárdon, majd Pápán lett teológus. Rendszeresen írt a *Református Sion* c. lapban.¹⁸³ Gyakorlati teológiát tanított. 1948-tól a Komáromi Református Egyházmege esperese.¹⁸⁴

Varga Imre munkácsi, majd rimaszombati lelkész, aranygyapjas losonci teológus,¹⁸⁵ később a kommunizmus alatt püspök, valamint két cikluson át a Református Világszövetség alelnöke, az újszövetségi bibliká-teológia és exegézis tanára volt 1932 és 1939 között. A két világháború között szerkesztője volt a *Református Összefogás* című lapnak. 1953-ban püspöke lett a szlovákiai református egyháznak. Losoncon és Halléban tanult. A prágai egyetem 1955-ben díszdoktorátust adományozott neki. Fő teológiai műve: *Újszövetségi bevezetés*. A második világháború után tevékeny részt vállalt az állam és az egyház közötti egyezmény megkötésében.¹⁸⁶

Winkler Anna középiskolai tanárnő, aki a szemináriumban az angol nyelvet oktatta. Olykor kettésével hívta délutáni teázásra saját lakására növendékeit, ahol angolul társalgott velük. Az ő felkészítésének köszönhetően évente egy diák jutott ki Skóciába ösztöndíjasként, illetve a kanadai reformátusok is innen hívtak az ottani magyar reformátusok számára teológust Kapitány Gyula személyében.¹⁸⁷

Zsemlye Lajos hetényi lelkész, aki Búcsón született 1895-ben. A gimnáziumot Pápán, teológiai tanulmányait Budapesten végezte. 1920-21-ben a bázeli egyetem hallgatója volt, majd Utrechtbe kapott ösztöndíjat. Sörös Béla szűkebb baráti köréhez tartozott.¹⁸⁸ 1925-től kezdve általános egyháztörténetet és gyakorlati teológiát tanított. Egyháztörténeti kutatásokat is végzett. Néhány év múlva a Hetény és Losonc közti távolság miatt nem kívánta tovább vállalni az oktatást.¹⁸⁹

183 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943., Pápa, 2013. 311.

184 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 333.

185 Így nevezték magukat az 1925-ben kezdett és 1929-ben végzett losonci teológusok

186 Kövy Zsolt: A Losonci református Teológiai Szeminárium., Sárospataki Füzetek, 2003/1., 119.

187 Nagy Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története. Kézirat, 35–44. MREZSL, 91. fond, 5a doboz

188 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943., Pápa, 2013. 276.

189 Nagy Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története. Kézirat, 35–44. MREZSL, 91. fond, 5a doboz

5. kép – Zsemlye Lajos hetényi lelkész, a szeminárium oktatója

2.2. A teológiai szeminárium szervezeti szabályzata kiemelt fontosságú szakaszai

A szervezeti szabályzatban, amely a szlovenszkói és podkarpátóruszi Egyetemes Református Egyház teológiai főiskolája részére íródott, több, a komáromiak javaslatában nem található, de fontos pont kapott szerepet. Elsősorban szembetűnő a szakoktatás megszervezése, azaz, hogy Sörös Béla leginkább a praktikumot és a takarékoskodást tartotta szem előtt, mikor több rokon tudományt összevonva alkotta meg a tanszékeket. Korszakalkotónak mondható a keresztféléves képzés is, hiszen az első és második évfolyam tárgyai, valamint a harmadik és negyedik évfolyam tárgyai szükség szerint csoportosíthatóak voltak, vagyis össze lehetett vonni a két évfolyamot. Természetesen az adott tárgyat az adott évfolyamok végére a tanárnak le kellett oktatnia, és a hallgatóknak vizsgát kellett tenni belőle.

6. kép – Sörös Béla és tanítványai (1937)

Az egyes évfolyamok hallgatói csak az évfolyamhoz kötött vizsgák és kollokviumok teljes abszolválása után, vagyis a lezárt év után léphettek a következő tanévbe. A második év végén alapvizsgát kellett tenniük újszövetségi kor- és irodalomtörténetből, ószövetségi irodalomtörténetből, egyetemes keresztyén egyháztörténetből, vallástörténetből és vallásbölcseletből. A negyedik évfolyam végén pedig nem voltak a mai fel fogásunkhoz mérhető államvizsgák, hanem a lezárt évek és teljesítések indexben való igazolásával, tehát a főiskolai index bemutatásával jelentkezhetett a teológus a losonci teológia kötelékében végbemenő, első lelkészképesítő vizsgára.¹⁹⁰

2.3. Református Irodalmi Társaság

Azt, hogy az értelmiségi képzést a teológiára alapozva komolyan gondolta a református közösség, mi sem jelzi jobban, mint az értelmiségi háttérintézményként a poprádi konventen létrehozott Református Irodalmi Társaság.¹⁹¹ Az egyesület feladatának tekintette az irodalmi élet fellendítését. Ezt a teológia könyvtárának fejlesztésével, tudományos ágazatok figyelemmel kísérésével, református evangéliumi olvasmányok megjelentetésével és a sajtó útján való hitépítéssel kívánta elérni. Felismerték, hogy a

190 Somogyi Alfréd: A Losonci Teológiai Akadémia, i. m. 111.

191 Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918-1938). Szerk.: Simon Attila, Tömösközi Ferenc, Komárom, 2019. 370.

leírt szónak, amit az emberekhez el tudnak juttatni, fontos szerepe van abban, hogy a munkájukat, az egyházi életet megismertessék a közvéleménnyel. Kimondták, hogy a kálvinista ember szeme előtt az egy örök Istenen kívül nincsen semmi önmagában álló érték. Minden csak annyit ér, amennyit az Ő dicsőségéből képes tovább sugározni. Tekintettel arra, hogy az egyházat minden oldalról támadások érték úgy a sajtó, mint „a kommunista izgatók és az ateista szabadgondolkodók” részéről, elengedhetetlenül szükséges volt egy sajtó- és egy védőiroda felállítása. Mint alapító levelükben kimondták, elengedhetetlen, hogy közösségeik az életbiztosító fegyver, vagyis toll nélkül maradjanak. A sajtó- és védőirodát Sörös Losoncon kívánta felállítani. Egy hit-építő családi néplapot akartak terjeszteni, ami minden kálvinista család kezébe eljuttatja a magyar reformátusság véleményét. Négy bizottságban, a teológia tudásbázisára alapozva célozták meg, hogy foglalkoznak a lelkészek, tanítók, ifjúsági egyesületek és nőegyletek számára olyan gyakorlati útmutató kiadásával, ami irányt ad rendezvényeikhez.

A teológiai irodalmat részben önálló művek kiadásával is gyarapítani kellett, főleg, hogy a teológiai szakoktatás nagyszámú előadót volt kénytelen kitermelni magából, másrészt azért is volt fontos, hogy azokat a külföldi egyházi irodalmi termékeket, amelyek a tudományos fejlődést szolgálták, a társaság adja ki magyarul. Ráébredtek, hogy szükségük van a közösségeknek gazdasági és egészségügyi előadásokra, illetve kereskedelmi és ipari tájékoztatásra. Az énekkarok számára szükséges szövegek és dallamok beszerezhetők kellett, hogy legyenek. A társaság feladata lett az is az elképzelések szerint, hogy irodalmi előadásokról gondoskodjon az ország összes pontján a helyi jelen-tősegen túlmutató egyházi ünnepeken vagy kulturális összejöveteleken.¹⁹²

2.4. A gyakorlati teológiai oktatás

A felekezeti oktatás mindig komoly szerepet vállalt a társadalmi mobilitás elősegítésében. Olyan diákoknak is lehetőséget adott a továbbtanulásra, akik, bár tehetségesek voltak, az anyagi helyzetük nem tette ezt lehetővé.¹⁹³ Losoncon a felekezeti oktatás sajátosan találkozott a kisebbségi magyar létben való megmaradás kérdésével már akkor is. A teológiai szeminárium szervezői jó érzéssel előzték meg akkor a korszellemet, mikor a tantervük alaptézisévé tették, hogy a jól művelt gyakorlati teológia nélkül a teológia szavahihetősége is kérdésessé válik. Küldetéstudat megfogalmazása, olykor konstruktív bíráló észrevételek nélkül a vallásos érzés és a magyarság ereje csorbát szenved.¹⁹⁴ A gyakorlati teológiai oktatás, amit elterveztek és megvalósítottak, mint

192 Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918-1938). Szerk.: Simon Attila, Tömösközi Ferenc, Komárom, 2019. 373.

193 Frigy Szabolcs: A felekezeti szakoktatás kihívásai a Partiumban. *Gyermeknevelés – online tudományos folyóirat. Kitekintő – határon túli magyar pedagógiai kutatások és műhelyek*, 2017/3., 59.

194 Kósa László: *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen, 1993. 166.

cselekvő tudomány próbál egyrészt egy leíró és magyarázó tudomány lenni, másrészt vizsgálja, hogy miként tud az ember a gyakorlatban a keresztyén hit normativitásával élni, ami által a lelkesi hivatás is a saját hitbéli meggyőződése alapján jobbítható.¹⁹⁵ Tantervük értelmében az igehirdetés, mint közvetítő – és mint a cselekvő gyakorlati teológia egy része – minden esetben megpróbált hidat verni az Írás és tradíció irányából a cselekvés felé. Ez feltételezi azt is, hogy az igehallgató nem passzív fogadója, hanem aktív és konstruktív megvalósítója lesz az igei üzenetnek. A gyakorlati teológia igyekezett a kommunikatív cselekvést az evangélium szolgálatába állítani. A kommunikatív cselekvés esetében a kommunikáció a szóban forgó cselekvés jellegére utal. Ebben benne van az interakció, mint alaphelyzet, amely két szubjektum relációjában történik. Amikor kommunikálunk, akkor szubjektumok egymás közti hírközlése történik. Ebben a hírközlésben nem jelent minőségi különbséget a kommunikatív cselekvés szempontjából az, hogy milyen kommunikációs eszközt választottunk, ahogy azt Kocsev Miklós állítja.¹⁹⁶ A tanterv arra szolgál, hogy vele a gyakorlati teológiai oktatás különböző kommunikációs formákat dolgozhat ki a gyülekezetépítés, az igehirdetés, a kateketika, a liturgia, a lelkigondozás és a diakónia számára. Ezzel pedig nem csupán a gyülekezet, hanem a magyar közösség építését is célul tűzi az oktatók és a hallgatóság elé.

2.5. A szlovák nyelv oktatása

Az ország iskolaügyi tanácsai már a szeminárium megnyitása előtt, az 1920. április 9-i, 292. gy. sz. törvény 2.§-ára hivatkozva a közvetlenül az iskola- és népművelődésügyi minisztérium alá tartozó iskolákban jelezték, hogy a minisztérium határozatával az elemi iskolában a helyi szükségletekhez igazodva más tantárgyaknak – mint nem kötelezőknek – oktatása is bevezethető, különösen a csehszlovák nyelvé, természetesen abban az esetben, amennyiben ezt még az adott intézményben nem tanítják. Ugyanez az iskola- és népművelődésügyi minisztériumi határozat sorolja „kötelező tantárgyként megállapítható” kategóriába a csehszlovák nyelv tanítását valamennyi iskolában. Ugyanitt a trianoni szerződés előtt néhány hónappal kelt határozat még úgy fogalmaz, hogy a nem csehszlovák oktatási nyelvű polgári iskolákban a tanulóknak alkalom adandó a csehszlovák nyelv elsajátítására.¹⁹⁷ Sörösék pragmatikus gondolkodását jelzi, hogy rájöttek: a magyar kisebbség számára a szlovák nyelv tanítása az oktatás szerves része kell, hogy legyen, hiszen a szlováknak specifikus és központi szerepe van, tehát a magyar nyelv után a második elsajátítandó nyelv. Mivel a szlovák a Csehszlovák

195 Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai témák. Elmélet és praxis, az igehirdetés személyközpontúsága és a szupervízió. Balatonszárszó, 2007. Habilitációs értekezés. Kézirat. I. rész, 15.

196 Uo. 21.

197 Tanügyi tanácsadó. Általános tanügyi, pedagógiai, jogi és közigazgatási kézikönyv (Bratislava, s. n., 1929.) I. rész. Az iskolák szervezése és fejlesztése körüli eljárás, „A kis iskolatörvény”, 12.

Köztársaság államnyelve volt, a szlovák nyelv és irodalom tantárgy speciális helyet foglalt el a tantárgyak között. Társadalmi elvárás is volt a szlovák nyelv ismerete, de a magyar nemzetiségű tanulóknak nem ez az anyanyelve, és nem is az oktatás nyelve, ezért a szlovák nyelvet idegen nyelvként kellett tanítani.

A tantárgy oktatásának kiindulópontja a kommunikáció-központúság. Tulajdonképpen közel egy évszázaddal megelőzték a korukat akkor, mikor Vančo Ildikó gondolataihoz hasonlóan ráébredtek arra, hogy a tantárgy alapvető célja a szlovák nyelvű kommunikáció, vagyis, hogy a tanulók képesek legyenek gondolataikat, érzéseiket kifejezni szóban és írásban ezen a nyelven, valamint részt tudjanak venni eltérő szociális kontextusban zajló kommunikációban.¹⁹⁸ Figyelembe vették azonban mindenkor, hogy a szlovák nyelv nem lehet soha egyenlő az anyanyelvvél, sőt még csak második anyanyelv sem lehet. Ezt a történelmi körülmények is alátámasztották, hiszen a szlovák nyelvet korábban csak azok tudták elsajátítani, akik olyan közegből származtak, ahol a település lakói anyanyelvükként használták azt. A csehszlovák hatóságok viszont továbbra sem értették, hogy miképpen lehet az, hogy először magyarul, majd németül, esetleg angolul kommunikálnak a hivatalos szervekkel a református egyház tagjai. Losoncon a teológushallgatók egyébként a harmincas évektől már a középiskolában szlovák nyelvi vizsgát tettek, ezért innentől nem oktatták fő tantárgyként azt. Megmaradt azonban a szlovák nyelv tanítása gyakorló órák keretében. Ezeket az órákat olyan teológus vezette, aki szlovák gimnáziumban érettségizett.¹⁹⁹

2.6. Nők a teológián

A losonci szeminárium nem csupán az államnyelv oktatása terén mutatott haladó értékeket, hanem a korát megelőzve progresszivitást mutatott az emancipáció terén is. A nők egyenjogúsítását nem a szabadosság, nem a kiemelés jegyében, hanem a tudásnak alárendelve művelték azonos lehetőségeket teremtve az oktatási intézménybe érkezőknek. Magyarországon 1895-ben engedélyezték, hogy nők is tanulhassanak egyetemen. Magyarországi egyetemen először 1900. november 3-án adtak ki diplomát hölgynek, Steinberger Sarolta szülész-nőgyógyász orvosnak, de csak 1948-ban nyílt meg az összes egyetem a nők előtt. 1918-ban két pesti teológus hallgatónő, Novák Olga és Katona Viktória is úgy nyilatkozott, hogy nem liturgusi szolgálatra készülnek. Ők is azt mondták, hogy az egyházon belüli konzervativizmust szem előtt tartva, a tanításban és a gyógyításban akarják megtalálni feladatukat.²⁰⁰

198 Vančo Ildikó: A szlovák nyelv tanítása szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákban. Általános helyzetkép. 283. (http://real.mtak.hu/75666/1/MagyarNyelvor2017.3.Vanco_272_291_u.pdf)

199 Nagy Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története, kézirat. MREZSL, 91. fond, 5a doboz

200 Sárjai Szabó Katalin: A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig – a belmissziói mozgalom hatása a nők egyházi működésére. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Bp., 2010. 35.

A 19. század végén terjedő belmissziói mozgalomnak is köszönhetően újraértelmeződött a nők szerepe. Az egyházi munkát végző nők jelenléte elfogadottá vált az egyházi nyilvánosságban.²⁰¹ A református egyház törvénye engedi a nők pappá szentelését, de ez a közelmúltig nem volt egyértelmű kérdés. 1980-ig az egyház teológiát végzett női tagjai úgy végezték lelkészi munkájukat Magyarországon, hogy valójában nem voltak lelkésszé szentelve.²⁰² Ezt a helyzetet erősítette, hogy lelkészhiánnyal küszködött a reformátusság, ami hatványozottan igaz az elszakított vidékekre. Az, hogy a losonci teológiának lehetett női tanára és története során néhány hölgy hallgatója (Turóczy Berta 1929–1931, és Kovács Márta 1937–1938)²⁰³, nem a manapság olykor hangos feminista teológusoknak volt köszönhető, hanem a szükség hozta. A szeminárium ugyanis nem vetette el a hierarchiát, és nem jelentette az egyház dolgainak újraértelmezését, csupán nyitottabbak lettek a társadalmi törvények a világháborút követő kulturális szokások irányába. Losoncon kiemelt szerepet szántak a hazaszeretetre való nevelésnek, amelyet református örökségként, református felelősségként értelmeztek. A trianoni megcsonkítottság tragédiája, a családok szétszakítása, a korábbi egyértelmű nemi szerepek átjárhatóságának köszönhetően egyre több nő vállalt a háborús helyzet következményeként munkát, lépett értelmiségi pályára; az egyházi élet válsága, az egyháztesttől való elszakadás jelentette azt az alaphelyzetet, amelyből mind világi, mind egyházi oldalon keresték a megoldásokat. A tanterv egyetlen paragrafusával jelezték, hogy kísérletet tesznek a lányoktatás női természetéhez való igazítására. Ez széles látókörűségre utalt, főképpen abban az időben, amikor sokan az elvilágiasodás veszélyétől féltették egyházukat. Hosszú távú feladatként ki nem mondva, de sejtetve a terjedő belmissziós mozgalomban egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a nők egyházi életben betöltött szerepének. Ha úgy tetszik: ahogy a család, úgy a református egyház megtartó erejének tekintették Sörösék a nőket, azaz papírra vetve, tudatosan számoltak velük teológusként és valószínűleg ekkor már titkon lehetséges lelkészekként is. Nemcsak az igényét jelezték annak, hogy a nőket aktívan bevonják az egyházi életbe, hogy ők is képviselhessék a világiak felé a református értékeket, hanem tenni is próbáltak ezért. Talán ennek a lerakott losonci alapnak köszönhető, hogy 1963 novemberében a Teológiai Bizottság a Törvényelőkészítő Bizottsággal közösen ajánlja az Egyházi Alkotmány módosításába a lévai zsinaton a lelkészi pálya megnyitását a nők előtt. Az 1964-ben kiadott „A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Alkotmánya és Szabályrendeletei” nyitja meg a felvidéki hölgyek előtt a lelkészi szolgálatot, így a nők az egyházi élet minden területén egyenjogúak lesznek a férfiakkal.²⁰⁴ Az első felvidéki női

201 Sára Szabó Katalin: Női szerepvállalás a református egyházban a 20. század első felében. Sárospataki Füzetek, 17. évf. 4. sz., 2013. 17.

202 Orisek Andrea: Ének Debóráról (<http://szociologia.hu/dynamic/9903orisek.htm>)

203 Nagy Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története. Kézirat. MREZSL, 91. fond, 5a doboz

204 Az SZRKE Alkotmánya és Szabályrendeletei, Rimaszombat 1964. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház (SZRKE) Zsinati Elnöksége Levéltára, 1A3 fond

lelkész a Prágában végzett Híres Erzsébet, akit Varga Imre püspök bocsátott ki szolgálatba 1972-ben.²⁰⁵

2.7. Duális képzés a teológián

Az elméleti és gyakorlati oktatás ötvözésének osztrák, német – és később Magyarországon is átvett – sajátossága, hogy az iskola kereteiben a tanulók csak elméleti oktatásban részesültek. A gyakorlati képzést gyárakhoz vagy a régióban található mesterekhez szervezték ki, tehát az iskolának nem volt szüksége arra, hogy műhelyeket alakítson ki.²⁰⁶ Az egyházban tulajdonképpen adta magát a helyzet, hogy ezt a képzési formát preferálják. A korszellemet meg nem haladó, de a teológusképzésben elengedhetetlen duális képzés mellett, hogy nappali tagozatos hallgatói jogviszonyt adott, a diák egy vagy több gyülekezetnél rendszeres szakmai gyakorlatot végezhetett, s megszerezhetette a közösség igényeinek megfelelő szaktudást és helyismeretet. A jelenkor képzéseitől eltérően a szakmai gyakorlatot általában másodévesként kezdhették el, ez annyit jelentett, hogy addigra elméleti tudással is felvértezett teológusok érkezhettek a gyülekezetekhez. A gyülekezetek többet adtak, hiszen egy egész képzési programon kellett végighaladnia a teológusnak, ami megismertette vele akár a legsokszínűbb gyülekezeti szolgálati helyzeteket is. Az igazán jól teljesítő hallgatók szinte biztosan álláslehetőséget kaptak az adott egyházmegyében lévő gyülekezettől, így relatíve biztos egzisztenciához, illetve a képzés során kiépített kapcsolatrendszerhez jutottak. A losonci teológia sajátossága volt, hogy a harmadévesek kötelező tanári vizsgát is tettek, így egy újabb kenyérkereseti lehetőséget adtak a végzősök kezébe. Az egyház számára is érezhetően hasznos volt ez a képzési forma, hiszen, ahogy az első évfolyam felvételekor meghatározott regionális kulcsból is kiderül, az egyházmegyék igényei is számítottak a hallgatók felvételénél. A losonci teológiának spórolás szempontjából sem volt utolsó a hallgatók kiszállása, a hallgatók pedig gyakorta ezeknek köszönhetően tudtak az intézmény élelmiszer-ellátásáról gondoskodni. Mindezeket egybevetve kiemelendő, hogy a losonci szeminárium mind a nyelvoktatás, mind a teológusok gyakorlatcentrikus oktatása, mind a női képzésre való nyitottság terén újdonságot hozott a felvidéki magyar oktatásban. Az elméleti és a gyakorlati oktatás pragmatikus ötvözése pedig a teológia haladó szellemiségét erősítve hozzájárult a református egyház nemzettartó szerepének erősödéséhez.

205 Templomszentelés és lelkészki bocsátás Zsarnón. Kálvinista Szemle, 1972, 43. évf. 12. sz. 5.

206 Vörös Katalin: A duális szakképzés múltja Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle, 2014/7-8., Oktatókutatató és Fejlesztési Intézet, 39.

3. A komáromi tanítóképző

Az Osztrák–Magyar Monarchiában megoldott volt a református tanítók képzése az országban, hiszen a református egyháznak is voltak tanítóképző főiskolái.²⁰⁷ A két világháború közti felvidéki magyar értelmiség másik magyar nyelvű felsőoktatási intézményéről a döntés az 1935. május 23-i kassai konvent ülésén született. Ekkor a református egyház kimondta, hogy Komáromban református tanítóképzőt létesít.²⁰⁸

A Szlovenszkói Református Egyház egyetlen tanítóképzőjének létrehozása tizenöt éves munka eredménye volt. A tanítóhiány Trianon óta érezhető volt. A pedagógusok egy részétől megvonták az állampolgárságot, így nem taníthattak. Néhányan az állampolgárság megszerzéséig oktathattak, de csökkent a fizetésük, másokat nyugdíjaztak. Az okleveles és református vallású tanítók száma több mint 20%-kal csökkent, a más vallású magyar tanítók száma pedig a 10%-ot is meghaladta 1918 és 1930 között.

Egész Csehszlovákiában gondot okozott a tanítóképzés. Az elsődleges problémát az jelentette, hogy rendkívül sok externista (külsős) jelentkezett a tanítóképzőbe érettségire. 1928-ban 1928 rendes és 411 externista, 1933-ban 2162 rendes és 1734 külsős tette le a tanítói érettségi vizsgát. A minisztérium számára ez azt jelentette, hogy sok felesleges képesítést adnak ki az országban, hiszen a szükséges tanítói létszám évente 2000 új tanerő körül mozgott. E mellett a rendszer mellett is magyar tanítóhiány volt.²⁰⁹ A szlovákiai magyar tanítóképzés csak egy intézményben, a pozsonyi Orsolya-rendi apácák²¹⁰ tanítóképző intézetében történt, amihez egy kétéves óvónőképző tartozott. 1924-ben a pozsonyi állami szlovák tanítóképző intézet mellett magyar abiturienus tanfolyamot is szerveztek 40 hallgatóval, majd 1927-28-ban megnyitották a magyar osztályokat. Itt a legelején 80 fős túljelentkezés volt. Az 1928-29-es és az 1929-30-as tanévben mind a szlovák tanítóképzőbe, mind az abiturienus kurzusra is csak 15 fiút és 15 leányt vettek fel.²¹¹

Trianon után magyar tanítóképzőkből csak kettő, illetve a lévai tanítóképző esetében egy magyar évfolyam maradhatott. A pozsonyi Orsolya-rend katolikus tanítóképzőjében 1930-ban 29, 1931-ben 30 református lánynak tanított Czibor József helyettes tanár, aki saját jegyzetekből oktatott heti négy órában, 200 korona tiszteletdíjért, és még a reformáció emlékünnepét is istentisztelettel ünnepelték. Az állami tanítóképzőbe 1930-ban 15 református diák járt, akiknek heti két órában Czibor József és Narancsik Imre végezte a hittanoktatást a református egyház tanácstermében, majd

207 Lévai Attila: Versengés egy iskoláért – avagy hogyan lett Komáromé a református tanítóképző-intézet a két világháború között. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, LXII. évf. 1/2017. 46.

208 Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Története. Budapest, 1987., MREZSL, 91. fond. 2. d., Kézirat, 6.

209 Prágai Magyar Hírlap, 1935. I. 10., XIV. évf. 8. sz. 1.

210 A Szent Orsolya-rend 1676-ban telepedett meg Pozsonyban

211 Farkas István: Magyar tanítóképzés az első Csehszlovák Köztársaságban. *Új Szó*, 1969. V. 21., 117. sz., 5.

1931-től 10 református fiúnak és 9 lánynak heti három órában, 5,70 korona óradíjért Narancsik Imre konventi titkár hittant, egyházi énekeket és imákat tanított.²¹² Ezekbe a tanítóképző intézményekbe – kiegészülve a pozsonyi tanító kurzussal, ahol középiskolai érettségi után egyéves tanfolyamon képezték a magyar tanítókat – még 1934-ben is 65 református (30 férfi és 35 nő) tanult a Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve szerint.²¹³

Egy önálló református tanítóképző felállításáról elsőként Pálóczi Czinke István, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület püspöke az 1920. szeptember 8-án kelt rimaszombati memorandumában írja Szlovenszko teljhatalmú miniszterének: szükségesnek látja, hogy az államhatalom biztosítsa a tanítóképző felállítását, berendezését és fenntartását, valamint a tanároknak az őket megillető államsegélyt.²¹⁴ Komárom, mint a tanítóképző helye már 1921-ben felmerült a komáromi gyülekezet presbitériumi ülésén. „A tanítóképző ügyében 1922. április 8-án a kollégium épületének tanácstermében a komáromi gyülekezet előjárói előterjesztették ajánlatukat az intézet számára szükséges épületre és a felhasználandó területre, melyet az amerikai reformátusok nevében itt lévő Rev. Kenneth Miller New York-i és Laky Zsigmond²¹⁵ New Brunswick-i református lelkészek tudomásul vettek, és a terv anyagi vonzatának tekintetében hajlandók voltak az amerikai reformátusok körében gyűjtést indítani.”²¹⁶ Ugyanezen év május 17-én a pozsonyi konvent kimondta a tanítóképző létrehozását, és annak helyét Komáromban állapította meg. 1922-ben Sedivý László írt levelet a Tiszáninnyi Református Egyházkerület püspökéhez, Pálóczi Czinke Istvánhoz, amelyben kész tervszellettel állt elő egy Érsekújvárott elindítandó tanítóképző kapcsán. Épület, kollégium és lelkészlakás építésének lehetőségét vázolta fel, illetve a tanítóképző költségvetése közel a felének biztosítására tett javaslatot.²¹⁷

A Barsi Református Egyházmegye szintén előállt egy tanítóképző felállításának javaslatával. Patay Károly esperes tíz pontban foglalta össze az intézmény tervezetét. A javaslat fontosabb elemei közt ott volt maga a helyszín, amelyet Losonchoz kötöttek. A losonci egyházközség az intézet elhelyezésének céljaira felajánlotta gimnáziumának épületét, a pénz- és terménybeli járulékokat, a gyakorlóiskola fenntartását.

212 Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. augusztus hó 31. napján tartott rendes évi közgyűléséről. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1931. 103.

213 Csekés Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye 1934. október hó 4-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1934. 38.

214 Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, i. m. 42.

215 Az amerikai presbiteriánus egyház fennhatósága alá tartozó magyar egyházközségek lelkésze, lelkészegyesületi titkára

216 Tömösközi Ferenc: A Komáromi Református Koedukált Tanítóképző felállításának rövid története. In: Kovács-Németh Mária – Lévai Attila (szerk.): A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében. Győr, 2018. 107.

217 Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, i. m. 126.

A lelkészegyesületi gyűlés minden tagja felajánlást tett. Bízta abban, hogy már az 1924/1925-ös tanév elején egy évfolyammal meg is nyithatják a tanítóképzőt.²¹⁸

Jól jellemzi a helyzetet és az informáltság hiányát Boldizsár Györgynek a Dunáninneni Református Egyházkerület püspökéhez, Balogh Elemérhez írt közbenjáró levele is: a mohi gyülekezet lelkésze maga is tájékozatlan, hogy Léván nyílik-e tanítóképző tanfolyam, vagy a pozsonyi állami tanítóképzőben kell továbbtanulnia a kiváló tanulmányi előmenetellel bíró Hajpál Gyulának. A püspök 1928. májusi válaszában közli, hogy az 1928/29-es tanévben nem nyílik Léván magyar osztály a tanítóképzőben.²¹⁹ Özv. Eröss Károlyné buzitai református tanítónő püspökhöz írt levele is csupán az igényt erősíti arra nézve, hogy a pozsonyi tanítóképzőn kívül létesítsenek tanítóképzőt kollégiummal. Erössné a kassai polgári leányiskolában végzős lányát szeretné tanítóképzőbe íratni, hogy az majd átvegye esetlegesen az ő helyét, de csak a pozsonyi tanítóképzőről tud, ahol viszont a szállás megoldása ütközhet nehézségekbe. Balogh Elemér válaszában jelezte, hogy Pozsonyban az állami tanítóképző intézet első évfolyama nem nyílik meg, így csupán az Orsolya-apácák tanítóképzőjét tudja ajánlani, ahová évente csak korlátozott számú reformátust vesznek fel. Szállásként katolikus zárdát vagy református családokat tudott ajánlani.²²⁰ A felvidéki református közösség számára mindkét levél megerősítésül szolgált arra nézve, hogy szükséges volt egy tanítóképző felállítása. *„A Komáromi Református Egyházmegye 1929-ben tartott közgyűlésén kimondta, hogy a komáromi református egyházközséggel Komáromban református tanítónőképző intézetet fog felállítani. A közgyűlés egy bizottságot küldött ki, hogy az a tervezett tanítóképző felállításának a lehetőségét és feltételeit a komáromi református egyházközséggel részletesen megtárgyalja. 1930-ban már konkrét tervet írtak, amelyben az egyházmegyét arra kérték, hogy egy szándéknyilatkozatot adjon ki a tanítóképző felállításáról, valamint az intézmény összes tárgyi szükségleteit vállalja fel és fedezze.”*²²¹ Gyalóokay László esperes a tanítóképző intézet felállításának előkészületeire tett javaslatában kérte, hogy mondja ki a közgyűlés: a létesítendő komáromi tanítóképző céljára a komáromi református egyház által felajánlott telket és a rajta levő épületet elfogadja, s egyelőre az intézetet ezekben a helyiségekben helyezi el, később pedig az egyetemes szlovén református egyház segítségével és anyagi támogatásával azon a helyen az állami követelményeknek megfelelő épületet emel. Az egyházmegyei közgyűlés a tanítóképző intézet összes dologi kiadásait azzal vállalta, hogy azok elsősorban a felállító komáromi egyházmegyét, illetve annak összes egyházait, másodsorban a szlovén református egyház konventjét, valamint az ennek kormányzása alá tartozó összes református egyházakat fogja terhelni. Gyalóokay kérte a közgyűlést, hogy felirattal keressék meg a konventet, és kérjék, hogy a két előző felvetést magába

218 Akúcs Lajos (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Léva, 1925. 157.

219 32/1928.sz. DREL, 1.2. fond, 14. doboz

220 114/1928.sz. DREL, 1.2. fond, 14. doboz

221 Tömösközi Ferenc: A Komáromi Református Koedukált Tanítóképző, i. m. 108.

foglaló határozatot hozzon.²²² A Komáromi Református Egyházmegye 1930-as közgyűlése az ügyet a bizottság megnyugtató jelentése után tárgyalta. Ebben tulajdonképpen a komáromi egyház a Galambos Zoltán és Fülöp Zsigmond által aláírt határozatot erősítette meg. A közgyűlés ezenfelül határozatban kérte fel a bizottságot, hogy Nagy Nándor egyházmegyei gondnok vezetésével, Rácz Elemér lelkész és dr. Gaál Gyula tanácsbíró részvételével az intézet egyházi tantervét, szervezeti szabályzatát, valamint a minisztériumhoz az engedélyezési kérvényt és annak mellékleteit készítsék el.²²³

3.1. A református tanítóképző felállításának tervei és megalakulása

A konvent 1931. március 18-án ült össze, és határozta el, hogy a tanítóképző első évfolyamát már az 1932/1933-es iskolai évben megnyitja, ha a kormány engedélyét sikerül megszerezni. A konvent úgy határozott, hogy az intézetet maga állítja fel saját erejéből. Az intézetért versenyző egyházak által megépítteti az épületet, a kiadásokat vállalja, csak a személyi kiadásokat kéri az államtól. Az előmunkálatokkal megbízott bizottság a konventi gyűlés után megkezdte munkáját. Elkészítette a tanítóképző szervezeti és rendtartási szabályzatát, összeállította a tanítási tantervét, költségvetését, a fedezet módoszatait és a Rimaszombatban tervezett épület tervrajzát. Ezek után két beadvány alakjában benyújtotta azt az iskolai minisztériumba. Az egyikben kérvényezte a református tanítóképző felállítását, megnyitását, a másikban államsegélyt kért az intézethez. Az iratokat a konventi elnökség és a három magyar kerület püspökeiből álló bizottság 1931 májusában személyesen adta át Prágában. Ott megígérték nekik, hogy június végéig feltétlenül választ adnak a beadványokra, csak kérték, hogy küldjék be az építkezés pontos költségvetését, mivel államsegélyt az építkezéshez kérvényezték.²²⁴

A tanítóképző létesítéséről már 1931-ben határozott a konvent március 18-i ülésén. A komáromiak meglepve tapasztalták, hogy a konvent az intézetet saját erejéből kívánja felállítani, de a komáromi ajánlat ismeretében megszólított még két egyházmegyét: ha jobb ajánlatuk van, ők építsék fel a tanítóképzőt. Erre a rimaszombatiak egy kedvezőbb ajánlattal álltak elő. A komáromiak innentől egyet visszaléptek, és a további fejleményeket várva olyan döntést hoztak, miszerint a közgyűlés kimondja, hogy ez évben a lelkészképző intézet esedékes évi díját nem tudja befizetni, s egyévi haladékot kér szorongatott egyházi részére, illetve az előző évben megajánlott építési segélyek fizetésének kezdetét is eltolja egy évvel.²²⁵ A megnyitást elsősorban anyagi természetű gondok késleltették – hiszen a jórészt mezőgazdaságból élő egyházak 1931-ben hátralekókkal küzdöttek a gazdasági válság kezdete és az aszály miatt –, illetve az, hogy csupán 1933-ban jött hivatalos tájékoztatás a csehszlovákiai illetékes minisztériumtól,

222 Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv, i. m. 25.

223 Uo. 59.

224 Tömösközi Ferenc: A Komáromi Református Egyházmegye története, i. m. 124.

225 Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv, i. m. 24.

hogyan nem folyósít államsegélyt. Természetesen emögött is a csehszlovák nacionalizmus, illetve az a szándék bújik meg, hogy az egyházi intézményeket le kívánja építeni a csehszlovák rendszer. Erre a gyülekezetek fogtak össze, és évi 50 fillérrel járultak hozzá tagonként az intézet működtetéséhez. 1934-ben a lefolytatott gyülekezeti szavazások végleges eredménye alapján 181 gyülekezet minden fenntartás nélkül, 11 gyülekezet pedig bizonyos fenntartásokkal ajánlotta meg a hozzájárulást, és csak 51 gyülekezet adott nemleges választ. Az Egyetemes Konvent 1934. június 24. és 26. között tartott ülésén megállapította, hogy az intézet létrehozásának semmiféle törvényes akadálya nincs, felállíthatja minden előzetes engedély nélkül, és egyenrangú az állami intézetekkel. Az intézet elhelyezését tekintve a Konvent elfogadta a komáromi egyházmegye és a komáromi gyülekezet ajánlatát. Az előzőekben már volt szó arról, hogy a komáromi gyülekezet ingyen telket, a komáromi egyházmegye pedig 100 000 koronát ajánlott fel az építkezés céljaira, de kimondva, hogy ezt csak abban az esetben bocsátja az intézet rendelkezésére, ha a konvent előteremti az induláshoz szükséges 50 000 koronányi készpénzt. Az építkezések befejezéséig a komáromi kollégiumban két tantermet bocsátottak ingyen az intézet rendelkezésére. A fenntartó a szlovenszkoói Egyetemes Református Egyház lett, igazgatótanács vezette, amelynek a vezetője Patay Károly volt, az igazgató pedig Nagy Sándor, aki 1888-ban Losoncon született, iskoláit is ott végezte, majd 1911-től kezdett tanítani a pápai állami tanítóképzőben. Nagy a kommunista Tanácsköztársaság proletárdiktatúrájának kikiáltása után meggyőződésből vállalt szerepet az 1919. május 15-én megalakult pápai városi művelődési osztály vezetésében jegyzőként.²²⁶ Ilyen minőségében került be az ottani református tanítóképző intézőbizottságába, és volt a delegáltja az öttagú, államosítást végrehajtó testületnek is, majd lett rövid ideig a református tanítóképző vezetője. A proletárdiktatúra bukása után a cikkei és beszédei alapján megállapított igazgatásért 1919 novemberében két év börtönre ítélték, de a büntetés elől hazaszökött Csehszlovákiába, s 1921 és 1935 között a népiskola igazgatója lett Felsőszecsen.²²⁷ Öt évvel kommunista szerepvállalása után, a Konvent először a 14. sz. határozatában református népiskolai tanterv elkészítésével bízta meg, majd két évvel később, 1927-ben azzal, hogy a népiskolák számára olvasókönyvet állítson össze. Az 1928-as, „keresztyéni szeretettel” a püspöknek írt levelét a püspök válaszra is méltatta azzal, hogy az olvasókönyvben az általa szerkesztett imádságoskönyv imádságait ajánlja figyelmébe.²²⁸

A tanítóképző igazgatótanácsa 1935. május 31-én tartotta meg első gyűlését Komáromban. Értesítette a gyülekezeteket és a nyilvánosságot is a megnyitásról, illetve a felvételi követelményekről.²²⁹ Az 1937-es felhívásból tudni lehet, hogy az írásbeli és szóbeli felvételi vizsga magyar nyelvből – hangsúlyozva a nyelvtant és helyesírást –, számtanból, mértanból, ábrázoló mértanból, szépírásból, rajzból, énekből, zenei

226 Donáth Péter: *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben*. Trezor Kiadó, Budapest, 2020. 337.

227 Donáth Péter: *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben*. Trezor Kiadó, Budapest, 2020. 339.

228 7/1928. sz., Főtiszteletű Püspöki Hivatal! DREL, 1.2 fond, 14. doboz

229 Tömösközi Ferenc: *A Komáromi Egyházmegye története*, i. m. 126.

hallásból, női kézimunkából, tornafeladatból, illetve tornagyakorlatsorból állt. A felvételi vizsgák 1935. július 16–18-án voltak Komáromban. A 141 jelentkező közül a felvételi vizsgán 109-en jelentek meg.²³⁰ A vizsgák csoportokban folytak le, külön írásbelivel és szóbelivel. Sikeres vizsgát 81-en tettek. Kezdetben csak 40 diákot vehettek fel, így nemcsak a vizsgaeredményeket nézték, hanem az egyes egyházkerületek igényeit is. A szűkebb körű igazgatótanács egy olyan felvételi kulcsot állított fel, ami szerint zajlottak a felvételek. Itt az egyházmegyék lélekszámát vették alapul, de természetesen a döntés függött a felvételin elért eredménytől is.²³¹ A felvett 40 diák közül 9 a kárpátaljai, 12 a tiszáninneni, 19 pedig a dunáninneni egyházkerületből érkezett.

Az Egyetemes Konvent úgy hozta létre a tanítóképzőt, hogy azt hivatalosan nem jelentette az állami szervek felé. Az igazgatótanács a konventi határozat értelmében az intézet felállítását és megnyitását bejelentette az iskolai minisztériumnak 1935. május 23-án. Az iskolaügyi minisztérium a törvény előírásai ellenére ezt nem vette tudomásul, arra hivatkozva, hogy a bejelentés nem volt kellőképpen megindokolva. 1936. április 28-án a Konventi Elnökség a köztársasági elnököt kereste meg azzal, hogy járjon közben, és sűrítse meg az iskolai minisztériumot a tanítóképző ügyében. A pozitív eredménnyel zárult tárgyalást követően harmadszor is elküldték a tanítóképző létrehozásáról szóló dokumentációt a minisztériumba. Az iskolai és népművelési minisztérium 1937. április 5-én utólag tudomásul vette a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjének 1935. május 23-án kelt, 26 335. számú bejelentését. A bejelentés szerint a konvent két, váltakozó évfolyammal működő, református magyar koedukációs tanítóképző intézetet állít fel Komáromban, és annak első évfolyamát 1935. szeptember 1-jén megnyitja. Felháborodást váltott ki a komáromi egyházmegyében Antal Gyulának a Barsi Református Egyházmegye közgyűlésén jóváhagyott javaslata, ami arra hivatkozva ajánlja a konventnek a tanítóképző Léván történő végleges elhelyezését, hogy Léva városa előnyösebb fekvésű, mint Komárom, sőt a nyelvhatáron fekszik. Léva előnyeként tüntette fel, hogy kevesebb építkezés, így kevesebb anyagi ráfordítás kell az épületek megépítéséhez, sőt a Komárom által megajánlott anyagiakat a Barsi Református Egyházmegye is biztosítani tudja.²³² A tanítóképző Komáromban maradt a két egyházmegye közti konfliktus ellenére, amit a felsőbb egyházi vezetés tulajdonképpen megosztó, versenyhelyzetet generáló viselkedése okozott.

Az intézmény állami elismerése két évig váratott magára, a komáromi gyülekezet a régi kollégium helyiségeit bocsátotta a tanítóképző rendelkezésére. 1939-re a gyülekezet által felajánlott területeken az építkezésre már több mint félmillió csehszlovák korona gyűlt össze. A tanítóképző, a költséghatékonyság miatt, évente a megszokottól ellentétes módon két-két osztállyal működött, ezzel biztosította a szükséges 20 főnyi

230 Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, i. m. 136.

231 Csekés Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye, i. m. 1935. 15.

232 Agyagási Sándor (összeáll.): Barsi Református Egyházmegye 1937. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Barsi Református Egyházmegye, Léva, 1937. 33.

felvidéki református tanítói utánpótlást. 1939-ben a második és a negyedik osztály működött 45, illetve 50 tanulóval.²³³

7. kép – A tanítóképző 1935-40-es évfolyamának végzett diákjai

A visszacsatolás után néhány héttel jelezte a komáromi Református Tanítóképző Intézet Igazgatósága nevében Patay Károly és Nagy Sándor Ravasz László konventi püspök-elnöknek, hogy a továbbiakban is szívesen működne az intézet, hiszen létének biztosítása az eddigi munkájuk elismerése is lenne.²³⁴ 1939. március 8-án a budapesti közoktatási államtitkár levélben szólította fel az elnökséget, hogy az éppen folyó iskolai év végén oszlassák fel a tanítóképzőt: „hiszen a visszacsatolás nem szolgálhat okul az egyházak által fenntartható tanító/nő képző akadémiák számának növelésére”. Ezenfelül a döntés megerősítéseként azt is felhozta, hogy az intézetben csupán 14 helybéli tanuló.²³⁵ A levélre válaszul a konvent 1939. április 19–20-i ülésének jegyzőkönyve olyan határozatot tartalmaz, ami kérte annak a lehetőségnek a megvizsgálását, hogy a

233 377/1939. Ref. Zsinat a visszacsatolást előkészítő bizottságának. MREZSL, 2.d fond, 49. doboz

234 A kom. ref. tanítóképző-intézet 610/1938. sz. levele a Konvent elnökének. MREZSL, 2d fond, 49. doboz

235 377/1939. sz. levél a Konvent elnökségének. MREZSL, 2d fond, 49. doboz

komáromi intézetből leánylíceum vagy nyolcosztályos nevelőintézet szerveződhessen.²³⁶ A komáromi tanítóképzőt a nyíregyházi líceumhoz hasonlatosan megszüntették, s tulajdonképpen ennek köszönhetően menekítették meg a pápai tanítóképzőt, amelynek működtetését az állam átvette. Ez az intézmény a Dunántúli és Dunáninneri Református Egyházkerület elnöksége szerint elegendő lesz arra, hogy kitermelje a dunántúli egyházkerületbe a tanítói utánpótlást. Ez a magyarországi grémium határozott a komáromi tanítóképző bezárásáról és arról, hogy leánylíceum sem kell Komáromba, hiszen elvonna diákokat a tanítóképzőtől. A Magyarországi Református Egyetemes Konvent Sörös Bélához írt levelében azonban még 1939. szeptember végén sem érti, miképpen lehet, hogy az Országos Egyházi Bizottság a komáromi tanítóképző megszüntetését akarja, és erről határozott, ennek ellenére az intézet a minisztériumi közlönyben történelemtanári álláspályázatot hirdetett. Magyarázatot kértek Söröstől, hogy miért nem tartják be a határozatot, illetve, hogy nyitottak-e osztályt az 1939/40-es tanévre.²³⁷ 1939-ben az egyházkerület rendes közgyűlése ismételten tudomásul vette, hogy az Egyetemes Konvent, a Dunántúli és Dunáninneri Református Egyházkerületek elnökségei a komáromi vegyes tanítóképző fenntartását nem kívánják, viszont engedélyeznék a tanítóképzők számának felemelését a Felvidék visszatérte miatt. Ezzel a határozattal tulajdonképpen nem foglaltak állást.²³⁸ Decemberben a komáromi egyházmegye kimondta, hogy a tanítóképző fenntartására megszabott járulékokat be kell szedni, és erre szólította fel a volt felvidéki egyházmegyéket is.²³⁹ Az 1940. januári dunántúli egyházkerületi közgyűlés viszont tudomásul vette, hogy a dunáninneri és dunántúli egyházkerületek elnökségei az egyetemes konvent felhívására együttes beadványban a komáromi tanítóképző intézet megszüntetését ajánlották.²⁴⁰ Ahogy a levelezésből látható, a tanítóképző ügye még 1940 májusában sem került nyugvóponttra, hiszen az igazgatótanács tagjainak a magyarországi konventi elnök támogatást helyeztet kilátásba az intézet hátralékainak rendezéséhez.

A közös cél az volt, hogy az 1939/40-es tanévben futó legalsóbb évfolyam tanulmányainak várható befejezéséig, azaz 1942 júniusáig garantálva legyen Komáromban a tanítóképző működése. Ezzel a komáromiak tulajdonképpen végrehajtották a konventi határozatot, mégsem irányították át meglévő hallgatóikat Pápra. A gondok a továbbiakban abból adódtak, hogy a volt felvidéki egyházmegyékben működő gyülekezetek nagy része teljesen elszegényedett, ezért államsegélyért is folyamodott az intézmény. A helyzet rendezéséről Pápan szoltak a Dunántúli Református Egyházkerület

236 Kivonat a Konvent 1939. április 19-20-i ülésének jegyzőkönyvéből. MREZSL, 2d fond, 49. doboz

237 A komáromi református koedukációs tanítóképző intézet további fenntartása. MREZSL, 2d fond, 49. doboz

238 A Dunántúli Református Egyházkerület 1939. évi október hó 11-12. napján Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Györy Elemér, Pápa, 1939. 22.

239 Kivonat a Dunáninneri Református Egyházkerület 1939. december 1-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből MREZSL, 2d fond, 49. doboz

240 A Dunántúli Református Egyházkerület Pápan 1940. évi január hó 11. napján tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Dr. Györy Elemér, Pápa, 1940. 19.

közgyűlésén, mikor is arról rendelkeztek, hogy a komáromi tanítóképző ingó vagyona a felvidéki gyülekezetekbe kerüljön adományba, a két alkalmazottat vegyék állásba Pápán, míg az építési pénztárba befolyt tetemes összeget utalják vissza az adományozóknak. Mindezekre akkor kerülhet sor, ha az igazgatótanács tervei ellenére el lehetetlenül a tanítóképző működése.²⁴¹ 1942-ben még tettek egy utolsó próbálkozást a komáromiak, hogy a konvent tovább működtesse az intézetet. Erre vonatkozólag tárgyalták is a komáromi tanítóképző ügyét, és arra jutottak, hogy a konvent engedélyezi, hogy a komáromi koedukációs tanítóképző intézetet az 1942/43-as tanévtől, mint fiúképző líceumot és tanítóképző intézetet tartsák fenn.²⁴² Az anyagi feltételek egy részét a komáromi egyházmegye évi 1000 pengő értékben vállalta, a komáromi egyházközség új építkezés esetén megfelelő telket és az intézmény zavartalan működéséhez az ingatlanok ingyenes használatát ajánlotta fel; Komárom vármegye a fenntartási költségekhez évi 2000 pengővel, Komárom városa pedig a fűtési átalány és a tanárok nyugdíjintézeti járulékának átvállalásával járult hozzá. Mint azt a minisztérium államtitkárának leveléből kiolvashatjuk: „a komáromi református tanítóképző-intézet létjogosultságát a trianoni határ adta meg, mert átmenetileg szükség volt az elszakított Felvidék közel kétszázezer református lakosának, illetőleg az általuk fenntartott hitfelekezeti iskoláknak a református tanítóképzőkben végzett tanítókra. A visszacsatolás következtében azonban az intézet népi léalapja megszűnt.”²⁴³ A minisztériumi számítások szerint a Dunától északra élő reformátusságnak évente három fő tanítói utánpótlásra van szüksége, a visszacsatolás után pedig a szlovák nyelvű reformátusság létszáma sem igényli a külön nemzetiségi tanítóképzőt. Természetesen a komáromi intézet igazgatótanácsa emellett érvelt, hogy nem új intézetet kívánnak felállítani, hanem egy olyat megtartani, ami visszatért hitfelekezeti intézetként tovább működtethető, és az oklevelek kiállításához sem lenne szükség külön engedélyre.²⁴⁴ A tanítóképző az egyéves líceumi működés után végleg megszűnt.

Mind a losonci teológia, mind a komáromi tanítóképző teljesítette, de nem fejezte be küldetését, hiszen a legfőbb feladatuk az volt, hogy – végzőseik révén – a kisebbségi létben, hitben erős, keresztyén magyar emberekként tartsák meg a felvidéki magyarságot. Úgy gondoljuk, hogy a második világháború éveit követően, amikor a Csehszlovákiában maradt nemzetrészt nem csupán a kommunista diktatúra, hanem a kitelepítések és deportálások is sújtották, a magyarság megmaradásában nagy szerepük volt e két intézményben nevelődött értelmiségieknek. Összetartották, nevelték, tanították és bátorították a közösség tagjait. Mindez annak ellenére, vagy éppen azért, mert hosszú

241 Kivonat a Dunántúli Ref. Egyházkerület 1941. április 12-13-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. MREZSL, 2d fond, 49. doboz

242 Kivonat a magy. ref. egyh. egyetemes konventjének 1942. május 6-7-i ülésének jegyzőkönyvéből. MREZSL 2d fond, 49. doboz

243 A Dunántúli Református Egyházkerület 1943. évi május hó 5. napján Pápa városában tartott tanácsülésének jegyzőkönyve. Kiadta: dr. Tornósy György, Pápa, 1943. 7.

244 Uo. 9.

folyamat volt, amíg a két intézményben oktatás indulhatott. Sörös Béla ebben a csatában a külhoni tapasztalatainak és támogatóinak, illetve a kiváló csapatának és a losonci gyülekezeti háttérének köszönhetően felülkerekedett. Okosan politizált, jól használta a felvidéki magyar politizálókat a református közösség, illetve a teológiai szeminárium érdekében. A vitákat, amelyek leginkább a közös protestáns lelkészképzés kérdéséről szóltak, nagyon gyorsan lezárták, hiszen tudták, hogy csak a magyar nyelven tanított lelkész lesz hasznára a magyarságnak. Óriási az érdeme abban is, hogy olyan tanári gárdát sikerült gyűjtenie, akiknek tudása és tekintélye a helyén volt. A tanítóképző esete merőben más, mégis hasonlatos, hiszen tudatában voltak annak az alapítók, hogy szükséges a magyar nyelvű tanítókat képezni, mert más út nincs a felvidéki református közösség előtt arra, hogy saját értelmiségünk legyen, amely a legkisebb településeken is jelen lehet. Ebben az esetben viszont az alapítóknak nem csupán az állami apparátussal kellett szembenézniük, hanem azzal a magyarországi szívóerővel, ami az ottani tanítóképzők közelségéből fakadt. Azt gondolom, hogy szükség volt mindkét intézményre abból a szempontból is, hogy ne engedje mozdulatlanságba süppedni a magyarságot, cselekvő közösséget tartson egybe az átmenetinek vélt időben.

3.2. A komáromi tanítóképző rendtartási szabályzata

Az intézménynek komoly rendtartási szabályzata volt, mely minden tekintetben megszabta a tanítóképző működését. Ennek a fontosságát abban látom, hogy ez a szabályzat adta az intézet működésének a gerincét, illetve ez határozta meg azt az értékrendet, ami garanciát jelentett arra, hogy hitben erős, magyar emberek nevelődjenek Komáromban, akik a következő generációkat megtartják magyarnak és kereszténynek. A „Rendtartási szabályzat a szlovenszkói és kárpátaljai »Egyetemes Református Egyház« magyar tannyelvű koedukációs tanítóképző-intézete számára”²⁴⁵ című dokumentum nem csupán a pedagógiai szakképzettségben kívánt utat mutatni a hallgatóknak és a tanári karnak, hanem a vallásos nevelés és közművelődés terén is. Kimondta, hogy a cél eléréséhez a tanítóképző, az intézet gyakorló iskolája, a konviktus és az internátus is hozzájárul. A növendékek az első évfolyamba való felvételhez abban az esetben folyamodhattak, ha ép testű, egészséges, olyan református emberek, akik nem idősebbek 19 évnél, és elvégezték a polgári iskola vagy a középiskola alsó négy osztályát. A beiratkozáskor szülővel vagy gyámmal kellett jelentkezni, az oktatás tandíjköteles volt. Az iskolai év szeptember 1-jétől január 31-ig, majd február 1-jétől június 28-ig tartott. A hallgatók minden félévben bizonyítványt kaptak. A tanítóképzőben az összes vizsga vizsgálóbizottság előtt zajlott, melynek tagjai az Egyetemes Konvent által kiküldött elnök és bizottsági tagok, az intézet igazgatója és tanári testülete. Az érettségi és

245 Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918-1938). Szerk.: Simon Attila, Tömösközi Ferenc, Komárom, 2019. 481.

képesítő vizsgák az államkormány képviselőjének jelenlétében történtek. Osztályvizsgát csak a IV. évfolyam növendékei kötelesek tenni azokból a tantárgyakból, amelyek nem képezik tárgyát a tanítói érettségi vizsgának. A három alsó évfolyam növendékei vizsgát tesznek, és az évfolyam elvégzését igazoló bizonyítványt kaptak. Az egyes évfolyamok sikeres elvégzéséről és az érettségi vizsga letételéről bizonyítványt állított ki, míg a tanítói képesítő vizsgáról oklevelet kaptak a végzősök. A kántori képesítő vizsgáról külön bizonyítványt adott az intézmény. A rendtartás olyan dolgokat is szabályozott, hogy a beiratkozástól számított egy héten belül minden növendék köteles magát a szükséges iskolai könyvekkel és eszközökkel ellátni, de azt is kimondta, hogy az iskolai könyveket nem szabad eladni, mert arra szükségük lesz az életbe kilépő növendékeknek. A növendékeknek vasárnap és ünnepnapokon az istentiszteleteket kötelezően, míg a hétközi istentiszteleteket a körülményeknek megfelelően kellett látogatniuk. Az óvatosság, a rendszeres Trianon utáni megfigyelések, a tanítóképző késélen való táncolása megkövetelte, hogy a rendtartás kitérjen arra is, hogy a növendékek az igazgató engedélye nélkül sem az intézetben, sem azon kívül semmiféle gyűlést nem tarthattak, s az intézeten kívül alakult egyesületeknek vagy társulatoknak tagjai nem lehettek. Az intézeten kívül lévő, nyilvános gyűléseken vagy összejöveteleken való részvétel és megjelenés szigorúan tilos, s óvakodniuk kell a növendékeknek a politikai vélemény- és tetzésnyilvánításoktól. A színelőadások, hangversenyek, felolvasások, táncmulatságok látogatása is csak igazgatói engedéllyel történhetett, természetesen az egyházi rendezvények kivételével, de ugyanúgy tiltotta ez a belső szabályzat az egymás közti pénzkölcsönzést, a kávéházak, vendéglők és mulatóhelyek látogatását, sőt még az utcákon való csoportosulást is. Az internátus a konviktussal van összekötöttesben, és a növendékek lakásául szolgált. Azoknak, akiknek nem jutott internátus, az externátusi helyeket az igazgatóság jelölte ki, és az egyes helyekre való beosztást az igazgató végezte. A tanárok viselkedése kapcsán – azok magánéletével kapcsolatban – a szabályzat az egyházi törvények ide vonatkozó részeit vette alapul. A tanárok a rendes iskolai szünetek idején az intézet székhelyét elhagyhatták, de ezt előzetesen jelenteniük kellett az igazgatónak. A szorgalmi időszak alatt a tanárok az intézettől engedély nélkül nem távozhattak. Ezt az engedélyt évenként legfeljebb kétszer, két-két napra az igazgató adhatta meg nekik. Mindemellett a diákság önképző köröket hozhatott létre, mint például mértékletességi vagy sportkört, de ezek szabályzatát is a tanári testületnek kellett kidolgoznia. Ebben a rendszabályban írták le a gyakorló iskolával kapcsolatos rendet is.

3.3. A neveléstan tárgy küldetése

Az egyházak az első világháború után is megőrizték korábbi művelődési, oktatási és nevelési pozícióikat, bár ezeket – mint láthattuk – meg kellett tartania vagy újjá kellett szerveznie a református egyháznak Szlovénszón. A Trianon utáni felvidéki református oktatásügy továbbvitele a keresztyén neveléstan rehabilitációját kellett, hogy maga

után vonja, hiszen a háború befejeződésével a kommunista eszmék, majd a szociáldemokrácia, illetve az államosítási kísérletek folyamatosan próbára tették azt. A nevelés társadalmi szintű visszaváltoztatásának elengedhetetlen feltétele a család intézményének rehabilitációja volt, a lelki egészség megőrzésének legfontosabb színterét újjá kellett éleszteni, az intézményes nevelés tartalmi változása területén pedig a társadalmi átalakulásokat figyelembe vevő, lelki szükségletekre támaszkodó, bibliai értékeken alapuló tanítóképzés megalkotása jelenthetett kiutat. A neveléstan céljainak megfogalmazása során az embert– antropológiai sajátosságait és lélektani állapotát szem előtt tartva – kettős, érzelmi és szellemi természetű lényként határozták meg. E tárgyban helyet tudtak szorítani a testnek, az értelemnek, az érzelmeknek és az ösztönöknek is. A tanterv szerint a nevelés fogalmának, céljának, alapvető elveinek alapján egyértelmű, hogy ebbe sűrítették a tanárok még a nemi közeledést taglaló gondolatokat is. Egyszóval, a neveléstan feladata az ember művelt személyiséggé fejlesztése volt.²⁴⁶

3.4. A gyermeklélektan tárgy küldetése

A gyermek körüli pszichológiai szakértelem Magyarországon is a XX. század elején jelent meg, ekkor kezdett terjedni és intézményesülni az akkoriban megjelenő állami gyermekvédelem, a szegény sorsú gyerekek és anyák megsegítésére irányuló kezdeményezések.²⁴⁷ A komáromi tanítóképző és a református egyház is fel kívánta készíteni a jövőbeni református tanítókat, illetve rajtuk keresztül a közösségeket az elhagyott és az „erkölcsileg züllött” gyermek kezelésére. Ezeknek a gyerekeknek a szülei, ha egyáltalán léteztek, jórészt szakképzetlen kisvárosi munkások vagy paraszti sorban élők voltak, akik a szlovenszói magyarság nagy részét alkották. Mellettük azonban létezett egy a képességeit bontogató, értelmét próbálgató, fejlődő gyermek-típus is, amelyhez merőben más eszközökkel kellett közelíteni. A tanterv kidolgozói jól érzékelték, hogy hosszú távon a nevelési és a pályaválasztási tanácsadásnak, az ifjúságnak és rajtuk keresztül – az olykor csonka – családjaiknak a református intézményrendszer közelében tartásának feladata is a helyi lelkész mellett a tanítóra hárul majd. A gyerekkor körüli lélektani szakértelem szerves része volt a két háború közötti időszak társadalmi problémái megoldásának, illetve a közegészségügyi, mentálhigiénés gondok orvoslásának.

246 Németh András: A magyar neveléstudomány fejlődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 153.

247 Kovai Melinda: Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. Avagy hová lett a pszichológiából a társadalom? Imago Egyesület online folyóirata, 2015. X. 2., http://imagobudapest.hu/images/lapszamok/2015_2_Egyeni_szocialis_problema_szam/07_Kovai-M_Gyermekpszichologia_Mo-on_1945-1970.pdf

3.5. Tanítási gyakorlat, gyakorlóiskolai képzés

Az iskolai gyakorlatok, főképpen a református egyház által működtetett népiskolákban magukban foglalták az általános tanári szakképzettséghez, a tanári szerepkörökhöz kapcsolódó ismeretek megszerzését. Már a XX. század elején fontosnak tartották az alapítók az alapjártasság szerzését a tanítási, tanulási, nevelési folyamatok értékelésében. A tanítóképzéssel párhuzamosan a vezető tanár irányításával történő, önálló tanítási gyakorlat jó terepe volt a képzésben szerzett elméleti ismeretek elmélyítésének, az iskolát körülvevő társadalmi, jogszabályi környezet, valamint az intézményrendszer megismerésének. A szakmai gyakorlatok célja az általános tanári és gyakorlati ismeretek megszerzése, a munkahely világával való ismerkedés volt, és hogy tanulási, illetve nevelési folyamatok értékelésében is jártasságot szerezzenek a hallgatók. A kisiskolák tanítóira sok írásbeli feladat hárult: törzskönyvek, anyakönyvi lapok, előmeneteli és mulasztási naplók vezetése, tanmenetek elkészítése, a központilag meghatározott tanterv heti és havi tananyagbeosztása, órarendek összehangolása, tantestületi értekezletek jegyzőkönyveinek vezetése, a szülői értekezletek jegyzőkönyvei, határidőnapló, postakönyv, leltárak ügyvitele.²⁴⁸ Tudatában voltak annak az alapítók, hogy a pedagógusi gyakorlati képzés a teljes képzési időben hozzá kell, hogy tartozzon a tanulmányokhoz. Az egyes szakaszok egymásra épültek, folyamatot alkottak, amelyben bizonyos tevékenységek, feladatok visszatértek, illetve végigkísérték a képzési időt. Az állandósult feladatok, tevékenységek az önállóság fokozódásában, a feladatelemek bővülésében tértek el egymástól.²⁴⁹ A képzés során a hallgató akár felülvizsgálhatta, hogy jó hivatást választott-e, hiszen szembesült a hivatáshoz szükséges, valós képességeivel. Tapasztalatokat szerzett a leendő munkaköréről, ismerkedhetett a gyermekekkel. A tevékenység kezdő szakaszában a nevelőmunka gyakorlását kezdte meg a hallgató, hiszen fokozódó önállósággal végezte a tanítást. Ebben a szakaszban a feladatok teljesítése mellett a vezető tanár elemzése kiemelt jelentőségű volt. Az utolsó, azaz önálló oktatás-nevelés szakaszában a hallgatók új körülmények között próbálhatták ki önmagukat. Ekkor volt alkalmuk begyakorolni az összes mesterségbeli tudáselemet, amelyre lehetőséget adott az olykor egytanáros és több évfolyamos iskolák vezetése.

A komáromi tanítóképzőben a gyakorlati oktatással kapcsolatos rendet a „Rendtartási szabályzat a szlovenszkói és kárpátaljai »Egyetemes Református Egyház« magyar tannyelvű koedukációs tanítóképző-intézete számára” című dokumentum határozta meg. A gyakorlóiskola vezetését, összes tanítói teendőit – a hitoktatással együtt – az igazgató irányítása és ellenőrzése mellett a gyakorlóiskolai tanító látta el. A gyakorlóiskola részletes tanmenetét, az érvényben lévő népiskolai tanterv alapján, a pedagógia tanárának és az egyes szaktanároknak közreműködése mellett, a gyakorlóiskolai tanító állította össze, és terjesztette a tanári értekezlet elé. A gyakorlóiskola ügyviteli

²⁴⁸ Csicsay Alajos: *Iskolatörténet*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2002. 86.

²⁴⁹ Kovácsné Bakosi Éva: *A gyakorlatvezetés módszertani kézikönyve*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 36.

könyveit az intézményi tanító vezetése és felelőssége mellett a negyedéves növendékek vezették. A gyakorlóiskolai tanító gondoskodott a létesítmény helyiségeinek, bútortának és felszerelésének rendben és épségben tartásáról, s azokért anyagilag is felelős volt. A gyakorlóiskolai tanító vezette a tanítónövendékek gyakorlati tanításait, előkészítéseit, a pedagógia tanárának irányítása és a szaktanárok közreműködése mellett. A növendékek gyakorlati kiképzésének eszközei voltak: hospitálások, mintatanítások, tanítási gyakorlatok. A növendékek már az első évfolyamtól kezdve a gyakorlóiskolában rendszeresen hospitáltak, amelyek tárgykörét és feladatait évfolyamonként és esetenként külön-külön a pedagógia tanára a gyakorlóiskolai tanítóval közösen állapította meg. A hospitáló növendékek látogatásuk eredményeiről naplót vezettek, melyet a gyakorlóiskolai tanítón kívül átnézett a pedagógiai tanár is, és az osztályban közös megbeszélés tárgyává tette. Mintatanításokat a gyakorlóiskolai tanítók és a szaktanárok tartottak a pedagógia tanárának felkérésére, a negyedik vagy harmadik évfolyam növendékei előtt. A gyakorlati tanításokat a harmadik évfolyamban a gyakorlóiskola tanítója és a pedagógia tanára vezette, a negyedik évfolyamnál azonban az illetékes szaktanár is mindig részt vett rajta. A gyakorlati tanítások megfelelő előkészítés és közös megbeszélés alapján készült írásbeli tervezetek nyomán folytak le.

3.6. Az államnyelv oktatásának fontossága a tanítóképzőben

A Trianon előtti időszakhoz képest a felvidéki magyar oktatásügy új kihívások előtt állt. Ennek hátterében a szlovák/csehszlovák tannyelvű elemi és középiskolák megjelenése állt. A többségi, jórészt elszegényedett, leginkább munkásokból és parasztokból álló társadalomba azt igyekeztek elültetni, hogy a felemelkedés felé a gyermekeiknek csupán egy útja létezik: az államnyelven való tudás anyanyelvi szintű elsajátítása. A tanítóképző tanredje ezzel szemben jól jelzi, hogy a közösségben azt kívánják az oktatók elültetni, hogy az államnyelv egy olyan idegen nyelv, aminek megtanulásával gazdagodnak a tanítványok, viszont nem több a tanrendben, mint a többi tantárgy. A folyamatos vívódást jelzi Akúcs Bélának a *Magyar Tanító* című lap hasábjain megjelent írásában a szlovák nyelv oktatásáról olvasható véleménye, amikor is annak a módnak megkeresését ösztönzi, hogy a színmagyar iskolákban csak a magyar maradjon a tanítási nyelv, s a szlovák tanítása csupán ott legyen kötelező, ahol legalább húsz százalék szlovák nemzetiségű lakik.²⁵⁰

A szlovenszkói magyar társadalom ebben a helyzetben híján volt a szlovákat irodalmi szinten beszélő értelmiségieknek is. Ekkor kellett az újonnan alakult tanítóképzőben hozzálátni a szlovák nyelv oktatásához. Ezt, amint láthatjuk, heti több órában tették. Ráadásul, egy olyan időszakban kellett motivációt találniuk, amikor aránylag széles

250 Lovász Gabriella: Szemelvények a Magyar Tanítóban megjelent írásokból. Irodalmi Szemle, XLIV. évf. 2001/1-2., 171.

körü nyelvi jogokkal rendelkeztek a kisebbségek – bár a nyelvtörvény alkalmazását 1926-ig a végrehajtási utasítás hiánya nehezítette –, és ez elkényelmesíthette az egzisztenciális gondokkal elfoglalt magyar közösséget. Mindezt pedig annak ellenére, hogy az államhatalom folyamatosan azzal próbálkozott, hogy csökkenjen a nyelvhasználati jogok érvényesítéséhez szükséges, húszszázaléknyi kisebbségi lakosságot kimutató közigazgatási egységek száma.²⁵¹ A felvidéki magyarság arányszáma alatt vett részt a középiskolai és felsőoktatásban, mégis kialakulhatott egy nagyobb részt kispolgári, paraszti és részben munkás származású új felvidéki értelmiségi réteg, amelyik már a köztársaság időszakában szerezte meghatározó élményeit. Őket kellett a felekezeti tanítóképzőben szlovák nyelvre tanítani úgy, hogy szem előtt kellett tartani, hogy a református egyháznak köszönhetően a magyar kisebbség iránti elkötelezettségük nagy volt, erős szociális érzékenységgel is rendelkeztek, de a polgárosodottabb része már megpróbált egyfajta közvetítő szerepet is betölteni a szlovák és a magyar nemzet között.²⁵²

3.7. Zeneoktatás

A nemzeti identitásnak része a kultúra, amihez legegyszerűbben, a falusi tanítványok számára is közvetíthetően a zene tanításán keresztül vezet az út. A kultúra megőrzése a népdalokon vagy nótákon keresztül nagy szerepet játszik az anyanyelv fejlesztésében és megőrzésében. Az anyanyelv pedig a templomban és az utcán egyaránt a nemzet megmaradásának záloga. Már a 19. század derekán alapított református tanítóképzőkben is szerepelt a zenetanulás a növendékek tananyagában. Ennek három pillére volt: egyrészt az egyházi énekek megfelelő színvonalon való éneklése, másrészt a készség szintű kottatolás (zeneelméleti ismeretek) elsajátítása, harmadrészt pedig az orgonajáték kielégítő szintre való emelése.²⁵³ Nem véletlen az sem, hogy Eötvös József két református zenepedagógust bízott meg, Bartalus Istvánt és Szotyori Nagy Józsefet, hogy kidolgozzák az énektanítás tantervét. Ők ismerték fel először a 19. század végén az énektanítás fontos szerepét mind nevelési, mind a nemzettudat erősítése szempontjából.²⁵⁴ A komáromi tanítóképzőben a zeneoktatás – ez alatt a hangszeres oktatást is értve – legfőbb feladata az volt, hogy alapvető zenei műveltséghez jussanak a magyar települések lakói, és természetesen, hogy általa erősödjön az együvé tartozás tudata bennük. Tudták azt is, hogy a zenének óriási a szerepe a közösségépítésben, és még inkább segíti egy kisebbségi létbe

251 Szabó Mihály Gizella: A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. http://adattar.adatbank.transindex.ro/tanulmany/06_Szabomihaly_Gizella.htm

252 Kugler József: Kisebbségi magyarok az első Csehszlovák Köztársaságban. http://acta.bibl.u-szeged.hu/29862/1/kek_012_114-121.pdf, 119.

253 Klem Dénes: Az ének- és zenetanítás helyzete a magyar nyelvű felekezeti tanítóképzésben a 19. században. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4622/1/15_24_Klemm.pdf, 16.

254 Gönczy László: Ének-zenei nevelés a reformkortól napjainkig. Zenepedagógiai tankönyv, PTE Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet, szerk.: dr. habil. Vas Bence, Pécs, 2015. 80.

belenövő fiatalok abban, hogy az anyanyelvéből fakadó hátrányokat egy más tudással kompenzálhassa. Nem utolsósorban azért sem maradhatott ki a tantervből, mert tény, hogy a zenetanulás jó hatással van a személyiségfejlődésre és az érzelmi intelligenciára.

4. Összegzés

A református felsőoktatási intézmények közül a losonci Református Teológiai Szeminárium 1939 januárjában önként szüntette meg működését. Az intézményben tizenhárom éves fennállása alatt 120 teológus végzett. Azok, akiknek folyamatban voltak, Budapesten, Pápán, Debrecenben és Prágában fejezheték be tanulmányaikat. A felvidéki reformátusság tíz százaléka maradt az első bécsi döntés után a náci Szlovákia területén saját egyházmegyébe szerveződve, ahol 25 gyülekezet maradt, ebből négy magyar (Pozsony, Nyitra, Zólyom, Horhi).²⁵⁵ Csomár Zoltán szerint a komáromi tanítóképző növendékei a magyar delegáció 1938-as komáromi tárgyalásainál rendezett tüntetésekben vezető szerepet játszottak.²⁵⁶

A tanítók létszáma a magyar iskolákban alacsony volt. Az 1930-as években az úgynevezett csehszlovák kisebbségi iskoláknál a jelentkezők 4,5%-át tudták csak elhelyezni. Az 1933-34-es tanévben a 4000 érettségizett tanító közül 21 csehszlovák és 62 német tanítót tudott elhelyezni a minisztérium. Szlovenszón, főképpen a magyar népiskolákban viszont rendkívül sok képesítés nélküli tanítójelölt oktatott ebben az időben. Veszélyt jelentett a magyar iskolákra az 1934. évi minisztériumi betérjesztés, ami a tanítóképzőkön végzettek létszámának csökkentését jelentette volna. A felekezeti magyar tannyelvű iskolákba hirdetések útján sem találtak tanítókat ebben az időszakban.²⁵⁷ László Béla tanulmánya szerint a harmincas évek végén mintegy 2300 magyar pedagógus tanított Csehszlovákiában, akikből alig több mint száz maradt a második világháború utáni kitelepítéseket követően. Ez azt jelentheti, hogy a komáromi tanítóképzőben végzetteknek nagy része sem maradt szülőföldjén a háború után.²⁵⁸ Sajnos 1958-ig nincs arról pontos adatunk, hogy a felsőoktatásban milyen volt a magyarok részaránya, így azt sem tudjuk, hogy a bécsi döntés előtt és után pontosan miképpen alakult főiskolásaink lélekszáma.

Összehasonlításként viszont annyit megjegyezhetünk, hogy Csehszlovákia megalakulása után magyar előadási nyelvű intézmény vagy tanszék nem volt az országban.

255 Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság kezdete és vége. In: *Reformáció a középső Európában*. II. = *Reformáció közép-Európában = Reformation in mittel-Europa*. Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ján Adam. = *Reformáció közép-Európában* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, 276-286.

256 Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített, i. m. 155.

257 A magyar tanítóképzés. Prágai Magyar Hírlap, i. m. 1.

258 László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II.*, Budapest, 1998. 150.

Prágában működött a húszas években egy magyar lektorátus, míg Pozsonyban 1928 őszén alakult meg a Magyar Szeminárium, ahol szlovák tanárok szlovákul tartották nyelvészeti és irodalmi előadásait. Popély Gyula szerint, ahogy azt az első fejezet felsőoktatással foglalkozó részében már idéztük, az 1922/22-es tanévben a csehszlovák egyetemekre 897 magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, akik közül 686 a prágai és brünni német tannyelvű egyetemeken tanult. A húszas évek közepén a 779 magyar anyanyelvű egyetemi és főiskolai hallgatóból még mindig 538 iratkozott német intézménybe. Pontosabb adataink a harmincas évekből Turczel Lajos munkájából állnak rendelkezésünkre.²⁵⁹ Míg a 3 milliós csehszlovákiai németiségnek két egyeteme is volt a harmincas években, Prágában és Brünnben, addig a 800 ezres magyarságnak egy sem. A magyar hallgatóság eloszlása az 1934/35-ös akadémiai évben: 314 a prágai cseh tudományegyetemen, 270 a pozsonyi szlovák egyetemen, 145 a prágai német tudományegyetemen, 14 a brünni német tudományegyetemen, 11 az olmtüzi katolikus hittudományi karon, 9 a pozsonyi evangélikus hittudományi karon, 71 a brünni német műszaki egyetemen, 47 a prágai német műszaki egyetemen, 25 a brünni cseh műszaki egyetemen és 34 a prágai cseh műszaki egyetemen.²⁶⁰ Az 1930-as évek közepén ezeknek a hallgatóknak a többsége a magyar iskolák szlovák nyelvóráin tanulta csupán a nyelvet, így hatványozott feladatot rótt rájuk a magyar nyelvű felsőoktatás hiánya. Ráadásul a többségi nemzetiség hallgatói nemegyszer kirekesztették soraik közül a magyar egyetemi hallgatókat.²⁶¹

Még az aktivista politika hívének tűnő Szerényi Ferdinánd 1934-es tanulmánykötetében is fellelhető, hogy a főiskolai oktatás terén a statisztika a magyarság részére semmi pozitívumot sem mutat fel. Jól tudja, hogy a Komensky Egyetem magyar nyelvészeti tanszéke nem szolgálta egy magyar tanárgeneráció nevelésének vagy az utánpótlás biztosításának követelményeit. Azt viszont szintén ebben a kötetben találjuk, hogy a reformátusok felekezeti tanítóképző alapítására tett kísérletei ellen volt a magyar közvélemény egy része.²⁶² Ugyanerről a témáról viszont a mértékadó *Prágai Magyar Hírlap* teljesen más véleményen van, amikor azt közli, hogy a felekezeti oktatás kiválóan bevált a pozsonyi katolikus, illetve az eperjesi görög-katolikus tanítóképző esetében, így nem lehet akadály annak, hogy a hézagpótló református tanítóképzőt is megszervezhessék.²⁶³ Ez a két, a helyzetet egymástól tízévnnyi eltéréssel mutató adat, valamint a fenti „vélemény” jól jelzi, hogy hiánypótló volt mind a tanítóképző, mind a református teológia, hiszen alapot teremtett a közösség értelmiségének képzéséhez.

259 Turczel Lajos: Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára. Lilium Aurum, 2002. 148.

260 Uo. 149.

261 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy, i. m. 176.

262 Szerényi Ferdinánd (szerk.): A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja. Bratislava, Učiteľské nakladateľstvo U nás, 1934. 100.

263 A magyar tanítóképzés. Prágai Magyar Hírlap, 1935. január 10., XIV. évf. 8. sz. 1.

III. A REFORMÁTUS EGYHÁZAT ÉRT SÉRELMEK A TRIANON UTÁNI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

1. Református iskolaügyi sérelmek

A felvidéki reformátusság egy olyan időben kellett, hogy megtartsa teljes intézményrendszerét, amikor egy ellenséges közegbe kényszerült a magyarság. Két térfelel kellett megvívnia harcát a közösségnek, hiszen a baloldali nacionalista és antiklerikális politika élte a virágkorát az első világháború után Csehszlovákiában. Az államhatalom célja az iskolaügyi hivatalnokgárdán keresztül az volt, hogy minél több részt üssön a keresztyén oktatásügy falán, ami úgy ígérkezett a legegyszerűbbnek, ha a tanítókon keresztül támadja az iskolákat, így a bezárás szélére vagy tényleges bezárásra ítélve azokat. Az összeütközésnek több terepe volt, főképpen úgy, hogy nem voltak mindig tisztázottak a viszonyok, illetve a hatósági vizsgálatok olyan területeket érintettek, ami korábban egyértelműen az egyházi autonómia égisze alá esett. Itt a tantermek helyzetéről, az oktatási segédanyagokról, az oktatás nyelvről, a tananyagról szólunk elsősorban. Az ezekkel kapcsolatos célirányos ellenőrzések mindig lehetőséget teremtettek az állami alkalmazottaknak arra, hogy összeütközzenek és megtörjék a tanítókat, akiknek sok esetben az egzisztenciájukat sodorták veszélybe.

Valószínűleg Jeszenszky Lenke losonci tanítónő esetéhez sok hasonló ügy volt, hiszen a teljhatalmú miniszter kormánybiztosa formanyomtatványon közli 1919 májusában – egy esztendővel a békediktátum ratifikálása előtt – az érintettel, hogy a tanfelügyelő jelentése szerint nem bírja annyira a szlovák nyelvet, hogy szlovák iskolában tanítson, ezért állásából elbocsátják, az illetményét pedig az adott év júliusáig folyósítják. A szlovák nyelvű levélben a panaszaival a magyar állam szerveihez utalják a tanítónőt, de fellebbezésével a teljhatalmú minisztériumhoz fordulhat.²⁶⁴ A losonci református egyháztanács válaszában igyekezett eloszlatni a tévedéseket, miszerint az oktatási intézményük sosem volt szlovák nyelven oktató intézmény, illetve, hogy szlovák anyanyelvű diákjuk sem volt az elmúlt évtizedekben. Sérelmezik, hogy az állam beleszól az egyház autonómiájába is, hiszen beleszólási lehetősége az egyházon keresztül van módja az állami szerveknek. Az egyház ragaszkodik Jeszenszky Lenkéhez, aki született losonci, ahogy Losonc is magyar város.²⁶⁵ Bodicky tanfelügyelő második, kézzel írott levelében közli a losonci református iskola igazgatóságával, hogy a megüresedett tanítói állás pályázatát a túrócszentmártoni *Národni Noviny*ban vagy a *Novohradská*

264 Mélyen tisztelt referens úr! DREL Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

265 Mélyen tisztelt referens úr! DREL Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

Strážban hirdessék.²⁶⁶ 1921-ben Jeszenszky Lenkét már felfüggesztették jogilag, fizetését beszüntették. Az egyház többször is kérte visszahelyezését, de 1924-ig kevés sikerrel.²⁶⁷ 1924-ben a zólyomi nagyzsúpán (megyei előljáró) elrendelte a fegyelmi eljárás befejezését. A július 23-i fegyelmi tárgyaláson a vádat képviselő államügyész fegyelmi vétség helyett csak kihágás miatt kérte a tanítónő megbüntetését. A fegyelmi választmány Jeszenszky Lenkét a legenyhébb büntetésre, megintésre ítélte.²⁶⁸ A tanítónő ezek után sikerrel vezette a losonci leányegyesületet még az 1930-as években is. Mindez azt mutatja, hogy a tanítónő értett a gyermekek nyelvén, illetve fontos jelzés a közösség felé, hogy a magyarság nem engedte el a tanítónő kezét azzal, hogy a leányegylet vezetésével a társadalom és a település megbecsült tagjai között maradhatott.

Panzl Emma losonci tanítónőnek 1920 november végén tiltotta meg a további tanítást a losonci tanfelügyelő, mert nem tett hűségesküt.²⁶⁹ A Sörös Béla elleni ügyben tanúként idézték be, és ebből kiderült, hogy az ekkor huszonkilenc éves pedagógust a továbbiakban is alkalmazták az iskolában ideiglenes tanítóként.²⁷⁰ Ebből gond is származott, mert Sörös az iskolaszék elnökeként nem tett eleget bejelentési kötelezettségének, sőt a tanítót eskütételi köteletségéről sem tájékoztatta. 1922-ben Lábos Zoltán tanítónak tiltották meg az oktatást a hubovái református elemi iskolában, mert nem volt csehszlovák állampolgár.²⁷¹ Ugyanezen okból Kömley László tanítónak tizenöt évnyi nagysallói tanítóskodás után vették el a kenyerét.²⁷²

Szalay Pál marcelházi tanítót felmentették állásából csehszlovák állampolgársága nemléteire hivatkozva, kiállított illetékességi bizonyítványát megsemmisítették. 1921-ben a *Školský Referát* elfogadta illetőségi bizonyítványát, és a fizetését kiutalták. Ennek ellenére folyamodott a csehszlovák állampolgárságért, illetve a tanítói oklevelét honosították, miután Pozsonyban különbözeti vizsgát tett.²⁷³ A tanfelügyelőségnek írt levele érdekessége, hogy egyik mondatában összeomlásról ír, míg a másikban a magyarul leírt Csehszlovákia szót szlovák írásmóddal jegyzi, illetve a helységneveket is szlovákul használja. Szalay kilencvenhárom gyermeket tanított eredményesen a településen. Munkájával és a honosításért tett lépéseivel olyannyira elégedettek voltak, hogy még a komáromi tanfelügyelő is levelet írt fizetése folyósítása érdekében. A helyi lelkész püspöknek írott levelében arról ír, hogy a kántortanító elvesztése a tanárhány miatt a hat-száz fős gyülekezetben nagy gondot okozna, mert tisztességes fizetést és jó lakhatást ennyi fővel nem tudnak biztosítani. Amennyiben a tanítót elvesztik – jelzi a püspöknek írott

266 Bodicky tanfelügyelő 89. sz. levele. Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

267 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 171.

268 Prágai Magyar Hírlap, 1924. VII. 31., III. évf. 172. sz., 5.

269 Tanfelügyelő 2291. sz. levele. Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

270 Kihallgatási jegyzőkönyv. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

271 Iskolai referátus 376/1922. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

272 Juhász Pál lelkész 580/1922. sz. levele. Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

273 Szalay Pál 1922. május 15-i levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

levelében Nehézy Károly lelkész –, az iskolát kénytelen lesz az államnak átadni, hiszen úgy biztosan kapnak tanítót.²⁷⁴ Szalay esete arra világít rá, és számunkra azért fontos, hogy lássuk, elsősorban nem a személyekkel, így nem magával a tanítóval volt baja a rendszernek, hanem a református magyar iskolát akarták elvenni a közösségtől.

Hasonlóan járt el a hatóság Réthy Gyula tanítóval, aki a Réte-Boldogfa egyházközségben működött mindenki meglegedésére 1911-től, de 1921-ben magyar állampolgárságára hivatkozva kiutasították. Hiába ismerte őt el Réte község helyi illetőségűnek, hiába viselte a közterheket és folyamodott állampolgárságért, hiába tette le a nosztrifikációs vizsgát és a hűségesküt, a miniszter a hozzá érkező falusi küldöttség kérése ellenére 1923 májusában megerősítette döntését.²⁷⁵ Az oktatásügyi minisztérium referátusa a püspöki hivatal 1924 januárjában kelt levelére – amelyben Réthy szolgálatban hagyását kérte – azt a választ adta, hogy a minisztérium végre (végleg) elutasította a tanító állampolgársági kérelmét.²⁷⁶ Kísérőlevelében a püspök nyomtatékkal kéri ezután a helyi lelkészt, hogy az állásra írjon ki végre pályázatot, mert nincs egyéb megoldás. Sajnos ezt nem tették meg, így 1924. február 15-én az iskolát a hatóság bezáratta.²⁷⁷ Ebben az évben küldte meg az egyház az állampolgárságot kérő református tanítók névsorát a minisztériumnak. A listán több mint kétszáz tanító neve szerepel.²⁷⁸ Olyan esetre is volt példa – Réthy Lajos garamvezekényi tanító esetében –, amikor a hivatalnok bizalmasan a végzésre írta – természetesen aláírás nélkül –, hogy abban az esetben, ha a honossági kérvényét még nem adta be a tanító, kérhetik folytatólagos működését, amíg az állampolgárságot meg nem kapja.²⁷⁹

Még 1923-ban is sérelmek érték a tanítókat a honosítási kérelmek miatt. Bodrogzentesen Móricz Árpádot, aki csak hittant tanított, tiltotta el a nagykaposi tanfelügyelő, mivel illetősége nem volt rendben. Az ügyről a felettes egyházi hatóságot nem értesítették.²⁸⁰ Madaron Gabay Olga Irént és Laky Antalt mentették fel, akik nem bírtak csehszlovák állampolgársággal. Az ő helyükre a hivatal azonnali pályázat kiírását kérte úgy, hogy amennyiben nem lesz jelentkező, az veszélyt jelenthet az iskolára nézve.²⁸¹ Gabay tanítónőt már 1923. november 30-án elbocsátották, majd valószínűleg a meghurcolásoknak köszönhetően, kilencévi madari szolgálat után súlyos műtétet kellett rajta végrehajtani Budapesten. Érdekes, hogy az iskolai referátus „ukáza” ellenére ekkor, 1924. március 4-én az általa tanított osztályok tanulóit a kollégáinak átadta. Ez

274 Nehézy Károly lelkész 1922. május 13-i levele. Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

275 Réte-Boldogfai egyház vezetőinek 1923. május 30-án kelt levele. Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

276 Biskupskému úradu 5297/I-A 1924. sz. levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

277 Főtiszteletű Püspök Úr! 525/1924. sz. levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

278 Honpolgárság adományozását kérték... DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

279 Bizalmasan közlöm. 447/1923. sz. alatt. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

280 Keresztury esperes 101/1923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

281 Školský inspektorát 1771/1923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

azt jelenti, hogy a madari egyház az állásában meghagyta. Egyébként a hívek annyira becsülték, hogy a műtét költségeinek egy részét is ők állták adakozásból.²⁸²

A tanítók közül a nagysallói, a farnadi, a nagyodi tanítók és a lévai óvónő lettek állasukból felfüggesztve. A lévai óvónő, Dús Ilona ügye azonban rendeződött, hiszen az iskola kérésére megengedték neki a tanítást, csak fizetést nem folyósított számára az állam.²⁸³ Hontfüzesgyarmaton Akúcs Árpád tanítót választották meg, aki Sárospatakon végzett, de működését az iskolai referátus betiltotta, majd később ideiglenesen engedélyezte. Ágón a Pápán végzett Szűcs Árpád helyettes tanítását betiltották. Losoncon a szintén Pápán végzett Baka Irma alkalmazása ellen nem emeltek kifogást. Érsekkétyen Sárközi Editet választották tanítónőnek, de az államsegélyt nem folyósították neki.²⁸⁴

Az állam részéről folyamatos jogfosztásokról érkeztek hírek ezekben az időkben. A szlovák nyelv tanításának elrendelése – az egyházi hatóság mellőzésével – az iskolaszékek és tanítók kötelességévé tetetett, pedig a református iskolák, egyház semmiféle államsegélyt nem kaptak, sőt egyes tanítók részére az államsegélyt nem is folyósították. Általános panasz volt a tankönyvekre is. Az állami kiadványok sem pedagógiai, sem történelmi szempontból nem voltak megfelelők, mert sértették a magyarságot. A tanfelügyelő azonban Bars megyében elrendelte, hogy csak az állami tankönyvek használhatók. Az espereshelyettes ekkor levélben felháborodva tájékoztatta a püspök-helyettest, hogy a tanfelügyelet fenyegetésekkel bírja rá a református tanítókat, hogy az állami kiadó által kiadott (vagy még ki sem adott), magyar nyelven írott tankönyveket használják. Az egyházi törvények és a tanfelügyelőség között egyensúlyozó tanítók az egyházi hatóság fegyelmije és az államsegély megvonása között álltak.²⁸⁵ A tankönyveket az egyházmegyei közgyűlés be nem tilthatta, de azok átvizsgálását megkezdte. 1924. január 2-án a nyitrai zsupáni hivatal fegyelmi eljárást indított, és az egyházat belső fegyelmi eljárás indítására kérte, mert az ímelyi tanító tiltott tankönyvekből tanított.²⁸⁶ Az állami és egyházi kiadványokat vegyesen használták. Az iskolákban 1921-től elrendelték a csehszlovák állami címer, a zászló és Masaryk elnök képének egyházi pénzen való beszerzését. Ez a nacionalizmus és a személyi kultusz erős létét mutatta. Az iskolákat teljesen ki akarták kapcsolni az egyház jogköréből. A szlovák nyelv oktatását a magyar nyelvvel azonos óraszámban tették kötelezővé.²⁸⁷ Losoncon arra is volt példa 1921 őszén, hogy rendeletben utasította a tanfelügyelőség a rendőrséget: igyekezzenek megakadályozni a tanköteles gyermekek politikai rendezvényeken való részvételét.²⁸⁸

282 Mokos Kálmán lelkész 24/924. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

283 Főtiszteltű Püspök Úr! 525/1924. sz. levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

284 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 109.

285 A barsi esperes 88/1920. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

286 385/1924. sz. levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

287 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 24.

288 A losonci iskolai inspektor 4198/1921. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

8. kép – A jabloncai református elemi iskola diákjai (1930)

Nagyon pontosan megküldték 1921 februárjában az illetékes egyházi szervezeteknek, hogy mi a lévai tanfelügyelőség elvárása a református iskolákkal szemben. Elrendelték, hogy az évisméltók mely könyvből tanuljanak, mely lapokat rendeljék meg az iskolák; hogy a szlovák nyelv tanítása az 1922-es tanévtől mindenütt kötelező lesz. Emellett legyen az iskolának hivatalos pecsétnyomója, legyen kifüggesztve a csehszlovák zászló és az elnök portréja; minden tanító köteles külön vizsgát tenni csehszlovák nyelvből és irodalomból. A saint-germaini békeszerződésre hivatkozva – amely szerint Ausztria és Magyarország köteles visszaadni a „csehszlovánszókából” eltulajdonított pénzt és tárgyakat – kéri ezek kimutatását, és hogy az 1921 januárja után szerzett külföldi oklevelek Csehszlovákiában nem érvényesek és nosztrifikálva nem lesznek.²⁸⁹

A református iskolák részére a *Školský Referát*, illetve a tanfelügyelőség részéről egy *Vestník* című, szlovák és német nyelven szerkesztett iskolai lap megrendelését tették kötelezővé. Hiába kérte fel 1922. évi 6. határozatában az Egyetemes Konvent losonci gyűlése a teljhatalmú minisztert arra, hogy a magyar tanítók művelődéséhez anyanyelvükön írott lapot küldjön, ez nem került meghallgatásra.²⁹⁰ Ahol nem rendelték meg az iskolaszékek vagy az egyházak, illetve a már megküldött lapot visszaküldték, ott a tanfelügyelő a tanítótól az államsegélyt elvonatta, sőt a nagyodi lelkész Bajkai

289 A lévai tanfelügyelő 351/921. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 2. doboz

290 Patay püspökhelyettesnek írt lap. DREL Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz

Zsigmond ellen fegyelmi vizsgálat elrendelését is kérte, mert nem az iskolaszéken keresztül, hanem saját maga intézkedett nevezett lap visszaküldésére nézve.

Nagy port kavart az érsekkétyi tanítónő, Kósik Ilona ügye, aki ellen a tanfelügyelő szintén vizsgálatot rendelt el, mert március hónapban Érsekkétyen tartózkodása alkalmával a tanítónő iskolájában kifüggesztve találta a magyar címert és a magyar Himnuszt. A tanfelügyelő a pedagógus fizetését beszüntette, és a *Školský Referát* utasítására fegyelmi vizsgálatot is elrendeltek, de azt nem folytatták le. A párkányi főszolgabíró október 3-án a tanítónőt Érsekkétyről karhatalommal eltávolította, mindenével Párkányba vitette, s onnan a Dunán át „Magyarországba szállíttatta”. A tanítónő húsz éve oktatott az iskolában.²⁹¹ Természetesen az ügyben fellebbezett az egyház, de azt azzal utasították vissza az Iskolügyi és Művelődési Minisztériumból, hogy Kósik Ilona viselkedése állami szempontból nem megfelelő, illetve nem is csehszlovák állampolgár.²⁹² A tanítónő 1900 augusztusában tett tanítóképesítő vizsgát.²⁹³ 1899. október 23-án Harasztin, 1900 októberében Dunaszentgyörgyön, majd 1902-ben már Érsekkétyen tanított. A tanítói esküt – már gyakorló tanítónőként – 1903-ban tette le a Barsi Református Egyházmegye rendkívüli közgyűlésén. A Csehszlovákiából való kiutasításával az ellene indított fegyelmi eljárás tárgyaltalan lett, az állását azonnal be kellett tölteni, és minden állami fizetését beszüntették.²⁹⁴ Csak évek múltán írt arról a barsi egyházmegye jegyzőkönyve, hogy a tanítónő elleni eljárás szabálytalan és törvénytelen volt, amit – mint „történelmi emléket” – tudomásul vesznek.²⁹⁵

Tóth István lévai tanítót – mert 1921. október 6-án a templomban a Himnuszt énekelte és orgonával kísérte – a közoktatási minisztérium az állásából felfüggesztette, fizetését leállította, és fegyelmi eljárást indított ellene. A kántortanító egyébként a politikai helyzet miatt nem is énekelte a könyörgés alkalmával a Himnuszt, ami a hivatalos liturgia része volt, de a gyülekezet tagjai hangos szóval rontottak rá, hogy legalább orgonán kísérje a nemzeti imádságot. Az egyházmegyei közgyűléshez írt levelének szépsége, hogy elsősorban arra kérte a testületet, járjanak közben annak érdekében, hogy: „*a magyar himnusz, mint templomi ének a református gyülekezetek és énekvezérek által szabadon használtassék*”. Csupán másodízben kérte, hogy szorgalmazzák saját állásába való visszahelyezését.²⁹⁶ Szintén Tóth István panaszkolta, hogy 1922. január 31-én iskolájában megjelent a helyi, majd a pozsonyi tanfelügyelő, s mivel nem volt kifüggesztve az elnök képe, és a diákok feleletei nem elégtették ki, az iskolai referátus

291 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 9.

292 Az iskolai referátus 6635/I. A/1923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

293 A Dunamelléki Evangélikus Református Egyházkerület 1901. október 18-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Szilárdy Áron, Budapest, 1901. 68.

294 Adatok Kósik Ilona ügyéhez. 12./924. sz. levél, DREL Fond: I.2., 1920-28, 6. doboz

295 A Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Szerk.: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző. Kiadta a Barsi Református Egyházmegye, Léva, 1928. 69.

296 Tóth István 1922. június 18-án írt levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

kényszerítette, hogy önmaga kérje nyugdíjaztatását. Később Tóth István kérvényezte Balogh Elemér püspöknél, hogy tanítói véglegesítése ügyében küldjön pártoló levelet a minisztériumba, aki ezt azonban arra hivatkozva utasította vissza, hogy ez az egyház autonómiája ellen való lenne, hiszen a szlovák nyelvi vizsgát letette, diplomáját nosztrifikáltatta, így az államnak kifogása nem lehet.²⁹⁷ Tóth István korábban hat éven keresztül a Barsi Református Egyházmegye Tanítóegyesületének elnöke, a Lévai Órálló felelős szerkesztője, színelőadások szervezője, a lévai református énekkar alapító karagya, költő és zeneszerző volt. 1920-ban határozottan kiállt Léván az elbocsátott tanítók mellett a kerület állami és felekezeti iskoláinak általa szervezett és vezetett gyűlésén.²⁹⁸ 1925-ben vonult nyugdíjba, és valószínűleg a meghurcolások miatt Komáromba költözött, ahol elfogadta a református egyház kántori állását.

Ruszkay István csízi tanító ügyét az államügyészség a Gömői Református Egyházmegye egyházmegyei bírósága elé utalta, amely felmentette őt. Az állami hivatal szerint 1922-ben a tanítónak az volt a bűne, hogy az évről-évre vizsgán a tanteremben egyéb egyházi énekek mellett a magyar himnusz is elénekelte a gyerekekkel. A tanfelügyelet az 1907. évi XXVII. tc. 22.§ 4. pontját hozta fel, mint államellenes cselekedetet a vád megerősítéseként,²⁹⁹ a tanítót felfüggesztették állásából, és megvonták a fizetését. Az ítélet szerint Ruszkay a jogerőre emelkedés után két évig nem taníthat még ideiglenesen sem, sőt a fegyelmi eljárás költségeit is neki kell megtérítenie, különben végrehajtót küldenek rá.³⁰⁰ Slávik György zólyomi nagyzsupán szerint a csízi tanító államellenes cselekedete – a Himnusz énekeltetése – nem csak az ifjúság nevelésére tesz rossz hatást, hanem súlyosbító körülmény, hogy a vizsgán a nyilvánosság is megjelent, így azzal a csehszlovák állam ellen izgatott. A közigazgatási eljárásban az ítélethozatal előtt sem Ruszkayt, sem annak ügyvédjét, dr. Törköly Józsefet nem hallgatták meg.³⁰¹ Ruszkay 1926. szeptember 17-én fiatalon, a negyvenes évei végén hunyt el.

Előfordult, hogy az iskolaügyi hatóságok azzal fordultak az iskolát fenntartó gyülekezethez, hogy az a modern egészségügyi és pedagógiai elveknek megfelelően szerelje fel vagy építse át az iskola épületét. Ilyen felszólítást kapott a perbetei református iskola fenntartója is az Iskolaügyi és Művelődési Minisztériumtól 1923-ban.³⁰² Ha ilyen szempontok szerint harmadszor sem találták megfelelőnek az intézményt tanítás céljára, akkor elvették az iskolafenntartói jogot, és beszüntették a tanító államsegélyét.³⁰³ Több helyütt fellelhető a jegyzőkönyvekben, hogy a fenntartó gyülekezetet korholják a padló gyakori olajozása vagy a takarítás hiánya miatt. Kisújfaluról a tanfelügyelői jelentés

297 Méltóságos főtisztellettü konventi elnökség! DREL Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

298 Bars, 1920. V. 3., XL. évf. 21. sz. 3.

299 A gömői egyházmegyei bíróság 19-3/1922. sz. jegyzőkönyve. DREL Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

300 Dunántúli Protestáns Lap, 1923. VI. 2., 34. évf. 22. sz. 3.

301 Prágai Magyar Hirlap, 1923. V. 13., 2. évf. 108. sz. 5.

302 Iskolai referátus 12845/I-A/1923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

303 Csomár Zoltán. A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története. Ungvár, 1940. 124.

1922-ben arról szól, hogy a Mokos tanító házaspár a dolgozatokat nem javítja, az osztálykönyveket nem vezeti, az osztálytermek tisztaságával nem törődik.³⁰⁴ A Földes Lajos és Takáts Ilona tanítókról szóló, 1923-as tanfelügyelői jelentésben vizsgálatot kezdeményeznek az érintettek ellen, mert az osztálykönyvet nem vezetik, és az írásbeli dolgozatok nem megfelelők.³⁰⁵ Csúzon, Kerekes József tanító korára, betegeskedésére és az iskolai felszerelések hiányosságaira hivatkozva záratta be a helyi református iskolát a nyitrai tanfelügyelő,³⁰⁶ de – mint később kiderült – a legnagyobb hibája az volt 1924 elején Kerekesnek, hogy a magyar állam címerével ellátott pecsétet használta, ami miatt a megyei hivatal illetékese az államellenes cselekedet kivizsgálása idejére felmentette őt hivatalából.³⁰⁷ Megtörtént, hogy a tanfelügyelőt a jó szándék is vezette, mint Udvardon, ahol az észlelt hiányok felől a perbetei lelkész számolt be az esperesnek. A túl magas iskolai padokat, a segédeszközök hiányát, a tanterem takarításának és a lábtörlők elhelyezésének kérdését tudta orvosolni a lelkész, viszont a tanterem kis ablakainak bővítését, a helyiség térfogatának növelését nem tartotta azonnal megoldhatónak.³⁰⁸

A Szlovákiai Református Egyház 1922. május 17-18-i pozsonyi Egyetemes Konventjének az önálló református tanítóképzés volt az egyik központi témája. A köztársasági elnöktől egy tanítóképző felállítására kértek állami támogatást, s mindaddig, amíg ez meg nem történt, engedélyt kérnek, hogy Magyarországon végzett tanítók is betölthessék az állást.³⁰⁹ Folyamatosan nagy gondot okozott a hiányzó tanítók pótlása. Nagyszállóban például 1923-24-ben Kömley László tanító százötven gyermeket tanított szép eredménnyel. Egyéb dolgokkal is szembe kellett nézniük a református iskoláknak: a tanítók például nem tudtak nyugdíjba menni, mert nem volt utánpótlás. Gondot jelentett a felekezeti és állami iskolák tanárainak fizetése közti különbség is: míg a református tanító fizetése 2400 korona volt, addig az állami iskola tanára 8000 koronát vitt haza. Hasonló különbséget mutattak a nyugdíjak is: a felekezeti tanító az állami iskolában 40-45 évet szolgáló tanító nyugdíjának a negyedét kapta.³¹⁰ A helyeket nem lehetett betölteni, mert nem volt magyar tanítóképzés. Gondot okozott továbbá a honosítás, illetve a tanfelügyelők titkos minősítései, amelyeknek következménye az államsegély megvonása volt sok esetben. Erről tanúskodik egy Folprecht nevű állami alkalmazott bizalmas levele az összes tanfelügyelőséghez, amiben felhívja a tanfelügyelők figyelmét: meg kell vizsgálni, hogy az újonnan megválasztott református tanítók végzettségüket Magyarországon szerezték-e. Amennyiben igen, úgy ezen tanítókat

304 Lévai tanfelügyelő 34749/I-A/1922. sz. jelentése. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

305 Iskolai referátus 2549/I. A/1923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

306 Gyalókay László 446/923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

307 Župný úrad 13726/24. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

308 A perbetei lelkész 2/924. sz. alatti levele a püspöknek. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

309 A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház, Léva városában az 1923. évi június hó 17-ik napján megnyílt Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, szerk.: Péter Mihály, 53.

310 Konventi jegyzőkönyv piszkozat. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

nem lehet a következő intézkedésig alkalmazni.³¹¹ Kétséges volt, hogy az egyházi hatóságok minősítéseit figyelembe veszi-e az állam, amely a kielégítettre minősített tanítóktól megvonta az államsegélyt, a nem kielégítőre minősítetteket pedig felfüggesztette. A felekezeti tanítók hűségesküjét ugyan elfogadták, de a kormány ideiglenes alkalmazottaknak tekintette őket mindaddig, amíg egyes tárgyakból különbözeti vizsgát nem tettek.³¹² 1924-től az új iskolai törvény (1922. évi 226. sz. törvény) az eddigi I–VI. osztályú iskolát I–VII., a jövőben pedig I–VIII. osztályúvá tette. Új tantárgyként szerepelt a honismeret és a polgári nevelés, amelyek nem a hittan kiküszöbölésére, hanem annak erősítésére szolgálhattak ott, ahol a tanítók így kívánták. Nehézségek adódtak a magyar nyelv és a hittan tanításánál, mert a szlovák nyelv és a reáltárgyak tanításával ezeket fokozatosan kiszorították. A szlovák nyelv hat félórát vett el a magyar- és hittan óráktól. A vallásoktatásra szánt idő az osztatlan hatosztályú iskolákban heti húszpercnyi hitoktatást jelentett. Az állami iskolákban református hittan tanítók számára fizetést nem adtak, de még csak útiköltséget sem térítettek, ahogy ez a tizenkilenc oktatási intézményben több mint nyolcvan gyereket oktató Sedivy László leveléből is kitűnik.³¹³ Az iskolák szellemi irányítása már csaknem teljesen kicsúszott az egyházi hatóságok jogköre alól. Az egyházak joga tulajdonképpen csupán az iskolák meszelésében, takarításában és a fűtőanyag beszerzésében merül ki. Az állam nem titkolt célja az iskolák államosítása volt a főiskoláktól kezdve az elemi iskolákig. Anton Štefanek kormánytanácsos az egyetemes evangélikus egyház közgyűlése előtt mondta ki először, hogy az egyházi iskolákat államosítani fogják, majd 1922 tavaszán a sajtóban látott napvilágot a hír, hogy négy evangélikus és négy katolikus középiskolát megtartanak, s az ott tanítók bérét az államiak szintjére emelik. A rimaszombati egyesült protestáns gimnázium sorsáról azonban nem esett szó, ami tanácstalanságot szült.³¹⁴ Emellett rendezniük kellett az iskoláknak az igazgatói intézményt, mert eddig ezt a szerepet az iskolaszéki elnökök látták el. Nehézséget jelentett falun a június havi tanítás, hiszen ilyenkor a szülők a földeken dolgoztak, a gyermek pedig otthon a házat őrizte, illetve a háziállatokat etette.³¹⁵

1925-ben a felvidéki reformátusságnak a tiszáninneni egyházkerületben tizenhét, míg a dunáninneni egyházkerületben tizenkettő elbocsátott tanítója volt. A legkorábbi megoldatlan eset 1921-ből az érsekkétyi Kósik Ilonáé, míg a legkésőbbi a benkepatonyi Antal Árpádé volt 1924-ből.³¹⁶ Antal Árpád esete annak ellenére téma volt még ekkor, hogy honossági kérelmét már 1922 decemberében beadta, de az ügye nem intéződött,

311 Folprecht bizalmas levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 5. doboz

312 Konventi jegyzőkönyv piszkozat. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

313 Sedivy 83/923. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 4. doboz

314 Iskolaügyi referátusnak írott levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

315 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 196.

316 Kimutatás a szlovenszkói és kárpátaljai református egyetemes egyház iskolai sérelmeiről. DREL Fond: I.2., 1920-28, 6. doboz

így a benkepatonyi tanító egy évet fizetség nélkül dolgozott az iskolában.³¹⁷ A folyamatban levő honossági ügye ellenére 1924. január 31-vel véglegesen elbocsátották.³¹⁸

Nem szóltunk még azokról az esetekről, amikor a tanfelügyelő a református magyar gyermekeket szlovák iskolába utalta, ahogy az Lasztócon történt. A terebesi tanfelügyelő az általa szláv hangzású névvel bíró gyermek szlovák tannyelven való oktatásának megkezdését parancsolta, ellenkező esetben az iskolaszéknek az államsegély megvonását helyezte kilátásba.³¹⁹ Több olyan eset is történt, mint például Magasréven, amikor a tanfelügyelő a református és a római katolikus iskolák összevonását követelte, ellenkező esetben a református iskola megszüntetésével fenyegette a helyieket.³²⁰ Rétén az ottani tanító, Réthy Gyula eltávolításakor az osztálytermet lepecsételte, a gyerekeket pedig a helyi római katolikus iskolába küldte a körjegyző.³²¹

2. A református lelkészeket ért sérelmek

A lelkészek esetében is hasonló okok álltak a csehszlovák államhatalom cselekedetei mögött, mint a tanítók esetében. Az egyházak közül a katolikus egyház jórészt lojális maradt a régi magyar államhoz – azzal, hogy az egyházi javak ajándékba hozzájuk kerültek, el lett hallgattatva a szlovák katolikus klérus, azonban az ott szolgáló papság magyar vezetőit kidobták az országból, így szerencsétlenebbül jártak, mint a református papság. A református egyház, mint magyar egyház megtett mindent, hogy elismerjék az országban. Önállósult a magyarországi egyháztól, lelkészei nagy része letette az állampolgársági és hűségesküt, illetve a húszas években folyamatosan konzultált az állam szerveivel az egyház alkotmányának elfogadtatása ügyében. Az államnak viszont görcsösen éreztetnie kellett, hogy a végső döntés a hivatalnokok, a csehszlovákok kezében van, így az állampolgárság megadásának megtagadása és a nemzeti szimbólumok használata olykor egzisztenciális veszélyt jelentett a lelkészekre.

Az ügybuzgó hivatalnokok pedig nem csak az oktatási intézmények ellen léptek olykor fel a magyar himnusz éneklése kapcsán. 1923 januárjában Léván a református templom harangjainak megszentelésekor, a harangok behozatalakor Kálnay Károly lelkész híveivel a magyar himnuszt énekelte. Egy feljelentés után a lelkész ellen a komáromi államügyészség csendhárborítás vétsége miatt indított eljárást. Ugyanazon év novemberében az ügyész nem találta indokoltnak a vádakát, és az ügyet ejtette.³²² Ez azt bizonyítja, hogy a jog olykor felül tudott emelkedni még ebben az időben is a túlfűtött nacionalizmuson. Soós Károly búcsi, Pap Árpád farkasdi lelkész egyaránt

317 Antal 73/924. sz. levele az esperesnek. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

318 A berkepatonyi ref. egyház 23/924. sz. levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

319 Főtiszteletű Püspök Úr! 4/924. sz. levél, DREL Fond: I.2., 1920-28, 6. doboz

320 Szűcs István esperes levele. 180/1924. sz. levél, DREL Fond: I.2., 1920-28, 6. doboz

321 1290/924. sz. jegyzőkönyv. DREL Fond: I.2., 1920-28, 6. doboz

322 Államügyész 241/1923. sz. értesítése. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

zaklatásoknak volt kitéve, ahogy Győry Elemér hetényi lelkész állampolgársági kérvényét elvetették, és egy határon történt incidens alkalmával ki is utasították az országból. Győry néhány évvel később komáromújvárosi lelkészként sikerrel tette le Pápan a teológiatanári vizsgát, és tanszéket kapott.³²³ Balogh Elemér 1924 márciusában arról ír, hogy az elbocsátásra ítélt tanítók nagy része állásában megmaradt, de az állam nem folyósít mindegyiküknek fizetést. Államsegélyüket azonban, a püspök szerint, ha állampolgárságuk rendeződik, visszamenőlegesen megkapják majd. *„Az eddig hozott döntésekből azonban azt látom, hogy ezeket a kérvényeket elvből elutasítja a minisztérium. Úgyhogy ezek a szájalomra méltó emberek hónapokig, sőt évekig nyomorognak, bízva a jobb belátásban, végül azonban mégis csak menniök kell majd”* – írja levelében Balogh.³²⁴ Idrányi Barna esperesként pedig arról ír 1925 januárjában a konventi elnöknek, hogy Štefan Štunda minisztériumi referens szerint – akivel a pozsonyi vasútállomáson, előre megbeszélte találkozón tárgyal – a teljhatalmú miniszter rendezi az állampolgársággal nem rendelkező lelkészek ügyét, ha értük az adott egyházkerületi elnökség vagy más, politikával nem foglalkozó egyén kezességet vállal.³²⁵ Válaszul a konventi elnök leírja, hogy a felelősséget vállalja a lelkészekért, de elvárja azoktól, hogy ne cselekedjenek vagy nyilatkozzanak ezután meggondolatlanul.³²⁶ Ezzel a csehszlovák hatóságok abba a zsákutcába kívánták a magyar lelkészeket belevezetni, ami a közéleti szereplés megtagadásához vezetett volna. Ezenfelül természetesen a rendszer határozhatta volna meg, hogy mi számít olyan társadalmi kérdésnek, amiért már fedés járhat. Ezzel a felelősségvállalással az egyházi vezető nem csupán kockázatot vett volna a nyakába, hanem teret adott volna az egymás ellen fordíthatóságnak, illetve a megoszthatóságnak is.

Természetesen a református egyház nem csupán a hivatalos állami szervek felé fordult panasszal, valamint memorandummal a sérelmeket és az állampolgársági ügyeket illetően. Cardiffban a református egyházak világtalálkozását is felhasználták az egyházi vezetők arra, hogy a nemzetközi nyilvánosság elé tárják a sérelmeiket. Ezekről a Cseh Testvérek Egyháza a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium referensénél, Štefan Štundanál érdeklődött, aki több pontban válaszolta meg a cardiffi felvetéseket azzal, hogy ezt a felvidéki magyarok nem maguk, hanem hollandiai testvéreiken keresztül fogják a kongresszus elé terjeszteni. Többek között leírta, hogy a Felvidéken korábban nem volt református teológusképzés, sőt a negyven református fenntartású középiskolából és tanítóképzőből egy sem volt Szlovénia területén. Mivel 1925-ben még nem volt a reformátusságnak a csehszlovák kormány által elfogadott alkotmánya, nem tudják csak *ad hoc* kezelni a felmerült olyan eseteket, amelyeket az egyház oktatásügyi

323 Prágai Magyar Hírlap, 1926. V. 29., V. évf. 121. sz. 5.

324 Főtisztelendő Püspök Úr! 525/1924. sz. levél. DREL Fond: I.2., 1920-28, 7. doboz

325 Idrányi Barna 28/925. sz. levele. DREL Fond: I.2., 8. doboz

326 Pálóczi Czinke István 35/1925. sz. levele. DREL Fond: I.2., 8. doboz

autonómiájába való beavatkozásként kezelnek. Štunda leírja azt is, hogy a református egyház busás támogatást kapott az államtól az 1924-es és az 1925-ös években is.³²⁷

1928-ban, Trianon után nyolc évvel még mindig a honossági ügy volt napirenden. Negyven lelkész nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot. A felvidéki tisztánin-neni és a dunánin-neni egyházkerületek visszacsatolás utáni, összesítő névjegyzékéből azt tudhatjuk meg, hogy ebben a két egyházkerületben a visszatért egyházközsegekben 225 lelkész szolgált.³²⁸ Az ügyben a felvidéki reformátusságnak a leghangosabb szövet-sége a Cseh Testvér Evangélikus Egyház (*Českobratské Cirkve Evanjelické*) volt. Ez valószínűleg annak a hagyományos testvéri viszonynak tudható be, amit a kollegiális kapcsolatokon túl az a múltbéli segítség éltetett, amivel a magyar protestáns papok kiségtették a 18. században a cseh protestánsokat, hiszen a türelmi rendelet elfogadása után a magyarországi református papok szervezték újjá a gyülekezeteket. Így a magyar papok érkezésével maradt talpon a protestáns közösség Dél-Csehországban. Ezt bizonyítja Antal Géza püspök 1931-es feljegyzése is, amikor a brünni ünnepeken való részvételéről számol be.³²⁹ A jó kapcsolatok megszakadásáról, majd újraindulásáról tanúskodnak a *Református Egyház és Iskola* egyes számaiban közölt beszámolók a cseh egyházi életéről, Viktor Hájek tollából.³³⁰ Magda Sándornak szintén a lapban megjelent írására³³¹ reagálva kezdett „kampányba” a Cseh Testvérek Egyháza az állampol-gárság ügyében, és intézett levelet több szlovákiai ügyekben jártas barátjához, illetve tett hivatalos látogatásokat a prágai belügyminisztériumban és a pozsonyi teljhatalmú minisztériumban. A prágai központú egyház öt általa megbízhatónak vélt ember-től kért véleményt a magyar lelkészek helyzetéről. Név szerint: Ján Tomašula, Štefan Štunda, Csekes Béla, Jánoska György evangélikus püspök, Jaroslav Kořista pozsonyi jogász.³³² A harmincnégy felvidéki lelkész és három tanító névsorát Pálóczi Czinke István küldte meg nekik a pozsonyi jogász közvetítésével.³³³ Ján Tomašula bánói refor-mátus lelkész, a szlovák reformátusság jogainak szószólója levelében azt írja, hogy az érintett lelkészek többségének nincsenek anyagi gondjai. Véleménye szerint amennyiben ezek a lelkészek kongruát kapnának, de állampolgárságot nem, abba is

327 Štunda 1925. június 15-i, 6196. sz. levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný mate-riál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

328 Összesítő névjegyzék. MREZSL, 2. fond, 174. doboz

329 Főtiszteletű és Nagyméltóságú Elnökség! 2879/1931. sz. irat, MREZSL, 2. fond, 3. doboz

330 Református Egyház és Iskola, 1928. II. 12., VIII. évf. 7. sz., 8.

331 Református Egyház és Iskola, 1928. III. 4., VIII. évf. 10. sz., 1.

332 Štátní občanství 40 duchovních Maďaru. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný mate-riál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

333 Kimutatás az állampolgársággal nem bíró református lelkészekről. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

belenyugodnának.³³⁴ A korábbi levelezéseket olvasva az olykor több gyermeket nevelő lelkészek esetében ez igaz is volt.

Štefan Štunda, a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium referense bizalmas levélben tájékoztatta a cseh szeniort a szlovenszkói illetőségű érintettekről. Eszerint Szobonya István nem él jó anyagi körülmények között, és a kongrua hivatalosan az állampolgársága hiánya miatt lett megvonva tőle, de a valóságban az államellenes megnyilvánulásai miatt szüntették meg a fizetését 1925 végével. Bodnár János, Hörcsik András és Kóródy Andor 1927-ig vélhetően még részesültek kongruában, egyébként mindhárman az alsó középosztály színvonalán élnek. Nagy Zoltán és Berecz Antal szintén a közelmúltig kapta a kongruát, de az utóbbi nem tudta felmutatni az állampolgársági tanúsítványát. Miskolczi Endre, Adorján Viktor, Horkay Barnabás, Pál Ferenc és Vitkay Bertalan részesül kongruában, annak ellenére, hogy nincs csehszlovák állampolgárságuk. Karászy Benő a bolsevik forradalom bukása után elhagyta a parókiáját, majd visszatért, amire nem adott magyarázatot. Rozgonyi Sándor állampolgársági kérelmét elutasította a minisztérium, de nagyon gazdag gyülekezetben szolgál. Kajdy Menyhért egy szlovák többségű településen szolgál, ennek ellenére erőnek erejével a magyar ügy mártírja akar lenni. Veress Károly szimpatikus lelkész, aki megérdemli a kongruát. Bodnár Lajos a közelmúltig kapott kongruát, ami folytatódik, ha megkapja az állampolgárságot, egyébként szolid, nagycsaládos lelkész. Sohár Kálmán ténylegesen nyomorban élő, beteges és nagy műveltségű ember, Zoch püspök közbenjárására a közeljövőben megkapja az állampolgárságot és az azonnali segílyt. Martsa Sándor gazdag gyülekezetben szolgál, a kongrua a politikai megnyilvánulásai miatt lett visszatartva. Boldizsár György nyomorban élő, korrekt ember, aki román állampolgár, a Köztársasági Földműves Párt és Zoch püspök támogatásával a közeljövőben állampolgársághoz jut. Szabó S. Zsigmond kongruája politikai okokból lett megvonva, egyébként egy gazdag gyülekezetben szolgáló, korrekt ember. Sörös Béla és Kövy Árpád az egész ország legjobb gyülekezetében szolgál, politikailag veszélyesek. Levele végén Štunda hozzáfűzi, hogy amennyiben a református egyház a nyugodt megoldást keresné, úgy senkinek eszébe sem jutna leállítani a kongruát. Amennyiben az egyház a különböző forrásokból kapott pénzeket a nyomorgó lelkészekre, és nem a pesti külügyet szolgáló külföldi utakra költené, nem nélkülöznének a lelkészei.³³⁵ Az 1925-ös, az állam felé a tiszáninni egyházkerület püspöke által kiállított elszámolásból az derül ki, hogy a teljes államsegélyt nem, de 74 000 koronát kiutalt az állam 1924-re az egyháznak. Ebből 29 500 korona tulajdonképpen az egyházkerületi személyi kiadásokra, illetve

334 Tomašula 1928. május 8-án kelt levele a CSTEÉ szeniorának ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

335 Štunda 1928.VI.19-i levele Součeknek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

dologi kiadásokra folyt el.³³⁶ Mindez nem támasztja alá a referens feltételezését, a teljes kongrua nem kiutalása esetében nem számíthat érvnek.

A pozsonyi Jaroslav Kořista szintén bizalmas levélben számol be Josef Součeknek a losonci lelkészek helyzetéről. Az információkat Cohorna professzortól kapta, ő pedig egy Papp nevű rimaszombati professzortól informálódott (aki állami hivatalt szeretett volna kapni). Cohorna arról tájékoztatja Kořistát, hogy a losonci az egyik legtehetősebb, ám fogyatkozó létszámú gyülekezet, amely hét saját épülettel és 800 katasztrális hold termőfölddel bír. Sörös Bélának 36 ezer korona éves lelkészi fizetése és 12 ezer korona keresete van a teológusok képzéséből, de teljes éves bevétele 60 ezer koronára becsült. Kövy Árpádnak 21 ezer korona fizetése és 5 ezer korona keresete van a teológusok képzéséből. Sörös politikailag diszkreditált, irredenta politikai nézetei ismertek. A saját egyházában sem közkedvelt. Kövy hasonlóan irredenta nézeteket valló háttérember, aki a háttérből irányítja az Országos Keresztényszocialista Pártot és a *Losonczy Hírlap* című helyi orgánumot úgy, hogy nem tagja azoknak.³³⁷

Természetesen volt olyan érintett egyházi ember, aki tudomást szerezve a cseh testvérek segítő szándékáról, maga írt levelet zsinati bizottságuknak. Ilyen volt Kóródy Andor, aki magyar nyelvű levélben ecsetelte helyzetét, kijelentve, hogy sosem politizált, s hogy alig mernek az utcára lépni feleségével és négy gyermekével, mert az utolsó darab ruhájuk is rongyos. Kérte a prágaiakat, hogy győzzék meg a belügyminisztert: magyar református pap is lehet jó csehszlovák hazafi.³³⁸ Součekék levélben keresték meg Csekes Bélát is, aki Josef Souček zsinati elnökkel már korábban levelezést folytatott a Presbiteri Világszövetségben való felvidéki részvételről. Csekes körlevélben szólította meg az espereseket, informálják őt bizalmasan az érintett egyházi emberek helyzetéről, hogy tájékoztathassa a cseheket.³³⁹ Kořista a későbbiekben is tájékoztatta a zsinati bizottság elnökét. 1928. májusi levelében azt írja, hogy a Pálóczi Czinke által megküldött, állampolgárság nélküli reformátusokat tartalmazó lista valamilyen okból nem teljes, hiszen hiányzik róla néhány személy. Bár Štunda hitelességéért, mint írja, nem tud garanciát vállalni, megfontolandónak tartja az általa elmondottakat. A listáról hiányzik Jármy Béla, de Balogh Elemér püspök sem szerepel rajta. A levélből kitűnik, hogy talán Magda Sándorral van a legbizalmasabb viszonyban.³⁴⁰

Idrányi Barna esperes Csekesnek írott kimutatásából megtudhatjuk, hogy Szobonyai István helyi javadalma 927 korona, ami mellett 10 hektár földből és rétből van

336 Slovensko, Református Egyetemes Egyház közigazgatási államsegélyéről elszámolás. MREZSL, 2. fond, 169. doboz

337 Cohorna professzor levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

338 Kóródy Andor 1928. június 1-én írott levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

339 Csekes 1928. május 9-én az espereseknek írott levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

340 Kořista 1110. sz. levele Součeknek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

bevétele az egyháznak. Sok csapás sújtotta, vagyontalan vénember, akinek két felesége és két férjes lánya meghalt. Bodnár János 753 korona helyi javadalma mellett 17 hektár szántó és 15 hektár legelő áll a rendelkezésükre, felesége harminchét éves, négy középiskolás gyermeket nevelnek. Hörcsik András helyi javadalma 1031 korona, emellett 14 hektár rét, szántó és legelő áll rendelkezésükre, feleségével egy ötéves gyermeket nevelnek. Kóródy Andornak 625 korona helyi javadalma mellett 4,5 hektár föld áll a rendelkezésére, feleségével négy kiskorú gyermeket nevelnek, sok nélkülözésben van része, állampolgársági kérelmét indoklás nélkül visszautasították. Nagy Zoltán kongruáját határozat kiadása nélkül beszüntették, helyi javadalma nincs feltüntetve, csupán a 10 hektár föld és rét.³⁴¹ Veress Károlyról Búzi Márton gömöri esperes írt Csekesnek, akiről tudatta, hogy az egyedüli állampolgárság nélküli lelkész az egyházmegyében. A nő, kétgyermekes lelkész anyagi helyzetéről furcsa módon rendkívül szűkösen ír az esperes.³⁴²

Az Alsó-zempléni Református Egyházmegye esperese, Keresztury szintén rendkívül szűkszavúan ír Miskolczy Endre, Adorján Viktor (Győző), Horkay Barnabás és Vitkay Bertalan lelkészekről, akiknek állampolgárságuk nincs, de kongruát kapnak, illetve Karászy Benőről és Rozgonyi Sándorról, akiknek sem állampolgárságuk, sem kongruájuk nincs.³⁴³ Bodnár Lajos lelkészről az ungi esperes ír, hogy javadalmazása nagyon alacsony, így feleségével szűkös körülmények között nevelik két kiskorú gyermeküket.³⁴⁴ Patay Károly barsi esperes levelében Boldizsár György mohi lelkészről, Szabó S. Zsigmond bajkai lelkészről és Kövy Árpád losonci lelkészről mint csekély jövedelmű, szegény egyházi szolgálattevőről ír, míg Sörös Béla kapcsán azt írja, hogy fix javadalma és megélhetése van, de vagyona nincs. Mellesleg felhívja a figyelmet Patay Miklós kisölvédi lelkészre is, akinek rendkívül alacsony a kongruája, és tizenhárom gyermeket nevel, nem mellesleg a földjeit elöntötte a Garam.³⁴⁵

Amikor a sérelmeket tárgyaljuk, nem szabad figyelmen kívül hagyni a Gömöri Református Egyházmegye tizenkét lelkészének, név szerint Szaniszló Jánosnak, Zajkó Lászlónak, Urbán Gyulának, Kovács Bertalannak, Csiszár Imrének, Molnár Gyulának, Vargha Lajosnak, Szűcs Gyulának, Konkoly Istvánnak, Pósa Lajosnak, Varga Antalnak, Csabay Pálnak a levelét sem, akik Josef Součeknek írtak annak érdekében, hogy az járjon közben 1919-20-as és 1926-31-es elmaradt kongruájuk ügyében. Azt írják, hogy az egyházmegyei felsőbb vezetőik magasabbra értékelték az ő javadalmaikat a Feledi

341 Idrányi Barna esperes 184/1928. sz. kimutatása. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

342 Búzi Márton esperes 283/1928. sz. levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

343 Keresztury esperes 124/1928. sz. levele Csekesnek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

344 Szűcs esperes 228/1928. sz. levele Csekesnek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

345 Patay esperes 287/1928. sz. levele Csekesnek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

járásban, mint az ország maradék hatvanhárom, reformátusok által lakott járásában, és ezért nem kaptak államsegélyt annak ellenére, hogy lojális polgárai Csehszlovákiának, illetve, hogy azonnal letették a hűségesküt, amint a hivatalok felszólították őket erre.³⁴⁶ Az ő panaszuknak nem találni nyomát tudomásunk szerint egyéb helyen.

3. Sörös Béla meghurcolása

Sörös Béla a korszak emblematikus alakja, aki folyamatosan egyensúlyoz az államhatárolom által törvényesnek tartott és a régi rend szerint törvényesnek tartott cérnaszálon. Kiállításával a felvidéki magyar közösséget nem csupán szolgálta, hanem példaképként állt a közéleti szereplők előtt, hiszen fenyegetéssel, megfélemlítéssel nem tudták befolyásolni a nemzettartó és egyházépítő munkájában sem, ahogy már a Trianon utáni évektől próbálkoztak ezzel. Az 1921. február 18-án megtartott nyilvános tárgyalás után a losonci rendőrkapitány Söröst, mint a református iskolaszék elnökét bűnösnek találta abban, hogy a többszöri felszólítás ellenére a református iskola homlokzatán nem volt megfelelő felirat, a tantermekben és az épületen nem függesztették ki az állami címet. Büntetésként 500 korona pénzbírság megfizetésére vagy 25 napos elzárásra ítélte.³⁴⁷ 1921. szeptember 16-án a református iskolában ismeretlen feljelentés alapján házkutatást tartottak, az intézményben talált történelmi képeket elkobozták, az iskolaszéki elnököt letartóztatták. Először Besztercebányára, majd Pozsonyba szállították, két hónapig tartották vizsgálati fogságban.³⁴⁸ A letartóztatás után néhány nappal Pálóczi Czinke István püspök az egyház hivatalos lapjában hivatalos közleményt adott ki, amiben azt írja, hogy vonakodás nélkül hajtsák végre azokat a rendelkezéseket, amelyek az elnök arcképének és az állami címernek kifüggesztését, a szlovák-magyar nyelvű bélyegző használatát, az intézmény kétnyelvű megjelölését, az állam által engedélyezett tankönyvek használatát és a köztársaság térképének beszerzését, valamint az órarend tanfelügyelőségnek való bemutatását illetik.³⁴⁹ A losonci református lelkész ellen az első feljelentéseket Daniel Bodicky tanfelügyelő tette. Akár érthetőnek is vélhetnénk az ő motivációját, ha tudjuk, hogy az eperjesi tanítóképző intézetből pánszlávizmusért kizárták, majd néhány évvel később visszavették oda. Az egyébként kiváló kultúra-szervező, több kiadást megélt polgári iskolai szlovák nyelvkönyvet kiadó Bodicky a *Národná Jednota* 1922. januári számában esett neki először Sörös Bélának, aki szerint nem teljesíti a törvényi előírásokat. Az Országos Keresztényszocialista Párt lapja, a *Népakarat* teljes egészében hozta a tanfelügyelő írását, amiből megismerhetjük a vád

346 12 gömöri lelképásztor 928/1932. sz. levele Součeknek. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepravovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou cirkví na Slovensku 1919-1939.

347 Od policajného kapitána mesta Lucenec 5663/920/. sz. kihágás. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

348 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 10.

349 Református Egyház és Iskola, 1921. IX. 25., I. évf. 39. sz. 3.

alapjait. Eszerint hiányoztak az épületből az állami jelképek, Panzl Emma tanítónő alkalmazását Sörös nem jelentette be. Magatartása miatt új iskolaszéki elnök választását kérte a hivatal. Az iskolaszéki elnök nem kommunikált a hivatalokkal, és magyar jelképekkel ellátott értesítő könyvecskét használt; Jeszenszky Lenke tanítónő saját pénzén vásárolta a köztársasági elnök képét, de Sörös nem engedte kirakni azt. Továbbá, az új iskolaszéki elnök, Kövy Árpád és Panzl Emma letette a fogadalmat, de Sörös fogságból való visszatérte után az iskola három hónapig nem küldött jelentéseket, és az iskolaszéki elnök helyett Sörös válaszolt a hivatalnak. A lap hasábjain Bodicky arra az esetre, ha az iskolaszék elnökének személyéről – ti. hogy nem Sörös – nem érkezik jelentés, a következményekért a szülőket is felelőssé teszi.³⁵⁰ A minisztérium a feljelentések alapján indított vizsgálatot Sörös ellen.³⁵¹ Balogh Elemér püspök levelet írt a barsi esperesnek, amelyben meggyőződésének adott hangot, hogy alaptalanul vádolják Söröst, emellett kérte, hogy tapasztalt egyházi bírák és világi jogász vegyék kézbe az ügyet, akik alapos és igazságos vizsgálatot vezetnek.³⁵² Bihary Kálmán beszámolója szerint a vizsgálat hosszas volt, és a bepanaszolt személy olyan dolgokat is mondott, amiket felesleges volt, mert nem tartoztak az üggyhöz.³⁵³

A Barsi Református Egyházmegye, eleget téve a minisztérium kérésének, az egyházmegye bíróságának ülésein tárgyalta 1922 áprilisában Sörös Béla ügyét, akit a csehszlovák címer és az elnök képének ki nem függesztése, az iskolai havi jelentések megtagadása, a hatósági rendelkezések nem teljesítése, irredenta magatartás miatt megindított fegyelmi ügyben az I. fokú fegyelmi bíróság felmentett, mert az ellene emelt vádak nem találtak igazoltnak.³⁵⁴ Az indoklásban az áll, hogy a református egyház Szlovénia autonómiát élvez, és belső törvényeivel egyetemben ezt védelmezni az állam feladata is. A Söröst ért vádak és az események folyását előidéző rendeletek az egyházi törvények figyelmen kívül hagyásával, az egyházi szervezeti hierarchia kihagyásával történtek, ezért azok az egyházi törvények alatt álló lelkészre és iskolaszékekre nem vonatkoztathatóak. Indoklásuk szerint a lelkész nem tagadta meg sem a hivatalos iskolai feliratok elhelyezését, sem az elnök arcképének kifüggesztését, csak elodázta. Az iskolai jelentések beszolgáltatása a tanító dolga lett volna, aki ezt betegsége miatt nem tehetett, Sörös állammal szembeni illojalitására pedig nincs bizonyíték. Az egyházmegyei bíróság felhívja a figyelmet a tanfelügyelőnek az egyházi autonómia lábbal tiprására, amikor hírlapban szólítja fel a szülőket az iskolaszéki elnök kirúgására.³⁵⁵

350 A református iskolába járó szülők figyelmébe. Népakarat, 1922. I.28. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

351 A miniszteri megbízott levele Balogh püspöknek. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

352 Balogh Elemér 1922. III. 4-i levele a barsi esperesnek. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

353 Bihary Kálmán vizsgálóbiztos levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

354 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, Léva, 1925. 211.

355 A barsi ref. egyházmegyei bíróság időszaki tanácsának jegyzőkönyve. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

Kiválóan reagált ezzel az egyház a kialakult helyzetre, hiszen a hivatal ellen fordítja a saját fegyverét, amikor az egyház autonómiájának minden körülmények között való tiszteletben tartására élezi ki a konfliktust. Az ügy pikantériája, hogy az egyházmegyei bíróság időszaki tanácsának felmentő ítéletét Sörös elfogadta, de az ellen fellebbezett, hogy a vizsgálati költségeket rá hárítsák. Azzal indokolta a fellebbezést, hogy ő csupán az egyház érdekében cselekedett, amikor a tanfelügyelő, a rendőrpáncsnok és a minisztérium vádjai ellen fellépett. A vád tárgyát, ami miatt fizetnie kellene, nem egyéni, hanem hivatali magatartások indokolták.³⁵⁶ A bíróság másodfokon a fellebbezésnek helyt adott. Ezután az állami hivatal még 1923-ban is azzal fenyegette az egyházat, hogy ha Sörös marad az iskolaszéki elnök, az intézményt bezárják.

1926. szeptember 14-én a beszercebányai törvényszék felmentette Söröst az ügyészség által emelt kétféle izgatás vádjára. Az első vád arra vonatkozott, amikor Losoncon bevezették a cseh-szlovák nyelvnek tanítási nyelvként való alkalmazását a városi iskolákban, és ekkor Sörös kijelentette: *„van cseh nyelv, van szlovák nyelv, de cseh-szlovák nyelv nincs, a cseh-szlovák nyelv még a hottentotta nyelvénél is ismeretlenebb.”*³⁵⁷ A másik vád arra vonatkozott, amikor egy füleki népgyűlésen azt mondta: *„A kormány nem adja meg annak lehetőségét, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a magyar kultúra emelkedjék. Az igazi szlovákok mindig együtt éreztek a magyarokkal és a magyar uralom alatt is voltak szlovák iskolák.”*³⁵⁸

Természetesen nem ez volt az egyetlen Sörös ellen irányuló hatósági zaklatás a Trianon utáni években. 1922. augusztus végén Füleken népgyűlést hívott össze a magyarság (3-4000 fő részvételével), hogy a magyar gyerekek számára óvodát és polgári iskolát követeljen. A Sörös által is vezetett gyűlést tíz perc után a városi szolgabíró és sokolisták csoportja zavarta meg.³⁵⁹ 1924-ben a *Losonci Magyar Közlöny* és a *Kassai Napló* azzal vádolta meg Söröst, hogy a reformáció emlékünnepén tartott egyházi beszédében antiszemita kijelentéseket tett. A lelkész megtámadása ellen rendkívüli közgyűlést hívott össze a losonci egyház, és kiálltak mellette.³⁶⁰

Sörös Béla meghurcolása és a folyamatos zaklatások jól mutatják a korabeli cseh-szlovák rendszer arroganciáját. De a magyar reformátusság szempontjából tekintve ki kell emelnünk, hogy Sörös és a körülötte szerveződő csapat megmutatta az egész felvidéki magyar közösségnek: ésszel és nem csupán a szív diktálta cselekedetekkel meg lehet tartani a nemzetet és az egyházat egyaránt. Minden egyes cselekedetéből kiviláglott, hogy az új államrend képviselőit bizonyos felsőbbsséggel, az önmagába és az igazába vetett hit birtokában kezeli. Ez pedig meghozta ő és társai munkájának a gyümölcsét.

356 Sörös 1922. május 3-án írott levele. DREL Fond: I.2., 1920-28, 3. doboz

357 Prágai Magyar Hírlap, 1924. III. 28., II. évf. 71. sz. 3.

358 Prágai Magyar Hírlap, 1924. III. 28., II. évf. 71. sz. 3.

359 Prágai Magyar Hírlap, 1922. VIII. 30., I. évf. 74. sz. 3.

360 Prágai Magyar Hírlap, 1924. XI. 19., III. évf. 263. sz. 4.

IV. NEMZETMEGTARTÓ LELKÉSZEK

1. Antal Gyula

1.1. A városépítő lelkész

Antal Gyula a Léva melletti Alsószeccsén született 1896-ban. Tizenkét évesen már a Pápai Református Kollégium diákja, ahol közepes tanuló volt. 1914-ben innen sorozták be a honvédségbe. A IV. Pozsonyi dandár, II. Lévai zászlóalj 14. honvéd gyalogezredének 6. századában szolgált. Ennek a Léván állomásozó zászlóaljnak a nemzetiségi összetétele 40%-ban magyar, 50%-ban szlovák és 10%-ban német volt. Antal innen indult el 1914. augusztus 13-án hajnalban a társaival vasúton a lengyelországi Lancutba.³⁶¹ Részt vett 1914 októberében a Sosnow–Gora Pulawszkai csatában, 1915 januárjában a Skorodne–Polana melletti, majd a San menti harcokban, 1915. szeptemberben a wolhyniai harcokban, novemberben a Karpilowka–Olyka állásharcokban, 1916 októberében a Gödemesterháza, Csobotán, Bélbor melletti csatározásokban, majd 1917. júliusban az Ojtozi-szorosnál folyó küzdelmekben. Az 1916. november 29. és 30. közötti harcokban való bátor helytállásáért Antal Gyulát, a 6. század zászlósát az 1. osztályú ezüst vitézségi éremmel tüntették ki.³⁶² Az 1916. novemberi harcokról egyébként az ő feljegyzéseiből merített Németh Károly volt ezredparancsnok. 1917 februárjában hadnagyi rangot kapott a jövődó lévai lelkész, aki tartalékos hadnagyként szerelt le és érkezett haza a frontról, hogy folytathassa pápai teológiai tanulmányait. A pápai főiskola végzős növendékeként kapott a holland református egyháztól ösztöndíjat Kampenben a református teológiára, ahol szorgalmasan végezte teendőit, és eredményesen zárta a tanévet.³⁶³ 1923-ban a hontfüzesgyarmati református egyház segédlelkésze lett, ahol azonban egy év szabadságot kapott, hogy kampeni másfél éves tanulmányait ne kelljen megszakítania.³⁶⁴ Segédlelkészként három év szolgálati idővel a háta mögött 500 korona volt az alapjövedelme és 500 korona kongruát kapott.³⁶⁵ Ezután, mivel a lévai lelkész helyettesítése nagy gondot jelentett az egyháznak, rendes helyettesként Antalt tették oda.

361 A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred. Összeállította: vitéz Németh (Deisler) Károly ny. áll. tábornok, a volt ezredparancsnoka. I. kötet. Haditevékenység 1914. augusztus 1-től 1915. szeptember 6-ig. Budapest, 1927. 6.

362 A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred. Összeállította: vitéz Németh (Deisler) Károly ny. áll. tábornok, a volt ezredparancsnoka. II. kötet. Haditevékenység 1915. szeptember 7-től 1918. november 27-ig. Budapest, 1928. 122.

363 Dunántúli Protestáns Lap, 1924. VIII. 24., XXXV. évf. 32-33-34. sz. 99.

364 A Barsi Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1921., 1922., 1923., 1924. Jegyzőkönyv felvéve Léván, 1923. augusztus hó 21-én tartott rendes egyházmegyei közgyűlés alkalmával. 116.

365 DREL Fond: I.2., 5. doboz, 169/1923. irat

1924 júniusában vette át Pap Józseftől a lévai egyház iratait, a pénztárakat, a kápláni lakot és a lelkészi irodát, sőt még Birtha ottmaradt ingóságait is, benne a leltárba vett könyveivel.³⁶⁶ Ebben az időben még a református népiskola növendékei által használt tankönyvek jegyzékét is ő írta.³⁶⁷ Az első presbiteri gyűlést Léván a jegyzőkönyvek szerint 1924. szeptember 7-én elnökölte. Helyettes lelkészként fogadhatta Léván a hollandiai protestánsok küldöttségét Hoestra professzor vezetésével, akiknek az itteni magyarságot ért sérelmekről számolhattak be.³⁶⁸ Ilyen minőségében az ifjúsági egyesülettel – Dóka Sándor kántortanítóval (akit 1924 szeptemberében iktattak be³⁶⁹) közösen – Paál Gyula *Veszedelem a házban vagy a fiatal szívnek fiatal szív kell* című színművét állították a farsangi multságok keretén belül színpadra nagy sikerrel.³⁷⁰ Ugyanebben a hónapban sikerrel vezette le a lévai református egyház éves közgyűlését, ahol gondnokot és új presbitereket választottak.³⁷¹ Majd ezután nyíltan kiállt a kántortanító mellett, amint arról a márciusi presbiteri ülés jegyzőkönyve is tanúskodik, amikor annak a fizetését meg akarták kurtítani. Ezzel egyben magát is védte, ami a saját későbbi díjlevelének a megfogalmazását illeti, hiszen a Pély-alap osztalékát nem akarta felvenni sem a tanítói, sem a lelkészi díjlevelébe, mivel az a fizetésen felül jár azoknak. Tulajdonképpen az általa lejegyzett jegyzőkönyvben a kántortanító juttatásának szabályozásán keresztül szerzett magának a későbbiekben jövedelem-kiegészítést.³⁷²

1925 májusában a lévai református egyház lelkészének választotta Antal Gyulát, aki nehéz terhet vett a vállára ezzel, hiszen meg kellett várniuk, amíg az egyház hivatalosan nyugdíjazza az 1919 óta Magyarországon tartózkodó Birtha Józsefet, illetve új lelkészi díjlevelet kellett kiállítaniuk. Birtha nyugdíjaztatásáról a poprádi konvent ülésén döntöttek, és erről Papp József egyházkerületi ügyvivő írt levelet Idrányi Barna esperesnek, aki a nyugdíjintézetet igazgatta.³⁷³ A díjlevről több presbiteri gyűlésen keresztül folyt a vita, amit aztán az egyházi pénztárból 1600 korona, fapénz 120 korona (természetben adva), lakás használata, stóla az egyházmegyei szabályok szerinti mértékben határozták meg, mindezt kiegészítve évente 100 métermázsza búzával. Ezt a fizetséget csak a lelkészi állás betöltésével teszik érvényessé.³⁷⁴ A díjlevelet néhányan a gyülekezetből fellebbezték (miután az egyházközségi közgyűlést többször bojkottálták, majd az április 12-i közgyűlésen megszavaztak³⁷⁵), de ezután az esperes jóvá tudta hagyni. Az 1925 április végi presbiteri gyűlésen, amikor az esperes lelkészválasztásra való felhívását

366 A Lévai Református Egyház 1924. június 22-i átadás-átvételi jegyzőkönyve.

367 DREL Fond: I.2., 7. doboz, 104/924. irat

368 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923. és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző, Léva, 1925. 172.

369 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1924. szeptember 7.

370 Prágai Magyar Hírlap, 1925. II. 28., IV. évf. 48. (791.) sz. 6.

371 Prágai Magyar Hírlap, 1925. II. 1., IV. évf. 26. (769.) sz. 3.

372 Barsi Református Egyházmegye irattára. Kivonat. 1005/925. sz. irat

373 Barsi Református Egyházmegye irattára. Nt. Idrányi Barna esperes úrnak. 1925. június 5.

374 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1925. április 5.

375 A Lévai Református Egyház Egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve. 1925. április 12.

olvasták, az elnöklő jelezte, hogy Antal Gyula helyettes lelkész meghívására érkezett 220 aláírással ellátott beadvány. A meghívásról név szerint szavazott a presbitérium. A 21 jelenlévő közül ketten nem szavaztak, 11-en a meghívás mellett, míg 8-an a meghívás ellen voksoltak.³⁷⁶ Patay Károly esperes beszámolójában arra is utalt, hogy a gyülekezetnek az anyagi viszonyai rendezetlenek voltak.³⁷⁷

9. kép – Antal Gyulát küldöttség kéri fel a lévai lelkészi állás elfogadására 1925-ben Alsószecsen

Az új lelkész nagy energiával látott munkához, hiszen egy olyan lévai református gyülekezet pástora lett, ami az 1930-as adatok alapján 1439 tagot számlált. Antal Gyula 1925. áprilisi jelentése szerint a lévai gyülekezet abban az évben 1360 fős volt, ebből 584 férfi és 776 nő.³⁷⁸ Léva 12 576 lakosából ekkor 4974 volt magyar nemzetiségű.³⁷⁹ Abban, hogy az esperes felszólította a lévai gyülekezetet a lelkészválasztásra, nagy szerepe volt Balogh Elemér püspöknek, aki Pataynak írt levelében szólítja azt fel, hogy a nyugdíjintézeti bizottság határozata alapján tegye meg a lévai lelkészi állás betöltésére irányuló szükséges lépéseket.³⁸⁰ Ezután írt levelet Patay a lévaiaknak, hogy Antal meghívása után sürgessék a lelkész megválasztását.³⁸¹ A garamvezekényieknek nem tetszett a hirtelen jött döntés. Ennek kapcsán levelet is intéztek az espereshez, amiben

376 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1925. április 29.

377 Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Szerk.: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző, Léva, 1928. 11.

378 Barsi Református Egyházmegye irattára. Főtiszteletű esperes úr! 1925. Iv. 18.

379 MREZSL 91. fond, 10. doboz. Csehszlovákiai református gyülekezetek számszerű vizsgálata 1937-1990. kézirat, összeállította: Nagy Zoltánné, Budapest, 1990. 71.

380 Barsi Református Egyházmegye irattára. Nagytiszteletű esperes úr! 232/52/1925. sz. irat

381 Barsi Református Egyházmegye irattára. 266/925. sz. irat

nehezményezik, hogy Léva kedvéért papi funkció nélkül maradnak. Arra kéri az esperest, hogy amíg Antalt nem választják meg Léván, addig tartózkodjon Garamvezekényen, vasárnap prédikáljon ott, és járjon onnan be „Lévára gyűlésezni és válást tanítani”. Nehezményezik, hogy Antal személyében nem Lévának, hanem Garamvezekénynek szerzett káplánt a levelet jegyző lelkész.³⁸² Léván 1925. május 2-án ülésezett a lévai lelkész állásra minősítő bizottság, ahol az elnöklő esperes bejelentette, hogy „a lévai református egyház presbitériuma a választók többségének hangulatára támaszkodva, a nyugdíjazással megüresedett lelkészi állását Antal Gyula garamvezekényi segédlelkész meghívásával kívánja betölteni”.³⁸³

Az új lelkész megválasztására 1925. május 10-én került sor a lévai református templomban. Az egyházmegyei kiküldött Kiss Gyula volt, és többek között dr. Kersék János főgondnok (akit egyébként az Egyetemes Konvent ez év márciusában az Irodalmi Társulat tagjává választott³⁸⁴) és Dóka Sándor tanító (aki mellett Antal többször kiállt, amikor az garammikolai állásért folyamodott, és nemtelen támadások érték) ügyelt a szavazás szabályos lebonyolítására. Miután 14 egyháztag titkos szavazást kért, a 209 leadott szavazatból 191 Antalra, míg 18 szavazat ellene érkezett, így a garamvezekényi segédlelkészt lévai lelkésszé választották.³⁸⁵ Ezután a megszavazott lelkész választása ellen fellebbezett a gyülekezeti tagok egy csoportja, erről a presbitérium indulatoktól sem mentes ülésen tárgyalt, amikor ki kellett utasítani a vitába bekiabálókat és személyeskedőket a helyiségből. A főgondnok felszólítására négy presbiter hagyta el a termet. A fellebbezést a jegyzőkönyv szerint csupán kilenc szavazati joggal rendelkező egyháztag írta alá, ezért annak a visszautasítását kezdeményezték. Egyébként olyan dolgokkal vádolták egymást az egyháztagok, mint hogy a választási eljárást befolyásolták, hogy Antal Léván járt a választási eljárás során (egyszer volt a katonai parancsnokságon), hogy hibás volt a választói névjegyzék (ennek volt alapja, hiszen dr. Tóth Lajos szerepelt a szavazók között, holott dr. Tóth Sándornak hívták a gyülekezet tagját³⁸⁶), hogy Antal a díjlevél megállapítására összehívott közgyűlésen azt mondta, hogy „*van-nak az egyház tagjai között gazemberek*” (ezt cáfolták).³⁸⁷ Ezenfelül kimondták, hogy a fellebbezés indokai nem fedik a valóságot, ezt meg is indokolták, és kezdeményezték, hogy a lelkészválasztást hagyja jóvá a felsőbb hatóság. 1925. július 31-én a Barsi Református Egyházmegye bíróságának időszakos ülése is foglalkozott a lévai lelkészválasztás ügyével. A panaszosok, akik megtámadták a lelkészválasztás eredményét, Mészáros Mihály és Dóka Károly vezetésével tizenegyen jelentek meg. Az egyház képviselőjében dr. Kersék János főgondnok vezetésével a gondnokok és a helyettes lelkész jelentek meg. Kersék „*néhány egyén erőszakoskodásával szemben kéri a választás jóváhagyását*”.

382 Barsi Református Egyházmegye irattára. Főtiszteletű esperes úr! 1925. április 20-án kelt irat

383 Barsi Református Egyházmegye irattára. Jegyzőkönyv. 1925. május 2.

384 Barsi Református Egyházmegye irattára. Kivonat a poprádi konvent 1925. március 31-i határozatáról.

385 A Lévai Református Egyház lelkészválasztó közgyűlésének jegyzőkönyve. 1925. május 10.

386 DREL Fond: I.2., 8. doboz, 1153/1925. irat

387 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve. 1925. június 21.

Mészáros szóvá tette a választási névjegyzéket, amiből szerinte néhány adófizető ki lett hagyva. (Érdekes, hogy ez a Mészáros Mihály 1927 májusában feleségével tett alapítványt, amit Antal jegyzett le, amivel a lévai, a garamszentgyörgyi és a hontvarsányi egyházak belmissziói tevékenységét támogatták.³⁸⁸) Ám mivel ez ellen panasz nem lett beadva, így rendben találták, illetve ezt a névjegyzéket a presbitérium elfogadta, és ki is függesztette láttamozásra. A beidézett tanúk közül csak egyetlen jelent meg. A bíróság a beadott panaszt végzéssel utasította el, mivel szerintük a lelkészválasztás tényére vonatkozólag nem tartalmaz semmit a panasz. Birtha nyugdíjaztatásának ügyét is lezártak tekintik, illetve a lelkészi díjlevélre vonatkozó részt is indokolatlannak tartják, de egyik sem képezheti a jelen bírói ítélet tárgyát, hiszen ezek nem vonatkoznak a lévai lelkész választására.³⁸⁹ Antal Gyulát 1925. augusztus 16-án ünnepélyes keretek között iktatták be. Az új lelkészért fogatokkal érkeztek Alsószeccsére reggel hét órakor. A lévai templomba való bevonulás után, tíz órakor vette kezdetét az ünnepélyes istentisztelet, ahol dr. Kersék János főgondnok fogadta a lelkészt.³⁹⁰ A beiktató beszédet Patay Károly esperes mondta. Székfoglalójában az új lévai lelkész kijelentette, hogy tehetségét, az egész életét Istennek és az egyháznak fogja szentelni, és nem kért mást, csak szeretetet és bizalmat a gyülekezet tagjaitól. Utána az új lelkész tiszteletére közebed volt a városi színházban, este pedig a protestáns ifjak műkedvelő egyesülete adta elő Pál Gyula *Tulipános láda* című színművét.³⁹¹ Antal, amellet, hogy vitte a gyülekezet ügyeit, még a losonci teológián is tanítani kezdett újszövetségi bibliatudomány tárgyat.³⁹² Léván a hittan oktatását is ő végezte a város összes iskolájában, azaz a négy különböző elemi iskolában, az állami polgári iskolában, az állami reálgimnáziumban, a zárdai polgári leányiskolában, az állami tanítóképzőben, az állami tanítóképzői előkészítőben és a városi iparos tanonciskolában. Ezekbe összesen 130 református növendék járt.³⁹³ Mindemellet még arra is maradt ideje, hogy a pápai könyvkiadó lányának, Kis Rózsika tanítónőnek járjon udvarolni, akit 1926 júniusában el is jegyzett, majd a következő év márciusában Pápán feleségül vett (1928-ban, 1930-ban és 1934-ben megszülettek fiaik).³⁹⁴ 1927-ben ezért már hitoktató segédlelkészt kérvényezett, hiszen ez a munka azért is nagyon fontos, mert nem csupán a református hittan oktatásáról van szó Léván, hanem a nemzet szolgálatáról is. A városban ugyanis egyre több református járt szlovák iskolába, és közülük sok olyan volt már ebben az időben is, akik sem olvasni, sem írni nem tudtak magyarul. Így tehát a református hittantanár lelkész

388 Barsi Református Egyházmegye irattára. Mészáros Mihály és Laczkó Zsófia alapítólevele.

389 Barsi Református Egyházmegye irattára. Jegyzőkönyv a Barsi Református Egyházmegye bírósági üléséről. 1925. július 31.

390 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1925. augusztus 7.

391 Prágai Magyar Hírlap, 1925. VIII. 19., IV. évf. 185. (928.) sz. 7.

392 Dunántúli Protestáns Lap 1925. IX. 27., XXXVI. évf. 38-39. sz. 121.

393 Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Szerk.: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző, Léva, 1928. 40.

394 DREL Fond: I.2., 23. doboz, 5/931. irat

egyszersmind megtanította őket magyarul írni és olvasni is, hogy a leckét el tudják sajátítani.³⁹⁵ A segédlelkész, Lengyel András fizetésének ügyében pedig többször levélben fordult a minisztériumhoz és a felettes egyházi hatóságokhoz, hogy annak magasabb kongruát tudjanak megállapítani.³⁹⁶ A későbbiekben hasonló intenzitással járt el Antal a református óvoda óvónőjének, Korláth Ilonának fizetésemelése ügyében.³⁹⁷ Több ízben kellett ezt megtennie, hiszen az óvopedagógusnak az államsegélyét 1929 végén el is vették, mivel nem tudta bemutatni az állampolgársági iratait.

Az új lelkészt első éveit folyamatosan kísérték a Birtha Józseffel fennálló különböző peres ügyek, amelyek elszámolási panaszt, a korábbi lelkész nyugdíjkerelmét, a rendezetlen bérleti ügyeket, a lelkészi szülő ügyét, illetve rendezetlen hitelügyleteket tárgyaltak. A presbiteri gyűlés kimondta, hogy Birthának az elszámolások szerint nem az egyház tartozik, hanem a volt lelkész adósa tetemes összeggel az egyháznak.³⁹⁸ Birtha mindvégig úgy érezte, hogy a lévai lelkészi állását „*konfiskálták, betöltötték, engemet a családommal együtt pedig az út szélén hagytak*”.³⁹⁹ Azonban sorait 500 000 korona követeléssel folytatta a lévaiak felé, amit a presbitérium felháborodva utasított vissza, hiszen Birtha arra az időszakra kérte a fizetését, ráadásul nem a díjlevelében meghatározottak szerint, amikor nem is tartózkodott Léván. Birtha hatévi fizetés és nyugdíj összegének követelésével lépett fel. Ez a presbitérium részéről megütközést váltott ki, hiszen ez annyit jelentett volna, hogy Birtha díjlevelében évi 63 ezer cseh koronát határoztak volna meg akkor, amikor nem tartózkodott Léván.⁴⁰⁰ Antal egyébként maga is levélben adott hangot felháborodásának, ahogy ez az egyházmegyei bíróságnak írott leveléből kitűnik, hiszen elődje a szőlőtőkék beültetésére és általa ültetett gyümölcsfák meglétére hivatkozva rajta kívánt anyagi kártérítést behajtani.⁴⁰¹ Birtha még az általa ültetett szőlőtőkék és a 40-50 gyümölcsfa árát is Antallal kívánta megtéríteni.⁴⁰² Végül az egyházmegye bírósága a szabályrendeletre hivatkozva visszautasította ezt.⁴⁰³

A lelkész által kezdeményezett Protestáns Leánygyűlés sikeres vallásos esték rendezésébe fogott, ahol Antal bibliamagyarzatokat tartott, kultúrműsort láthatott a nagyérdemű, valamint minden alkalmat felolvasás színesített, ami általában a nők helyzetéről szólt. Már 1925. október 31-én a reformáció ünnepére hívta előadni a püspököt egy ilyen rendezvényükre.⁴⁰⁴ Ezek az eseményeken sok esetben a lévai evangélikusok

395 A Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927. és 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző. Léva, 1928. 135.

396 DREL Fond: I.2., 14. doboz, 398/1928. irat

397 DREL Fond: I.2., 19. doboz, 871/1929. irat

398 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1925. szeptember 26.

399 Barsi Református Egyházmegye irattára. Birtha levele az egyházmegyei közgyűlésnek. 1925. VI. 26.

400 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1926. január 10.

401 DREL Fond: I.2., 11. doboz, 177/926. irat

402 Barsi Református Egyházmegye irattára. Nagytiszteletű Esperes Úr! 1925.V. 25.

403 Barsi Református Egyházmegye irattára. Végzés. 451/26. sz. irat

404 DREL Fond: I.2., 9. doboz, 1154/1925. irat

képviselői is megjelentek és fel is szólaltak.⁴⁰⁵ Ez a csoport volt, amely a protestáns gályarabok emlékének szentelt megemlékezést is megszervezte. A Protestáns Leányegylet karácsonyi bazárok és egyéb gyűjtés segítségével támogatott minden évben több tucat szegény sorsú iskolás gyermeket (1926-ban 40 főt).⁴⁰⁶ A csoportot Karafiáth Zsuzsa vezette. Az adventi időszakban a környező településekre is jártak műsorokat adni, s az ott értékesített levelezőlapok és bibliai naptárak bevételéből folytattak karitatív tevékenységet.⁴⁰⁷ A lévai gyülekezet belmissziós munkájával került vissza a felvidéki református és magyar élet a térképre. Antal maga nagy szószólója volt az ifjúsággal való foglalatosságoknak. Külön kiemelte a presbiterek fontosságát is, akik feladatának és kötelességének tartotta – az egyház kormányzásán és felügyeletén túl – a korábban arrafelé nem honos házilátogatásokat.⁴⁰⁸ Az ifjúság védelmében hozta a presbitérium azt a határozatot, amelyben megtiltották a református tanítóknak, hogy az iskolás gyermekeket mozielőadásokra vigyék, mivel ott több alkalommal „*erkölcsrontó darabokat adtak elő*”.⁴⁰⁹ Egy idő után sikerült néhány vele folyamatosan konfrontálódó presbiterrel is zöld ágra vergődnie, akik helyett újakat választott a gyülekezet. Ebből 1928-ban gondja is támadt, mert a gondnokválasztó közgyűlést ismételten megtámadták ellenlábasi Váczi István vezetésével. Az ominózus gyűlésen ugyanis a leváltandó gondnokok hirtelen megváltoztatták a lemondási indokaikat, amiket korábban az életkorukkal és egészségügyi helyzetükkel támasztottak alá, míg a gyűlésen a tanító fajárandóságának kiszolgálása kapcsán felmerült ellentétet jelölték meg. A 70-80 megjelent egy része felháborodott, és kivonult a teremből a szóváltások után. A bent maradtak viszont gondnokot választottak helyettük.⁴¹⁰ Mindeközben Antal a lelkészlakot is elkezdte felújítani gyülekezeti pénzből, aminek tényét tudomásulvétel céljából közölte az esperessel 1926 nyarán.⁴¹¹ Elődjeitől eltérően mind a gyülekezeti, mind a gazdasági ügyekben gyakorlatias volt. Ennek köszönhető az általa szervezett nagyszabású Református Leánykonferencia, ami 1927 augusztusában zajlott Léván, és kiegészült a leánykörök vezetőinek tartott külön vezetőképzővel.⁴¹² Az ötszáz résztvevő az ország minden szegletéből érkezett, a lévaiak pedig felekezettől függetlenül biztosították mindenki szállását. A komáromi után második alkalommal megrendezett konferencia fő üzenetei között a legnagyobb hangsúlyt az anyagiasságban elmerült élet fölé a lelkiséget építő ideális munka kapta.⁴¹³ A tanácskozáson a reformátusság képviselői mellett vendégként

405 Prágai Magyar Hirlap, 1926. III. 5., V. évf. 53. sz. 7.

406 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1926. január 10.

407 Barsi Református Egyházmegye irattára. Karafiáth Zsuzsa levele az esperesnek 1926. XI. 28-án

408 Bars, 1926. XI. 28., XLVI. évf. 48. sz. 2.

409 Barsi Református Egyházmegye irattára. Kivonat a lévai ref. egy presbitériumának 1927. XI. 19-i üléséről

410 Barsi Református Egyházmegye irattára. Kivonat a lévai ref. egyház presbitériumának 1928. IV. 22-i gyűléséből

411 Barsi Református Egyházmegye irattára. Főtiszteletű esperes úr! 178/1926. sz. irat

412 DREL Fond: I.2., 13. doboz, II. Református Leánykonferencia

413 Prágai Magyar Hirlap, 1927. VIII. 28., VI. évf. 196. (1530.) sz. 5.

megjelent Bándy Endre barsi evangélikus főesperes is. Az ő személye jelzi, hogy Antal komolyan vette Léván a protestáns szövetséget, hiszen rájött arra, hogy valószínűleg a közös döntések képviselője sokkal hatékonyabb lehet a város katolikus többségével szemben. Figyelemre méltó és a korábbi lévai református életre nem jellemző, hogy a konferencián, ahol nem hemzsegték a politikai hatalmasságok, a barsi egyházmegyének minden lelkésze megjelent, és nagy számmal vettek részt rajta a tanítók és a presbiteriek is. Itt érdemes megjegyezni – ha a más felekezetek közti kapcsolatokat érintjük –, hogy amikor 1926 októberében harangot szentelt a katolikus egyház, felszólalásában Antal elmondta az ünnepségen, hogy közös ügyük a bűn és a hitetlenség elleni harc, de beavatta a hallgatóságot abba, hogy mielőtt a harangot készítették, egyeztettek a katolikusokkal, hogy a két szomszédos harang hangja ne üsse egymást.⁴¹⁴

Szeptemberben újabb megtisztelő vendégdelegációt fogadott a lévai egyház: a presbiteri keresztyén egyházak világszövetsége budapesti kongresszusának angol küldöttei érkeztek Losoncra. A lévai presbitérium nevében Túri Nagy János köszöntötte a bizottságot. Arra a gyakorta ki nem mondott tényre mutatott rá, hogy a református egyház itt egybeforrott a magyar néppel és annak sorsával, s azért most, amikor a lévai református egyház presbitériuma nevében üdvözli a vendégeket, vegyék ezt úgy, mintha egész Léva magyar közönsége nevében beszélne.⁴¹⁵ Ez a találkozó is jól mutatja, hogy Antal a lévai református egyház ügyeit az egész felvidéki magyar közösség részévé emelte. Egy hasonlóan nagy volumenű összejevetelnek, az egyházkerületi gyűlésnek 1928-ban újfent a lévai református egyház és Antal Gyula lehetett a házigazdája. A püspököt ennek kapcsán levélben kérte Antal: a lévai gyülekezetet tisztelje meg azzal, hogy november 14-én, a kerületi gyűlés után ottmarad, és tart egy a lévai gyülekezettel vagy az egyházkerülettel kapcsolatos, történeti tárgyú beszédet a gyűlés, illetve a lévai egyház tagjainak rendezendő vallásos estén.⁴¹⁶ Ez az év volt, amikortól Antal Gyula neve felkerült a felvidéki magyar politikai térképre is azzal, hogy a Magyar Nemzeti Párt járási választási listáján a párt jelöltje lett a választásokon.⁴¹⁷ E párt színeiben ettől kezdve minden választáson megmérte magát, és előszeretettel hívták vezető felvidéki magyar politikusokkal szónokolni a közeli településekre. Személyének sokoldalúságát és egyben kompromisszumkészségét mutatja, hogy a katolikus közösség is hívta a rendezvényekre, ahol szót is adtak neki, mint például az Irgalmas Nővérek Leánynevelő Intézetének százéves jubileumi ünnepségén. Ezek a rendezvények egytől egyig arról tanúskodnak, hogy a lévai magyarság ráeszmélt a tízéves kisebbségi sorban töltött idő alatt, hogy csak együttműködve, a magyar ügyet a felekezeti szempontok elé helyezve tudnak hatékonyan fellépni. Mindeközben egy református otthon felállítását is tervezte, amiről élő szóban, majd levélben is egyeztetett az esperessel. A református iskola melletti házat kívánta megvenni, ami 11 szobából, 4 konyhából és kertből állt. Azt tervezte, hogy a 160

414 Bars, 1926. X. 10., XLVI. évf. 41. sz. 4.

415 Prágai Magyar Hírlap, 1927. IX. 17., VI. évf. 213. (1547.) sz. 3.

416 DREL Fond: I.2., 15. doboz, 337/1928. irat

417 Prágai Magyar Hírlap, 1928. XI. 15., VII. évf. 261. (1888.) sz. 5.

000 koronáért megvásárolható épület egy részét bérbe adják, és ebből biztosítják a hitel törlesztését, illetve az épület fenntartásának költségeit. Az otthonban diákokat szállásolnának el, hiszen sok diák a katolikus nővéreknél lakott abban az időben. A pénz előteremtéséhez kért segítséget az esperestől 1928 őszén kelt levelében.⁴¹⁸

Antal egyébként más, nem felekezeti társadalmi szervezetekben is szerepet vállalt, így választották meg a Lévai Testnevelési Egylet fegyelmi bizottságába az 1931-es közgyűlésen. Emellett sikeresen járt el az egyház és a lévai takarékpénztár ügyében is, tapasztalva a korábbi eseményeket, amikor minden pénzügyi intézet kényének-kedvének ki voltak téve a lévai egyházépítők. A Lévai Első Bank r. t. pénzügyi intézet és a Barsi Református Egyházmegye közötti megegyezést ő hozta tető alá, és be is terjesztette az egyházmegyei közgyűlésen. Ennek köszönhetően ennél a banknál lettek elhelyezhetők az egyházmegye és a presbitériumok által megszavazott összegek. A Lévai Első Bank kötelezettséget vállalt arra, hogy egyházi pénzek biztonsága érdekében az egyházmegyei hatóságokkal szemben a legnagyobb garanciát biztosítja az egyháztagok betétjeire, a befektetéseiknek pedig legalább fél százalékkal magasabb kamatozást biztosít, mint az intézet által hirdetett átlagos kamatláb. A Lévai Első Bank garanciát vállalt arra is, hogy ha a Bars megyei 48 egyházközség 2000 darab részvényvel érdeklőséget vállal az intézetnél, egyelőre egy egyházi és egy világi képviselőjét az igazgatóságba, illetve egy képviselőjét a felügyelőbizottságba beválasztja. A Lévai Első Bank kötelezettséget vállalt arra is, hogy a barsi egyházmegye és a hozzá tartozó hitközségeknek kölcsönököt folyósít az elhelyezett egyházi hivatalos pénzek, valamint az egyháztagok betétjei összegének erejéig. Ezenfelül a pénzügyi intézet kötelezte magát, hogy az éves tiszta nyereségéből a jótékony célra szánt összeg egy részét az egyházmegye által megjelölt célra fordítja majd. A felügyelőbizottságba az egyházmegye Antal Gyulát delegálta,⁴¹⁹ aki azonban sosem helyezte a társadalmi feladatokat az egyház elé. Gazdasági ügyekben is rátermettségéről adott tanúbizonyságot, amikor a Kálvin Udvar főbérloői feladatait hat évre átvette az egyháztól a presbitérium döntése alapján, vállalva, hogy az eddigi bevételt folyósítja az egyháznak, s a többletből az egyház és a maga reprezentációs és adminisztrációs költségeit fedezi, ezzel nem hárít nagyobb terhet a gyülekezetre.⁴²⁰

Antal vezető szerepet játszott az egyházmegyei missziós bizottság munkájában, ilyen minőségében 1931. júliusban volt házigazdája a református egyház tanácstermében szervezett VI. Református Ifjúsági Konferenciának, ahová Szlovénia, Magyarország és Ruszinszko minden szegletéből érkeztek fiatalok. A konferencia fő célja, hogy a krisztusi gondolatokat eleven, felekezeteken felül álló magyar értéké tegyék.⁴²¹ Ennek a fontosságára és az ügy támogatására kéri és maga mellé állítja a lévai presbitériumot

418 Barsi Református Egyházmegye irattára. Főtiszteletű Esperes Úr! 325/928. sz. irat

419 A Barsi Református Egyházmegye 1929. és 1930. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Szerk.: Akúcs Lajos, egyházmegyei egyházi főjegyző. Léva, 1930. 62.

420 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve. 1927. november 19.

421 Prágai Magyar Hirlap, 1931. VI. 3., X. évf. 149. (2666.) sz. 6.

is.⁴²² Antal Sörös Bélával és annak maga köré gyűjtött társaival együtt felelősséget érzett aziránt, hogy törődjön a jövő magyar református értelmiségével, és hogy biztos evangéliumi utat mutasson nekik a vesztt háborút és a megcsonkítást követő évtizedekben. Ugyanezen év decemberében érkezett el az idő, hogy Balogh Elemér püspök felavatta a Dunáninnyi Református Egyházkerület parókiát nyert új lelkészeit a komáromi református templomban, köztük szerepelt Antal Gyula lévai lelkész is. Néhány héttel később a Magyar Nemzeti Párt lévai szervezetének közgyűlését tartották a református egyház tanácstermében, ahol az elnök, Bándy Endre evangélikus főesperes mellé társelnökké választották Antal Gyulát és a kispazda Szabó Dánielt. Egy héttel ezután Jaross Andor tartományi képviselő jelenlétében a körzeti választmány alelnökévé is megválasztották Antalt.⁴²³ Az egyházi tennivalókban sem lankadt közben, mint tapasztalhattuk, illetve a gazdasági ügyekben is otthon volt a fiatal lévai lelkész, például megszervezte az egyházmegyei önszegélyező alapot. Ezt azért látta szükségesnek, mert az egyház régi közalapi és nyugdíjalapi tőkéjének csupán egy elenyésző töredéke maradt meg, pedig a kettő együtt közel 20 millió koronát tett ki. A célja az volt, hogy a közegyházakat támogassák belőle kölcsönökkel, amit javításra, építésre és a közegyházak felzárkóztatására használhatnának leginkább. Azzal számolt Antal, hogy az önszegélyező alap tőkéjének növekedésével azt nemcsak javítási és építési munkálatokra lehetne fordítani, hanem intézmények felállítására, kül- és belmissziói munkákra, özvegy- és árvaotthonok, menhelyek felállítására, tanulók segélyezésére is.⁴²⁴ Arra is kiterjedt a figyelme, hogy amikor a moziban a református iskolások több esetben nekik nem illő filmet néztek, presbiteri rendelkezésben tiltsa meg az iskolának a mozilátogatásokat.⁴²⁵

Azt sem szabad elfelejtenie az utókornak, hogy Antal Gyula a korábbihoz képest szintén építő lelkész volt, hiszen 1932-ben a református templom mellett fekvő uradalmi telket vásárolták meg épületekkel együtt,⁴²⁶ majd 1938-ban a Szinai-kertben, az egyház építési területe mellett egy másik telket is megszerezték, amin később a tanítóképző épületeit tudták volna felépíteni.⁴²⁷ Az uradalmi telek megvételéről az egyházközség közgyűlése döntött, miután a lelkész megismertette az egybegyűlteket azzal, hogy honnan teremthetik elő a 400 000 koronányi vételárat. A jegyzőkönyv szerint a lévai református egyház olyan anyagi kondíciókkal bírt ebben az időszakban, hogy a parókia tervezett eladásából befolyt összegből (az emeletes épület, a lelkészlak és a kert árát összesen 235 000 koronában határozta meg a presbitérium⁴²⁸) és hitel felvételével meg tudták vásárolni az ingatlant úgy, hogy a fennmaradó bevételeikből a saját

422 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1931. május 3.

423 Prágai Magyar Hírlap, 1932. I. 20., XI. évf. 15. (2828.) sz. 5.

424 A Barsi Református Egyházmegye 1933. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Czeglédy Pál, egyházmegyei aljegyző. Léva, 1933. 55.

425 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1927. november 19.

426 DREL Fond: I.2., 26. doboz, 984/932. sz. irat

427 DREL Fond: I.2., 41. doboz, 130/938. sz. irat

428 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1932. április 3.

kiadásait fedezni tudták, és még ezen felül is maradhatott évi 10 000 koronányi mozgótőkájük.⁴²⁹ A lelkészlakot végül egy szlovák nemzetiségű lévai tanító (František Pakyška[?]) vette meg 90 000 koronáért a református egyháztól, és a lelkész a festetés után beköltözött a leendő lelkészlakba.⁴³⁰ Ez év őszétől pedig a presbiteri gyűlések is átkerültek a lelkészi irodába, ami a lelkészlakban volt, a templom melletti uradalmi telken. Az új lelkészlakban egyébként négy szoba, előszoba, konyha, spájz, fürdőszoba, cselédszoba, mosókonyha, pince, padlás, fáskamra, „klozett” volt, valamint két külön irodahelyiség. Ebből a jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a lévai református egyháznak Zúgóban (kb. 7,5 ha) és a Szinai-kertben (kb. 2 ha) voltak földjei.⁴³¹ Ezek mind hosszú távú szerződéssel voltak bérbe adva, mint ahogyan egy 1936-os irat is erről tanúsodik, amiben Antal a presbitérium beleegyezésével Kiril Trifonov bolgár kertésznek adta bérbe kaució ellenében és meghatározott mennyiségű búzáért.⁴³² A Szinai-kertben okosan sáfárgodtak a területtel, hiszen egy csere útján egy Kaiser nevű lévai lakostól építési teleknek használható területre tettek szert az utcafronton.⁴³³ 1937-ben eladták az evangélikus egyháznak az új temető területét is, amire nem volt szüksége az egyháznak. A lelkész halálakor készült jegyzőkönyvből kapunk teljes képet az egyház vagyonáról, amit érdemes feljegyezni, hiszen 26,5 ha termőterület és 2,5 ha temető területtel, templommal, lelkészlakkal és hozzá kapcsolódó három bérlakással, pincével és borházzal, iskolaépülettel és tanítói lakással, valamint harangozó- és dada-lakással rendelkezett ebben az időben az egyház.⁴³⁴ 1930-ban a templom javításához kezdtek hozzá a gyülekezettel. A presbitérium márciusban meg is bízta a több pályázó közül kiválasztott mesterembereket (Szabó László kőművest, Bottka Rezső festőt, Éder Kálmán ácst) a javítási, festési és toronyfedési, illetve -festési munkálataival. Ekkor kezdtek hozzá az orgona felújításához is, amit az előző lelkész idejében avatott a lévai egyház, de többszöri javításra szorult. Az így felmerülő 62 000 koronányi költség egy részének előteremtésére Antal adománygyűjtést indított (helyben a presbiterek maguk közel 4000 koronát adtak össze a célra).⁴³⁵ Fontosnak tartotta a lévai református temető rendezésének idején, hogy a presbitérium temetőhasználati szabályzatot dolgozzon ki, amit később a közgyűléssel el is fogadtattak.⁴³⁶ A jegyzőkönyveket olvasva az ember megbizonyosodhat arról, hogy Antal vezetésével jól tervezett munka folyt, hiszen 1930. szeptember 14-re már az orgona avatásának ünnepségét tartotta az egyház.⁴³⁷ 1934-ben Antal a Barsi Református Egyházmegye Közgyűlés közalapi és

429 A Lévai Református Egyház egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve. 1932. március 27.

430 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1932. július 6.

431 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1932. október 9.

432 Barsi Református Egyházmegye irattára. Kivonat a presbitérium 1936. IX. 11-i üléséről

433 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1933. március 24.

434 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1938. május 30.

435 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1930. március 17.

436 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1930. március 17.

437 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. 1930. szeptember 7.

nyugdíjügyi bizottságának, missziói bizottságának, segélyosztó bizottságának és építési bizottságának is tagja volt, miközben a lévai egyházban vasárnapi iskolát, bibliakört, ifjúsági egyesületet, leányegyesületet, leányénekkart működtettek. Ezek az egyesületek rendkívül hatékony szociális tevékenységet végeztek, hiszen szegény gyermekekről gondoskodtak, akiket ruhával és könyvekkel láttak el.⁴³⁸ Az ifjúsági egyesület ezenfelül 1929-ben 1000 koronás alapítványt is tett, amivel az ifjúsági és belmissziós munkát kívánta a későbbiekben segíteni.⁴³⁹

Antal Gyula vezetése alatt a lévai egyház kiállt a református iskola gyarapítása mellett, és határozott hangú levelet küldött az iskolaköteles gyermekek szüleinek, amiben leírta, hogy: *„Mindazok, akik református létükre elfeledkeznek arról, hogy nekik elsősorban reformátusnak kell nevelni gyermeiket, azon értéktelen fához hasonlítanak egyházunk szempontjából, amelynek gyümölcse a szomszéd udvarába hull.”*⁴⁴⁰ A levél ellen a későbbiekben egy egyháztag panaszt emelt, amire Antal válaszul határozottan kérte a beadvány készítőjét, hogy mielőtt még következményei lennének, vegye okulásul az egyház levelét, és mérlegelje, mi válik gyermekei javára. Volt, aki a jegyzőkönyv aláírását megtagadta, mondván, hogy a városi zsidó iskolában jobb a tanítás, míg egy presbiter hölgy a férje kicsapongásai okát abban látta, hogy az református iskolába járt. A presbiterek megbotránkoztak ezen.⁴⁴¹ Jutott idejük a lelkész felvetésére a reverzálisok ügyével való foglalkozásra is, hiszen úgy látták, hogy a református-katolikus vegyes házasságokban minden esetben a református hit szenved csorbát. A presbitérium ezért kimondta, hogy minden olyan gyülekezeti tag, aki saját neme szerinti gyermekét más egyházba kereszteli, azt tekintsék ezentúl olyanak: *„mint aki saját maga szakította le magát eljárásával egyházunk testéről és amelynek mindaddig, amíg hibáját jóvá nem teszik, minden egyházi szertartástól, főképpen az úrvacsorától tiltassanak el, és ne tekintessenek egyházunk tagjainak.”*⁴⁴² A lévai egyházból a Galambos házaspár kilépéséről is van adatunk, aminek okai a fentiekben gyökerezhetnek 1936-ban.⁴⁴³ Antal szívesen segített más egyházaknak is, mint tette azt a rimaszombati lelkész megkeresésének eleget téve, aki segítségét kérte abban, hogy az egyházuk jövedelmének nagy részét kitevő házak bérént miképpen rendezze, hogy az adó ne vigye el minden nyereségüket. Antal a biztos bevétel megtartása érdekében azt tanácsolta, hogy a bérlők és az egyház közé egy főbérlőt iktassanak be, így egy bizonyos összeg nem kerül adóbevallás alá. Mindez azonban bízalmi kérdés, amihez szükség esetén szóban további tájékoztatást ígért a lévai lelkész.⁴⁴⁴

438 A Barsi Református Egyházmegye 1934. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Összeállította: Dr. Agyagási Sándor, egyházmegyei e.főjegyző. Léva, 1934. 64.

439 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve. 1929. május 20.

440 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve. 1929. június 30.

441 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve. 1929. augusztus 18.

442 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve. 1935. május 11.

443 Barsi Református Egyházmegye irattára. Okresny úrad v Leviciach. Vymer. 10310/1936.

444 Barsi Református Egyházmegye irattára. Nagytisztelű Lelkész Úr! 358/936. sz. irat

1937-ben Antal Gyula indítványozta, hogy Léván építsék fel a református tanítóképzőt. A presbitérium előtt az indoklásában elmondta, hogy ez hasznos lenne a lévai egyház számára. Ehhez az indítványához elviekben hozzájárultak a helyiek, és megbízták a lelkészt, hogy az ügyet úgy képviselje, hogy a lévaiak készek egy megfelelő telket ingyenesen felajánlani a célra, illetve tanterem is rendelkezésre áll helyben.⁴⁴⁵ Ezt az elgondolását kiválóan megindokolta, és a konvent elé tárta. Hitt abban, hogy egy ilyen intézmény Lévára helyezésével a nyelvhatáron fekvő és rohamosan szlovákosodó városba magyar értelmiségieket tud vonzani. Tudta, hogy a tanítóképző kevesebb építkezéssel megoldható, és a Barsi Református Egyházmegye a saját péztárából tudta volna megajánlani azonnal a Komárom által felvázolt összeg felét. A saját felekezeti iskola is előnyt jelentett, hiszen így a gyakorló iskola is adott lett volna.⁴⁴⁶ Az egyházmegye támogatásáról biztosította Antal kezdeményezését, bár tudjuk, hogy a tanítóképző végül Komáromba került.

Rendkívül furcsa olvasni, hogy Antal Gyula még a halála előtt pár nappal döntéseket hozott, és azon dolgozott, hogy az egyház sérelmeit és kívánságait eljuttassák a köztársasági elnökhöz. Az 1938. májusi közös lelkészi és tanítói értekezleten a levéltervezetben megfogalmazta, hogy az egyházi törvényeket jóvá kell hagyni, az államsegélyeket visszamenőlegesen ki kell utalni, a magyar anyanyelvet tartásukban, és tisztességgel lelkészi fizetés mellett is kardoskodott.⁴⁴⁷ 1938. május 22-én már nélküle zajlott a lévai presbitériumi ülés, ahol elfogadták Nagy Béla presbiteri határozati javaslatát, hogy a lelkészt ért súlyos megbetegedésre tekintettel a gyógykezelése költségeinek részbeni fedezésére ajánljanak fel a családnak támogatást.⁴⁴⁸ Pár nappal később, mielőtt az egyház javainak összeírásához kezdtek volna (ezt olvasva is kiváló képet kapunk az elmúlt évtized alkotó munkájáról), megemlékeztek a presbiterek az 1938. május 27-én elhunyt lelkészükről, akinek: „13 évi munkálkodása fényes betűkkel van beírva az egyház történetébe”.⁴⁴⁹ Érdekes olvasni, hogy a *Dunántúli Protestáns Lap* május végi számának egyik oldalán még arról ír, hogy Antalt a püspökválasztással kapcsolatban bízta meg feladattal, a másik oldalán pedig már a halálhírét közli. Halála után tíz nappal a presbitérium kimondta, hogy a megüresedett lelkészi állásra a 238 aláírással érkezett beadványra tekintettel nt. Czeglédy Pál esperes-lelkészt hívják meg. A lévaiak nem feledkeztek meg Antal özvegyéről, amikor döntöttek arról, hogy az iskola épületében levő, használaton kívüli tanítói lakást a presbitérium tíz évre a rendelkezésére bocsátja.⁴⁵⁰

445 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve. 1937. július 25.

446 A Barsi Református Egyházmegye 1937. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Összeállította: Dr. Agyagási Sándor, egyházmegyei e. főjegyző. Léva, 1937. 33.

447 A Barsi Református Egyházmegye 1938. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Összeállította: Pap József, egyházmegyei lelkészi aljegyző. Léva, 1938. 74.

448 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve. 1938. május 22.

449 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve. 1938. május 30.

450 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve. 1938. június 23.

1.2. A városvezető

Mint az fentebb olvasható, Antal Gyula politikai pályája 1928-ban kezdődött. Az a keresztény-nemzeti-konzervatív irányultság, amit mindvégig képviselt, jól látható az egyházi kapcsolatrendszerében is. A korabeli híradásokból úgy tűnik, hogy meghatározottabban Sörös Béla képviselte az egyházban ugyanezt az egyházi és politikai irányt, amin Antal haladt. A nemzeti párt színeiben már szerepelt a lévai járás jelöltlistáján 1928-ban, tulajdonképpen, mint „töltelék” jelölt. A legnagyobb fordulatot az 1932. október 23-ra kiírt községi választás hozta számára Léva városában. A Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt ekkor külön indult a választásokon. A legerősebb polgári párt a lévai városházán a nemzeti párt lett, de rendkívül erős volt a kommunista és a szociáldemokrata ellenzék is. A nemzeti párt 1150 szavazattal hét, a keresztényszocialisták 982 szavazattal hat, a magyar nemzeti munkáspárt 156 szavazattal egy mandátumot szerzett. A városban a kommunisták 1514 szavazattal kilenc, míg a szociáldemokraták 608 szavazattal négy mandátumot szereztek. A lévai városvezetést a három magyar párt ragadta a kezébe a zsidó párttal és a Csehszlovák Iparos- és Kereskedőpárttal kompromisszumokat kötve.⁴⁵¹ A városbírói tisztségre eredetileg a magyar pártok a keresztényszocialista Schubert Tódor bankigazgatót jelölték, de őt a bankja, a Lévai Első Takarékbank nem engedte, így Antal Gyulára esett a választás. A kétkörös szavazáson Antal Gyula 17 szavazattal szerezte meg a városbírói helyet.⁴⁵²

10. kép – Antal Gyula lévai lelkész és polgármester

451 Prágai Magyar Hirlap, 1932. X. 25., XI. évf. 244. (3057.) sz. 1.

452 Prágai Magyar Hirlap, 1932. XI. 10., XI. évf. 256. (3069.) sz. 5.

Az új városvezetésnek óriási deficittel kellett szembenéznie, illetve arra kellett leginkább törekednie, hogy munkahelyeket biztosítson a városban, valamint erősítse a szociális ellátórendszert. Az első reformrendelet az ínségadó kivetése volt: az összegyűlt pénzen csak a betegek, az öregek és a gyermekek kaptak ellenszolgáltatás nélkül élelmiszerjegyeket. Tehát nem osztottak munkanélküli segélyt a korábbiaktól eltérően, hanem szükségmunkát végeztek a rászorulókkal fizetésért,⁴⁵³ néhány hónap múlva pedig a munkanélküliek számára ingyenessé tették az orvosi kezeléseket.

Antalnak folyamatos problémái adódtak a kommunista képviselőkkel, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy az önkormányzati munkát akadályozzák, tüntetéseket is szerveztek a városban. A szociáldemokraták odáig mentek, hogy a felekezeti iskolák városi segélyezését meg akarták állítani. Ez azért is volt veszélyes, mert a felekezeti iskolák többségébe magyar diákok jártak. Antal azonban felkészültségével, válaszaival és érett viselkedésével már néhány hónapnyi városvezetést követően is a legtöbb esetben ura tudott maradni a helyzetnek.⁴⁵⁴ Ezekben az időkben Léván közel ezer olyan család élt, akiknek a napi betevő előteremtése is gondot jelentett, a város közel 2500 személynek adott segélyt, ahogyan Antal a *Prágai Magyar Hírlap*nak nyilatkozott az ügyben. A munkanélküliség nagyobb részben a földreform végrehajtása után keletkezett, hiszen a szétaprózódott földeken megszűnt a zsellérek munkája, akik kereset reményében betódultak a városba. Mivel ipara Lévának nem volt, ezek az emberek munka nélkül maradtak. A polgármester fő feladata az volt – ahogyan a hivatali ideje alatt vele készült egyetlen nagyinterjú jelzi –, hogy munkát adjon a lakosoknak, fellendítse a kulturális életet, és közben fejlesztéseket is végezzen.⁴⁵⁵ Antal ars poeticáját jól jellemzi a szociális érzékenység és a garamszentgyörgyi pártrendezvényen elmondott beszédének vezérfonala, amelyben az egymást felváltó generációk felelősségét és kötelességeit vázolta a magyar nemzet rész felé. Antal döntéseit lokális politikusként is a tettei igazolták. Egyéves munkálkodása alatt a korábban 4 milliós bevétel mellett 6 milliós költségvetéssel gazdálkodó város 1934 tavaszára 9 millió bevételt könyvelhetett el a 9 milliós kiadások mellett. Ezen túl a nemzetiségi jogokra is ügyeltek, hiszen – ahogy a közgyűlésen is kimondták – a városban egy nemzetiség sem érte el az 50%-os arányt, így az ügykezelési és tárgyalási nyelv a szlovák és a magyar maradt. Az államnyelven beérkezett ügyiratokra szlovákul, a magyarul beadottakra magyar nyelven válaszoltak.⁴⁵⁶ Nagy sikere volt a lévai magyar politikusoknak az is, hogy az egyesülés előtt álló magyar párt országos, programalkotó közgyűlését a városban tartotta, ahol Antal Gyula olvasta fel a megbetegedett pártvezér, Szent-Iványi József programnyilatkozatát, amivel az országos választási kampányt indították. A járási képviselő-testületbe a lévai lelkeszt is beválasztották, de visszalépett, és a helyére mást delegáltak. Ebben az évben

453 Prágai Magyar Hírlap, 1932. XII. 1., XI. évf. 274. (3087.) sz. 6.

454 Prágai Magyar Hírlap, 1933. III. 12., XII. évf. 60. (3170.) sz. 11.

455 Prágai Magyar Hírlap, 1933. IV. 6., XII. évf. 81. (3191.) sz. 5.

456 Prágai Magyar Hírlap, 1934. IV. 29., XIII. évf. 99. (3430.) sz. 11.

a szociáldemokraták, a nemzetiszocialisták és a kommunisták memorandumot tártak a városi tanács elé, amellyel a céljuk az volt, hogy lemondassák a városbírárt. A tervüket összekötötték a városi költségvetés megtárgyalásával. A közgyűlés 21 szavazattal 12 ellenében elvetette a bizalmatlansági indítványt. A helyi szlovák pártok célja az volt, hogy a városbíró elmozdításával kormánybiztost hozzanak a település vezetésére, aki a csehszlovák kormánypártok akarata szerint irányítaná a várost.⁴⁵⁷

Az 1935-ös esztendő meghatározó beruházásokat hozott Lévára a vágóhid befejezésével, a keramitút átépítésével, az új járásbíróház felépítésével, illetve a kerületi hivatal és a kaszárnya alapkövetelével. Ezek az építkezések növelték a közmunkákban részt vevők számát is. Ezek közül néhány investícióra a városba látogató Ivan Derer igazságügyi miniszter adott garanciát, és a költségek nagy részét a pénzügyminisztérium biztosította.⁴⁵⁸ 1936-ban újra Antal Gyula lemondását akarták ugyanezek a körök a villanytelepen történt visszaélésekre hivatkozva, amit az általa vezetett város leplezett le. Azonban sikere is volt a városvezetőnek, hiszen eredményesen járt ki a kormánynál támogatást a lévai csatornázásra, miközben új utak építésébe is kezdtek a településen. Amikor szeptemberben Edvard Beneš köztársasági elnök Léván járt, a városbíró nem mulasztotta el, hogy beszédében kidomborítsa: az elnök nemzeti kisebbséggel rendelkező városba érkezett, ahol mintaszerű béke és nyugalom uralkodik a nemzetségek között.⁴⁵⁹ Az év végén tárgyalt költségvetést az ellenzéki szlovák pártok – 1920 óta először – egyhangúlag elfogadták. Olyannyira municiót jelentett ez az egyesült magyar pártoknak, hogy Antal vezetésével egy rendkívüli képviselő-testületi ülésen egyhangúlag foglaltak állást a lévai gimnáziumban létesítendő magyar osztályok mellett. Az ezzel kapcsolatos memorandum kérdésében megegyeztek, hogy egy pártközi városi küldöttség viszi az iskolaügyi miniszterhez, amely egyúttal kéri a szlovák gimnázium épületének kibővítését is.⁴⁶⁰ Áprilisban Antal Gyula vezetésével járt a városi küldöttség a prágai minisztériumban annak érdekében, hogy az 1926-ban véglegesen megszüntetett magyar nyelvű oktatás visszaálljon a lévai gimnáziumban. (Valószínűleg az ügyet erősítendő választották egy májusi díszközgyűlésen Beneš Léva díszpolgárává.) 1936-ban hatalmas magyar felvonulást, gyöngyösbokréta-ünnepséget tartottak a városban, majd a következő évben még sosem látott mértékű magyar politikai gyűlést tartott a nemzetrész, amikor az egyesült magyar párt új zászlaját avatták fel több ezer jelenlévő előtt. Antal lelkeszként és polgármesterként mondott avatóbeszédet.⁴⁶¹ 1938-ban a *Bars* című lapnak nyilatkozva elmondta, hogy az év a megbékélés esztendeje lesz, és reményét fejezte ki, hogy rendeződik a lévai magyar főgimnázium ügye is.⁴⁶² Az országos tekintélyére mindenképpen bizonyíték, hogy a Jaross Andor

457 Prágai Magyar Hírlap, 1935. XI. 15., XIV. évf. 261. (3813.) sz. 7.

458 Lévai Újság, 1935. III. 6., II. évf. 10. sz. 1.

459 Prágai Magyar Hírlap, 1936. IX. 6., XV. évf. 204. (4053.) sz. 3.

460 Prágai Magyar Hírlap, 1936. XII. 20., XV. évf. 291. (4140.) sz. 7.

461 Bars, 1937. X. 10., LVII. évf. 41. sz. 1.

462 Bars, 1938. I. 2., LVIII. évf. 1. sz. 2.

és Esterházy János alapította Mensa Academica Egyesület igazgatóválasztmányának tagjának kérték fel 1937-ben. Ez a szervezet volt, amely a csehszlovákiai főiskolákon és egyetemeken tanuló felvidéki magyar hallgatók támogatását volt hivatott szervezni.⁴⁶³ De az irányába felmerülő bizalomról tanúskodik Nagy Barnabás református iskolaigazgató fia érdekében küldött levele is, aki annak a városházán való alkalmazásának lehetőségéről érdeklődött Antaltól. Antal elfoglaltságai ellenére magánlevélben válaszolt neki, hogy kísérik figyelemmel a kiírásokat, amire pályázati kérvényt tudnak majd beadni.⁴⁶⁴ Ahogy a református óvónő kérését is maga oldotta meg, amikor az levélben kérte, hogy a református óvoda padlóját olajozzák fel, mert nagyon kopott. Köszönőlevél tanúskodik arról is, hogy ebben az időszakban bőkezű adománnyal támogatta az SZMKE munkáját Léván.⁴⁶⁵

Halála a felvidéki magyar közösségekben és az egyházban váratlanul ért mindenkit. Antal Gyulát 1938. május 11-én, egy szerdai napon esküvőre hívták Alsószezsére. A lakodalomban este tíz óra magasságában fejfájásra kezdett panaszkodni, majd egyszer csak lefordult a székéről. A kálnai orvos azonnal megállapította, hogy agyvérzést kapott. A lelkész egyébként már az előző hetekben rosszulétekre panaszkodva megfordult az orvosánál, de annak pihenésre és diétára vonatkozó ajánlását nem fogadta meg.⁴⁶⁶ Igaz, kivette néhány hetes szabadságát, de néhány nap múlva már visszatért a munkájához. Az első agyvérzése utáni másfél hétben az ágyban nehezen tartható Antal még két agyvérzés érte, amelyek közül a második végzetesnek bizonyult. Temetése méltósággal, háromezer ember jelenlétében zajlott. Feleségének és árváinak ellátásáról Sörös püspök levélben értesítette az özvegyet – érdekes kitétele az írásnak, hogy az állam akkor folyósítja a teljes özvegyi nyugdíjat, a gyermekellátási pótlékot, illetve a gyerekek neveltetési támogatását, ha nem töltenek évi két hónapnál több időt külföldön.⁴⁶⁷

Azért, hogy jellemét ne csupán az utókor szemszögéből és a korabeli sajtó híradásaiból ismerhessük, álljon itt három kortársának néhány sora, amely alapján úgy gondoljuk, Antal Gyula méltó lenne a lévai magyar közösség kezdeményezésére, hogy a korabeli terveknek megfelelően ne csupán impozáns síremlék, hanem utcanév is őrizze az emléket. Az esperesi jelentésben így fogalmaz a megboldogult lévai lelkészről Czeglédy Pál: *„Alig 12 rövid esztendőre terjedő szolgálata alatt egyháza külső és belső építésén áldozatos buzgósággal és szép eredménnyel dolgozott. Irányítása, vezetése mellett egyháza a nyomasztó anyagi gondok terhe alól nemcsak megszabadult, hanem a fejlődés és virágzás útjára lépett. Amikor megkezdette szolgálatát, komoly egyházi tényezők is számot vetettek az egyház bérpalotája áruba bocsátásának kényszerével, s nemcsak megmentette ezt, hanem gyönyörű új objektumot is szerzett, megvetve ezzel a jövő*

463 Barsi Református Egyházmegye irattára. Mensa Academica Egyesület levele Antalnak

464 Barsi Református Egyházmegye irattára. Nagy Barnabás ref.ig.tanító úrnak. 412/936. sz. irat

465 Barsi Református Egyházmegye irattára. SMKE vezetőinek köszönőlevele.

466 Lévai Újság, 1938. V. 18., V. évf. 20. sz. 4.

467 DREL Fond: I.2., 42. doboz, 641. sz. irat

fejlődésének alapjait. Kitűnő szervező erejét, bámulatos gazdasági érzékét felismerte és igénybe vette Léva város is s a város vezetését a kezébe tette le. Az a 6 év, amit a város élén töltött, – nemzeti, felekezeti és pártkülönbség nélkül elismeri ezt a város hálás közönsége – a város fejlődésének fénykora volt.²⁴⁶⁸

Az ellenzéki hangvételű városi lap, a Lévai Újság ekképpen emlékezik: „Lapunk számos esetben élesen bírálta a város vezetőségét, amelynek Antal Gyula feje volt, de ez sohasem fajult személyeskedéssé és a kritika jogosságát Antal Gyula emelkedett szelleme mindig elismerte, személyi antagonizmus nem volt köztünk soha. Mindig készséggel elismertük képességeit, ha nem is helyeseltük munkatársainak ténykedését és ha Antal Gyulának hibái voltak, akkor ezek csak erényeiből eredhettek: a jóhiszeműségből, és a túlzásba vitt munkatársi szeretetből. Tény az, hogy sokat fáradt ennek a városnak érdekében, hogy érája alatt számos maradandó alkotás valósult meg Léván és a város összlakossága méltán kívánhatja, hogy a város ügyeit mindig olyan kaliberű városbírái vezessék, mint Antal Gyula volt.”²⁴⁶⁹

Boros Béla helyettes városbíró a következőt mondta róla: „Városunk, úgymond, alatta érte el aranykorát. Léva város fejlesztésében hervadhatatlan érdemeket szerzett. Többek között az ő nevéhez fűződik a Percz-híd felépítése, a keramit-út átépítése, a vágóhíd felépítése, a Vigadó renoválása, telekszerzés a Járásbíróság részére, a kórház és posta kibővítése, a járási székház fölépítése, a Štefánik-laktanya kibővítése és számos más közérdekű intézmény létesítése. Munkájával nagyszámú hívet szerzett magának. Utólag megállapítható, hogy voltak esetek, amikor érdemtelenül támadták is, de az idő mindig őt igazolta. Azt hirdette, hogy csak egy becsület van s ennek a becsületnek csak egy kritériuma: a jellem szeplőtelen tisztasága, a kimondott szó szentsége. Ez a meggyőződése irányította egész munkásságát. Beszéde végén a szónok méltatta az elhunyt egyenes magyar gondolkodását és nemzeti meggyőződését, hangoztatva, hogy Antal Gyula európai értelemben vett igazi magyar volt, aki mindig megbecsülte mások nemzetiségét, vallását és politikai meggyőződését, ezt azonban a maga részére is mindig gerincesen megkövetelte.”²⁴⁷⁰

468 A Barsi Református Egyházmegye 1938. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Összeállította: Pap József, egyházmegyei lelkeszi aljegyző. Léva, 1938. 6.

469 Lévai Újság, 1938. VI. 1., V. évf. 22. sz. 1.

470 Prágai Magyar Hírlap, 1938. V. 29., XVII. évf. 123. (4566.) sz. 5.

2. Birtha József

2.1. A lévai egyházépítő

Birtha József a Szabolcs megyei Ór községben született 1877-ben. A nyíregyházi református főgimnázium elvégzése után, ahol érettségi vizsgát elégséges eredménnyel tett, Debrecenben tanult teológiát, majd ösztöndíjasként két évet Hollandiában és egy évet Németországban töltött. A Tiszántúli Egyházkerület Középszabolcsi Egyházmegyéjében iktatott törzskönyvi lapja szerint 1894 és 1898 között Debrecenben, 1898-99-ben Utrechtben, 1899-1900-ban Berlinben, 1899-1900-ban Heidelbergben tanult. Kiválóan beszélt hollandul és németül. Azt tudjuk, hogy már Debrecenben negyedéves teológusként aktív életet élt, hiszen a hittanszaki önképzőkör főjegyzőjévé és a teológiai segélyegylet választmányi tagjává választották 1898. október 4-én.⁴⁷¹ Tanulmányai végeztével a kolozsvári református főgimnáziumban tanított két évig, 1900-tól 1902-ig. Közben a *Nyírvidék* című lap munkatársa volt, ahol 1902. október 26-án arról írtak, hogy Amerikába egy református gyülekezet meghívta lelkésznek, amit ő el is fogadott.⁴⁷² November végén már a *Szatmár* is arról közöl rövid hírt, hogy az east-toledói gyülekezet lelkészévé választott Birtha vallástanár útnak indul új hazája felé.⁴⁷³ Az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* 1902-ben azt írja, hogy Birtha József levélben fogadta el a toledói magyar református egyház lelképásztorságát.⁴⁷⁴ Ugyanezen lap hasábjain jelenik meg 1903-ban, hogy a magyar református egyház nem akar segíteni idegenbe szakadt testvéreire, és ebben a cikkben hozza fel Kalassay Sándor példának Birtha ügyét, aki egy éven át hitegette az őt meghívó gyülekezetet, majd nem ment ki Amerikába szolgálni úgy, hogy erről hivatalosan nem is tájékoztatott senkit.⁴⁷⁵ Mindközben pedig szülőfalujában, Óron volt segédlelkész. Ezután hívták meg Lévára, ahol Akúcs Lajos bajkai lelkésszel szemben választotta meg a gyülekezet. Léván a szolgálatot 1903. augusztus 1-jén kezdte meg (1905-ben Pápán szentelték fel), ahová feleségével, Komoróczy Margittal együtt költözött, akivel 1904 januárjában házasodtak össze. Házasságukból három gyermekük született. A lelkész beiktatása 1903. augusztus 30-án nagy ünnepet jelentett a gyülekezetnek, hiszen azon megjelent Antal Gábor református püspök és Juhász Pál esperes is.⁴⁷⁶

471 Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1898. X. 23., XLI. évf. 43. sz. 687.

472 Nyírvidék, 1902. X. 26., XXIII. évf. 43. sz. 4.

473 Szatmár, 1902. XI. 11., XXVIII. évf. 47. sz. 2.

474 Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1902. XI. 13., 3. évf. 46. sz. 3.

475 Amerikai Magyar Hírlap, 1903. IV. 23., IV. évf. 17. sz. 1.

476 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1903. szeptember 6.

11. kép – Birta József lévai lelkész

Ha végigkövetjük Birta egyházépítő és nemzetmegtartó munkásságát, egy olyan lelkész képe rajzolódik elénk, aki nem csupán szűkebb páttriájában, hanem az egész Kárpát-medencében végzett maradandó, nemzetet erősítő tevékenységet. Kiváló diplomáciai érzéssel használta a sajtót, feletteseit többször vendégül látta, az újtásait hatékonyan tudta propagálni. Bár a konfliktusokat sosem kerülte – ahogy ez majd a sorainkból is kitűnik –, és kortársai is éles tollú, de őszinte férfinak tartották, elvitathatatlan, hogy a lévai református gyülekezet az ő szolgálata alatt olyan fejlődésnek indult, ami száz év múltán is érezeti hatását. Mindezen túl rendkívül fontos, amit élete során a felvidéki magyarság szolgálatában tett.

A lévai gyülekezet élén töltött tizenhét eszetendőben Birta folyamatos építkezésben volt, ahogy az a későbbiekből is kitűnik. Ottléte első hónapjaiban új templomi berendezést, úrasztali készleteket önkéntes adományokból szerezettek be. Sort kerített a lelkészlak átalakítására (ekkor épült ott fürdőszoba). Az egyház szőlőjében, amit a lelkész kezelt, felújították a nyári lakást.⁴⁷⁷ Szolgálatának első évében, az októberi presbiteri gyűlésen hosszas beszéddel támasztotta alá, hogy a „*lévai református egyház*

⁴⁷⁷ Dunántúli Protestáns Lap, 1906. I. 7., XVI. évf. 1. sz. 4.

*nőtagjai egyesüljenek a szeretet munkájában*⁴⁷⁸, a szegények és árvák támogatására megalapította a Bethlen Katalin Református Nőegyletet, amely már 1904 januárjában Protestáns Estet szervezett – ahol a szintén újonnan alakult református daloskör énekelte a XXXVIII. zsoltárt.⁴⁷⁹ A Nőegylet nevééről a presbitérium az 1903. november 8-i gyűlésén döntött.⁴⁸⁰ 1912-re már a 8–12 éves gyermekek részére minden vasárnap délutánonként vasárnapi iskolát tartottak, melynek célja a gyermekek nevelése volt. A 12–20 éves fiúkat és lányokat az ifjúsági, illetve leányegyesületbe tömörítették.⁴⁸¹ A nőegylet 1912-től kezdte el rendszeresíteni a találkozókat, minden csütörtök este összejöttek az iskolánál levő varrótéremben. Ezeken az összejöveteleken az éneklés, a bibliamagyarázás, a szavalás és a felolvasás mellett a szegény iskolás gyermekek számára varrtak.⁴⁸² 1914 februárjától minden hét keddjén kenyeret osztottak a szegényeknek. Az első világhétség ideje alatt rendkívül sokat és hatékonyan dolgozott a Nőegylet. A háború kezdetén gyűjtést indítottak a hadba vonultak családjainak segélyezésére Léván, emellett heti három-négy alkalommal tartottak összejöveteleket, ahol a katonák téli felszereléséhez szükséges dolgokat – hósapkát, térd-, csukló- és hasmelegítőket, alsó és felső ingeket – készítettek. Tíz csomagot küldtek a hadsegélyző hivatalnak 1000-1500 korona értékben. Később a vak katonák javára végeztek gyűjtést, amely több mint 500 koronát hozott a konyhára. A Bethlen Katalin Nőegylet tagjai a sebesültek gondozásából is kivették részüket szakképzett ápolóik – BIRTHA JÓZSEFNÉ, CSEKEY ARANKA TANÍTÓNŐ, DUS ILONA ÓVÓNŐ – révén. 1914 és 1915 decemberében, karácsonykor sebesült katonák számára szerveztek szeretetvendégséget. 1914-ben 600, 1915-ben 130 sebesültet vendégeltek és ajándékoztak meg, 1915-ben pedig mintegy 130 katonát.⁴⁸³

Az 1904-es évben BIRTHA HOZZÁLÁTOTT A LÉVAI REFORMÁTUS ISKOLA FELTÁMASZTÁSÁHOZ, hiszen elmondása szerint ez az akkori állapotában nem volt tovább működtethető: a tanfelügyelet és a közegészségügyi hatóság több ízben figyelmeztette a fenntartót a visszasságokra, majd 1904 májusában már a püspökhöz is panasszal fordult.⁴⁸⁴ Ezen túl az is közrejátszott a helyzet alakulásában, hogy BIRTHA MÁR EGY ÉV ELTÉLTÉVEL LÁTTA A FELEKEZETI ELLENTÉTEKET, AMI AHHOZ VEZETHETETT VOLNA, HOGY A LÉVAI REFORMÁTUS ELEMI ISKOLA MEGSZŰNIK, ÉS AZ ÁLLAMI VAGY A KATOLIKUS ISKOLÁBA KERÜL ÁT A KÖZEL KÉTSZÁZ DIÁK. A katolikusoknak ekkor Léván már árvaházuk, óvodájuk, iskolájuk, gimnáziumuk és felső leányiskolájuk is volt. A tényszerűség kedvéért érdemes megemlíteni azt is, hogy a lévai városi tanács a településen felállítandó gazdasági ismétlőiskolának a vezetését a helyi egyháznak ajánlotta fel, mivel az iskolakötelesek nagy részét a református gazdák gyermekei képezték. KUTASSY DÉNES FŐTANÍTÓ SZEMÉLYÉBEN IGAZGATÓT IS JAVASOLT AZ

478 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1903. október 11.

479 Dunántúli Protestáns Lap, 1904. I. 10., XV. évf. 2. sz. 30.

480 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1903. november 8.

481 Dunántúli Protestáns Lap, 1912. XI. 3., XXIII. évf. 44. sz. 384.

482 Lévai Őrálló, 1912. X. 10., VI. évf. 41. sz. 3.

483 Dunántúli Protestáns Lap, 1916. III. 19., XXVII. évf. 12. sz. 95.

484 A Lévai Református Egyház egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1904. május 8.

egyház, akinek a tiszteletdíját a város állta volna majd.⁴⁸⁵ A református oktatás megerősítése céljából elhatározták, hogy mivel „megbízható helyről jött értesülés szerint a lévai tanítóképző eladó”,⁴⁸⁶ megvásárolják a régi tanítóképző épületét. Tették ezt abban az időben, amikor a lévai evangélikus egyház arra szólította a reformátusságot, hogy a felekezeti iskolákat engedjék állami vagy községi használatba. Természetesen ezt a presbitérium egyhangúlag elutasította, és folytatta az iskolaalapító munkáját.⁴⁸⁷ Ennek érdekében 1904. március 25-én küldöttségbe mentek a kultuszminiszterhez, a miniszterelnökhöz és a dunántúli egyházkerület főgondnokához, Tisza Istvánhoz. Az állami tanítóképző épülete 70 ezer koronáért volt eladó, amihez Birtha 50 ezer koronát kért az egyházmegyétől, hiszen, amint ezt a májusi presbitéri gyűlésen kinyilatkozta, tudomása volt arról, hogy az állam engedne az árból, amennyiben az épület oktatási és kulturális célokra lenne megvásárolva.⁴⁸⁸ Természetesen a lévai gyülekezetnek már kész terve is volt az iskola további működtetésére, amennyiben az épületet megszerzik, amit a tiszteletes *Dunántúli Református Lapban* meg is osztott az olvasókkal. Négy tantermet és négy lakást kívántak kialakítani, hiszen az épületben négy tanító oktatna a három osztályban, valamint a nőegylet segítségével felállított óvodában. Maradna ezenfelül egy nagytermük, amelyet az egyházi összejövetelekhez tudnának használni, és egy bérlakás is, amit a segédlelkész, illetve a hitoktató használhatna. A megvalósítás költségeiről szólva az egyháztól az épület megvásárlására reméltek (a 48.XX. törvénycikk alapján) 50 ezer koronát, míg a felújításokra és átalakításra az egyházi adóból és adakozásból voltak készek előteremteni 25 ezer koronát. Az intézmény fenntartásához szükséges évi 3000 koronát a helyiségek bérbeadásából nyernék.⁴⁸⁹ Később a kormányhoz fordultak segítségért, hogy az 50 ezer korona vételárát az állam felé 30 évig kamatmentesen törleszthessék.⁴⁹⁰ Itt Birtha legnagyobb segítségére Tóth János államtitkár és Madarász József országgyűlési képviselő volt, akiknek valószínű közbenjárása mellett a belügyminiszter jóváhagyta a tanítóképző épületének 50 ezer koronáért való megvételét.⁴⁹¹ 1907-ben megvették az épületet, de az ára meghaladta a 100 ezer koronát, hiszen a felújítási munkálatok a templom renoválását és a berendezést is magukba foglalták.⁴⁹²

Közben az új református elemi iskola építésének kérdése is égetővé vált. 1906-ban többszöri tárgyalás után döntött arról a presbitérium, hogy dr. Karafiáth Kossuth utcai telkét veszik meg elemi iskola építése céljából, hiszen ahhoz a városrészhez is közel esik, ahol a reformátusok többsége él. Kikötötte a presbitérium, hogy az iskola álljon négy teremből, és legalább egy tanítói lakás legyen benne. A tervek előkészítésével

485 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1903. november 8.

486 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1904. április 28.

487 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1904. február 16.

488 A Lévai Református Egyház egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1904. május 8.

489 Dunántúli Protestáns Lap, 1904. V. 15., XV. évf. 20. sz. 339.

490 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1904. október 23.

491 A Lévai Református Egyház presbitéri gyűlésének jegyzőkönyve, 1907. március 21.

492 Dunántúli Protestáns Lap, 1907. VIII. 25., XVII. évf. 34. sz. 606.

Czibulka Rezső mérnököt bízták meg.⁴⁹³ (1907-ben 131 diák tanult a református elemi iskolában. 1912-ben sikerült Birtháéknak létrehozniuk a harmadik tanítói állást, majd óvodát is alapítottak, egy óvónőt és egy dadust alkalmaztak.) Miután a lévai iskolaépítés ügyét az egyházmegyei közgyűlés is jóváhagyta, Birtha kapcsolatainak köszönhetően audienciára indultak a miniszterhez, akihez Antal Gábor püspök levelét vitték.⁴⁹⁴ Az iskola építéséről a mérnöki tervek elkészülte után a budapesti Borsódy és társa céggel kezdtek tárgyalásokat.

A felújítás után a lévai református egyház – 1908. szeptember 20-án – templomot avatott. Ebben is nagy szerepe volt Birthának, aki avató beszédében elmondta, hogy a 12 500 korona építési költségből már csak 5300 koronát nem teremtettek elő, de az országos gyűjtésből ezt is pótolni fogják. A templomavatást azzal tették ünnepélyesebbé, hogy két újszülöttet kereszteltek.⁴⁹⁵ A Himnuszt Tóth István kántortanító orgonálta el, akit tíz évvel később ugyanezért meghurcolnak majd a csehszlovák hatóságok. Árnyékot csak az vetett az ünnepségre, ahogy később a lelkész presbiteri gyűlésen elhangzott szavaiból tudjuk, hogy a katolikus egyház nem tisztelte meg a meghívás ellenére az ünnepséget.⁴⁹⁶ Az orgona cseréjére is a lelkész jóvoltából került sor 1910. július 5-én, amikor Patay Károly esperes mondott felavató imádságot. Az új orgona 6000 koronájába került a gyülekezetnek,⁴⁹⁷ amiből 5000 koronát adakozásból gyűjtöttek össze.⁴⁹⁸ Az új orgonát Ország Sándor műhelyében készítették, a régit pedig a nemesbükki gyülekezetnek adták el 800 koronáért. Ország egyébként az eredeti ajánlatában 5500 koronáért kínálta az orgonát, és így maradt versenyben a két másik orgonakészítővel szemben az 1910 januári presbiteri döntésnél.⁴⁹⁹ Az orgonaalapba folyamatosan érkeztek az adományok, a Bethlen Katalin Nőegylet vallásos estéinek némelyikén, mint például az 1908 júniusin, ahol sorsjegyek eladásából 200 korona folyt be.⁵⁰⁰

Ugyanebben az évben a zsinat Birtha két indítványát is elfogadta, ami az egyház erősítését és annak erősödését, sőt a nemzet gyarapodását is szolgálta. Az egyik a reformáció emléknapjának kötelező megünneplését szolgálta. Itt a katolikus egyházzal szemben szóval tulajdonképpen protestált az ellen, a reformátusság védelmében: „*Mondom, sok ilyen bántó dolog hirdeti nekünk, hogy nincs felekezeti, egyenjogúság, valláseyenlőség. De, ha valami, úgy legjobban sértheti prot. önérzetünket az, hogy az állami tanintézetekben 12 szent emlékére szünnapot rendel az állam, ezt megtartatja tanárokkal, tanulókkal egyaránt és az egyetlenegy prot. ünnepen csak a prot. tanulók szabadok, a tanárok*

493 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1906. június 10.

494 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1906. szeptember 9.

495 Dunántúli Protestáns Lap, 1908. X. 11., XIX. évf. 41. sz. 715.

496 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1909. január 27.

497 Lévai Órálló, 1909. XII. 29., III. évf. 52. sz. 4.

498 Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1910. VII. 31., LIII. évf. 31. sz. 490.

499 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1910. január 15.

500 Lévai Órálló, 1908. VI. 18., I. évf. 26. sz. 223.

pedig tanítani kénytelenek, s nem áldozhatnak vallás-erkölcsi szükségleteiknek. Hol itt az egyenlőség?! Boldog asszony stb. ünnepek piros betűvel vannak jelezve, par excellence r. kath. ünnepek, kötelezi az állam intézeteit szünnappal megülni. Az egyetlenegy prot. ünnepen dolgozni kell.⁵⁰¹ A második indítványa, amit különösen fontosnak tartott, az „egy gyermek rendszer” felszámolása érdekében született, és a zsinat azt is elfogadta. Eszerint a Barsi Református Egyházmegye felolvasásokat fog tartani, amelyek célja a hívek vallás-erkölcsi nevelése, valamint a csupán egy gyermek vállalásától való óvása. Meglátása szerint a nemzetet és az egyházat is elpusztítja ez a tendencia, ami természetes módon vezet majd a református iskolák és a templomok kiürüléséhez is.⁵⁰² E témában már 1905-ben kiadvánnyal rukkolt elő Birtha szerkesztésében a barsi egyházmegye, ami a felolvasóestek anyagát tartalmazza. A mozgalmat a hollandiai alkoholelles mozgalom mintájára szervezték, amivel több százalékkal sikerült visszaszorítani az alkohollal élők számát Németalföldön. A mozgalomban részt vevő lelkészek arra kérték társaikat, hogy az ingyenes füzetek terjesztésében segítsenek nekik. „A dunántúli egyházközségek lakóinak száma 50 év alatt fogyott! Szaporodást egy egyházközség sem tud felmutatni, ahol e rákfene pusztítólag fellépett. Mi lelkészek, tanítók, egyházak vezetői, gondozói, kiket őrállók gyanánt hívott el az Úr a gyülekezetekbe, nem nézhetjük tétlenül e pusztítókat, nem nézhetjük hazánk, egyházunk pusztulását. A felelősség minket terhel gyülekezetünk erkölcsi és anyagi romlásáért. Tennünk kell valamit, ha azt nem akarjuk, hogy elsovadjunk, tönkre menjünk. Lelkünk nemesebb ösztönétől indítva, felelősségünk tudatában, látva e tiszta magyar faj pusztulását, a barsi ev. ref. egyházmegye lelkési értekezlete elhatározta, hogy e bajon segítő, vándor felolvasásokat tart minden olyan egyházközségben, hol ez a betegség pusztítja egyházunk testét. A felolvasásokat kinyomatja és időnként a nép kezei közé juttatja ingyen” – írja Birtha.⁵⁰³ 1906-ban egy Morvay Ferencnek írott válaszából tudjuk meg, hogy sikerült számokkal alátámasztható eredményeket is elérnie, hiszen Léván 1903-ban 26 gyermeket keresztelt, 1904-ben 32, 1905. december 21-ig pedig 38 keresztelés történt. Lévai elődje ezzel szemben az 1903 előtti tíz évben átlagosan 25-30 gyermeket keresztelt. Az egyke-témában 8000 füzetet nyomtatott ki, amelyek jó részét szét is osztották az egyházmegyében.⁵⁰⁴ Ehhez a témához kapcsolódva, felesége tolmácsolásában a Bethlen Katalin Református Nőegylet vallásos estjén a nőekkel szembeni evangéliumi elvárásokról diskuráltak. „Él ez az élő hit az Önök lelkében?! Mutassák meg cselekedetekben! Hiszen van tér elég arra, hogy hitünket cselekedetünkben megmutathatjuk. Itt a nőegylet által feltüntetett nemes célok egész sorozata. Mindenki válasszon ki maga részére egy célt. Dolgozzék annak érdekében. S ha más egyebet nem tehet, jöjjön el mindig pontosan a választmányi ülésbe, ott jó tanáccsal, tanítással egymást szépre, jóra, nemesre nevelhetjük. Aki pedig érez magában erőt, tömörüljünk össze s a vasárnapi iskolában neveljük a kicsinyeket.

501 Dunántúli Protestáns Lap, 1904. XI. 20., XV. évf. 47. sz. 797.

502 Dunántúli Protestáns Lap, 1904. XI. 20., XV. évf. 47. sz. 797.

503 Dunántúli Protestáns Lap, 1905. II. 5., XVI. évf. VI. sz. 104.

504 Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1906. I. 14., XLIX. évf. 3. sz. 38.

Az utat, a módot majd jelzi a jó Isten segítségével a mi lelkipásztorunk aki, — láthatja mindenki, — nem kiméi sem fáradságot, sem időt, csakhogy minket jóra nevelhessen. Tanítsuk kicsinyeinket a vasárnapi iskolákban, úgy mint azt Budapesten azok az úri nők teszik, kik voltak nálunk is. Igaz keresztyénné, Krisztus gyermekeivé kell őket nevelnünk. Ime itt az első feladat! Aztán alkossunk keresztyén szövetségeket. Ez által megóvjuk fiatal leányainkat, ifjainkat a büntől, haszontalan, csélcsap élettől. Neveljük őket arra, hogy diakonisszák legyenek. Óh milyen felséges, magasztos pálya ez egy nőre nézve! Akik erre vállalkoznak, jelét adják annak, hogy készek szolgálni az Úrnak. Készek szolgálni az iskolában, a fiatal lányok szövetségében, a betegek ágyánál, a hívők testi, lelki bajainál. Aztán az a szűk családi kör! Tegyük ezt minden nap imaházzá. Ne legyen olyan nap, hogy benne fel ne hangozzék a zsoltár, a dicséret szava. Hadd szóljon az ajkakon Isten ígéje, az Ur Jézus imádsága. Férjemtől hallottam és ma már magam is tapasztaltam, a házi istentiszteletek hatását a hollandus reformátusoknál. Az ebédet vagy vacsorát mindig biblia olvasással végzik. Minő jótékony hatása van ennek. — Tegyétek meg ezt önök is otthon! Imé, keresztyén nőtestvérek, ezeket kívánja az Úr, az evangéliom a nőktől” – idézi az elhangzottakat a Dunántúli Protestáns Lap.⁵⁰⁵ Birtha egyébként több helyütt foglalkozott a nők szerepével a református egyházon belül, mindannyiszor azt hangsúlyozva, hogy az egyház nem nélkülözheti a női erőt. Sok vallásos estén olvasott fel és beszélt csak nők előtt a vallástalanságról, az áldozatkészség hiányáról.

Birtha 1907 derekán a lévai szolgálat mellett hozzálátott a selmecebányai misszió felépítéséhez. A városban és szűk környezetében ebben az időben 100-120 református élt a gimnáziumba járó 47 református tanulóval és a főiskolán tanuló 25 diákkal együtt. Szívügyének tekintette a diákság vallásos nevelésének megszervezését. A gyülekezet vezetését magára is vállalta, amennyiben sikerül hitoktatót szerezniük Lévára, így tehermentesülne az oktatás alól. A hitoktatót is végző Birtha lelkészi fizetését azonban nem egészítették ki. (Ez a dolog még 1918-ban is rezonált, hiszen – mikor a lévai segédlelkészt besorozták – Birtha az egyéb tevékenységen kívül heti 25 órában hittant is kénytelen volt tanítani, ami annyira megviselte túlhajszolt szervezetét, hogy az orvosok a nyári hónapokban gyógykezelésre és pihenésre utalták.)⁵⁰⁶ Első ízben 1907. május 25-én járt Selmecebányán, ahol az evangélikus líceum nagytermében tartott istentiszteletet, amelyről így írt a *Dunántúli Protestáns Lap* hasábjain: „Örökre emlékezetes jelenet lesz ez rám, de a jelenlevőkre is. Mily szívesen volt jelen mindenki ezen az isteni tiszteleten! A meghatottság könnyei kevés szemből maradtak el. Mily felemelő, boldogító volt egyik-másik énekünknek gyülekezetben való eléneklése; mily lekötelező volt reám nézve a megjelentek szeretete, köszönete és szeretetteljes kérése, hogy máskor is látogassam meg őket.”⁵⁰⁷

505 Dunántúli Protestáns Lap, 1905. XII. 3., XVI. évf. 49. sz. 835.

506 Dunántúli Protestáns Lap, 1918. IX. 29., XXIX. évf. 39. sz. 1.

507 Dunántúli Protestáns Lap, 1907. VI. 9., XVII. évf. 23. sz. 410.

A korábbiakhoz hasonlóan az egyház belső köreiből is konfliktusok voltak, amiről az 1910 január végi presbiteri ülésen beszél Birtha, aki úgy látja, hogy a Barsban a lévai református egyházzal megjelent lejárato íráshoz az információkat az egyház embere szolgáltatotta.⁵⁰⁸ Hasonló hangvételű írást közölt később a *Lévai Hírlap* is, amiről azon a presbiteri gyűlésen beszélt a lelkész, amiről kiküldte Kiss Gyula és Tóth István tanítókat. Távollétében Tóthot meg is vádolta azzal, hogy ő szivárogtatta ki a belső anyagokat a hírlapíróknak.⁵⁰⁹ Tóth István ellen fegyelmi eljárást indított az egyház, aminek a vége az lett, hogy a felek kölcsönösen elnézést kértek egymástól. A tanító irányába azonban Birtha ellenszenvé nem lankadt.

Birtha a közéletben is határozott helyet követelt a lévai reformátusságnak. Ennek egyik bizonyosága a Protestáns Otthon, amit válaszul a Katolikus Kör létrehozására alapítottak 1912. március 18-án. Ebben a reakcióban is jól tetten érhető a lévai katolikusság és a reformátusság politikai szembenállása, ami sok súrlódáshoz vezetett. Itt jelezzük, hogy Birtha munkásságának katolikussággal kapcsolatos vonulata nem nélkülözött félreérthető elemeket. Az angol bibliaterjesztő társulat százéves jubileumára írott *Egyházi beszéd a bibliai vasárnapra* című kiadványában például Birtha Tokody István szerint a „római katolikus egyház intézkedéseit tárgyalja csodálatos elfogultsággal, s ebből fakadó igazságtalansággal és együgyűséggel”. Az írásból az is kiderül, hogy az evangélikus és református testvéregyházak közös ünnepe sem volt konfliktusmentes, hiszen Birtha azt akarta Bándy Endre evangélikus lelkésztől, hogy az vasárnapra zárja be a templomát, és csak a református templomban hirdessenek igét. Ennek kapcsán vallotta egy sajtóperben tanúként Bándy, hogy: „Birtha úrral, modoránál fogva jóízű úriember nem érintkezhetik.”⁵¹⁰ A Protestáns Otthon egyébként a liberálisan gondolkodó, demokratikus elveket valló, becsületes és tisztességes polgárok gyűjtőhelye volt. Az új mozgalomnak néhány hét leforgása alatt mintegy száz helybeli és környező településeken élő tagja lett. A Protestáns Otthon közösségi helyiségében könyvtár, olvasószoba és biliárd várta a tagokat.⁵¹¹ A létesítményt 1912. december 8-án adták használatba, majd heti rendszerességgel tartottak előadásokat a közösséget érintő kérdésekről.⁵¹² A szervezet alapszabályát azonban fél év múltán sem hagyták jóvá a minisztériumokban – mint kiderült, az evangélikus püspök asztalán feküdt a dokumentum, aki a névben szereplő „protestáns” kifejezés reformátusra való változtatása mellett kardoskodott.⁵¹³ A gyülekezetnek 1911-ben sikerült megvásárolnia a régi képezde épületét, azt felújítani és egy új szárnyal bővíteni. Itt kapott helyet a Protestáns Otthon is. Ebben az épületben helyezték el a lelkészi hivatalt és a gondnoki szobát, itt voltak a tanítói, tanítónői és óvónői lakások, valamint a segédlelkészi

508 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1910. január 30.

509 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1907. március 10.

510 Lévai Hírlap, 1910. IV. 16., II. évf. 16. sz. 3.

511 Dunántúli Protestáns Lap, 1912. IV. 21., XXIII. évf. 16. sz. 139.

512 Lévai Órállo, 1914. I. 8., VIII. évf. 6. sz. 3.

513 Dunántúli Protestáns Lap, 1913. II. 8., XXIV. évf. 8. sz. 60.

szoba kialakítva. Az emeleten volt egy nagy díszterem-tanácsterem, ahol a rendezvényeket, gyűléseket tartották. Az új épületszárnyban a három iskolai tanterem és az óvoda részére kialakítottak egy termet pihenőszobával. Az épületben volt még egy varrósoba is a nőegylet tagjainak, illetve a harangozónak is külön lakás járt.

A Protestáns Otthon alapszabályát végül 1913. október 20-án hagyta jóvá a miniszterium. A mozgalom november 22-én tartotta rendes közgyűlését, ahol az elnök, Birtha József bejelentette, hogy a könyvtárszerzés ügyében is tett lépéseket, és a Könyvtárak és Múzeumok Országos Tanácsa ingyen könyvtár adományozását ajánlotta fel. A grémium vezetőséget is választott: elnök – Birtha József, igazgató – dr. Kersék János, aligazgató – Szabó Sándor, jegyző és titkár – K. Rácz János, gazda – id. Váczy János, pénztáros – Tatár István, könyvtáros – ifj. Galambos István, ügyész – dr. Tóth Sándor.⁵¹⁴

A korábban említett tanítóképző épületében kapott helyet a lévai református óvoda is, a tervzet szerint az óvónők és a dada lakásával együtt (igaz, dadát nehezen talált a lelkész: több héten keresztül kerestek a helyi lapokban 16 és 30 év közötti hajadont vagy akár egy leánygyermekes özvegyet). 1912. március 14-én a városi elöljáróság vizsgálóbizottsága alkalmasnak találta az épületet és a helyiségeket az oktatásra, így a református egyház felvételt hirdethetett az 1912/13-as tanévre bármilyen vallású, hároméves gyermekek számára.⁵¹⁵ Szeptemberben hatvan kisgyerekekkel indult útjára Léva második óvodája az új épületben, Dús Ilona óvónő felügyelete alatt.⁵¹⁶ Természetesen az óvoda megnyitását is megelőzték a katolikus-református villongások, aminek kézzelfogható jele volt, hogy a református egyház támogató kérésére a városi képviselők a katolikus óvodának juttatott 2000 koronás támogatással szemben a református óvodának csupán 400 koronát hagytak jóvá. A városi tanácsban hiba csúszott a voksolásba, és nem szavazták meg a támogatást: a szavazat számlálásánál ugyanis nem számoltak be egy támogató szavazatot.⁵¹⁷ A döntést ezért Birtha József megfellebbezte, így az ügy a legfelsőbb törvényhatóságokig eljutott. Az első óvodai ünnepélyre és vizsgára december 22-én került sor, ahol a lelkész beszéde után az óvodások a szülők és nagyszámú hallgatóság előtt előadták az elmúlt hónapokban tanultakat. Az ünnepek után az oktatás csak február 25-én vette kezdetét, de később az összes nyári hónapban folyt.⁵¹⁸

A Kálvin Udvar építése Birtha egy újabb nagy vállalkozása volt. A munkálatokat jóváhagyta a Barsi Református Egyházmegye 1907. július 6-án tartott ülésén. A presbitérium Birtha betérjesztése után a volt iskola helyére bízta meg a Borsody Sándor és Társa nevű budapesti céget azzal, hogy saját költségén, a református egyház telkén kezdje meg a munkálatokat.⁵¹⁹ Az egyházkerület közgyűlése Pápán 1907. szeptember

514 Dunántúli Protestáns Lap, 1913. XII. 7., XXIV. évf. 49. sz. 413.

515 Lévai Őrálló, 1912. VIII. 22. VI. évf. 34. sz. 4.

516 Lévai Őrálló, 1912. IX. 12., VI. évf. 37. sz. 3.

517 A Lévai Református Egyház presbitérium gyűlésének jegyzőkönyve, 1911. július 23.

518 Lévai Őrálló, 1912. XII. 25., VI. évf. 52. sz. 3.

519 A Lévai Református Egyház egyházkerületi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1907. március 27.

29-én is jóváhagyta az építkezési szerződést,⁵²⁰ ami valószínűleg szintén Birtha és Antal püspök kiváló kapcsolatának köszönhető. Az 1908. október 31-i alapkövetelési ünnepen, a városháza felőli ajtó alatti pince alapjában elhelyezett okmányban azonban már nincs említve a Borsody és Társa cég. Valószínűleg ez annak az esperes által felsőbb utasításra összehívott presbiteri ülésnek a hozadéka, ahol maga Patay Károly esperes tolmácsolta gróf Tisza István egyházkerületi főgondnok korholó levelét. Ebben a főgondnok kifejtette, hogy aggályai vannak az építéssel kapcsolatban, illetve a 170 ezer koronányi kölcsön felvételének a jóváhagyásából való kihagyását sem érti.⁵²¹ Birthát sokan támadták ezért Léván (annak ellenére, hogy az egyház közgyűlésének 120-140 tagja szavazott róla), többek között valószínűleg két presbiterrel, Szemerédy Lajossal és Ördög Lajossal való nyílt konfliktusának az oka is ez lehetett.⁵²² Az idő azonban ebben is őt igazolta, annak ellenére, hogy az építéssel járó terhek fedezésére 1909-ben még csak 8700 korona évi bevétele volt a gyülekezetnek, és a Kálvin Udvarból befolyó összeg sem volt elegendő az adósság gyors törlesztésére. Az iskola épülete állt 1908-ig a Kálvin Udvar helyén, ekkor lebontották, és itt épült fel a gyülekezet bérháza. Az ünnepélyes átadásra 1912. május 8-án, Antal Gábor püspök és Tisza István főgondnok jelenlétében került sor, mikor is 1889 után ismét Léván tartották a Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlését. A *Lévai Őrálló* beszámolója szerint: „A templomból a Kálvin udvarba vonult a gyülekezet. Itt a Himnus eléneklésével kezdődött az ünnepély. Majd Antal Gábor püspök tartott eszmékben gazdag beszédet. Fejtegette, hogy okos, észszerű gazdálkodással miképp emelkedett többről-többre az anyagiakban szegény Kálvinista egyház.” Ezután az iskola épületének felszentelése következett, ahol gróf Tisza István is szólásra emelkedett, és a lévai egyház munkáját méltatta.⁵²³ Később, a nehéz politikai és gazdasági helyzet miatt 1922-ben arra az elhatározásra jutott az egyházközség, hogy eladja impozáns bérházát. A közgyűlésen az eladás mellett negyvenegyen, a megtartás mellett csupán hárman szavaztak. Az épület mégis megmaradt.

Birthaték 1905-ben önálló temetkezési egylet is létrehozta saját gyászokocsival, amely 1909 végén a Kálvin Udvarba költözött. Indoka az volt, hogy a katolikusok „felekezeti jelvényekkel” látták el a közös temetkezési vállalat gyászokocsiját, célként pedig azt tüntették fel, hogy minden társadalmi osztály számára elérhetővé tegyék a tisztes temetkezést. Érdekesség, hogy első felhívásra nem sikerült létrehozni érdeklődés hiányában 1907-ig a Protestáns Temetkezési Egyesületet, aminek a tagdíjaiból kívánták fedezni a gyászokoci árát – végül az eladott pince árából fizették ki.⁵²⁴

A lelkész 1911 és 1919 között működtette a Hermes nyomdát, ami nem csupán a *Lévai Őrálló* számaikat nyomta, hanem a vallásos füzeteket is. Mindezeket egybevetve Birtha szolgálati ideje alatt gyarapodott a lévai református gyülekezet, hiszen a

520 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1907. október 4.

521 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1908. augusztus 24.

522 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1908. február 23.

523 Lévai Őrálló, 1912. V. 16., VI. évf. 19-20. sz. 4.

524 A Lévai Református Egyház egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1907. március 27.

templom megújult vízvezetékkel, villanyvilágítással gyarapodott, megépült a Kálvin Udvar, valamint az iskola teljes felszereléssel és szolgálati lakásokkal. Három tanítói, egy óvónői és egy segédlelkészi állást szervezett, rendezte a temetőt és a temetkezés ügyeit. Harangalapot létesített, orgonát cserélt, és több kiváló egyesületet szervezett. Nem szabad elhallgatni viszont, hogy az utána érkező lelkészek nagy gondokkal szembesültek. Kálnay Károly lévai helyettes lelkész 1920 szeptemberében a püspöknek írott leveléből tudunk arról, hogy az egyház a kiadásait fedezni nem tudja, így százszázalékos egyházi pótló kivetésének engedélyezését kéri. A Kálvin Udvar szintén deficitet termelt, hiszen a rezsiköltségek nem voltak egyenes arányban a bevételekkel. A Kálvin Udvar kapcsán leírja, hogy: *„Nem akarok panaszkodni, de pirulva kell fájlalnunk egyet, s más... röstellek más felekezet jogtudó emberéhez fordulni.”*⁵²⁵ Antal Gyula lévai lelkész, ahogy a Barsi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvében utalást olvashatunk erre, szintén „nehéz viszonyokat” örökölt Birtha után.

2.2. Közíró és lapigazgató

Birtha József huszonéves korában már a *Nyírvidék* című lap munkatársa volt, ezután a *Dunántúli Református Lapban* publikált folyamatosan. Itt szembeötlő az önmagával és pártoltjaival szembeni elfogultsága. Lévai lelkészként rendszeresen írt gyülekezete helyzetéről, az egyházmegyei közgyűlések beszámolóiban egyes szám harmadik személyben említi önmagát. Ugyanezekben a beszámolóokban mindenféle gátlás nélkül a saját és gyülekezete ügyeit emeli ki. 1904-ben, a *Dunántúli Protestáns Lap* hasábjain éles hangon kéri számon rajta ezt a gyakorlatát Patay Miklós.⁵²⁶

Közíróként szót emelt a zsinat 1904. novemberi határozata ellen, amiben a lelkészeknek és tanítóknak egyházi adó megfizetését rendelték el. Felhívta a zsinati atyák figyelmét arra, hogy a törvény a falusi tanítók és lelkészek lealacsonyítását szolgálja. A törvény a papot kivetkőzteti papi mivoltából, és egy közönséges adóalannak minősíti. *„Mi is megadjuk az adót, ha a zsinat így kívánja; de a botránkozás így sem fog elmaradni, minden józan gondolkodású egyház presbitériuma vádolni fogja a zsinatot, célt tévesztett határozatáért. Bizony halva-született idea volt ez, Zsinati atyák, óvjanak meg tőle bennünket, ne kerüljön ez botránkozás köve gyanánt Egyházi Törvénykönyvünkbe!”* – fejezi be elmélkedését Birtha,⁵²⁷ aki foglalkozott a református papság szeretlen ruhaviseletével is. Írása szerint nem méltó, hogy sokféle színű, illetve nagyságú ruhát, különböző színű ingeket, valamint más-más méretű és alakú süveget viselnek. Ez szerinte a protestáns papi tekintély rovására megy, ezért papi egyenruha megalkotására

525 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1920-28, 1. doboz, Kálnay levele a püspöknek

526 Dunántúli Protestáns Lap, 1904. VII. 17., XV. évf. 29. sz. 494.

527 Dunántúli Protestáns Lap, 1905. IV. 16., XVI. évf. 16. sz. 283.

buzdítja az egyházat, hogy minden kálvinista pap „elfogadott minta szerint” egy szobócégnél csináltathassa a hivatalos ruháját.⁵²⁸

Közirói munkásságának tetemes részét az egy gyermek vállalása elleni harcnak szentelte, mint már korábban említettük. 1907-ben arra hívta fel a figyelmet a *Lévai Örálló* nyitó számában, hogy az ország népesedésének két hatalmas ellensége van: a kivándorlás és az egygyermek-rendszer. Az 1900 óta eltelt hét év alatt több mint másfél millió embert veszített Magyarország amellelt, hogy 72 ezer születéssel volt kevesebb 1907-ben, mint a századfordulón.⁵²⁹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a leginkább fogyó városok többsége a Felvidéken van. Ebben a témában lévai szolgálata alatt több tanulmányt jelentetett meg füzetekben, melyeket több száz példányban terjesztett, illetve árusított a gyülekezetben és az ország más pontjain is. 1914 decemberében jelentette meg a *Beszédek az „Egyke” ellen* című füzetét saját szerkesztésében. Ebben két veszélyt lát a kor társadalmára nézve: a háborút és az egyke-rendszert. *„En azt gondoltam, hogy a mai nehéz gazdasági viszonyok, a munkáskéz hiánya öntudatra ébreszti népünket, belátják, hogy az egykerendszer bűnével önmagán ejti népünk a legnagyobb sebet első-sorban.”*⁵³⁰ – írja Birtha.

1915 májusában a Barsi Református Egyházmegye lelkész egyesülete népies kiadványainak 8. füzeteként megjelent a *Háborús beszédek és imák* című, 26 lapos kiadvány, amelynek tiszta jövedelmét a háborúban megvakult katonák javára fordították. Ugyanezen év augusztusában jelentette meg Birtha az *Őrangyal* című imakönyvet, amiben egy heti reggeli és esti ima, ütközet előtti ima, halálos veszedelem óráiban mondandó ima, sebesült-beteg katona imája, győzelem utáni ima, ezenfelül még több tucat ima található a harcoló katonák és családjaik számára. Erről az imakönyvről így ír dr. Silberfeld Jakab békéscsabai főrabbi: *„Sohasem voltam barátja minden liberalizmusom mellett sem annak a dicsőretnek, mely az imádságos könyvekről így szól: »olyan szép, hogy bármilyen vallású ember elmondhatja«. Hiszen az imádságnak egyik célja, hogy emelje a hívőben a vallásos tudatot, és kidomborítsa – persze más vallásúak sérelme nélkül – a saját vallásának előnyeit és tisztultabb világnézetét. De most speciel háborús imakönyvről lévén szó, napjainkban igazán egyenlők lévén a fájdalomban, reménykedésben, ezen imakönyv egyik erénye gyanánt azt is fel kell említenem, hogy mentes minden vallási dogmatizmustól és felekezetiességtől.”*⁵³¹

Semmiképpen sem szabad szó nélkül elmennünk Birtha hírlapírói konfliktusai mellett, amelyek sok esetben sajtópereket zúdítottak a nyakába, és nem csupán ellene, hanem a református közösség ellen is hergelték Léva lakosságát. (Ennek a felekezeti konfliktusnak az első kézzelfogható példája, amikor a lévai egyház presbiteri gyűlésén 1906-ban Birtha arról számol be, hogy a városi fenntartású főgimnáziumból kitiltották a nem katolikus felekezeti hitoktatókat, azaz azok nem tarthatnak a gimnázium

528 Dunántúli Protestáns Lap, 1906. IX. 9., XVII. évf. 36. sz. 617.

529 Lévai Örálló, 1907. XII. 19., I. évf. 1. sz. 8.

530 Lévai Örálló, 1914. IX. 16., VIII. évf. 38. sz. 1.

531 Dunántúli Protestáns Lap, 1915. VII. 25., XXVI. évf. 30. sz. 241.

épületében hitoktatást. Az ominózus hitoktató történetesen Birtha József volt.⁵³²) A sajtópereknek tulajdonképpen mindegyikéről több lapszámon keresztül, részletesen beszámol a *Lévai Órálló*, ami Birtha saját lapja volt. Az *Órálló* hasábjain ő és kollégái rendszeresen rámutattak a városi és a megyei visszásságokra, ami olykor tettelegességgig fajuló konfliktusokhoz is vezetett. A legnagyobb szálla Birtha szemében Holló Sándor volt, aki egy személyben a *Bars* című lap kiadója és annak a pártnak – az ún. megyepártnak – a vezéralakja volt, akik Bars vármegye központját mindenképpen Léván látták volna szívesen. Ez a viszály a városi képviselő-testületben is hangot kapott 1908 márciusában, amikor 25 testületi tag indítványozta, hogy hozzanak elmarasztaló határozatot a *Lévai Órálló* című helyi lapban megjelent, a megyepárt elnökét, Holló Sándor képviselő-testületi tagot sértő cikk kapcsán.⁵³³ 1909. február 24-én a Holló Sándor és Birtha József közti ügyben már a pozsonyi királyi törvényszéknek kellett rendet tennie. Holló sajtópert indított a *Lévai Órálló* felelős szerkesztője ellen. Tulajdonképpen a lap beszámolója szerint a perben mindkét fél azt kívánta bizonyításra juttatni, hogy egyik a másikat üldözte, és a lapjaik hasábjain megjelent írások miatt ő kárt szenvedett. Több tucat tanút hívott be mindkét fél a tárgyalásra. Mind a *Bars*, mind az *Órálló* hosszasan foglalkozott a perrel, ami mögött Birtha felekezeti kérdést is látott, hiszen – ahogy írta – a lévai polgárok adójából épített városi gimnáziumból kitiltották őt, és nem tarthat vallásoktatást a hatvan református diáknak. Itt azon sérelmének is hangot ad, hogy a város kifogásolja egy református iskola indítását. Azt is felróta, hogy a piactéren levő épületük helyén új bérházra a lévai takarékpénztárban méltatlan hitelt kínáltak nekik. Kifogásolta, hogy a lévai temetkezési vállalat katolikus jelképeket használt, amiket ő eltított a református temetésekről, sőt azt is az őt felekezetek közti ellentét szításával vádlók szemére hányja, hogy a református templom felszenteléséről tüntetőleg távol maradt a katolikuság, míg ők a katolikusok ünnepén megjelentek.⁵³⁴ Ugyanezen év február 27-én Tokody István (akit dr. Kmoskó Béla védett) indított sajtópert Birtha ellen, ahol felmentették a felelős szerkesztőt a vádak alól. A vádaskodás oka az volt, hogy Tokodyék egy Holló melletti fáklyás felvonulást szerveztek Léván, ami Birtha lakása előtt végződött. Az összegyűlt tömeg bedobálta a lelkész ablakait, és elégette az *Órálló* számaint az utcán. Ezekkel együtt Hollóék tábora és Birtha között öt sajtóper zajlott az évek során. Meglátásunk szerint ez a konfliktus is hozzájárult a lévai lelkész későbbi, hatóságok általi eltávolításához. Tokody ellenében a református egyház közössége nyilatkozatban állt ki Birtha mellett, kijelentve, hogy sajnálják, hogy a katolikus egyház nem tartotta vissza a lelkészük elleni támadásoktól Tokodyt, továbbá kijelentik, hogy: „ezért mindazon támadásokat, melyek az egyház lelkészét bárki részéről is érték, s netán a jövőben érni fogják, elítéli és a leghatározotabban visszautasítja...”⁵³⁵

532 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1906. szeptember 9.

533 Lévai Órálló, 1908. III. 19., I. évf. 13. sz. 113.

534 Lévai Órálló, 1909. III. 10., III. évf. 10. sz. 1.

535 A Lévai Református Egyház egyházközségi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1910. március 13.

De 1911-ben is sajtóperbe keveredett, ekkor Frankó Ferenc nyomdavezető ellen, amit Birtha elvesztett.⁵³⁶

E helyütt illik emléket állítanunk Birtha József legjelentősebb közéleti ellenfelének, Holló Sándornak is, akivel rivalizálásuk a lelkész teljes lévai szolgálati ideje alatt folyt. Holló szintén távolról, a Kiskunságból került a városba, mint a tanítóképző tanára.⁵³⁷ 1880-ban megalapította a *Bars* című lapot, amivel tulajdonképpen a Bars megyei hírlapírást indította el, emellett létrehozta a nyitrai nyomdát, ami a lap kiadását is átvette. A *Barsot* a Tanácsköztársaság ideje alatt betiltották, és csak a csehszlovák időkben szerveződött újra.⁵³⁸ Holló társadalmi súlyát akkor látjuk igazán, amikor tudjuk, hogy a Felvidéki Magyar Írók és Hírlapírók Szövetségének alelnöke, a Lévai Takarékos Hitelintézet igazgatótanácsának tagja és részvényese,⁵³⁹ a Szlovenszkoói és Ruszinszkoói Pénzintézetek Szövetsége igazgatótanácsának tagja, a városi és megyei közgyűlés tagja volt, és végül, de nem utolsósorban: bátyja az ismert magyar függetlenségi párti politikusnak, Holló Lajosnak. A közéletben mindezek mellett talán a legnagyobb elismerést azzal vívta ki, hogy 1906-ban megalakította a megyei pártot, ami a megyeszékhely Lévára való áthelyezéséért harcolt. A megyeszékhelyen, Aranyosmaróton megtartott törvényhatósági gyűlésen sikerült is megszavaztatnia 1907-ben a Lévára való áthelyezést, de a kormányváltás miatt dugába dőlt a győzelem. Holló a háború után, 1918. november 1-jén az őszirózsás forradalom hírére megalapította és elnökölte a Lévai Nemzeti Tanácsot, ami a közrendet volt hivatott fenntartani a városban.⁵⁴⁰ Az államfordulat és az 1920-as lévai szociáldemokrata győzelem után visszavonult a közélettől, majd csak a lévai magyar főgimnázium ügye mellett szervezett mozgalmat a halála előtt néhány évvel. Ebből a rövid vázlatból kitűnik, hogy a *Bars* és a *Lévai Óráló* hasábjain zajló csatározás, a sajtóperek, a Kálvin Udvar hitelügyintézése körüli, illetve az önkormányzati támogatások odaítélésében zajló viták, valamint a katolikus és református közéleti ellentétek hátterében kettejük személyes konfliktusa állhatott, ami valószínűleg csak pusztán személyes ellenszemből fakadt. Ez a harc csak akkor ért véget, amikor mindketten eltűntek a lévai közéletből.

Birtha már 1918. november 20-án csoportot szervezett Fekete Józseffel, akivel egy új Magyarországért akartak küzdeni.⁵⁴¹ Ezután sok lévaival együtt részt vett egy december végi szerveződésben, ami Pálmay Jenő vezetése alatt működött, s a cseh fosztogató bandák elleni összefogást és harcot tervezte. Az év végén Birtha a reformátusság kiscsapatjához (valószínűleg a szintén református Nagyatádi Szabó István Országos Kiscsapat- és Földműves Pártjáról van szó) a vezetője lett, válaszul a Károlyi-párti

536 Lévai Hírlap, 1912. I. 20., IV. évf., 3. sz. 3.

537 Prágai Magyar Hírlap, 1927. V. 29., VI. évf. 123. sz. 9.

538 A Hét, 1966. VI. 19., XI. évf. 25. sz. 9.

539 Czégek kézikönyve 1887., szerk.: Battonyai Ödön, Budapest, 1887. 315.

540 Lévai Lexikon, szerk.: Strasser Elemér, Léva, 1934. 21.

541 Peter Tesák: Prevratové roky 1918-1919 v Leviciach, Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 1970. 6. sz. 4.

Hollóék és a Szakács Viktor katolikus pap által vezetett Keresztényszocialista Néppárt lévai szervezetének megalakulására.⁵⁴²

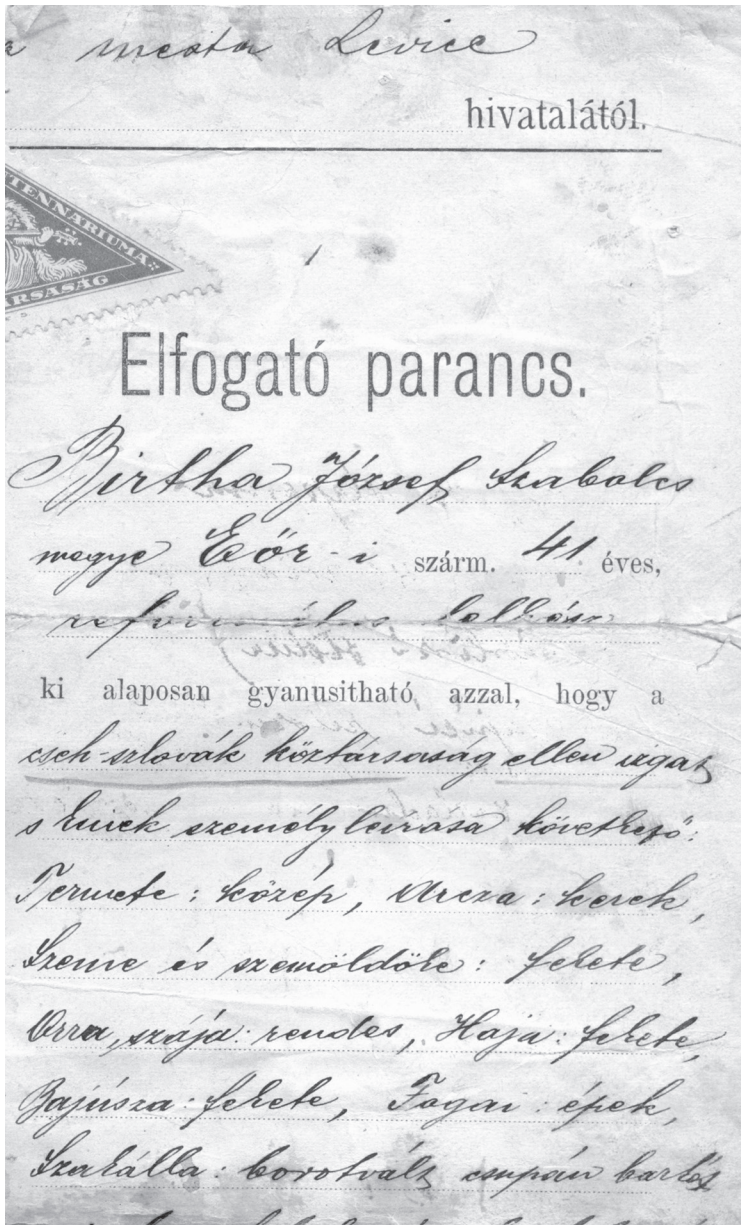
Nem szabad megfeledkeznünk azonban egy másik lévai lapról sem, amivel szintén konfliktusba állt Birtha, a *Lévai Hírlap*ról. Itt a korábban már idézett Tokody István sorozatban írt Birtha kérdéseket felvető cselekedeteiről. A református lelkész ezekben az írásokban szinte egy korunkbeli médiaszemélyiséghez méltó pofonokat kap. Innen szerezhetünk tudomást arról, hogy 1910-ben BIRTHÁT Léva rendőrkapitánya egynapi elzárásra változtatható, 20 koronás büntetésre ítélte egy a közegészségügybe ütköző tettéért első fokon. De még azt is kinyomozták, hogy Budapesten, a VI. kerületben szóváltásba került egy bérkocsissal, amiből rendőrségi ügy lett.⁵⁴³ Tulajdonképpen ennek a lapnak sincs olyan száma, amiben nem szentelnének figyelmet BIRTHA munkásságának, hibáinak. A Tokody és Birtha közötti viszályt sokan vallásos eredetűnek, a nagyközönség inkább személyes jellegűnek vélhette. Mint lentebb látjuk azonban, a magyar ügy mellett esetenként egymás mellé állította őket a sors.

Birtha József 1919-es kálváriája a magyarországi hírek szerint azzal vette kezdetét, amikor január közepén egy szakasz csehszlovák legionárius érkezett a lévai pályaudvarra. Ekkor a településen a városi polgárőrség volt az úr, egészen január 21-ig (megjegyzendő, hogy még a környező falvakban is segédkeztek, amikor a fosztogatásokat kellett megfékezni), amíg egy nagyobb csapat csehszlovák katona előtt le nem tették a fegyvert. A városvezetés tiltakozott a magyar Léva megszállása ellen. Elvárásaikat Tokody István tanácsnok tolmácsolta, Birtha pedig tanácsnokként és református lelkészként arra kérte a megszállók parancsnokát, hogy ne bántsák a magyar jelképeket.⁵⁴⁴ Ettől a pillanattól kezdve kezdődtek a lakásrekvirálások, a csehszlovák hatóságok pedig leváltották a teljes városvezetést. Május végén azonban megérkezett a magyar hadsereg, és Léván bevezették a Tanácsköztársaság intézkedéseit. A város környéki harcoknak sok volt a halottja, az összecsapásoknak csak a francia Castella alezredes csapatainak bevonulása vetett véget július elején. Birtha végig a magyar csapatok mellett szervekedett, és valószínűleg ezért –illetve a körülötte kialakult magyar politikai és gazdasági légüres tér miatt – a csehszlovák hatóságok elfogatóparancsot adtak ki ellene.

542 Peter Tesák: Prevratové roky 1918-1919 v Leviciach, Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 1970. 6. sz. 4.

543 Lévai Hírlap, 1910. X. 1., II. évf. 40. sz. 2.

544 Lévai Lexikon, szerk.: Strasser Elemér, Léva, 1934. 22.

12. kép – Elfogatóparancs Birtha József ellen 1919-ből

1919. január 26-án a saját házába internálták, de pár nappal később már szabad kijárást engedélyeztek neki Léva területén. Az 1919 elején alakult új lévai városvezetés tizenöt tagjából nyolc az elmúlt hetekben érkezett a városba: tagja volt Szakács Viktor katolikus pap, helyi üzlettulajdonosok és vállalkozók, illetve az egyébként korábban a magyar Tanácsköztársaság mellett álló városi proletariátus képviselői.⁵⁴⁵ Birtha József elfogatására a bazini születésű dr. Ravasz Viktor adott parancsot, aki a csehszlovák kormány megbízottjaként 1919. február 11-én vette át a megyei hatalmat.⁵⁴⁶ Ravasz azért tette felelőssé Birthát, hogy a polgárság körében a csehszlovák hatóságok ellen agitált. Először Brünnbe akarta toloncolni, végül a polgárok felháborodása miatt a házi őrizet mellett döntött. Birtha bűne a sajtóhírek szerint az volt, hogy a templomban megeskette gyülekezete tagjait, hogy nemzetükhöz minden körülmények között hívek maradnak.⁵⁴⁷ Az esperesnek írott levelében azonban Ravasz azt is felröptte Birthának, hogy a városból távozó magyar vasutasoknak Csehszlovákiában nem használatos bankkókat osztogatott. Birtha József az üldöztetés hatására menekült el lévai házi őrizetéből – az elfogatóparancs elől, amit két nyelven fogalmaztak meg, és 1919. június 1-jén írt alá Lehocky városi rendőrkapitány –, azt gondolva, hogy az élete is veszélybe került. A lévai lelkész ügyében eljáró Patay Károly esperes a főgondnokával és az evangélikus esperessel járt a rendőrpárancsnoknál, aki azt mondta, hogy ki van adva a parancs: a szökésben levő Birthát, ahol elfogják, ott agyon is lőhetik.⁵⁴⁸ Korábbi magyar politikai ellenlábasai közül sokan, valamint református harcostársai is a városban maradtak. Budapesti nemzetgyűlési képviselőként később így vallott erről az időszokról egy országgyűlési felszólalásában: *„Akkor, amikor 1918-ban bekövetkezett Magyarországon a nagy felfordulás, én mindjárt láttam, hogy nagy veszedelem fenyegeti a Felvidéket, a cseh beözönlés meg fog kezdődni. Felhívtam a Felvidék lakosságát a fegyverkezésre. Beállottam abba a nemzetvédelmi munkába, amelyet Érsekújváron szerveztünk s az én hivatásom az volt, hogy a Garam mentén ellenállásra szervezzem a magyar népet. Mi megtettük kötelességünket, teljesítettük a kötelességünket. Sajnos, hogy akkor a Károlyi-kormány árulása folytán nem juthattunk lőszerhez, municióhoz és nem kezdhettük meg az ellenállást. Mintegy 40.000 ember gyűlt össze Érsekújvár környékén, akik három napon keresztül tarisznyából étkezve várták, hogy fegyverbe álljanak és a betóduló cseheket kiüldözzék az országból. Károlyiék visszatartották Vácon a számunkra elindított municiót, felszerelést, s így kénytelenek voltunk az összesereglett néptömegeket széjjelbocsátani és fájdalomosan néztük azt, hogy mint tolakodik be az ország testébe mind beljebb és beljebb a cseh népáramlat. Akkor már tehetetlenül vergődöttünk, gyülekezetemhez fordultam és igyekeztem őket megerősíteni magyarságukban, magyar meggyőződésükben. A templomban*

545 Peter Tesák: Prevratové roky 1918-1919 v Leviciach, Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 1970. 6. sz. 6.

546 Nikola Mihálová: Politický vyvoj v Leviciach v čase vzniku prvej Československej republiky, Zborník Tekovského múzeu v Leviciach 2013., 9. sz. 54.

547 Dunántúli Protestáns Lap, 1919. II. 15., XXX. évf. 7. sz. 54.

548 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1923, 5. doboz, Patay levele a püspöknek

intéztem hozzájuk szót és megeskettem őket, hogy soha a cseheknek hűséges alattvalói nem lesznek. Ez okozta a végzetemet. Amikor a csehek bejöttek Lévára, rögtön elfogtak és internáltak. Sikerült megmenekülnöm a kezükből, de később a családomat üldözték el és azoknak csináltak nagyon sok kellemetlenséget.⁵⁴⁹ Az első, lévai egyháznak írt levelet az 1919. október 12-i presbiteri gyűlésen olvasta fel Várady Ferenc,⁵⁵⁰ majd Pap József helyettes lelkész kérésének csak a következő év márciusában van nyoma a jegyzőkönyvekben, miszerint kéri a presbitériumot, hogy tegyenek meg mindent azért, hogy a kiutasított lelkész békében hazajöhessen.⁵⁵¹ Kálnay Károly helyettes lelkész egy hónap múlva hozakodott elő azzal, hogy Birtha számára amnesztiát kell kérni, hiszen, ahogy mondta: „A lévai református egyház erős lelkű munkás papja, felvirágoztatója. Érdemeit nem a gyülekezet, hanem alkotásai dicsérik. Amit ő teremtett Léván pár év alatt, más 10 embernek elég volna egy emberöltő. Hiányát nagyon érzi, nagyon megsínyli gyülekezetünk.” Ekkor fogalmazott meg a presbitérium a miniszter felé egy amnesztiakérvényt, amiben leírták, hogy a békekötés előtt, így nem állampolgári kötelességeivel ellentétesen politikailag „némileg exponálta magát”, de nem a Csehszlovák Köztársaság, hanem annak egyes alkalmazottjaival szemben lépett fel.⁵⁵² A felesége elleni kiutasító végzést 1919. október 30-án írta alá a városi rendőrkapitány, amiben november 7-ig szólította fel az asszonyt a település elhagyására. Az indokok között azt írja, hogy Birtha a feleségével összeköttetésben van, és rajta keresztül szítja a feszültséget. Több mint egy év múlva szavaztak csak a lévai presbiterok a „gyülekezet közhangulatára való tekintettel” arról, hogy 1921. december végénél tovább ne halassa a gyülekezet a lelkészi állás betöltését. Arról is döntöttek, hogy levelet küldenek BIRTHÁNAK, hajlandó-e 1921 végéig elfoglalni újra a lelkészi állását. Amennyiben ezt nem teszi, a presbitérium kéri az egyházmegyét, hogy ez esetben tegye meg az általa szükségesnek és jónak látott intézkedést.⁵⁵³ A lelkész válaszeleveléről nem tudunk, viszont arról a folyamatos levelezésről igen, amiben a lévai egyház volt lelkészét elszámolásra szólítja fel, amire mindig azt a választ kapják BIRTHÁTÓL, hogy az iratai Léván maradtak.⁵⁵⁴ A Birtha által a lévai egyház pénztárából elvitt, lebélyegezetlen pénzekről volt szó, amit Tóth Sándor volt pénzkezelő gondnok adott át BIRTHÁNAK, aki felsőbb utasításra hivatkozva, megőrzésre vitte el az összegeket. Birtha 1919. január 21-én 9823, majd 1919. február 1-én 4084 korona készpénzt vett át a gondnoktól az elismervények szerint. További 13 000 korona felvételéről is „megállapítást nyert, hogy ezen pénzoszegeket illetéktelenül vette fel”, ezért követelték tőle, hogy 1922. december 31-ig számoljon el ezzel.⁵⁵⁵ November

549 Nemzetgyűlési napló, 1920. IX. kötet, 1921. március 21. – 1921. május 12. A Nemzetgyűlés 169. ülése 1921. évi március hó 19-én, szombaton. 118.

550 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1919. október 12.

551 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1920. március 14.

552 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1920. április 20.

553 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1921. október 23.

554 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1921. december 18.

555 A Lévai Református Egyház presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve, 1922. november 6.

végén az esperes felszólította a presbitériumot, hogy menessen küldöttséget Birtha amnesztíája ügyében a zsupánhoz. A lévaiak viszont azt határozták, hogy nem küldenek deputációba senkit, ha volt lelkészük nem hajlandó elfoglalni haladéktalanul a lelkészi állást.⁵⁵⁶ Léván a lelkész ügye még 1923-ban is rezonált, hiszen a presbitériumnak mindaddig nem sikerült rendeznie az elszámolásokat. Ekkor arra jutottak, hogy Birtha tartozik még a lévai gyülekezetnek.⁵⁵⁷

A szálakat még két évig nem sikerül elvarrni. 1925. június 9–11-én a nyugdíja ügyében hozott határozatot a konvent, ami Birthának nem tetszett, és erről levélben értesítette a barsi esperest. A felvidéki és a magyarországi református konvent által kimondottak között különbséget látott, és természetesen a rá pozitívan ható magyarországi szabályozást magyarázta levelében. Azt vallja, hogy mivel őt a felvidéki konvent nyugdíjazta, ezért csak onnan kaphat nyugdíjat. Kéri az esperest, hogy intézkedjen, hogy a nyugdíját megkapja, ellenkező esetben bíróság elé viszi az ügyet.⁵⁵⁸ Néhány hónappal később a püspöknek írt levelet a nyugdíja ügyében, amiben jelzi, hogy nyugdíjának nem folyósítása miatt már a szükséges lépéseket megtette a lévai egyház és az egyházi hatóságok ellen. Szerinte a lévai egyház is hatévnyi fizetésével adósa, de, mint azt a püspöknek jelzi, 500 ezer cseh korona végkielégítéssel kiegyezne.⁵⁵⁹

Ettől eltekintve, a lévai időszakától kezdődött Birtha József egyéni életének egy olyan sikeres szakasza, amelynek során azonban a legtöbb hidat felégette maga után a lévai református közösség és a városi polgárság irányába.

2.3. A politikus

A családjával menekülő Birtha József anyaországi életéről az elmenekülés utáni hónapokban nincs adatunk, viszont Kováts J. Istvánnak, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt alelnökének országgyűlési felszólalásából következtethetünk arra, hogy az általa juttatott segélyből tudott Birtha megélni.⁵⁶⁰ Valószínűleg Kováts révén került be a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájába (Területvédő Liga) a propagandaminisztérium állami tisztviselőjeként, ahol hazai iskolaszervezéssel, tanulmánytakkal és társadalomtudományokkal foglalkozott.⁵⁶¹ A segítő kéz ellenére Birtha József a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának jelöltjeként indult az 1920-as nemzetgyűlési választásokon, a nyírbátori választókerületben. Itt Szabó Lajos református esperessel került szembe, aki Birtha korábbi pártjának, a kisgazdapártnak volt a jelöltje.

556 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve, 1922. november 18.

557 A Lévai Református Egyház presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve, 1923. március 4.

558 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1920-28, 10. doboz, Birtha levele 1925. XI. 21.

559 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1920-28, 10. doboz, Birtha levele 1925. XII. 15.

560 Nemzetgyűlési napló, 1920. IX. kötet, 1921. március 21. – 1921. május 12. A Nemzetgyűlés 169. ülése 1921. évi március hó 19-én, szombaton. 115.

561 FoliaHistorica, 24., Pallos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918-1920., Bp., 2006. 77.

A versengésük nem volt konfliktusmentes, hiszen Birtha rágalmazásért bírósággal fenyegette ellenfelét, aki szerinte a nyírbátori járás papságához írott körlevélben járatta őt le.⁵⁶² A riválisok között a képviselői helyről pótválasztásnak kellett döntenie, hiszen majdnem azonos szavazatszámmal végeztek. Szabó Lajos a választások után arról panaszkodott, hogy Birtha személyeskedő, őt lejárató eszközöket használt. Az ez év decemberében lefolyt perben Birtha beismerte, hogy személyeskedő hangot ütött meg a kampányban, és ezt sajnálta, míg Szabó a levél megírása felett sajnálkozott, így az eljárást megszüntették.⁵⁶³ Birtha 1920 és 1923 között volt országgyűlési képviselő, miközben Budapesten vallásanárként is működött 1920 és 1927 között.

1920 őszén legelőször azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy saját, kormányon levő pártjának is kellemetlenséget okozott azzal az agitációjával, amit a békeszerződés ratifikációja ellen fejtett ki.⁵⁶⁴ A kormány határozatát a trianoni diktátum becikkelyezéséről Birtha József és hetvenkét képviselőtársa feltételekhez kötötte, sőt maga Birtha a pártból való kilépését is finoman kilátásba helyezte.⁵⁶⁵

Nemzetgyűlési képviselőként 1921-ben több felszólalásában foglalkozott a felvidéki magyar nemzetrész helyzetével, a felvidéki református egyházat ért sérelmekkel. A Felvidéket érintő ügyeket kiválóan osztották fel egymás között Karafiáth Jenő képviselővel, későbbi miniszterrel és budapesti főpolgármesterrel, aki általában a felvidéki katolikus ügyek mellett emelt szót. Birtha felszólalásaiban tényekkel támasztotta alá, hogy mennyire valótlan az 1920-as csehszlovák népszámlálás eredménye. Ismertette a kiutasításokat, szót emelt a felvidéki református egyház autonómiájának csorbítása ellen. *„Akik a Šrobár-féle rendeletnek nem akartak eleget tenni, akik a hűségesküit és fogadalmat nem akarták letenni, akik nem hódoltak be a cseh államnak és nem akarták elismerni az autonómia felfüggesztését, azokkal szemben a legkegyetlenebb eljárást Zoch Sámuel püspök tanúsította abban az időben is, amikor az autonómia felfüggesztését kihirdették és attól az időtől kezdve is állandóan. Mindazokat a magyar érzelmű protestáns lelkészeket felfüggesztették, akik nem hódoltak be e rendeletnek”* – mondta parlamenti beszédében.⁵⁶⁶ Szót emelt a magyar iskolák mellett is, amikor az országgyűlésben elmondta, hogy Pozsonyban magyar iskolákat zártak be; Rimaszombatban a protestáns gimnázium egyelőre még létezik; súlyos a helyzete az eperjesi evangélikus gimnáziumnak, de a rozsnyói főgimnázium „eltótosítása” is elkezdődött. Felháborodva ecsetelte, hogy a színmagyar vidékeken az iskolás gyermekekre kényszerítik a tót nyelv tanulását, cseh és szlovák nyelvű feliratokról, illetve a történelem- és földrajztanítás visszásságairól is említést tett. Természetesen a református egyházat ért sérelmekről is szólt: *„A magyar reformátusokhoz úgy látszik nem mernek olyan módon nyúlni a csehek*

562 Nyírvidek, 1920. VI. 12., XLI. évf. 132. sz. 3.

563 Nyírvidek, 1920. XII. 16., XLI. évf. 287. sz. 2.

564 Szeged, 1920. XI. 11., I. évf. 73. sz. 1.

565 Szeged, 1920. XI. 12., I. évf. 74. sz. 2.

566 Nemzetgyűlési napló, 1920. IX. kötet, 1921. március 21. – 1921. május 12. A Nemzetgyűlés 169. ülése 1921. évi március hó 19-én, szombaton. 116.

odafenn, mint evangélikus testvéreinkhez. A magyar református egyház kebelében nem akadt még ezideig egyetlen egy hazaáruló sem és hisszük, hogy nem is fog akadni, aki áruba bocsátotta volna az egyháza autonómiáját, vagy pedig az esküjét; nem akadt egy sem, aki hazaáruló lett volna. [...] Újabb időben a magyar reformátusoktól azt követelik, hogy mondják ki végleges elszakadásukat a magyarországi egyetemes egyháztól, alkossanak új egyházi szabályokat és azokat jóváhagyás végett küldjék fel a cseh államnak. A magyar reformátusok a kényszernek engedve újabb időben külön egyházkerületben tömörültek a Felvidéken. Megalkották a dunántúli és a tiszáninneni egyházkerületet” – fejtette ki Birtha.⁵⁶⁷ A Nemzetgyűlés elé tárta azt is, hogy a csehszlovák hatóságok közös protestáns intézetben képzelték el a magyar lelkészek képzését. Arra is kitért, hogy a magyarországi egyetemes református konvent az önálló felvidéki református egyházi szervezkedéssel szemben foglalt állást. Arra az esetre, ha a felvidéki református papság letenné a csehszlovák hűségesküt, kijelenti, hogy a papság nem kerülhetné el a hazaárulás vádját.⁵⁶⁸

A parlamenti munkájának és valószínűleg az egyke-ellenes mozgalmának köszönhetően, 1921 júniusában Birthát az országos gyermekvédelmi ügyek kormánybiztosává nevezte ki a népjóléti és munkaügyi miniszter.⁵⁶⁹ Már ebben a minőségében vett részt Prohászka Ottokárral, Slachta Margittal a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja székesfehérvári választókerületi közgyűlésén. Emellett megtartotta képviselői mandátumát is, hiszen a nyírbátori választókerületben tartott beszámolója után, 1921 december végén teljes bizalmukról biztosították a polgárok.⁵⁷⁰ A Tiszántúli Egyházkerület Középszabolcsi Egyházmegyéjében iktatott törzskönyvi lapja szerint gyermekvédelmi kormánybiztosi kinevezési okmánya 1923-ban született, méghozzá 41623/923. számmal, a pozíciót pedig 1923 és 1926 között töltötte be. Ezt a törzskönyvi lapot Birtha 1935. április 18-án töltötte ki saját kezűleg Apagyon.

1924 márciusában gyermekvédelmi kormánybiztosként hajóval érkezett New Yorkba, ahol Takaró Géza, a 69. utcai templom lelkésze fogadta. Féléves ottléte alatt mintegy százötven beszédet tartott az amerikai magyar közösségek előtt.⁵⁷¹ Birthát a Magyar Nemzeti Szövetség küldte ki Amerikába, hogy ott felmérje a magyarság körében levő viszonyokat. Abban a tudatban tették ezt, hogy a világháború után gyengült a kivándoroltak és az anyaország közötti kapcsolat. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy korábban különböző magyarországi pártok akarták megnyerni maguknak a kivándoroltak támogatását. A korábbi lévai lelkész beszámolója szerint az amerikai magyarság hatvan százaléka hű maradt nemzetéhez, amiről egy jól kiépült, újságokból,

567 Nemzetgyűlési napló, 1920. IX. kötet, 1921. március 21. – 1921. május 12. A Nemzetgyűlés 169. ülése 1921. évi március hó 19-én, szombaton. 118.

568 Nemzetgyűlési napló, 1920. X. kötet, 1921. május 20. – 1921. június 10. A Nemzetgyűlés 204. ülése 1921. évi június hó 8-án. 568.

569 MTI, Napi Hírek, 1921. VII. 6.

570 MTI, Napi Hírek, 1922. I. 3.

571 MTI, Napi Hírek, 1924. VII. 19.

iskolákból és templomokból álló hálózat gondoskodik.⁵⁷² 1924-ben, pünkösd második napján a toledói gyülekezetben tartott ünnepi beszédet Birtha.⁵⁷³ Ottlétével azonban az amerikai reformátusság körében nagy vihart kavart, erről az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja* számol be. A szerző szerint Birtha súlyos vádakot ír a lelkészegyesület közlönyében az amerikai magyar református lelkészek ellen. Főképpen a Reformed Church-höz csatlakozókról szól negatívan, és azt jövendölte, hogy 10-20 éven belül angolul fog kelleni prédikálniuk a magyar templomokban a magyar lelkészeknek. Sőt azt is vizionálja, hogy a magyar egyházi vagy az amerikai református egyház tulajdonába fog átmenni egy idő után.⁵⁷⁴ A lap későbbi számában leírják, hogy Birtha amerikai kiküldetése a Magyar Nemzeti Szövetség által azt a célt szolgálta, hogy az amerikai magyarokat politikailag szervezze meg. Mivel azonban a Szövetség igazgatója Kőrössy katolikus pap, ezért Birthát is kiküldték, hogy a református körökben agitáljon.⁵⁷⁵ Szintén ennek a lapnak a hasábjain jelent meg a következő, Birthát elmarasztaló írás 1924-es látogatása idején: *„Lapunkat több helyről figyelmeztették egy Birtha József nevű papra, aki különböző címeken tevékenykedik a magyar reformátusok között. [...] Már első benyomásaink gyanú alá helyezték ezt az urat. Egy politikai és egyházpolitikai ügynököt sejtettünk benne. Az idők rendjén több perfidiájáról értesültünk. Legutóbb Detroitban viselte magát olyan felháborító módon azokkal szemben, akik szeretettel és jóhiszeműséggel befogadták falaik közé, hogy nem tehetjük meg most már, hogy meg ne mondjuk a magyar református híveknek, hogy őrizkedjenek Takaró Géza politikai ügynök úr ezen dicstelen alteregójától. Neki magának pedig azt mondjuk, amit egyúttal minden Magyarországról egyházpolitikai tevékenységre idejövő egyházi embernek is a leghatározottabban mondunk, hogy vegye a pakktáskáját és takarodjék vissza oda, ahonnan jött.”*⁵⁷⁶

Hazajövetele után vissza kívánt térni a lelkészi munkához: először Budapesten szolgált, majd tizenhat lelkész között pályázott a megüresedett tiszaföldvári lelkészi állásra 1926-ban – egy évvel azután, hogy a lévai lelkészi állást végre be tudták tölteni nyugdíjaztatása után –, ám nem őt választotta a helyi gyülekezet.⁵⁷⁷ 1927-ben végre megtalálta a helyét, és szülőföldjén az apagyi gyülekezet lelkésze lett (1926-ban választották meg), ahol egészen 1942-es haláláig szolgált.

572 Kiskun-Halas Helyi Értesítője, 1924. X. 18., XXIV. évf. 84. sz. 1.

573 Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1924. VI. 21. 25. évf. 25. sz. 12.

574 Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1924. VII. 6., 25. évf. 27. sz. 2.

575 Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1924. VII. 12., 25. évf. 28. sz. 2.

576 Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1924. VII. 12., XXV. évf. 28. sz. 4.

577 MTI, Napi Hírek, 1926. IV. 17.

2.4. Birtha és a lévai gyülekezet közötti ellentét

A Barsi Református Egyházmegye 1920 júniusi rendkívüli közgyűlésének esperi jelentésében kijelenti, hogy az egy éve távozott lévai lelkész hazatérése érdekében azonnal meg kell tenni a szükséges intézkedéseket, s addig a lévai gyülekezetben helyettes lelkész szolgál. Amennyiben pedig más megoldást nem találnak, úgy be kell tölteni az állást, mondta ki a közgyűlés.⁵⁷⁸ A következő évi közgyűlés már határozatban szólította fel Birthát, hogy 1921 végéig foglalja el a lelkészi állását, amennyiben pedig ezt nem teszi, úgy a lévai lelkészi állás betöltésével kapcsolatos lépéseket 1922 elején meg kell tenni. Természetesen később már az amnesztiakérvény elutasításáról is tájékozódott az egyház, így a lévai gyülekezet és Birtha közti elszámolást is meg kellett ejteniük, ami több nehézségbe ütközött, hiszen a folyamatos egyházi bírósági eljárások miatt az ügy rendkívül hosszú ideig húzódott. Az első egyházmegyei bíróság 1922 tavaszán elrendelte, hogy a fegyelmi eljárás előtt kezdjenek átfogó vizsgálódásba, és az eljárást novemberig felfüggesztették. Ezekre támaszkodva 1923 februárjában a Barsi Református Egyházmegye Bírósága 1922. január 1-jei hatállyal elmozdította Birtha József lelkészi állásából, mivel lelkészi teendőit nem végzi.⁵⁷⁹ Birtha fellebbezett az ügyben, és a konventi bíróság ezt helyben is hagyta arra hivatkozva, hogy a lévai lelkész nem önszántából hagyta el a hivatalát, így fegyelmi vétséget nem követett el, és a hivatalától nem lehet megfosztani. Viszont jóváhagyták az egyházmegyei közgyűlés nyugdíjaztatásáról való döntését.⁵⁸⁰ Ezt később nagyon gáláns módon oldották meg, arra hivatkozva, hogy a felvidéki nyugdíjintézetet csupán 1924 januárjában állítják fel: felkérték a pénztárost, hogy utalja el az 1923. december 31-ig esedékes nyugdíjjáru-lékokat a magyarországi nyugdíjintézetnek, ahonnan Birtha illetményét fizetik. Ez a helyzet azonban nem rendeződött 1925-ig sem, hiszen sem a magyarországi, sem a szlovenszkoói egyház nem intézkedett. Birthát a budapesti konventi irodában arról tájékoztatták, hogy mivel a nyugdíjilletményét nem a magyarországi nyugdíjintézeti végrehajtóbizottság határozta meg, hanem a felvidéki, ezért ő magyarországi lelkészi nyugdíjra nem jogosult.⁵⁸¹ Közben Birtha korábbi pártolói nem nyugodtak, és folyamatosan gátolni próbálták – valószínűleg Birthával a háttérben –, hogy új lelkészt választhasson a lévai gyülekezet. Az 1925. május 10-én tartott lelkészválasztás eredménye ellen fellebbeztek néhányan, amit az egyházmegyei bíróság elutasított, és döntését több indokkal támasztotta alá. Elsősorban kijelentették, hogy Birtha nyugdíjához

578 A Barsi Református Egyházmegye 1920. évi június hó 1-én Léván tartott rendkívüli közgyűlésének, 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott rendes közgyűlésének, 1920. évi ápril hó 19-én és 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott bírósági üléseinek jegyzőkönyvei. Összeállította: Bihary Kálmán e. főjegyző, Léva, 1921. 14.

579 A Barsi Református Egyházmegye 1921., 1922., 1923., 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos e. főjegyző, Léva, 1925. 213.

580 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1924, 6. doboz, Konventi bírósági jegyzőkönyv

581 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1925, 10. doboz, Nagytiszteletű Esperes Úr!

semmi köze nincs a lévai gyülekezetnek, hiszen ezt felsőbb szerv mondta ki, így azt is, hogy megüresedett a lévai állás. A lelkészi díjlevelet maguk a fellebbezők is aláírták, így legitim lelkészválasztás történt. A leltárat elkészítették, az előző lelkéssel, Birthával az elszámolás meg nem történte nem gátolhatta a lelkészválasztást, amin a presbitérium által jóváhagyott választói névjegyzékben szereplő egyének vehettek részt.⁵⁸² A választási eljárás rendben folyt le. A 209 választásra jogosult közül 19 név szerinti szavazást kért, amelyet a bizottság – tagjai voltak a megyei egyházi és világi tanácsbírák – elrendelt. A 209 leadott szavazatból Antal Gyula mellett 191, míg ellene 18 szolt.⁵⁸³ A pozsonyi *Híradó* tudósítása arról szól, hogy a „választási mozgalom idejére” Antalt Garamvezekénybe helyezte át az esperes.⁵⁸⁴

A lelkészválasztás után néhány nappal, május 19-én Birtha József feleségével együtt megjelent Léván, hogy személyesen számoljon el.⁵⁸⁵ Áldozócsüörtökön részt vettek a délelőtti istentiszteleten, onnan Birtha a parókiára ment, hogy a számvizsgáló bizottsággal tárgyaljon. Ekkor polgári ruhába öltözött csendőrök ültették autóba, és a déli vonathoz vitték, majd csendőri kísérettel vezették át feleségével együtt a határon.⁵⁸⁶ A pozsonyi *Híradó* erről úgy számol be, hogy Birtha – aki sem lemondani nem akart, sem elfoglalni a lévai lelkészi állást, és az államfordulat idején elmenekült Léváról – megjelenése nagy izgalmat keltett. A rendőrök egészen a párkányi határig kísérték.⁵⁸⁷ A következő évben először 1926. március 15-én tárgyalta az egyházmegye bírósága a lévai református egyház panaszát a volt lelkész ellen, amit a bíróság elnapolt, hiszen több olyan bizonyíték nem állt rendelkezésére, ami szerint a döntést meghozhatta volna. A helyi lap tudni vélte, hogy Birtha ellen a lévai református egyház a Magyarországra átvitt pénzek elszámolása miatt indított pert az egyházi bíróság előtt.⁵⁸⁸ A korabeli országos lap tudósítása szerint Birtha a lévai lelkészi állás betöltésére válaszul állt elő anyagi követeléseivel. A *Prágai Magyar Hírlap* lévai tudósítója szerint a volt lelkész félmillió cseh korona ellenében hajlandó lemondani összes követeléséről.⁵⁸⁹ Ezt Birtha az 1925 decemberében keltezett, püspöknek írt levelében meg is erősítette, arra is hivatkozva itt, hogy több millió koronányi vagyont szerzett a lévai református egyháznak.⁵⁹⁰ Természetesen ezen a lévai református egyház presbitériuma felháborodott, hiszen ez 63 ezer korona évi fizetést jelentett volna úgy, hogy távol volt a gyülekezetől. A nyugdíjának kifizetéséről 1926 januárjában hallani sem akartak

582 A Barsi Református Egyházmegye 1925.,1926.,1927.,1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos e.főjegyző, Léva, 1928. 196.

583 Bars, 1925. V. 17., XLV. évf. 20. sz. 3.

584 *Híradó*, 1925. május 16., XXXVIII. évf. 106. sz. 4.

585 Bars, 1925. V. 24., XLV. évf. 21. sz. 4.

586 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. V. 24., IV. évf. 116. (859.) sz. 6.

587 *Híradó*, 1925. május 24., XXXVIII. évf. 117. sz. 4.

588 Bars, 1926. III. 28., XLVI. évf. 13. sz. 4.

589 *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. III. 25., V. évf. 70. (1108.) sz. 3.

590 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1925, 10. doboz Főtiszteletű Püspök Úr! 663/52

a presbiterek, mondván, hogy Birthát a lévai református egyház nem nyugdíjazta.⁵⁹¹ De ugyanez a bíróság hozott határozatot 1926. július 1-jén Birtha Józsefnek a lévai egyház ellen a végkielégítése tárgyában beadott panaszáról is. Birtha követelését – ami az elmaradt járandóságából származó és szerinte a lévai egyház által hat és fél évre még ki nem fizetett 58 500 aranykorona volt, amely 372 250 cseh koronának felelt meg – a bíróság elutasította. Viszont kötelezte őt, hogy a lévai egyháznak a nála levő, általa elvitt vagy felvett pénzéből összesen 19 899 korona 13 fillért törvényes kamataival, harminc nap alatt térítsen vissza, „*a budapesti bankoknál általa elhelyezett értékpapírokban, illetve betétkönyvek, számlák vagy nyugták átküldése által, akár pedig készpénzben fizesse meg*”. Az ítélet indoklásából fény derül arra, hogy Birtha sok elszámolatlan ügyet hagyott maga után, hiszen a lombard kölcsön, a nyomdagépek, a szerződések hiánya, a menekülésekor magával vitt összeg hiánya mind-mind az utána következőket terhelte. Az is érdekes, hogy a jegyzőkönyv szerint az elmenekült lelkész felesége még annak eltávozása után is két szobát bérbe adott Mészáros cukrásznak, és a házbért is ő vette fel 1924-ig.⁵⁹² Ugyanekkor tárgyalták Birtha Antal Gyula lévai lelkész elleni panaszát a lelkészi szülő ügyében, azaz a volt lelkész 6000 cseh korona szülőtelepítési és faültetési kártérítést követelt. A bíróság az elutasító ítélet indoklásában leírja, hogy a volt lelkész családja 1923-ig használta a szőlőt.⁵⁹³ A Bars híre szerint a Birtha kontra lévai egyház ügyben az egyház azzal érvelt, hogy Birtha saját hibájából volt távol Lévától. Sőt, miután önként elhagyta az egyházát, másutt vállalt két állást, melyért fizetést is kapott. A lapnak jó informátorai voltak – valószínűleg az egyik gondnok, dr. Kersék János személyében –, így tudomásuk volt arról is, hogy az egyház ki is akarta eszközölni Birtha részére az amnesztiát, de ő, ahogy a lap írja: „*az ügyében fáradozó gondnokokat azzal intette le, hogy ő az amnesztia kieszközölésével senkit meg nem bízott, de különben is fogadalmat tett, hogy csehszlovák alattvaló nem lesz.*”⁵⁹⁴ Birtha természetesen nem hagyta a vélt jussát, és még 1927 szeptemberében is, amikor már apagyí lelkészként szolgált, levelet küldött az Egyetemes Konvent Nyugdíjvégrehajtó Bizottságához, illetve panaszt intézett Balogh Elemér püspökhöz. Balogh levelét a nyugdíjintézeti igazgató, Idrányi Barna azzal a néhány sorral terjesztette az országos nyugdíjintézeti bizottság elé, hogy nem látja az ügy megoldásának reális lehetőségét Birtha esetében: „*Lehetetlen, hogy aki a szlovenszkói egyetemes egyház szervezkedése óta itt egy napig sem szolgált, innen jogszerűen bármiféle járulékot követelhesen.*”⁵⁹⁵ Birtha ebben az időben a konventi bíróság döntése ellen is ágált, amikor Gyalóky esperesnek, mint főjegyzőnek

591 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1926, 10. doboz Kivonat 4/1926.

592 A Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos e.főjegyző, Léva 1928., 214.

593 A Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Összeállította: Akúcs Lajos e. főjegyző, Léva 1928. 222.

594 Bars, 1926. XI. 7., XLVI. évf. 45. sz. 5.

595 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1927, 12. doboz. Ref.keresztyén püspöki hivataltól 607/1927.

írt levelet. Magáról ebben a levélben mint a megszállás alatt szerencsétlenül járt, anyagilag tönkretett magyar emberről ír. Sérélmezi, hogy neki kell kártérítést fizetnie a lévai gyülekezet felé, annak ellenére, hogy elismervényekkel igazolta a korábbi pénzmozgásokat. Leírja, hogy a következő tárgyaláson nem tud részt venni, bár abban az esetben igazolni tudná, hogy a dunáninneni egyházkerület megfosztotta őt az állásától és a nyugdíjától. Nehezményezi, hogy fellebbező leveleit a püspök válasza sem méltatja – az esperes erre azt válaszolta, hogy nem az ő hatásköre ebben állást foglalni.⁵⁹⁶ Ez a levele Birthának valószínűleg arra reakció, hogy Léváról Gyalóky esperesnek küldték meg a teljes peranyagot – hiszen Birthának ott képviselője nem volt –, hogy az továbbítsa Birtha utolsó ismert budapesti címére⁵⁹⁷ (Budapest, I. kerület, Virányos út 23.), ami egyébként nem egyezett a címmel (X. kerület, Ihász u. 19/a.), amiről a fenti levelet két héttel később postázta a korábbi lévai lelkész. Nyugdíja ügyében az Egyetemes Konvent Nyugdíjvégrehajtó Bizottságát is levéllel bombázza, amiben elmarasztalja a szlovenszkói egyházat, hogy 1924-ben megfosztották állásától, és a szerinte rossz döntésük konzekvenciáját nem vonták le, ahogy az „erőszakos” nyugdíjaztatását sem értékelték át. Jelzi, hogy csak világi bíróság útján kérhetné a végrehajtást, de erre nincs módja, mert a határt nem tudja átlépni.⁵⁹⁸ Balogh Elemér püspök 1927. szeptember 16-án terjeszti fel a bizottságnak Birtha újbóli kérelmét. A levélen kézzel írott megjegyzés Idrányi Barna nyugdíjintézeti igazgatótól, hogy a határozat most sem lehet más, mint az 1925-ös konventi határozat, hiszen semmi sem változott. Ezenfelül jelzi, hogy nem tartja jogosnak a követelést, hiszen a szlovenszkói egyetemes egyház megszervezése óta Birtha nem szolgált Léván, így semmilyen járulékra nem lehet jogosult ettől az egyháztól.⁵⁹⁹ Az ügyről a Pozsonyban megjelenő politikai lap azt írja, hogy Birtha a bolsevik csapatoknak Léváról való kiverése után távozott minden bejelentés nélkül a városból. Tulajdonképpen arról írnak röviden, hogy Birtha a lévai törvényes lelkészválasztás után is még mindig lévai lelkésznek tartja magát, és perdöntő bizonyíték nélkül kér perújrafelvételt.⁶⁰⁰

Ezekből az évekből egy egyháztól és a lévaiaktól teljesen eltérő forrásból is arról értesülhetünk, hogy nehéz ember lehetett Birtha József. 1929-ben, amikor a fia a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karára járt, a dékáni hivatalnak Dunay Jenő így írt: *„Abban is nagy része volt az öreg Birthának, hogy fia harmadszor ismétlő szigorlaton visszautasított, mert a szigorlat előtt több ízben molesztálta úgy*

596 Birtha József levele Gyalóky László esperesnek. Kőbánya, 1927. I. 29., Szlovákiai Református Keresztény Egyház Zsinati Irodája mellett működő Központi Levéltár Komárom (továbbiakban SZRKE KL Komárom). Komáromi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban KEL), esperesi levelezés (a továbbiakban e.l.) 58/927.

597 Antal Gyula levele Gyalóky László esperesnek. Léva, 1927. I. 17., SZRKE KL Komárom, KEL, 398/927.

598 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1927., 12. doboz. Birtha Nyugdíjvégrehajtó Bizottságnak 1927. IX. 6-án írott levele

599 Pápai Református Gyűjtemények Levéltára. Fond: I.2., 1927., 12. doboz. Balogh levele a konventi elnökségnek, 607/1927.

600 Híradó, 1927. május 1., XL. évf. 118. sz. 5.

a kérdező tanárt, a dékánt, sőt még a kormánybiztost is, úgyhogy már irtóznak tőle.” A fia negyedik vizsgálathelyére érkezőben még a közoktatási miniszterhez is elment BIRTHA, aki azonban tárgyalásra nem találta alkalmasnak a kérvényt.⁶⁰¹

Nem volt BIRTHA-nak teljesen konfliktusoktól mentes az apagi lelkészi ideje sem, bár felnagyítani felesleges lenne az ellene folytatott egyházi bírósági eljárások súlyát. 1930 júniusában az egyházkerületi bíróság elítélte BIRTHA 1930. január 1-jén tartott egyházközségi közgyűlésén tanúsított magatartását, ahogy azt is, hogy sértegette az egyházközség egyes tagjait.⁶⁰² 1933 novemberében a Tiszántúli Református Egyházkerület bíróságának jegyzőkönyvében olvashatunk arról, hogy felmentő ítélet született a lelkész ügyében, amikor a fejeletti ügyben az ítéletet részben megváltoztatta, és felmentették őt a jogtalan stólaszedés vádjára alól, de feddésre ítélték, mert a felettes hatósággal szemben sértő és lekicsinylő módon viselkedett.⁶⁰³

BIRTHA József lévai szolgálati ideje alatt hatalmas fejlődés ment végbe a református egyházban. Mind egyházépítő, mind nemzetmegtartó szerepe hatalmas volt, és irányt mutatott azoknak, akik szolgálni szegődtek Istennek és a magyar közösséget egyaránt. Más kérdés, hogy kortársai közül sokan megkönnyebbültek, amikor új lelkészt választottak a lévai gyülekezet élére, hiszen az új államban sokkal többet lehetett elérni jó diplomáciai érzékkel, mint a rendszeres konfrontálódás eszközeivel.

3. Csekes Béla

3.1. A falusi lelkész

Csekes Béla 1881-ben született Búcsón. Középkorába a budapesti református főgimnáziumba járt, annak ellenére, hogy családja nem volt kifejezetten módos. A teológiát Budapesten kezdte, majd Torontóban és Auburnban végezte.⁶⁰⁴ Ezután Kanadában maradt missziós lelkésznek, majd az Egyesült Államokban lett lelkész. Szolgált az ismert kanadai magyar településen, Békevárosban is, ahol több száz földműves magyar református kapott letelepedéséhez földet.⁶⁰⁵ 1908-ban a későbbiekben is kedvelt témájában adott elő Budapesten, a református ifjúsági egyesületben *A szocializmus és a vallás* címmel. Nem tudni, hogy milyen okból kifolyólag, de 1912-ben a Dunamelléki Református Egyházkerületbe kérte áthelyezését, ahol segédlelkésznek iktatták be, és

601 Lengvári István: „Papírforma szerint talán én volnék a legkvalifikáltabb, de hát ez ma kevés az üdvösségre”, Korall, XIII. évf. 50. sz., Bp., 2012. 208.

602 A Tiszántúli Református Egyházkerület 1930. évi jegyzőkönyvei. Kiadta: Maklár Károly, Debrecen, 1930. 177.

603 A Tiszántúli Református Egyházkerület 1933. évi jegyzőkönyvei. Kiadta: Maklár Károly, Debrecen, 1933. 197.

604 Auburn Theological Seminary Catalogue 1916-17, New York, Auburn Seminary Record, 391.

605 Kanadai Magyar Hírlap, 2018. V. 31.

utazó segédlelkész lett öt hónapra.⁶⁰⁶ Ez idő alatt a Mátra aljától egészen Óbecséig beutazott minden fellelhető református szórványközösséget. Az óbecsei gyülekezet helyzetének rendezése az ő nevéhez fűződik, hiszen felhívta a figyelmet a gyülekezet vagyonára és arra, hogy melyik közeli lelkész lenne a legalkalmasabb a lelki gondozásukra.⁶⁰⁷ A hivatalos lelkészi végzettségét igazoló iratok csupán akkor lettek elintéztve, amikor felsőmocsoládi lelkészként felszentelésre jelentkezett.⁶⁰⁸ Itt meglehetősen kevés időt töltött, viszont tartalmasan, hiszen sikerült újraindítani az egyházi életet és anyaegyházi státust intézni a gyülekezetnek. Hazatértében segített, hogy Gulyás Lajos dunaradványi lelkész lemondott a lelkészi állásról, és 1914. december 14-én őt választották meg a helyére.⁶⁰⁹ A helyi presbitérium eredetileg az ekecsi lelkészt hívta meg, ezért az esperes 1064/1914-es felszólítása is kellett ahhoz, hogy a presbitérium felkérje a lelkészt, foglalja el az állását.⁶¹⁰ Olyannyira jó helyzetbe került, hogy az 1915-ös egyházmegyei közgyűlés nyitó imáját már ő mondta.⁶¹¹ A saját egyházán belül viszont szolgálatának első hónapjaitól kezdve meggyűlt a baja, hiszen például az esperes is panaszkodott a hívekre, akik a meghívás ellenére az esperesi vizitáció alkalmával alig jelentek meg. Ezenfelül a lelkészlak állapota is siralmas volt, és az egyházi adó beszédese is akadozott.⁶¹² 1918 decemberében Csekest három hónapra hivatalos ügyben az egyház Amerikába küldte.⁶¹³

606 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1912. 274.

607 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1913. október hó18-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1913. 327.

608 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1914. évi április hó28-ik napján Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1914. 21.

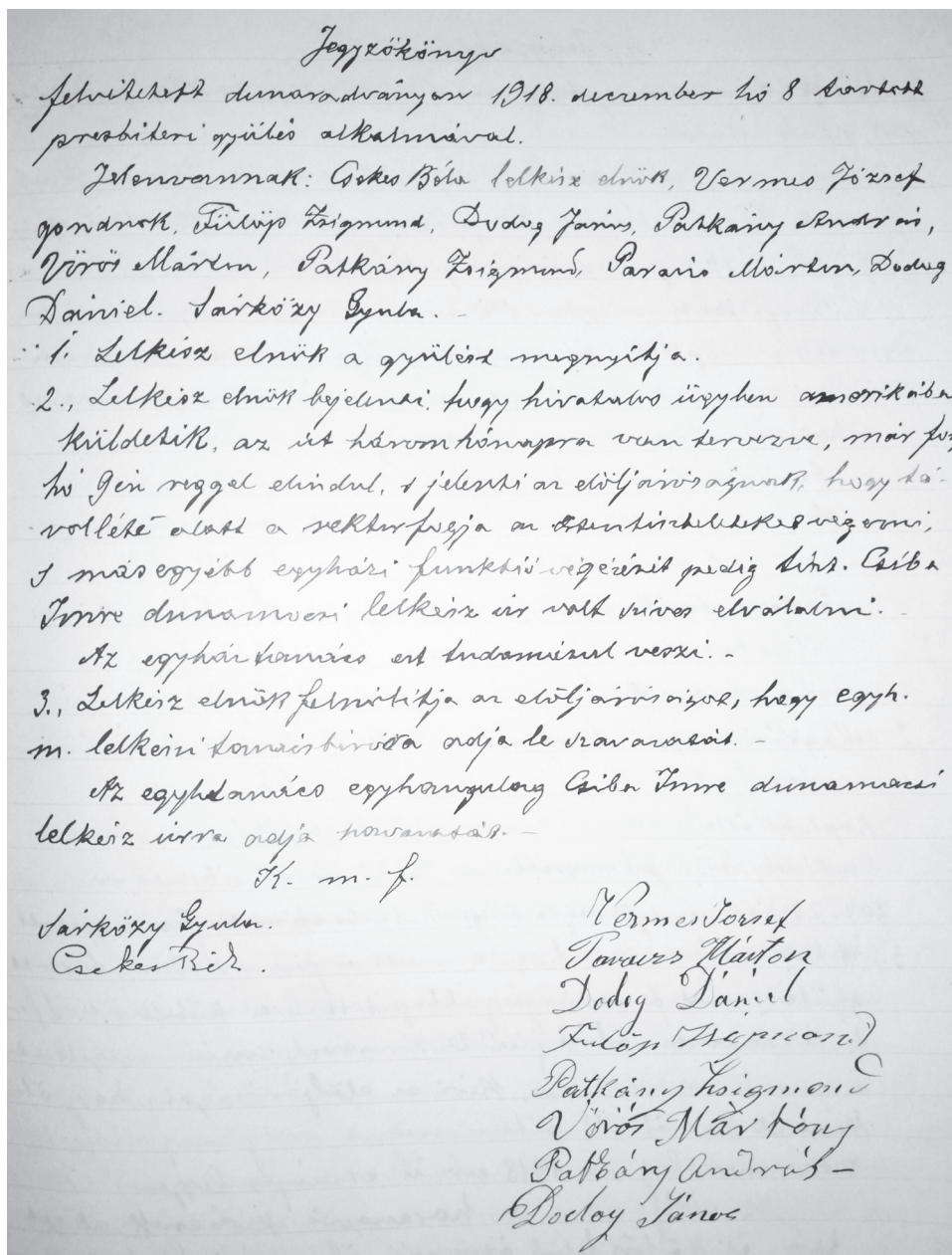
609 Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Gyalókay László egyházmegyei főjegyző, 1915. 8.

610 A Dunaradványi Református Egyházközség 1915. január 2-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. (a Dunaradványi Református Egyházközség padlásán és irattárában fellelt iratanyagok, továbbiakban: DRE)

611 Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Gyalókay László egyházmegyei főjegyző, 1915. 4.

612 A Dunaradványi Református Egyházközség 1915. május 30-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

613 A Dunaradványi Református Egyházközség 1918. december 8-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

13. kép – Csekes Béla 1918-as amerikai útjának nyoma a dunaradványi presbiteri gyűlés jegyzőkönyvében

Továbbra is nehéz dolga volt Csekesnek a saját presbitériumával, ezért 1920 tavaszán jegyzőkönyvben kellett rögzítenie, hogy a tanítói lak és a parókia olyan állapotban van, hogy felújítás nélkül lakhatatlan. Az egyházi vezetők ezért megbízták a gondnokot és a lelkészt, hogy 1000 koronáért végezzenek javításokat, és szervezzék meg a parókia padlására a szigetelő föld felhordását.⁶¹⁴ 1921 februárjában a dunaradványi gyülekezet tagjai nem akarták engedni, hogy a lelkész és a gondnok letegye az állam iránti hűségesküt. Arra hivatkoztak, hogy az egyetemes egyháztól semmiféle utasítást nem kaptak, így ezzel lehetetlenné válna, hogy annak kötelékében maradhassanak.

Meglepő módon nem támogatta a presbitérium Csekesnek azt a hatósági döntést támogató javaslatát, hogy új tanítói állást szervezzenek, illetve bővítsék a magyar iskolát. Az egyház helyi vezetői annak ellenére nem látták ezt indokoltnak, hogy az iskolába 93 diák járt, és az szükséges lett volna. Inkább azt javasolták, hogy a 13 katolikus tanuló járjon más falu iskolájába. Ezzel tulajdonképpen a presbiterek azt kockáztatták, hogy a helybeli magyar gyerekek ezentúl más település állami iskolájába járjanak.⁶¹⁵ 1922-ben jelent meg Csekes *Reformátusok* című munkája, amelyben saját gyülekezetének viszontagságairól és magáról a református egyházzal írt.

1923-ban a lelkész javaslatot tett új harangok megvételére a búcsi gyülekezettől, amit azok támogattak.⁶¹⁶ A harang árát kitevő 2000 koronát Fülöp Lajos és Tillák Ilona házastársak biztosították. Mivel a régi torony nem bírta volna, ezért ideiglenesen haranglábakat állítottak fel.

1924-ben Csekes templomépítési tervvel állt elő, de a presbiterek nem kívántak határozni az ügyben, mert nem látták, hogy milyen költségekkel járna ez az egyháznak.⁶¹⁷ Ezzel kezdetét vette a lelkész harca a templom felállításáért. Tavasszal elkészültek a tervrajzok, de a nyár elején ezt módosítani kellett, mert a presbiterek kisebbet akartak. Az eredetihez képest így keskenyebb falakat, egyszerűbb tetőszerkezetet, illetve két méterrel rövidebb és keskenyebb templomot tervezett Gyalóky Miklós, ami megközelítőleg 80 000 koronába kerül majd.⁶¹⁸ A gyülekezet tagjai Nagy Mihály építőmester ajánlatait olvasva 1925 áprilisában az új templom építése mellett döntöttek, majd szeptemberben egy Szalay nevű asztalos ajánlatát is elfogadták a templomi bútorzatra.

A templom avatására 1925. november 22-én került sor. Csekes javaslatára jegyzőkönyvben rögzítették, hogy az avatást innentől kezdve mindig az évforduló dátumához legközelebb eső vasárnapon meg kell ünnepelni. A templomavatáson Balogh Elemér

614 A Dunaradványi Református Egyházközség 1920. április 18-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

615 A Dunaradványi Református Egyházközség 1921. október 23-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

616 A Dunaradványi Református Egyházközség 1923. december 2-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

617 A Dunaradványi Református Egyházközség 1924. január 12-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

618 A Dunaradványi Református Egyházközség 1924. július 17-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

püspök tartott ünnepi beszédet, és a *Prágai Magyar Hírlap* beszámolója szerint a környékbeli falvak sok reformátusa is megjelent.⁶¹⁹ Miután Csekes elküldte a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvét és a meghívást, válaszlevelében Balogh Elemér jelezte, hogy a hetényi állomásra érkezik, és kérte a radványi tiszteletest, hogy mindenre felül, csak bricskát ne küldjön érte.⁶²⁰ Nagy szégyen volt a radványiakra nézve, hogy a templomszentelés előtt megjelent a pozsonyi püspöki hivatalban Juhász Mihály gyülekezeti tag, és Csekes ellen agitált.⁶²¹ Még Gyalókay esperest is állásfoglalásra kérte az ügyben a püspök, aki levelében leírta, hogy Juhász összeférhetetlen ember, erről tanúbizonyságot tett akkor, amikor a radványi esperesi vizitáción az esperesnek kellett Juhászt távozásra felszólítania.⁶²²

A dunaradványi gyülekezet tagjait Csekes folyamatosan igyekezett a felvidéki református egyház vérkeringésében tartani. Így kerültek a radványi lánykör tagjai az első, Komáromban rendezett leánykonferenciára, ahol Csekes imája nyitotta a rendezvényt.⁶²³ Ugyanebben az évben az egyházmegyei lelkészgyűlésen előadta a később nyomtatásban is megjelentetett *Református egyházunk és a kommunizmus* című dolgozatát.⁶²⁴

1927. március 5-én már a presbitérium jegyzőkönyve is az egyházi vezetők és a lelkész közötti helyzet elmérgesedéséről szól, hiszen Kalácska Lajos és hat társa az egyházmegyei bíróságon megvádolta a lelkészt. Az ügy a gondnok- és presbiterválasztás miatt robbant ki, amit néhány gyülekezeti tag kényszerített ki. Az egyházmegyei bíróság a vádaknak nem adott helyt, és az esperes levelében arra utasította a lelkészt, hogy a hét vádló ellen a világi bíróság előtt indítson eljárást becsületsértés és rágalmazás ügyében.⁶²⁵ Csekes később meg is tette a feljelentést a világi bíróságok előtt, ahol a rágalmazókat mind elítélték. Az 51 egyénnek, akik vádlevelet írtak, bocsánatot kellett kérnie Csekestől, és a perköltségeket is megfizették velük. Ördögh János tanítóval szemben is Csekesnek adott később igazat a bíróság.⁶²⁶ A másik, korábbi bírósági útra terelt cselekedet Ördögh János tanító és a tizenhat éves Tárnok Lidi szerelmi viszonya volt. Ezután Ördögh feljelentette Csekest hamis tanúzásért és hamis esküért.⁶²⁷ Az ügyeknek a templomban is folytatása lett. Pünkösöd első napján botrány történt a templomban, hiszen a gyülekezet egyharmada kivonult az istentiszteletről, tiltakozva a tanító és a lelkész ellen. Ahogy fent említettük, a Dunaradványon tanító Ördögh

619 *Prágai Magyar Hírlap*, 1925. XI. 26., IV. évf. 268. sz. 6.

620 580/141. számú püspöki levél. DREL Fond: I.2., 9. doboz

621 Jegyzőkönyv Juhász 1925. XI. 19-i pozsonyi látogatásáról. DREL Fond: I.2., 9. doboz

622 Gyalókay Baloghhoz írott 1121/925. sz. levele. DREL Fond: I.2., 9. doboz

623 *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. IX. 1., V. évf. 198. sz. 6.

624 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1926. augusztus 17. napján tartott rendes közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly egyházmegyei főjegyző, 1926. 69.

625 A Dunaradványi Református Egyházközség 1927. március 5-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

626 529/1929. sz., 1929. VIII. 3-án a püspöknek írott levél. DREL Fond: I.2., 19. doboz

627 856/1927. sz. levél Csekestől a püspöknek. DREL Fond: I.2., 13. doboz

János ellen feljelentést tettek a gyülekezeti tagok az egyházmegyei bíróságon azzal a váddal, hogy szexuális viszonyt létesített az egyik ismétlős diáklánnyal, aki gyereket szült neki. Ez a tanító bujtogatta a lelkész ellen a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a híveket, akik nagyobb része hallgatásával nem állt Csekes mellé.⁶²⁸ Az esperes és az egyházkerületi bíróság döntése sem segítette Csekes és a gyülekezet közti ügyek rendezését, hiszen Ördög János tanítót az egyházkerületi bíróság felmentette, és egy feddéssel az állásába visszahelyezte. Az esperes a pünkösdi botrány kapcsán vezeklésre ítélte csupán a rendbontókat. Ezeknek a döntéseknek a tudatában fogadta el Csekes a szapi gyülekezet hívását, amit 1927. július 5-én be is jelentett a presbitereknek. Ők próbálták, de nem tudták tartóztatni.⁶²⁹ (Szapra úgy került Csekes, hogy Gáspár József szapi lelkészt meghívta a kulcsodi gyülekezet, így a szapi lelkészi hely megüresedett, amit Csekes Béla választás útján foglalhatott el 1928. március 12-én.⁶³⁰).

A presbitériumi gyűlések jegyzőkönyveiből szembetűnő, hogy gyakori, amikor Dunaradványon a lelkész nem tudja összehívni a gyűlést. Az is szokatlan, hogy a lelkész maga a jegyzőkönyvvezető, amikor pedig nem ő – ez főképpen radványi szolgálata utolsó éveire jellemző –, akkor a jegyzőkönyv vezetője a megjelentek között az utolsó helyre sorolja a lelkészt.

Csekes lelkészi pályája Szapon kezdett kiteljesedni. Már a kezdet is új erőt adhatott neki, hiszen hajón érkezett Radványról Szapra, és az egész község kivonult a fogadására.⁶³¹ Felélénkült az egyházi élet, vasárnapi iskolákat, bibliaversenyeket tartottak több tucat gyermek részvételével, ahová bekapcsolódott a felesége és a helyi tanító is. Ilyenkor megvendégelték a szegényeket, és kultúrműsorral kedveskedtek a helyieknek.

3.2. A nemzetközi kapcsolatok ápolója

Csekes itt folytatta azt a nemzetépítő munkáját, aminek része volt, hogy a csehországi testvéregyházzal, a *Českobratrské církve evanjelické*-vel tulajdonképpen Balogh Elemér mellett egyedülként tartott intenzív kapcsolatot. 1927-ben Kořista pozsonyi ügyvéd, aki a prágai egyház szlovákiai kapcsolata volt, levelében Csekesről azt írja, hogy folyamatosan információkat és publikációkat cserélnek. Csekesről jó benyomásai, de rossz információi vannak. Mint írja: „*Azt mondják, hogy nagyobb magyar, mint református.*”⁶³² Erről a kapcsolatról, illetve annak építéséről egyébként Csekes az egyházmegye külügyi bizottságában, annak elnökeként számol be. Itt jelentette be, hogy meghívást

628 A Dunaradványi Református Egyházközség 1927. június 6-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

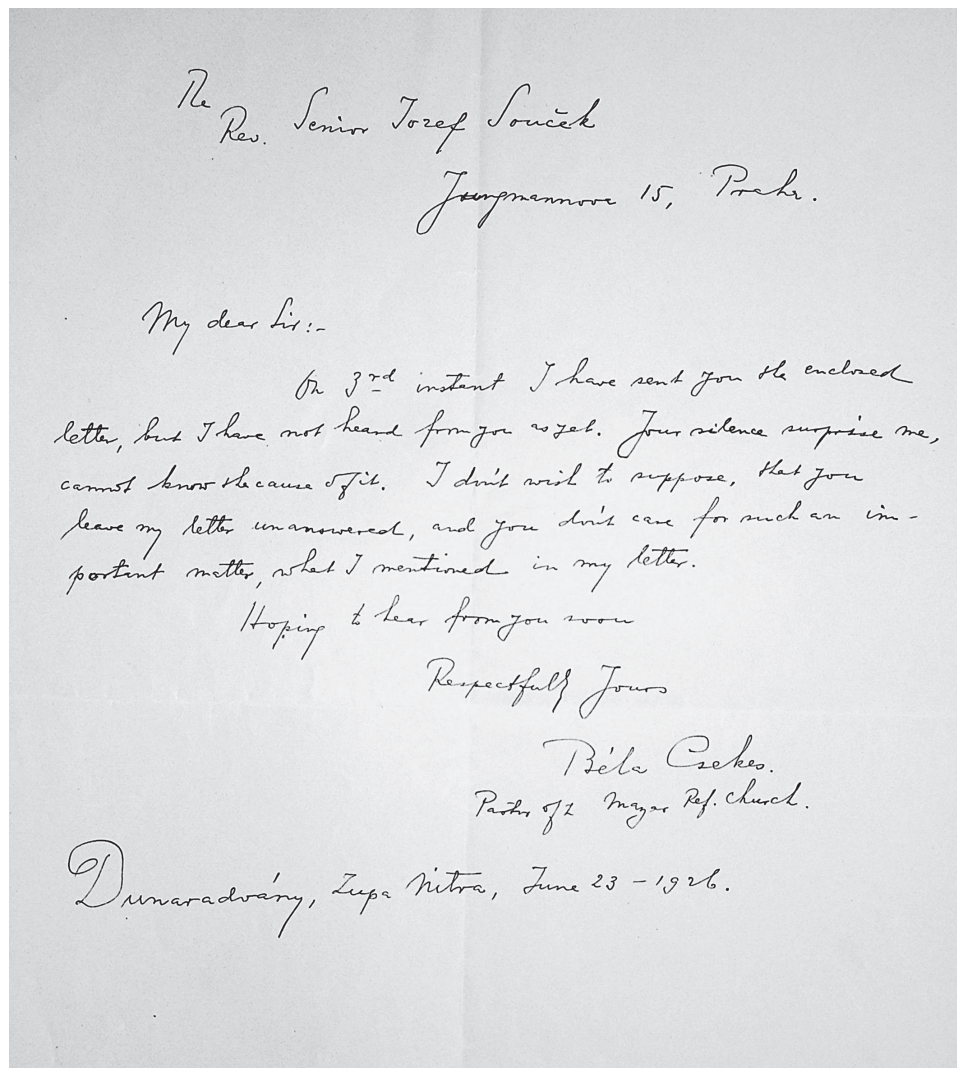
629 A Dunaradványi Református Egyházközség 1927. július 5-i presbiteri gyűlésének jegyzőkönyve. DRE

630 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly egyházmegyei főjegyző, 1927. 38.

631 Dunántúli Protestáns Lap, 1927. XI. 27., XXXVIII. évf. 48. sz. 4.

632 Kořista levele Pozsonyból Valešnek 1927. listopad 30. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

kapott a felvidéki reformátusság képviselőjében Prágába, a Jóbarátság Világszövetsége gyűlésére. Az egyházmegye jegyzőkönyvben mondott köszönetet a Cseh Testvérek Egyháza szuperintendensének, Součeknek, hogy a hontalan felvidéki lelkészek ügyét felkarolta.⁶³³

14. kép – Csékes Béla levelezése a Cseh Testvérek Egyházzal

633 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1928. évi április hó 17-én és 1928. augusztus hó 21-én tartott gyűléseiről. Összeállította: Soós Károly egyházmegyei főjegyző, 1928. 116.

A prágai gyűlésen, az egyetemes konventnek írt beszámolója szerint, Csekes összetűzésbe került Balogh Elemér püspökkel, mert a püspök érkezéséről nem tudtak Prágában, így Csekest evidálták. Leírja, hogy Balognak milyen felszólalásai voltak, hogy összetűzésbe került a zsolnai lelkésszel is. Annak ellenére, hogy csak vendég volt, a költségeit a cseh František Žilka tiszteletes segítségével megtérítették. Később egy Szilassy Béla konventi elnöknek írt levelében nehezményezi, hogy a megszavazott prágai költségtérítést felsőbb határozatra a konventi pénztárnok nem utalta ki neki.⁶³⁴ (Valószínű, hogy ebben Balogh püspök keze volt.) Nehezményezte, hogy senki nem kért segílyt a gyűlésen a hontalan szlovenszkói lelkészek számára, és jelezte, hogy ha ő a hivatalos delegátus, akkor többet elértek volna.⁶³⁵ A cseh egyház folyóiratából is hasonló információkkal gazdagodhatunk, amikor Jaroslav Vetter írását olvassuk, aki az 1927-es budapesti találkozóról számol be, ahol Souček püspök Pálóczi Czinke Istvánnal és Csekes Bélával találkozott. Az egyházfiak közti magánbeszélgetésükkor a felvidékiek megragadták az alkalmat, hogy a helyzetükkel megismertessék a prágaiakat, és segítségüket kérik annak a negyven lelkésznek az ügyében, akiknek az állampolgársága még nincs rendezve. Csekesről azt írja, hogy már korábban írásban kereste a cseh egyházzal a kapcsolatot.⁶³⁶ Az egyház ügyét Csekes hosszú hónapokon keresztül képviselte Csehországba írott leveleiben. A Nemzetközi Jóbarátság Világszövetségének gyűléséről beszámolót is közöl Csekes a *Prágai Magyar Hírlap* oldalain. A szervezet a kisebbségek helyzetére is kiterjesztette a figyelmét, ami a grémium szerint egyre több veszélyt rejt magában. 1927-ben kérte a szlovenszkói reformátusság a szövetségbe való felvételét, így Csekes volt az első felvidéki képviselő a szervezet történetében.⁶³⁷ Az ezt a kapcsolatot továbbra is ébren tartó Csekes 1931-ben élénken érdeklődött Součeknél a *The Evangelical Alliance* és a *Svaz evanjelických církví v Československu* (Csehszlovák Evangélikus Egyházak Szövetsége) működéséről is, hiszen ezekben szívesen látta volna a felvidéki református egyházat, mivel szerinte ebben a lobbizásnak nagy lehetősége rejlett.⁶³⁸ 1931-ben kezdte kiadni a *Református Világszemle* című lapot, amelyet a Komáromi Református Egyházmegye is támogatott, így el tudta juttatni azt az egyházmegye összes anya- és leányegyházközségébe.⁶³⁹ Már az első számban rendhagyó írásokat közölt, hiszen nem csupán a csehszlovákiai magyarság helyzetével foglalkozott, hanem kitekintett az erdélyi és a délvidéki egyházak életére is, sőt foglalkozott a franciaországi, amerikai és kanadai magyar reformátussággal is.⁶⁴⁰ Az első

634 1937. VII. 15-i levél a konventi elnöknek. DREL Fond: I.2., 40. doboz

635 39/1928. sz. levél a konventi elnöknek. DREL Fond: I.2., 15. doboz

636 Český bratř, časopis Československé církve evanjelické, 1927., ročník 4., číslo 10., 194.

637 Prágai Magyar Hírlap, 1928. VIII. 29., VII. évf. 196. sz. 4.

638 Csekes 1931. VII. 14-én kelt angol nyelvű levele. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1., Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

639 Dunántúli Protestáns Lap, 1932. IX. 18., XLIII. évf. 38. sz. 2.

640 Dunántúli Protestáns Lap, 1931. XI. 8., XLII. évf. 45. sz. 4.

számot 2000 példányban jelentette meg, amelyből 1000 példányt küldött Felvidéken kívüli területekre.⁶⁴¹

1933-ban egyházmegyei főjegyzővé választották, és már ilyen minőségében mondott sarkos véleményt a közgyűlés előtt a Dérer-féle népiskolai törvénytervezetről, ami tulajdonképpen azt kívánta, hogy az egyház lemondjon a felekezeti iskoláiról, és a vagyont adja át az államnak.⁶⁴² Jól látható, hogy az értékrendje nem változott, hiszen 1937-ben Losoncon, a református diákifűség országos kongresszusának búcsúestjén rámutatott, hogy erkölcs nélkül nem lehet élni, és örömet fejezte ki, hogy a kommunizmus, ami minden erkölcsök tiprója, az időre már talán kezdett visszatérni a régi normákhoz – utalt egy szovjet népbiztos tanulmányára. Azt hangoztatta, hogy a régi forrásokból kell merítenie az egyháznak is, hogy előre jusson.⁶⁴³ Ugyanebben az évben a Felvidéken járt Robert Smith és Georg Knight egy tizennégy napos körúton. Ami meglepő, hogy a legaprólékosabb leírás Souček püspök bizalmas beszámolója, abból tudjuk azt is, hogy Csekes is fogadta Komáromban a küldöttséget 1937. április 29-én. Csekes elmondta a négyszemközti beszélgetésükön, hogy nagy gondot jelent a birtokreform, ahol felparcellázták a magyar nemesi földeket, jórészt szlovákok között. Elmondta, hogy szerinte indokolt a földosztás, de az, hogy a magyarokat kihagyták, igazságtalan. Arra is választ talált a cseh püspök, hogy miért nem lépett még be a Világszövetségbe a felvidéki egyház: Csekes elmondta neki, hogy ő már évekkorábban előkészítette az angol nyelvű anyagot, amit Balogh püspök az asztalfiókjába tett.⁶⁴⁴ A nemzetközi szervezet montreáli ülésére, ahol taggá nyilvánították volna a szlovén református egyházat, Magda Sándor és Sörös Béla püspökök mellett Csekes Béla is hivatalos lett volna, mint póttag. A csehek egyébként nyolc felvidéki lelkésszel voltak bizalmas kapcsolatban, közülük kiemelkedett Csekes, hiszen még a montreáli útjához szükséges útlevelet is próbálták elintézni neki.

1939-ben több ünnep volt a szapi egyházban, hiszen a hagyományos vasárnapi iskolások bibliaversenye mellett a győri evangélikus testvéregyház iskolájától hímzett zászlót kaptak, és a Győr vármegyétől juttatott csomagokkal negyven helybéli gyermeket tudtak megajándékozni.⁶⁴⁵ Egyházmegyei főjegyzőként a visszacsatolt területek, a csehszlovákok által elvett egyházi iskolák ügyében tárgyalt az állami tanfelügyelővel, aki szerint nem volt akadálya annak, hogy az egyházi iskolákat újraindíthassák. Óriási akadályt jelentett viszont, hogy a korábbiakhoz képest rendkívül kevés tanköteles

641 60/1931. sz. levél a püspöknek. DREL Fond: I.2., 25. doboz

642 A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. évi május 4-én tartott rendkívüli és 1933. évi szeptember 17-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: Csekes Béla egyházmegyei főjegyző, 1933. 15.

643 Prágai Magyar Hírlap, 1937. VII. 8., XVI. évf. 152. sz. 3.

644 Dôverné, zpráva Dr. Součka. ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1., Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

645 Harangszó, 1939. II. 26. 69.

református gyerek volt.⁶⁴⁶ Csekes 1940-ben Soós Károly esperes helyettese lett egy évre, miközben a visszacsatolt Felvidékről az egyetemes konvent külügyi bizottsága észak-amerikai albizottságának tagjává választották,⁶⁴⁷ majd helyet kapott a pápai főiskola igazgatótanácsában is.⁶⁴⁸ A háborúban való ténykedéséről egy helyütt, a háború utáni kommunista propagandában maradt fent említés: amikor magyar csapatok érkeztek Szapra, egy bizonyos Ördögh nevű tiszt vezette azokat, és először a lelkészrt kérte, hogy segítsen az elszállásolásukban, majd ezután fordult a falu bírójához.

Korábbi kommunistaellenes előadásainak és írásainak ellentmond a kommunista *Új Szó*, amikor 1950-ben arról ad hírt, hogy a hazafias papság, köztük Csekes Béla segíti az Egységes Földműves Szövetkezet kiépítését és „*a szocialista falu felépítését*”.⁶⁴⁹ Csekes harminchat évi szapi lelkészi szolgálat után, 1964-ben halt meg.

3.3. A Református Világszemle

Amikor 1931 novemberében megjelent a *Református Világszemle* első száma, Csekes egy Kárpát-medencében egyedülálló vállalkozásba kezdett, hiszen nem létezett olyan lap, ami a világ magyarságát összekapcsolja az elszakított területek és az anyaország magyarságával. Mindezen túl, olyan lap sem volt, amit ingyen szerkesztettek és írtak olyan emberek, akik gondolkodása, ideológiai beállítottsága, egyházi életről vallott nézeteik többé-kevésbé azonosak voltak. Csekes munkájának a gyümölcse – meglátásom szerint ebben alkotta a legnagyobbat, illetve ebben lelhető a nemzettartó munkásságának legerősebb pillére –, hogy a *Világszemle* köré gyűjtötte az azonos gondolkodású reformátusokat a világban. Ahogy a beköszönő számban írja: „*Ez a folyóirat a világ összes reformátusairól, de elsősorban a magyar reformátusokról akar összefüggő, tiszta képet nyújtani.*”⁶⁵⁰ A lap létrejöttében és további életében segített Csekes kapcsolatrendszere és a rendszeres levelezése a világ számos pontján élő ismerősével, akik folyamatosan küldték neki a beszámolóikat. Meglátása szerint a világban lelki harcok dúlnak, aminek az egyik oldalán a vallásos hit, a másik oldalán a hitetlenség és a szervezett hitetlenség áll.

A későbbi számból megtudhatjuk, hogy Csekes Béla Kováchy Kálmánnal együtt húszévesen döntött úgy dr. Robertson kanadai szuperintendens 1901-es, Kanadába kivándorolt magyarokról tartott előadása hatására, hogy az első évfolyam elvégzése

646 A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1939. évi július 20-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: Csekes Béla egyházmegyei főjegyző, 1939. 28.

647 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1940. évi április hó 17-19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp., 1940. 193.

648 A Dunántúli Református Egyházkerület 1940. évi január hó 11. napján Pápa városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Győry Elemér egyházkerületi lelkészi főjegyző. Pápa, 1940. 115.

649 *Új Szó*, 1950. XI. 21., III. évf. 269. sz. 3.

650 *Református Világszemle*, 1931. november, I. évf. 1. sz. 1.

után dr. Moodynak és dr. Websternek, a budapesti skót misszió vezetőinek az ajánlásával Nyugat-Kanadába megy. Itt, Winnipegben Csekest dr. Charles Gordon, a nyugat-kanadai misszió titkára, illetve Ralph Connor regényíró vette pártfogásba. Teológusként a Missziós Tanács a szünetidőben misszionáriusnak küldte, ahol a fizetés heti 6 dollár, étel és lakás volt. A magyar „Otthon” telepen a feladata a családok látogatása és az evangélium hirdetése volt. A telep Winnipegtől északnyugatra, Yorkton mellett feküdt, iskolája és postája is volt. A szomszédságában német, indián és rutén telepek voltak. Csekes először a városból járt ki naponta a telepre, majd talált egy elhagyott tanyát, és ott élt kezdetleges körülmények között. A napjai nagy részében családokat látogatott, majd estére visszament a tanyára, ahol a szünyogok ellen mindig nagy füstöt csinált, ami a lovát és őt is védte tőlük. A tanyán tíz napig lakott csupán, mert az épület teteje beázott. A látogatásai során mindenütt örömmel fogadták, énekeltek; a Bibliából olvasott fel részleteket és imádkozott magyarul. Vasárnaponként gyermekeket tanított, és istentiszteletet tartott az „Otthon” 10-11 családjának.⁶⁵¹ Csekes az indiánok között is megfordult az Eszterháza nevű magyar telepre vezető útja során. Innen nem messze a presbiteri egyház missziós telepénél kezdődött a hatszáz lelket számláló, 50 km hosszú és 18 km széles indián rezervátum. Ezeket a területeket is lassan kihúzták az indiánok lába alól, mert mind az USA-ban, mind Kanadában arra törekedtek, hogy az indiánokat a fehér lakosságba beolvasszák. Ennek Csekes megfogalmazása szerint a legfontosabb eszköze az iskolai oktatás és az indiánok közül egyesek felemelése, nekik állampolgárság juttatása.⁶⁵² Néhányszor megfordult a Qu Apelle völgyi indián iskolában, amit a presbiterián egyház tartott fenn. Itt mind az ötven indián növendék élelmezését és ruházását a misszió fedezte, a diákokat tulajdonképpen a családjajuktól elszakítva, teljes angol modorban nevelték. Csekes egy 14 éves indián lányon lepődött meg leginkább, aki kiválóan beszélt angolul, angolként viselkedett, és a zongorához leülve angol darabokat játszott. A magyar lelkész járt Kanadában az assiniboiai indiánok között is, akiknek felépítése és kultúrája nagy hatást gyakorolt rá. Legfontosabbnak viszont azt tartotta, hogy minél több népet ismert meg, annál nagyobb kedvvel kezdett a saját nemzete megismerésében való elmélyülésbe.

Csekes nem szimpatizált a kommunizmussal. Ahogy fogalmazott: *„az emberek megváltója nem a terrorisztikus Lenin vagy Sztálin, hanem a szeretet Fejedelme, Jézus Krisztus.”*⁶⁵³ Leírja a kommunizmussal való találkozását is 1911-ben, egy Fairport Harbor nevű városban. A magyar istentisztelet után, amit a helyi finn evangélikus templomban tartottak, meghívták a szocialisták gyűlésére, ahová el is ment. Itt a főszervező több mint száz ember előtt elmondta, hogy a szocialisták le akarnak számolni a választott munkásszervezetekkel, valamint az egyházakkal. A fő szocialista szónok a clevelandi szocialista újság szervezője forradalomról beszélt az elnyomókkal

651 Református Világszemle, 1932. május, I. évf. 3. sz. 143.

652 Református Világszemle, 1934. május, III. évf. 3. sz. 135.

653 Református Világszemle, 1936. november, VI. évf. 1. sz. 38.

szemben. A hozzászólásoknál egyedül csak Csekes szólalt meg, és kifejtette, hogy nem tud a szocialistákkal rokonszenvezni, mert gyűlöletet hirdetnek, és szerinte gyűlölettel, erőszakkal nem lehet célt elérni, egy jobb kort megvalósítani. Elmondta, hogy a napszámos munkát mindig el kell végezni, ahhoz, hogy felemelkedjen a munkás, nem forradalmat kell szítani, hanem tanulnia kell. A magyar emberek Amerikában pénzt jöttek keresni, ehhez pedig józanságra, becsületre és szorgalomra van szükség; ha szervezkedni akarnak, akkor hasznosabb a munkásszervezetekhez csatlakozniuk, mint a szocialistákhoz. Csekes szerint a vita után az agitátorok eredménytelenül zárták a fórumot.⁶⁵⁴ Meglátása szerint a világháború utáni nyomorban a kommunisták úgy akarják orvosolni a társadalmi bajokat, hogy további harcot és forradalmat hirdetnek. Le akarják rombolni a meglévő társadalmat, és ennek helyén építeni a sajátjukat. A kommunista államhatalom a Szovjetunióban elvette a tulajdonosaitól a gyárakat, földeket, de sosem adta a munkások kezébe, hanem az államé lettek. A szovjetek semmi bírálatot nem tűrnek, minden szabad véleményt elfojtanak, pedig korábban azt hirdették, hogy ahol nincs szólásszabadság, ott rabszolgarendszer van. A családi élet, a házasság elleni kommunista agitáció eredménye a teljes erkölcsi züllés. Amerikában a szocialista szervezeteket Európából kikerült szocialisták szervezték. A háború előtt az amerikai szakszervezetek mellett eltörpült a szocialista párt. Az igazi amerikai munkás vallásos, és képezi is magát. Leírja, hogy Csehszlovákiában a kommunista agitátorok az 1930-as években folyamatosan dolgoznak, és busás bérezést kapnak. Meg kell mutatnia a hazai reformátusságnak, hogy életmódjával, cselekedeteivel nem csak ellen tud állni, hanem le is tudja győzni a kommunizmust.⁶⁵⁵ Egy másik cikkében a cári idők alatt működő kommunista telepekről ír, amelyeket a doukhobor szekta alapított. 1898-ban, több szakadás után a doukhoborok a cárnőtől kaptak engedélyt, hogy Nyugat-Kanadában telepedhessenek le. Csekes Jorkton város közelében ismerkedett meg velük.⁶⁵⁶

1936-ban istenellenes mozgalomként ír a kommunizmusról, amikor az „Élet és Munka” gyakorlati keresztyénség kutató osztálya tanulmányát dolgozza fel a *Világszemle*ben, amit a patasi református lelkész, Kiss János fordított németből. A tanulmányban Csekes az orosz kommunista párt működéséről, annak egyházellenes döntéseiről ír. Lenin szerint a vallást le kell győzni, mégpedig a proletár tömegek felvilágosításával, ami a vallás lassú kihalásához vezet majd. Kiemeli, hogy Engels szerint nem szabad a vallás elleni harcot a figyelem középpontjába helyezni, mert ez erősítené a vallás iránti érdeklődést. A bolsevik párt a programjában nem elégszik meg az egyház és az állam, illetve az iskola és az egyház szétválasztásával, az ő céljuk, hogy a vallásosság kihaljjon. A kommunista párt nem a vallásos csoportok ellen harcol, hanem a vallásos világnézet ellen.⁶⁵⁷ Az istenellenes mozgalom módszereinek is helyet szentel a lapban, ahol a Kommunista Internacionálé programját elemzi: szerinte a kommunisták több

654 Református Világszemle, 1934. augusztus, III. évf. 4. sz. 175.

655 Református Világszemle, 1934. augusztus, III. évf. 4. sz. 182.

656 Református Világszemle, 1934. november, IV. évf. 1. sz. 44.

657 Református Világszemle, 1936. augusztus, V. évf. 4. sz. 172.

fronton végeznek vallásellenes munkát a hívők között. A párt szerint ugyanis a vallás visszatartja abban a munkásosztályt, hogy a szocializmuson dolgozzon, hiszen a hívők életszemléletét átítatja a szellem, hogy az Úrban mindenki egyenlő. A vallásos munkásokat a saját anyagi jólétükért folyó harcba kell bevonni, és figyelmüket Isten helyett arra kell fordítani. A kommunista propaganda része volt az is, hogy a hagyományos egyházi ünnepek helyett más ünnepeket honosítsanak meg a munkások között.⁶⁵⁸ Csekés jegyzetében leírja, hogy a kommunizmus az összes vagyont az állam kezébe akarja összpontosítani, az adófizetés nem elegendő, hanem az összes jövedelmet ellenőrzésük alá akarják vonni. Elrettentő lehet a kommunizmusban, hogy azt akarják: az emberek csak a köznek éljenek, és a családjaikkal, az élet és halál kérdéseivel ne törődjenek. A keresztényeknél az indító ok Isten akarata és a felebaráti szeretet, míg a kommunistáknál az anyagi boldogulás reménye és a megfélemlítés. Csekés felveti, hogy az istenellenes eszmék materialisták, és tagadják az erkölcsi értékeket, mert szerintük csak jó vagy rossz, illetve igaz vagy hamis létezhet.⁶⁵⁹

Csekés Béla bőven ír a kanadai egyházak egyesítéséről, ami 1925-ben történt meg, a kanadai presbiteriánus egyházzól és a magyarok között végzett munkájáról is. A presbiteriánus egyház Kanadában 1925-ben kettévált, és a többiekkel való egyesülés megtörtént. Ennek egy teljes tanulmányt szentel Csekés. A presbiteriánus egyház a Kanadába vándorolt nemzetiségek között missziói munkát végzett (ekkor már 60 000 kínai és 400 000 ukrán élt kint). A magyarok között is aktív munka folyt Torontóban Kovács Károly vezetésével (ő Calgaryban, Raymondban is szolgált egy időben), Hamiltonban szünidei iskolájuk és fúvós zenekaruk is volt, Wellandban Nagy Ferenc vezette a gyülekezetet, Windsorban dr. Molnár Jenő szervezte az ifjúsági munkát és támogatta a nőegylet munkáját, míg Kovács Ferenc Hamiltonban szociális munkásokat is szervezett.⁶⁶⁰ A kanadai magyar reformátusokat a szárazság és az általános depresszió mellett leginkább az egység hiánya sújtotta. Felidézte a szerző a békevári Kovács János emlékét, aki Wakawban halt meg, az első református lelkész volt Amerikában, s akinek Eszterházy mellett a legtöbb érdeme volt Kanada betelepítésében. Kanadában a korban 16 lelkész szolgált. Kovács levele szerint a kanadai magyarság az ország gazdasági és politikai életében is számottevő tényező lett.⁶⁶¹ Steinmetz Károly református misszionárius bányászként, biztosítási ügynökként jutott 1929-ben Torontóba, ahol megismerkedett Bernáth Piroskával, aki a Presbiteri Egyházban dolgozott a magyar bevándorlók segítségén, majd diakonissza lett. Ezután a Knox College elvégzése után lett lelkész. 1932-től a torontói és oshawai misszió egyházak vezetésével bízták meg őt. 1929-re a farmerek tönkrementek, így a magyarok is a városba mentek dolgozni. Ebben az időben sorai szerint a magyarok 60-70%-a városokba költözött, és kétkezi munkát végzett, emellett jelzi, hogy a kommunisták erős propagandát folytatnak a heti

658 Református Világszemle, 1936. november, VI. évf. 1. sz. 32.

659 Református Világszemle, 1936. november, VI. évf. 1. sz. 37.

660 Református Világszemle, 1933. február, II. évf. 2. sz. 85.

661 Református Világszemle, 1935. február, IV. évf. 2. sz. 80.

kétszer megjelenő *Munkás* c. lapjukban az egyház és az állam ellen. Oshavában 20, míg Torontóban 40 fő jár istentiszteletre vasárnap, vasárnapi iskolába 27, illetve 33 gyerek jár. Torontóban Ifjúsági Egyletet működtet 25 taggal, míg a nőegyletnek 15 tagja van. A gyülekezet fejlődését a munkanélküliség, a magyarok közötti kommunista propaganda és az gátolja, hogy nincs gyülekezeti helyük. A torontói skót intézet első emeletén működő, korábbi zsidó misszió könyvtárában gyűlnek össze. Az épületben ingyenkonyha működik, ami zavarja az istentiszteleteket vasárnaponként. A torontói gyülekezet ekkori aktív létszáma 67 fő, ami a hivatalos 1931-es statisztika szerinti 1354 fős torontói magyarság között szépnek mondható.⁶⁶² Steinmetz érdekes statisztikát közöl az 1931-es népszámlálás alapján, miszerint a Magyarországról érkezettek (21 178 fő) után Csehszlovákiából érkezett Kanadába a legnagyobb számú magyar (205 fő).

Csekes az Amerikai Egyesült Államok és Kanada reformátusairól majdnem minden számban jelentet meg írást, amelyekből egy jól szervezett egyházi élet tárul elénk. Az amerikai magyar reformátusság lelki gondozását kezdetben az angol egyházak, majd a magyar református egyház karolta fel. Az első számban erről dr. Schaeffer E. Károly, az ottani angol belmissziós bizottság főtítkára írt a lapba. Ebből megtudjuk, hogy az egyesült államokbeli református egyház belmissziói bizottságának (*The Board of Home Missions*) a magyarok közötti munkára évi 60 000 dollár áll a rendelkezésére. Ebből az összegből a 63 missziói egyháznak (emellett még van 9 önmagát fenntartó egyház is), 45 felszentelt lelkésznek, 5 férfi tanítónak, 5 diakonisszának biztosítják a fizetését részben vagy egészben. Ezenfelül kiadják az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapját* is. Ezen túl rendes állásban alkalmazták dr. Tóth Sándor tanárt is, aki a lancasteri szemináriumban a magyar tanulókat oktatja. A lap közli a kimutatást, amiben egy 1927. évi statisztikát találunk a gyülekezetek lélekszámáról, a lelkészekről, a vasárnapi iskolásokról és a gyülekezethez befolyt adományok mennyiségéről. Ugyanitt jelzi, hogy az amerikai presbiteriánus egyház nem csupán az ottani magyarokat, de a csehszlovákiai magyar reformátusságot is támogatta 1924-ben, mégpedig 80 000 koronával, amit a szegény és nyugdíjazott lelkészek, illetve az özvegyek támogatására, valamint (Balogh Elemér teológiát támogató szándékával ellentétben) a tanítóképző intézet felállítására kell fordítani.⁶⁶³ Csekes Béla dr. Schaeffer írásához hozzáfűzött soraiban jelzi, hogy létezik mindezek mellett egy független amerikai magyar református egyház, amelynek lapja, a *Magyar Egyház* közli, hogy ennek az egyháznak két független egyházmegyéje van: a keleti és a nyugati. Ezek tizenegy lelkészének mind felsorolja a nevét (keleten Vincze Károly, Béky Zoltán, Marton Sándor, Marton Sándor, Fazekas Lajos, illetve nyugaton Sebestyén Endre, Borsy-Kerekes György, Ladányi Zsigmond, Daroczy Sándor, dr. Bötykös Béla, Kuthy Béla), és ígéretet tesz, hogy bővebben foglalkozik az amerikai magyar református helyzettel a továbbiakban. Ugyanitt a kanadai reformátusokról is

662 Református Világszemle, 1935. augusztus, IV. évf. 4. sz. 157.

663 Református Világszemle, 1931. november, I. évf. 1. sz. 42.

anyagot közöl dr. Hoffman Ferenc lelkész, aki a nyolc kanadai magyar lelkész nevét közli (dr. Hoffman Ferenc, Csendes Imre, Balla Zsigmond, Kovács János, Bucsin Béla, dr. Czakó Ambrus, Fehér Mihály, dr. Molnár Jenő), akik nem csupán egy településen szolgáltak általában, hanem pl. Hoffman közel 800 kilométeres körzetben járta a településeket és a magányos református családokat. Elmondása szerint 10 000 magyarral van kapcsolatban. Hoffmannal egyébként Csekés a Presbiteri Világszövetség 1927-es budapesti ülésén találkozott, és az hozta őket egymáshoz közel, hogy Csekés ott misszionáriuskodott, ahol Hoffman akkor szolgált (aki egyébként rendkívül kalandos úton jutott Kanadába a háború vége felé).⁶⁶⁴ A második számban szintén foglalkoznak az amerikai helyzettel, hiszen a magyarországi református egyház ottani missziójának háború utáni sorsáról írnak. Ez a misszió 1915-ben két egyházmegyéből, 28 anyaegyházból és 9 társegyházból állt, ahol 28 rendes és 2 segédlelkész teljesített szolgálatot. Mindezek mellett 25 szünidei iskolát működtettek 2291 tanulóval. A világháború után azonban ezt a misszióját a magyarországi református egyház feladta, és egyezséget kötött az amerikai református egyházzal (*Reformed Church in the USA*). A Konvent 1922-es jegyzőkönyve alapján közli az ezt az egyezséget szabályozó tiffini egyezmény szövegét. Eszerint nem meglepő, hogy az amerikaiak belmissziós bizottsága ilyen összegekkel tudta támogatni a magyar gyülekezeteket, hiszen tetemes vagyont (800 000 dollár) örököltek ezzel az egyezménnyel, közel 6000 egyházztaggal a keleti és a nyugati egyházmegyében együttesen.⁶⁶⁵ A konvent ugyanitt olvasható 1922-es ratifikáló határozatából olvashatjuk, hogy a gyülekezetek nem mindegyike fogadta el a tiffini egyezményt, és nem csatlakozott egyik amerikai egyházhoz sem. Vagy megmaradtak függetleneknek, vagy az episzkopalista egyházhoz csatlakoztak. A Magyar Református Lelkészegyesületbe tömörülő lelkészek gyülekezetei vagy a Reformed vagy a Presbyterian egyházhoz tartoztak. 1924-ben megalakult a Független Amerikai Magyar Református Egyház, ami a Magyarországi Református Egyházzal teljesen azonos alapokon nyugszik. Az 1930-as kimutatás szerint ennek a független egyháznak 14 lelkésze és két egyházmegyéje volt. Nyugaton 7 gyülekezet közel 700 taggal, míg a keletiről nincs statisztika.⁶⁶⁶ Csekés szerint a két párt közötti különbség abban van, hogy míg az egyik az amerikai viszonyokhoz kíván teljesen alkalmazkodni, addig a másik, bár jól él Amerikában, mindig hazavágyódik, s érzékeli a válaszfalat maga és az amerikaiak között, ezért független akar maradni a kinti angoltól és némettől egyaránt. A Független Egyház célját, miszerint az amerikai magyar gyülekezeteket egy nagy magyar református egyházba tömörítse odakint, Csekés kivitelezhetetlennek tartja.⁶⁶⁷ Emellett a függetleneket harciasabbnak ítéli, hiszen a már meglévők mellé ellengyülekezeteket is szerveznek sok helyütt. A lelkész felhívja a figyelmet arra, hogy egyéb veszélyekkel kellene közösen foglalkozni, hiszen a szekták és az ateisták, kommunisták erősödnek.

664 Református Világszemle, 1931. november, I. évf. 1. sz. 44.

665 Református Világszemle, 1932. február, I. évf. 2. sz. 80.

666 Református Világszemle, 1932. február, I. évf. 2. sz. 85.

667 Református Világszemle, 1932. február, I. évf. 2. sz. 89.

Kifejti, hogy mindkét félnek az egy gyülekezethez sem tartozó amerikai magyarok református egyházba való visszahódításán kellene dolgoznia.

Az amerikai helyzetről Komjáthy Ernő stratfordi református lelkész küldött 1933 januárjában beszámolót a *Világszemlének*, többek között a gazdasági világválság hatásairól is. A családok szétszóródtak, a gyermekgondozottak száma 40-50%-kal emelkedett, a bevándoroltakat is elérte a depresszió. New Yorkban szétesőfélben van az egyházi élet, országosan is csak a tucatnyi nagyobb magyar gyülekezet tartja magát gazdaságilag. Az egyházat az adományok tartják fent, az adakozási kedv pedig a lelkész szerint megcsappant. A Reformed Church, ahová a legtöbb magyar gyülekezet tartozik, a bel- és külmisziós költségvetését csökkentette, a Presbiterian Church jobban áll anyagilag. Az Amerikai Magyar Református Egyesület, amely a szerző szerint az idő tájt 10 000 tagjával a legnagyobb református szervezet a világon, gazdaságilag jól áll, de a jövőt az ifjúság toborzásában látják. Felvetődött bennük, hogy a négy amerikai magyar egyházi lapot egyesítsék (*Reformátusok Lapja, Magyar Egyház, Szebb Jövő, Református Újság*). 1932-ben a Chicago melletti Indiana Harbor-i gyülekezet a gazdasági válság ellenére új templomot tudott építeni, a clevelandi egyház pedig már a harmadik istenházát építi, ahol közösségi terem és iskolahelyiség is készül.⁶⁶⁸

1933 decemberében szintén Komjáthy leveléből tájékozódhatunk az amerikai helyzetről, aki szerint a legnagyobb bajt a szervezeti és lelki egység hiánya okozza az ottani magyar református közösségben. (Ravasz püspök szerint olyanok, mint a jéghegyen úszó virágoskert). Az egyházi élet a három csoportból tevődik össze (Reformed, Presbiterian, Független), akik között még a hazai magyar misszió sem tudott egységet teremteni. A lelki egységet az 1927-ben, a New York-i Kossuth-szobor leleplezésekor alakult Lelkészegyesület sem tudta megteremteni, hiszen nagyon sokan nem csatlakoztak a szervezethez. A gyülekezeteket a missziói segélyekből tartják el, így az önfenntartás készsége elhalványult a híveknél. Ide kívánczok, hogy Amerikában az állam nem szól bele az egyházak dolgaiba, ameddig azok nem sértik az ország törvényeit. Ezentúl mindenki maga választ egyházat, és nem lehet egyháztagságra vagy egyházi adó fizetésére kényszeríteni, mindenki saját maga dönt erről. Az országban még a születési vagy házassági bizonyítványokban sem tüntették fel az ember vallását.⁶⁶⁹ A Reformed Churchnél ebben az időben van olyan lelkész, aki 18 hónapja nem jutott rendszeres segélyhez. Ennek az oka, hogy néhány kisebb lelkészi állás megszűnt az USA-ban. Lendületet hozhatnak meglátása szerint az ifjúsági konferenciák – amiből 1933-ban hat nagyobb volt – és a gyülekezeti ifjúsági munka, ami azonban nincs egységes irányba szervezve, hiszen jórészt gyülekezetenként változik. A munka Komjáthy szerint egyre inkább a CE irányzat felé hajlik, amit örvendetesnek tart, mert az ifjúsági mozgalom evangéliumi színezetet is nyer. (A CE irányzatot egyébként 1881. február 2-án Francis E. Clark nevű ifjú kongregacionalista lelkész, az

668 Református Világszemle, 1933. május, II. évf. 3. sz. 120.

669 Református Világszemle, 1934. február, III. évf. 2. sz. 75.

észak-amerikai Portland, Williston nevű városában hozta létre gyülekezetének 58 ifjú tagjával. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió volt, azon belül pedig azzal az elhatározással indult, hogy megtartsa a fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. Ezt mai kifejezéssel élve úgy mondanánk, hogy a fiatalok egyházból való „kikonfirmálásának” megakadályozása volt a cél. Magyarországon a Bethánia Egylet szervezte ezt.) A gyülekezeteknél zajló gyermekmunkát is dicséri, ami a nyári, vasárnapi és hétközi magyar iskolák szervezésében testesült meg. A négy Reformed Churchben működő magyar egyházmegye meglátása szerint nem ténykedik hasznosan. Az egyház alkotmánya az esperesnek alig ad jogot, hiszen gyülekezetközpontúak az egyházaik, így kiüresedik ez a tisztség. A presbiteri egyházban pedig igaz, hogy negyven magyar gyülekezet van, de itt nincs magyar egyházmegye, és külön nemzetiségi szervezkedést nem is enged az egyház alkotmánya. Ennek ellenére a magyar gyülekezetek két évente összejönnek, ahogy sikerrel tették ezt New Yorkban 1933-ban. A független reformátusok pedig a magyarországi egyházi szervezet szerint igyekeznek élni és fenntartani a gyülekezeteket saját erejükből.⁶⁷⁰

Amerikai helyzetképet harmadik alkalommal olvashatunk a *Református Világsemlében* 1935 februárjában Komjáthy tollából, aki ekkor harmincévnyi amerikai szolgálat után tért vissza Magyarországra. Amerikában több magyar egyesület működik, mint a Verhovay Egylet, a Rákóczi Egylet, a Magyar Segélyező Szövetség, de felekezeti alapon csak a tízezer tagot számláló és több mint egymillió dolláros vagyonnal rendelkező Amerikai Magyar Református Egyesület (ebben a szerző szerint leginkább az anyagiak, vagyis a biztosítási és betegsegélyek tartják egyben a három egyházat). Ez 1896 óta működik, Ligonierban árva- és idősothont tart fenn ezekben az időkben. A közösség lapkiadása esetén nem történt egyezés, mert az egyesület vezetői egy független lelkészt kívántak a közös lap élére helyezni, ami a *Reformátusok Lapja* kiadóinak és szerkesztőinek nem tetszett. Ezután a függetlenek a gyülekezeteik támogatásával fenn tudták tartani saját lapjukat, míg a *Reformátusok Lapja* a Reformed és Presbyterian missziók csappanó támogatása miatt 16 oldalasról 4 oldalasra zsugorodott.⁶⁷¹ A két irányzatnak két külön főiskolája is volt. A Reformed Church Lancasterben, míg a Presbyterian Bloomfieldben tartott fenn iskolát, ahol magyar teológusokat is képeztek. Itt 1934-ben a díszdoktori oklevelek kiadása kapcsán lett belső konfliktus, hiszen a presbiteriánusok szerint nem egyetemes magyar egyházi érdeket, csupán missziós érdeket szolgált a címek adása. Ez is jelezte az egység hiányát, aminek Komjáthy szerint két fő oka volt: kezdetben a hazai egyház nem törődött a kivándoroltakkal, másrészt a lelkészeknek könnyebb volt az idegen missziók segélyeiből építkezni, mint saját gyülekezetet létrehozni, és abból előteremtteni a megélhetést.⁶⁷² Az amerikai magyar felekezetek 1934 szeptemberében Clevelandben tartottak

670 Református Világsemlé, 1934. február, III. évf. 2. sz. 79.

671 Református Világsemlé, 1935. február, IV. évf. 2. sz. 70.

672 Református Világsemlé, 1935. február, IV. évf. 2. sz. 72.

országos gyűlést, amelynek legfontosabb célja az egység keresése volt. A felek már a meghívó kiküldésének mikéntjén összekaptak, ennek ellenére háromszázan részt vettek azon. A gyűlés tárgyát bizottságok alakították ki, sok világi résztvevő is megjelent. Az egyházak képviselői egy évet hagytak maguknak arra, hogy az egységen dolgozzanak egy vegyes bizottságban, addig pedig fegyverszünetet hirdettek. A Lelkészegyesület kapcsán leírja, hogy már az 1927-es alakulásnál is gondok voltak, hiszen a függetlenek javaslatait nem fogadták el, így azok már a Kossuth-szobor avatására is külön vonultak. Az egyesület leginkább néhány otthonról érkezett lelkész evangelizációs útjának lebonyolításában működött közre. 1933-ban az egyesület már az éves közgyűlést sem tudta megtartani, majd egy év múlva megkísérelték azt feltámasztani, egy saját ideiglenes lapot is indítottak *Pásztortüzek* címmel, s egy olyan felhívást bocsátottak a lelkészek felé, hogy aki nem jelentkezik rendes tagnak, azt egy bizonyos idő után annak tekintik.⁶⁷³ Az 1934-es évhez köthető felekezeti egységesülésről hírt ad Komjáthy, ami a Reformed Church és az Evangelical Synod között jött létre. Ezentúl az ehhez tartozó, egyébként legnépesebb, magyar református egyház gyülekezetei az Evangélikus és Református Egyház nevet használják.

1936-ban folytatja Komjáthy a sorozatát, amelyben az Amerikai Magyar Református Egyesület 1935. júniusi közgyűléséről ír. Az esemény legfontosabb kérdése az egyesület központosítása volt, azaz, hogy Ligonierbe vagy Washingtonba kerüljön a székhelye. A konvenció Washington mellett döntött. Az árva- és aggmenházukat Bethlen Otthonnak nevezték el, s feladatul kapta a református múzeum és irattár felállítását. Ugyanezen év augusztusában volt New-Brunswickben az ifjúsági konferencia, amin kétszáz fiatal vett részt, és ahol feleletet kerestek arra a kérdésre, hogy miért maradnak el a fiatalok a templomokból. A második Református Országos Gyűlést Perth-Amboyban tartották szeptemberben. A rendezvényt az egyesülésre áhítózók sikertelennek értékelték. Ezután tartották meg New-Brunswickban a lelkészegyesületi gyűlést, de a független lelkészek egyáltalán nem jelentek meg azon. Ők azt vallották, hogy először kell az önálló, önfenntartó magyar református egyházat megszervezni, és utána jöhet minden más.⁶⁷⁴

1936-ban dr. Takaró Mihály ír a júniusi amerikai zsinatról, ahol 150 lelkészi és 150 világi delegátus jelent meg, köztük a négy magyar egyházmegye képviselőjében Takaró Géza keleti, Dienes Barna központi, Bodor Dániel tóparti, Tóth Mihály, Balogh E. István, Füzy Béla a Sion egyházmegye részéről. Az egyik legfontosabb pont az evangélikus és a református egyház egyesülése pontjainak összefésülése volt. A levezető elnök dr. Schaeffer Károly volt, aki az alkotmányozó bizottságot vezette. Az új alkotmány szerint felállítandó 32 egyházmegye között megszavaztak egy magyar egyházkerületet, és ebben megmaradhattak a korábbi magyar egyházmegyék is.⁶⁷⁵

673 Református Világszemle, 1935. február, IV. évf. 2. sz. 76.

674 Református Világszemle, 1936. május, V. évf. 3. szám, 135.

675 Református Világszemle, 1936. augusztus, V. évf. 4. szám, 176.

Dr. Nánássy Lajos 1937-ben részletes tájékoztatást ad az amerikai egyház helyzetéről a lapban. A véleménye, hogy azokat a több évtizedes kapcsolatokat, amelyek az amerikai magyar egyházakat az amerikai felekezetekhez fűzik, nem lehet szétszaggatni, akármennyire is óhajtának néhányan egy egységes magyar református egyházat Amerikában. A szervezeti egységesülést lehetetlennek, de a közös magyar református célok követését fontosnak tartja. Örömmel konstatálja, hogy személyeskedő cikkek már egyik oldalon sem jelenik meg, illetve, ha helyi szinten vannak is nézetkülönbségek a magyar reformátusok között, az országos méreteket már nem ölt. Jó lehetőségnek tartja, hogy az Evangelical és Reformed Church keretében saját egyházkerület alakítsanak. Ír a lancasteri magyar tanszékről, aminek dr. Tóth Sándor volt a vezetője. A magyarul oktatott tantárgyakból szerzett jegyeket a Franklin and Marshall College a többivel egyenrangúnak ismerte el. Ez a tanszék viszont pénzihiány miatt megszűnt 1936 szeptemberében, és dr. Tóth Sándort belmisszióval bízták meg: feladata lett, hogy a magyar egyházmegyék munkáját segítse és az egyházkerület létrejöttét előkészítse. Az Amerikai Magyar Reformátusok Egyesülete betegsegélyező, jótékonyági szervezet, és üzemelteti a ligonieri Bethlen Otthont, ahol 40 magyar árva és 23 nyugdíjas él.⁶⁷⁶

A *Világszemle*ben több olyan kérdésről is maga írt Csekés, amit közérdeklődésre számot tartónak gondolt. Ilyen a csehszlovákiai és romániai református irodalmi társaságok ügye is. Felvidéken a Konvent 1922-es ülésén Magda Sándor kezdeményezte egy református irodalmi társaság megalapítását, majd ezt a szándékot 1923-ban a Konvent újra megerősítette. 1925 márciusában Pálóczi Czinke István indítványozta az első lépést, aminek hatására a társaság húsz tagját meg is választották. Sörös Béla 1925 szeptemberében tett jelentést az első lépésekről, de 1927-ben a konventi jegyzőkönyv a munka megfenekléséről számolt be, ahogy Csekés nagy bánatára ez 1934 elejéig így is marad. Ezzel szemben Erdélyben a Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság 1929-ben alakult, és egy tudományos, illetve egy népszerű sorozatot vettek tervbe. Az ismeretterjesztő kiadvány első száma 1932-ben *A család élete* címmel, míg a tudományos első száma 1933-ban, *Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Szenvedő papok, szenvedő egyházak* címmel jelent meg.⁶⁷⁷

A lapban bőségesen foglalkoznak a vasárnapi iskolával is. Első ízben 1935-ben idősebb Victor János írt egy terjedelmes dolgozatot a lap hasábjain a témában. A vasárnapi iskola legnagyobb hozadéka szerinte, hogy itt a hitoktatással ellentétben a teljes időt a Bibliára lehet fordítani, illetve az, hogy kiváló eszköze az egyházépítésnek. Természetesen sorvezetőt is ad a vasárnapi iskola lefolytatásához, és az órákra való felkészüléshez is szolgál szellemi municióval. Javasolja, hogy ünnepélyes összejöveteleket szervezzenek a vasárnapi iskolák növendékei számára, de óva int a színielőadásoktól, mert az sértődésre adhat okot. Fontosnak tartja, hogy olvasnivalót is kínáljanak a gyerekeknek,

676 Református Világszemle, 1937. február, VI. évf. 2. sz. 75.

677 Református Világszemle, 1934. február, III. évf. 2. sz. 95.

és a családi eseményeket is behozzák a csoportokba. Természetesen áttekintést is ad a vasárnapi iskola mozgalom történetéről, és beszámol a hálózat magyarországi növekedéséről, valamint a felvidéki vasárnapi iskolákban tanítók és tanulók létszámáról 1932-ben (15 622 növendék és 1019 tanító a 481 iskolában).⁶⁷⁸

15. kép – Az idős Csekes Béla a szapi parókia előtt

678 Református Világszemle, 1935. május, IV. évf. 3. sz. 115.

4. Gyalókey László, 679 a pragmatikus egyházi vezető

4.1. A született lelkész

Gyalókey László 1864-ben született Bokodon, lelkész családban. Édesapja Heidelbergben és Pápán tanult, majd Tatán, Neszmélyen és Bokodon volt lelképásztor.⁶⁸⁰ Ő is követte az atyai utat, és a kilenc testvér közül még ketten választották a lelkészi szolgálatot. A gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte, ahol az ifjúsági képzőtársulat titkára volt.⁶⁸¹ Sorra nyerte dolgozataival a különböző iskolai díjakat, de a vitagyűléseken is hol a szerzetességet támadva, hol a katolikus-református vegyes házasság meggátolása ügyében érvelve vagy egyházi beszédeivel adott bizonyosságot szónoki jártasságáról.⁶⁸² Innen 1886-ban vezetett az útja Nagymenyeren, Szapon és Komáromon keresztül 1896-ra Nemesócsára, ahol 1942-ig szolgált. Mint volt pápai diák, Gyalókey tényszerű írásban állt a pápai gimnázium áthelyezésének ügye mellé, amikor azt Komáromba akarták áthozni. Ugyan leírja dolgozatában, hogy az alma materének áthozatalát szívből szeretné, de szkeptikus, hiszen már két hasonló próbálkozás volt erre, és egyik sem lett sikeres. Ebben az időben még Papp Gábor püspök és Tuba Lajos országgyűlési képviselő is a Komáromban szervezett gyűlés résztvevője volt. Komáromban a pápai gimnáziumnak megszavazott felújítási munkálatoknak helyt adott volna az egyház, és garantálták volna azt, hogy megállítják a pápai intézmény elnéptelenedését a városban.⁶⁸³

Komáromban 1890-ben segédlelkészként maga mellé vette titkárnak rokona, Papp Gábor püspök, ami a későbbiekben nagy hasznára volt.⁶⁸⁴ Az ő halála után pályázta meg Gyalókey a lelkészi állást Nemesócsán. Érdekesség, hogy az 1895. december 17-i nemesócsai presbiteri gyűlés jegyzőkönyve alapján a később megválasztott Antal Gábor püspök ellenlábását, Czike Lajost támogatták az ócsaiak.⁶⁸⁵ 1895. március 30-án Vida Ferenc nemesócsai lelkész helyére választották meg Gyalókey Lászlót helyi lelkésszé 160 szavazattal 90 ellenében (a névjegyzék szerint ebben az időben 256 szavazásra jogosult adófizető tagja volt a Nemesócsai Református Egyházközségnek), majd egy évvel később iktatták be a hivatalába.⁶⁸⁶ Az első presbiteri gyűlésén április 21-én vett részt Nemesócsán, amikor arra kérte a presbitériumot, hogy segítsék őt az egyház és az épületek elhanyagolt állapotát helyrehozni. Az általa átvett egyháznak egy

679 Dolgozatomban Gyalókey nevét „ó” betűvel használom, mert az aláírásaiban maga is így használja.

680 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai, 1943. Pápa, 2013. 313.

681 Pápai Ifjúsági Lap, 1885. X. 31., I. évf. 1. sz. 8.

682 Református teológiai akadémia és gimnázium, Pápa, 1885., V. Történeti adatok az 1884/5. iskolai évről. 94.

683 Dunántúli Protestáns Lap, 1892. X. 9., III. évf. 41. sz. 3.

684 Dunántúli Protestáns Lap, 1890. IX. 14., I. évf. 37. sz. 7.

685 Jegyzőkönyv a Nemesócsai Református Egyházközség 1895. XII. 17-i presbiteri gyűléséről (a Nemesócsai Református Egyházközség padlásán és irattárában fellelt iratanyagok, továbbiakban: NRE)

686 Dunántúli Protestáns Lap, 1896. III. 29., VII. évf. 13. sz. 8.

felújítandó temploma, kétezer forint adóssága és egy elhanyagolt magtára volt. Az egyházi irattárban még a nemesócsai egyházi előjárók névsorát sem találta meg, ezért néhány elhunyt helyett új tagok megválasztására tett javaslatot.⁶⁸⁷

Néhány hónappal megválasztása után, a jegyzőkönyvvezető által még helytelenül Gyallókaynak írott lelkész felvetésére elkezdődött az egyházban a felújítási munkálatok tervezése. Megbízták Győry Dénes gondnokot, hogy készítse elő egy új tanítói lak építését, aminek számvetését el is fogadták, illetve a templom renoválását, és mindezekre, 32 éves futamidőre vegyenek fel kölcsönt.⁶⁸⁸ A munkálatokra a lelkész – kapcsolatait kihasználva – az egyházmegye főiskolai és egyházi tanácsától 600 forint kölcsönt kapott. Ezenfelül hozzájárultak, hogy az egyház a kötvényeit eladja, és földbirtokba fektesse.⁶⁸⁹ A második tanítói lakást 1898-ra építették meg, amit majd egy jégverés miatt két év múlva újra kellett cserepeztetni. A lakás beton alapzaton álló téglából és vályogból épült, faszindellyel volt fedve, s összesen 4000 korona volt a felbecsült értéke.⁶⁹⁰ Később határozatot hoztak a presbitériumban, ami az eddigi gyakorlatot tisztába tette, azaz, hogy idegen vallású csak abban az esetben temethető a református temetőbe, ha a család alapítványt tesz az egyháznál, de ezenfelül nem használhatja a síron saját egyháza jelvényeit, csak fejfát kap az elhunyt.⁶⁹¹

1903-ban az ócsai lelkész az egyházkerületi közgyűlést megreformálandó ragadott tollat, amely írásával kavicsot dobott az állóvízbe. Kimondta, hogy a közgyűlés tárgyalási rendjét rövidíteni kell, ezen felül szerinte a grémium nem foglalkozik eleget a valláserkölcsi élet ápolásával sem. Hiányolta a református egyház iránti szereteten való munkálkodást és a hitélet felpezsdítésére tett törekvéseket – tulajdonképpen a határozottabb belmissziós munkát sürgette ebben az időben.⁶⁹² 1906-ban Gyalókay egyházmegyei főpénztáros lett, amivel kilépett a gyülekezetből az egyházmegyei élet mezejére, majd ugyanebben az évben határozottságával megerősítette azt a döntést, hogy a felekezeti iskolákban is lelkészek tanítsák a vallástani tárgyakat.

A következő évben a *Dunántúli Protestáns Lap* hasábjain, egyházmegyei főjegyzővé választásakor írják, hogy: „*A egyházmegye előbbi főjegyzőjéhez méltó, mély bölcsességű, ragyogó tollú, szelíd modorú utódot nyert a megválasztottban. A széles körben ismert és becsült férfiút e helyen is üdvözljük és Isten áldását kérjük munkásságára.*”⁶⁹³ Az egyházkerületben betöltött bennfentes voltát erősíti az 1909-es, Antal Gábor püspöktől kapott bizalmas levél, amelyben arra kéri, hogy Thaly István tanácsbírává választása

687 Jegyzőkönyv a Nemesócsai Református Egyházközség 1896. IV. 21-i presbiteri gyűléséről. NRE

688 Jegyzőkönyv a Nemesócsai Református Egyházközség 1896. VI. 29-i presbiteri gyűléséről. NRE

689 A Dunántúli Ev. Ref. egyházkerület püspöki hivatalától 1896. évben az 1955. sz. levél. NRE

690 Vagyonleltár a komáromi egyházmegyébe bekebelezett, az ócsai egyház tulajdonát képező népiskola vagyonai állapotáról 1898. január 30. NRE

691 Jegyzőkönyv a Nemesócsai Református Egyházközség 1896. VIII. 9-i presbiteri gyűléséről. NRE

692 Dunántúli Protestáns Lap, 1903. X. 25., XIV. évf. 43. sz. 2.

693 Dunántúli Protestáns Lap, 1907. VI. 30., XVIII. évf. 26. sz. 6.

mellett segítsen az ismerősök körében „hangulatot kelteni”⁶⁹⁴ Mindezek ellenére valamiért arra a következtetésre juthatunk egy őri lelkész barátjával folytatott levelezésből, hogy szívesen elcserélné azzal az ócsai szolgálatát, ám ennek az indoka nem egyértelmű a sorokból.⁶⁹⁵ Ezután, a soron következő lelkészértekezleteken, főiskolai igazgatótanácsi üléseken vagy egyházmegyei közgyűléseken mindig volt olyan felszólalása, amivel elnyerte a többség tetszését. Szót emelt a lelkész árvák és özvegyek illetményének emelése mellett. Nemesócsán vendégül látta értekezleten a lelkészeket, ahol elmondta, hogy az ultramontanizmus harcosai és a szabadgondolkodók nyíltan törnek a református egyház ellen, ennek ellenére az országgyűlés református képviselői nem álltak hitük mellé. Folyamatosan szót emelt a szabadkőműves páholyokból induló klerikalizmus ellen. Felhívta a figyelmet arra, hogy a középiskolás ifjúságot kezdték ezzel az eszmével fertőzni. Kitért arra a törvényteleniségre is, hogy egyes hivatalnoki állásokra csak katolikus vallásúak pályázhatnak a kiírás szerint.⁶⁹⁶

Ebben az időszakában Gyalókey határozott elveket képviselt, amelyekkel nyíltan meg akarta határozni a hazai reformátusság helyét, miközben sokkal erőteljesebb helytállásra biztatta hittársait. A többiek határozatlanságának megelégedése vezette oda, hogy 1911-ben lemondott a főiskolai igazgatótanácsi tagságáról, az adócsökkentési bizottsági tagságáról is, egyedül a tanácsbírósgot kívánta megtartani. A főjegyzői pozíció feladásának visszavonásáról a közgyűlés győzte meg,⁶⁹⁷ majd 1913-ban megerősítették ebben a tisztségben (ahogyan a tanácsbírósgban is), immáron Tóth Kálmán esperes mellett, akivel innentől fogva rendszeres levelezést folytattak tíz éven keresztül.

Gyalókey folyamatosan szót emelt a református egyház autonómiájának megsértése ellen. Amikor a reformáció 400. évét ünnepelték, kiállt a szórványok lelki gondozása mellett is, akik erősítésére szánt lelki iratai kiadásának fedezésére gyűjtést is indított az egyházmegyei közgyűlésben. De szót emelt az elemi oktatásban uralkodó áldatlan állapotok ellen is az évismétlő iskolások oktatása kapcsán. Hiányolta a nekik való tankönyveket, és jelezte, hogy a tanítóknak kevés az idejük arra, hogy külön foglalkozzanak a problémás gyerekekkel a többi nebuló mellett.⁶⁹⁸

1921-ben, amikor a dunáninnei egyházkerület Balogh Elemért választotta püspökké, és mellette Gyalókey lett a főjegyző, új lehetőségek kapujába érkezett az ócsai lelkész. Innentől a levelezésekből érezhető, hogy az egyházmegyében sokkal inkább hozzá fordult az új püspök, mint az espereshez, és a különböző lobbitevékenységeket is rajta keresztül folytatta. Balogh és Gyalókey barátsága a levelezéseik alapján az 1890-es évek elejéről való; ami biztos, hogy 1896 tavaszán már találkoztak, és erre hivatkozva a későbbi püspök az ócsai lelkész segítségét kérte.⁶⁹⁹ Ezek a levelezések

694 Antal Gábor püspök Gyalókeynek írott bizalmas levele, 1909. VIII. 3. NRE

695 Az őri lelkész levele Gyalókeynek, 1909. VII. 12-én. NRE

696 Dunántúli Protestáns Lap, 1907. VI. 30., XVIII. évf. 26. sz. 6.

697 Dunántúli Protestáns Lap, 1911. X. 22., XXII. évf. 43. sz. 3.

698 Dunántúli Protestáns Lap, 1911. XI. 19., 22. évf. 47. sz. 2.

699 Balogh levele Gyalókeynek, amelyben van Poot munkáját kéri tőle, 9/896. sz. alatt. NRE

a főjegyzővé választás után sokkal intenzívebbek lettek, hangulatuk pedig rendkívül bizalmas, tegeződő volt. Az elejtett félmondatokból azt is látjuk, hogy milyen lehetett a kapcsolatuk a többi egyházi vezetővel. Például, amikor 1922 decemberében a Ramsay-tól kapott, Pálóczi Czinke által átvett 24 ezer koronáról írt, és arra utal, hogy meglepné, ha tőle az összeg már megérkezett volna.⁷⁰⁰ Szintén ilyen bizalmas levélben hívja a püspök Gyalókat a Millerrel és a Ramsay-vel való szűk körű találkozókra, emellett bevonja őt a döntésekbe is, illetve több dologban kikéri a véleményét. Ilyen volt az a helyzet is, amikor az állam a fogadalom letétele utáni időktől szándékozott a segílyt folyósítani. Balogh megismerteti őt Révész püspökkel azon véleményével, hogy nem akarnak fogadalmat tenni a csehszlovák államra, míg közli vele Kenneth Miller véleményét is, aki azt mondja, hogy arra az időre nem lehet segílyt kérni, amíg nem tették le az államra az esküt.⁷⁰¹ A levelekben a választásokat megelőző háttér munkába is betekintést nyerhetünk, ami azt jelzi, hogy az egyházkerületben volt súlya a nemesócsai lelkész szavának.

4.2. A konzervatív és hatékony esperes

1923-ban Tóth Kálmán esperes idős korára hivatkozva lemondott a tisztségéről,⁷⁰² s megválasztása után Gyalókat esperesként olyan csapat élére került, mint az akkoriban Gelléren szolgáló egyházmegyei gondnok Erdélyi Pál, volt kolozsvári könyvtárigazgató, vagy a főjegyző, Vargha Sándor komáromi lelkész.⁷⁰³ Feltett szándéka volt, hogy az egyházat újjáépíti annak ellenére, hogy elszakította a történelem a magyarországi református egyháztól a felvidékieket. Summázta, hogy lelkész- és tanítóképző intézetei nincsenek az itteni közösségnek, az egyház szolgálatában állókat pedig az állampolgárság kérdése akadályozza. Az esperesi székfoglalójában kiemelt szerepet szánt a tanítóknak, akik feladata a hit építése. Szólt Isten igéjének hirdetőiről is, akiknek a hívők lelkéhez kell szólniuk. Fontosnak tartotta az ifjúsági és nőegyesületek, illetve az énekkarok munkáját, akikről, mint a hit oszlopairól szól, ha ezek a vallásos tevékenységekben lennek otthonra. Szólt a felelősségről is az egyházmegyei közgyűlésen elhangzott beszédében: *„Oh, jusson eszünkbe, hogy minden őrhely fáklyájának kialvásával nemcsak igaz kálvinista hitünk egy-egy darabját, hanem magyar nyelvünket és nemzetiségünket is siratjuk, temetjük.”*⁷⁰⁴

Nem szabad egyházépítő munkája mellett sem elmenni szóltanul, hiszen 1922-ben felépítették az iskola újabb tantermét, és a meglévő termekbe is új padokat készítetttek.

700 Balogh levele Gyalókatnak 1922. XII. 8-án, 375/1922. sz. alatt. NRE

701 Főtiszteletű Főjegyző Úr! Kedves Barátom, Uram! 1922. II. 6., 175/1922. sz. alatt. NRE

702 Prágai Magyar Hírlap, 1923. II. 16., 2. évf. 37. sz. 6.

703 Dunántúli Protestáns Lap, 1923. IV. 8., XXXIV. évf. 14. sz. 2.

704 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1923. évi szeptember 20-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Vargha Sándor e. m. főjegyző, Komárom, 1924. 7.

Áprilisban a harmadik tanterem építésére maga az esperes is áldását adta, azzal a kitéttel, hogy a tanterem minél nagyobb ablakokkal bírjon, illetve, hogy ezt már úgy tervezzék, hogy a következő tanterem építésénél figyelembe vegyék azt is, hogy a tanterem ajtaja a tanulók háta mögött nyíljon.⁷⁰⁵ A fennmaradt iratok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a tantermet nem az 1922. május 3-án árajánlatot beadó komáromi Kocsis Lajos kőműves és ácsmester építette 71 197 koronaért,⁷⁰⁶ hanem végül a Haasz és Mády céggel építették 65 800 koronaért úgy, hogy a szerződésben még azt is kikötötte az ócsai egyházközség, hogy melyik falat milyen téglából emelje a kivitelező.⁷⁰⁷ Az építkezést nagyon ügyesen végezték, hiszen az egy tanterem és egy folyosó építetőről májusban döntött a presbitérium, és augusztus végén már az állami építészeti hivatal küldöttjének a beszámolóját hallgatta a testület.⁷⁰⁸ Ebben azt írja a főtanácsos, hogy az épület nem felel meg az iskolák műszaki előírásainak, illetve jó néhány hiányosságra is felhívta a figyelmet.⁷⁰⁹ A lelkész építkezési kedve 1924-ben sem hagyott alább, amikor a református temető rendezésébe kezdtek, szintén közadakozásból új kerítést építettek és földmunkákat végeztek, amire azért volt szükség, mert a falu fejlődésének és az új építkezéseknek köszönhetően a temető a központba került.⁷¹⁰ Ezt kiegészítendő kiadott az egyház egy temetői szabályrendeletet is, ami a temetkezések helyéről, a sírok rendezettségéről és a sírhelyek áráiról rendelkezett a megújult temetőben.⁷¹¹

Gyalóky 1926-ban esperesként a szórvány gondozására kívánt nagyobb hangsúlyt fektetni akkor, amikor „Gályarabok emléke” címen alapítványt állítottak. A pénzgyűjtéssel a célja az volt, hogy azokat a lelkészeket és egyházakat szolgálja, akik valami okból kifolyólag bajba kerültek. Szót emelt a lelkészi fizetések mellett is, hiszen a törvény által meghatározott minimum abban az időben egyenlő volt a törvénytiszta fizetésével. Erről a kérdéstről szólva megjegyzi esperesi jelentésében, hogy másképpen is alakulhatott volna, ha a kormány és az egyházi vezetés között összhangra törekednének. Az állami kongrua törvényben viszont előrelépést látott, hiszen a vallásellenes irányzat alulmaradt így a küzdelemben, ami azért is volt fontos szerinte, mert a kommunisták álma, az egyház és az állam teljes szétválasztása nem történt meg. *„A kommunizmus súlyos betegsége a hitéletnek, mely sajnos – mint másutt is – úgy egyházmelegyénkben is járványszerű gyorsasággal terjedt el s egyházellenes munkájával bizony sok helyen jelentékeny kárt okoz a gyenge hitű lelkekben”* – fogalmaz világosan az esperes. Felszólalásában a kormány lelkészek felé való humánus viselkedéséről beszélt, mikor

705 A Komáromi Református Egyházmegye esperesének 270/1922. sz. levele a nemesócsai egyháznak. NRE

706 Költségvetés a Nemesócsai Ref. Egyházközség tekintetes Elöljáróságának. NRE

707 Építkezési szerződés, 1922. V. 8. NRE

708 Jegyzőkönyv a nemesócsai egyházközség presbitériumi 1922. VIII. 22-i gyűléséről. NRE

709 Szakvélemény. Štátny stavebný úrad, Komárno, 83/922. sz. NRE

710 Gyalóky adakozásra való felhívó levele 1924 márciusából. NRE

711 Temetői szabályrendelet a nemesócsai ref. egyházban. 1924. NRE

az állampolgárság kérdésének szabályozásáról szólt. Ezzel szemben nehezményezte, hogy a lelkészképzővel kapcsolatban nincs hivatalos információjuk.⁷¹²

1927-ben a pártoskodástól magát távol tartó esperes a Komáromi Református Egyházmegye Közgyűlése előtt először mondta ki hangosan, hogy nem szabad az egyházat a „pártpolitika szekeréhez” kötni. Úgy fogalmazott, hogy Isten örök céljai kizárják a politikában honos örök ingadozást és hajladozást. A szlovenszkói reformátusság számára szerint az a fontos, hogy tagjai békés, hű polgárok lehessenek, csak építhessék az egyház és a közösség dolgait.⁷¹³ Ebben az évben is keményen szólt a kommunista térnyerés ellen a közgyűlési tagoknak, amikor egy tanyi esetet ismertetett, ahol a kommunista agitátor az egyház ellen beszélt. A belmissziós munkáról szólva kifejtette, hogy nem a diák- és leánykonferenciákban látja a jövőt, főképpen nem úgy, hogy ezek inkább az együttlétet, mint a hitben való elmélyülést szolgálják. *„A konferenciáknak csak akkor van létjogosultságuk, ha a már meglevő egyházi hitnek megerősítését célozzák, nehéz idők nyomasztó körülményei között”* – mondta.⁷¹⁴

A korábban a belmissziós munka fellendítéséért szót emelő esperes 1928-ban óvatosságra intett, amikor a losonci teológus hallgatók ifjúsági evangelizációs munkához láttak a megyében a helyiek megkérdezése nélkül. Azt sem vette jó néven, hogy a lelkészek és a tanítói kar egyes képviselői konferenciákon vesznek részt ahelyett, hogy a gyülekezeteik lelki építésével foglalatoskodnának. Az ellen is felemelte a szavát, hogy egy leánykonferencián elhangzott beszéd során a lelkész mellé a leánykör vezetőjét, mint a hitélet intenzívebbé tevőjét akarta a meg nem nevezett előadó ültetni. *„Az elgondolás nagyon szép s ha nem ismerném a nőket s azok uralkodni vágyását, érzékenységet egyfelől, másfelől nem kellene tartanom, ismerve az ember nagy gyarlóságát, attól, hogy a tervbe vett két tényező közötti viszony sok bajoknak lehet a kútforrása, esetleg a lelkészi családok békessége is feldülatik: hiva lennék ez eszme megvalósulásának, de így, ezt sajnálatomra nem tehetem”* – jelentette ki az esperes a közgyűlésen.⁷¹⁵ Sokkal nagyobb hasznát látná, ha a templomi igehirdetés eszközén, az ifjúság vasárnapi iskolába gyűjtésén keresztül folytatnák a lelkék építését. E véleményével az egyházmegyei közgyűlést személyével kapcsolatos döntés elé állította.⁷¹⁶ Az esperesi jelentés egyébként nagy vitát váltott ki, amelyben Mohácsy János világi főjegyző, Boros Kálmán kamocsai lelkész-tanácsbíra és Mórocz Mihály ógyallai lelkész-tanácsbíra vett részt a jelentéssel szemben, míg Kúr Géza csicsói lelkész és Galambos Zoltán komáromi lelkész az esperes mellett

712 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1926. évi augusztus hó 17-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1926. 10.

713 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1927. 8.

714 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1927. 21.

715 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1928. évi április hó 17-én és augusztus hó 21-én napján tartott gyűléseiről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1928. 53.

716 Dunántúli Protestáns Lap, 1928. VIII. 26., XXXIX. évf. 35. sz. 3.

érvelt.⁷¹⁷ Gyalókey egy idő után átértékelte a belmissziós tevékenységgel kapcsolatos gondolatait, és a vasárnapi iskolák szervezésének szentelte ideje egy részét. Tette ezt úgy, hogy saját kezűleg, segédlelkésze, Tárnok Gyula segítségével alkotott óravázlatokat, amit szétküldött a lelkésztársainak. 1929 októberében írt körlevelében kifejti, hogy mivel a háború elvitte az ifjakat, pusztába kiáltott szónak tartja a konferenciázást, mert: „*olyan időben és olyan földbe akar magot vetni, amelynek termő ereje kiveszett*”.⁷¹⁸ Ezekből a levelekből már ebben az időben kitűnik, hogy egy gyermekközpontú, több hétre lebontott vázlatot biztosított a lelkészeknek. Külön felhívta kollégái figyelmét arra, hogy ezek az óravázlatok csupán a keretet biztosítják, tartalommal nekik kell megtölteniük az órákat. A vasárnapi oktatáson a negyedikesnél nagyobb iskolaköteles gyermekeknek a megjelenését novemberi körlevelében már kötelezővé tette.⁷¹⁹ Az egyházmegyei közgyűlésen határozottan ismertette az álláspontját, ami a zsinati törvényalkotást illeti, hiszen, ahogy jelezte: nem kapták ott kézhez a teljes törvénszöveget, csupán a kormány által módosítandó szakaszokat. Az egyházzal szóló törvényt nem nevezte szerencsésnek, de szükségesnek ahhoz, hogy stabilizálódjon az egyház helyzete. Külön kitért az önálló szlovák református egyházmegye kérdésére is, amit abban az esetben, ha azt követeli a reformátusság az államtól, hogy elismerje az anyanyelven való hitéletet, biztosítani kell a szlovák anyanyelvű hittestvéreknek is.⁷²⁰ Érdekes, hogy ebben a jelentésben használta először az „új hazánk” megfogalmazást. Beszéde a hit és a nemzet talaján álló, az új államhoz lojális egyházi vezető képét vetíti elének.

Ez az esztendő a nemesócsaiak életében a nagy háború lezárásának tizedik évfordulója alkalmából a református egyház által állított, a mai napig látható emlékmű építéséről szólt. Ócsáról 196 katona vonult be az első világháborúba, közülük hősi halált halt, megsebesült, eltűnt vagy hadifogságba esett 105 fő.⁷²¹ A „Hazáért” feliratú emlékszobor költségei 17 671 koronára rúgtak, amit közadakozásból teremtettek elő. A gyűjtőíveken és a nemesócsai ünnepi műsorokból befolyt összeg több mint harmadát adta a költségeknek. A szobor 1929. október 13-i felavatását még a csehszlovák állami szerv, a Járási Hivatal elöljárója sem tiltotta meg, akinek jóváhagyásra megküldték a tervet.⁷²² A nemesócsai egyház fellelt iratai között megtalálható az *Üdv az Oktatónak!* című levél, ami az emlékmű oroszlanja alá került elhelyezésre, mintegy üzenetként az utókornak. Itt Gyalókey leírja a kezdeményezés történetét, a pénzgyűjtés

717 Prágai Magyar Hírlap, 1928. VIII. 24., VII. évf. 192. sz. 3.

718 Nagytiszteletű Lelkész Úr! Körlevél a vasárnapi iskolák kapcsán 1929. X. 28. NRE

719 Nagytiszteletű Lelkész Úr! Körlevél a vasárnapi iskolák kapcsán 1929. XI. 17. NRE

720 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1928. évi április hó 17-én és augusztus hó 21-én napján tartott gyűléseiről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1928. 34.

721 1914/18-iki világháborúba bevonult katonák névjegyzéke, illetve az eltűntek és rokkantak és Hősi halált haltaknak névsora. NRE

722 Výmer, Okresný úrad v Komárne, číslo: 13965/1929. NRE

menetét, a kivitelezést, a református énekhar tagjainak névsorát (igaz, itt nincs felsorolás, csak a hely kihagyva), a búcsúmondat pedig: „*Örök élete van annak, aki a hazáért adta életét.*”⁷²³

Egy esztendővel később, felesége halálának évében – akivel 39 évig élt házasságban – lemondott esperesi tisztségéről, öreg korára és az őt ért csapásra hivatkozva, de az egyházmegyei közgyűlés ezt nem fogadta el.⁷²⁴ Érdekesen nyilatkozott a losonci teológiáról, amikor értetlenül állt az előtt a tény előtt, hogy a több éve kötött megállapodásokat miért kellett titokban tartani az egyház tagjai előtt. Ezen az egyházmegyei közgyűlésen vetette fel a pozsonyi internátus támogatásának szükségességét és a tanítóihiány kérdését. Jó megoldásnak tartotta volna, ha az egyház megszólítaná a tanügyi hivatalokat, hogy az állami tanítóképzőkbe nagyobb számban vegyenek fel református hallgatókat.⁷²⁵ 1929-ben olvasható az első, Gyalókyt a politikával összeboronáló írás annak kapcsán, hogy az aktivista, megalkuvó politikát folytató agrárpárt egy kampánygyűlésén azok közé a lelkészek közé sorolja Balogh Elemér püspökkel együtt, akiknek nem volt rendben az állampolgársága, mégis nyugodtan szolgálhattak a gyülekezeteikben.⁷²⁶ Ez az év ismét az újításokról és a maradandó nyomok hagyásáról szólt, hiszen először a parókiába, a tanítói és rektori lakásba, illetve a tantermekbe villanyvilágítást szereltek, ezzel modernizálva az épületet, amit a komáromi Taus elektrotechnikai vállalat árajánlatot és terveket tartalmazó leveléből tudunk.⁷²⁷ Megépült a negyedik tanterem is, mégpedig a pozsonyi Iskolai Referátus felszólítására, majd az inspektorátus jóváhagyásával, hiszen a meglévő gyermeklétszám elengedhetetlenné tette a bővítést.⁷²⁸ Az ócsaiak lassú döntés-előkészítésére az inspektor levelében azt írja, hogy amennyiben nem tudnak tanítót találni, ő szívesen szerez.⁷²⁹ Az egyház a bővítés elszalasztásával az iskola megszüntetését is kockáztatta, hiszen a túlzásfolttság miatt a diákokat az állami iskolába irányították volna. Gyalóky esperesi hivataláról másodszor egy év múlva mondott le. A jelen lévő Balogh Elemér püspök nyomására maradt, de a megbízási idejének végén, az 1933-as tisztújítás előtt jelezte, hogy nem jelölteti magát a tisztségre.⁷³⁰

723 Üdv az Oktatónak! 38/929. sz. irat. NRE

724 Dunántúli Protestáns Lap, 1929. X. 6., XL. évf. 40. sz. 5.

725 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1929. évi augusztus hó 27-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.m.e. főjegyző, Komárom, 1929. 37.

726 Prágai Magyar Hírlap, 1929. X. 17., VIII. évf. 236. sz. 1.

727 A Taus vállalat esperesi hivatalnak 1929. április 29-én írott levele. NRE

728 Školský inspektorát, református népiskola bővítése tárgyában írott 2782. sz. levél (66/929 sz. alatt). NRE

729 Školský inspektorát, református népiskola bővítése tárgyában írott 2482. sz. levél (64/929 sz. alatt). NRE

730 Dunántúli Protestáns Lap, 1930. IX. 7., XLI. évf. 36. sz. 4.

4.3. A sokoldalú vezető

Nem feledhetőek Gyalóky László érdemei a tanítóképző megalapítása ügyében tett első lépéseknél: az 1930-as egyházmegyei közgyűlésen ő kezdeményezte javaslatával, amit a közgyűlés magáénak is tett. A javaslatban a tanítóképzőnek helyet biztosít, vállalja az intézet dologi kiadásait az első lépéseknél az egyházmegye; kéri a konventet, hogy karolja fel az ügyet, intézzenek feliratot az illetékes helyekre, készítsék el az intézet tantervének vallás- és zenei nevelési részét. Amint fogalmazott: *„A másik égető kérdésünk a felekezeti tanítóképző intézet megalkotása, mert hiszen felekezeti iskoláink további megmaradhatása, fenntartásának lehetősége szorosan ehhez az alkotáshoz kapcsolódik, mert hiszen, ha nem lesz magyar református tanítónk, hogyan és miért tartjuk fenn a felekezeti iskolákat? Ma már égető a szükség, amely az intézet felállítását sürgősen követeli meg. Csak egyházmegyénkben a múlt tanév folyamán 16 új tanerő lett beállítva s ugyanennyi új tanterem felállítása elrendelve. A most megnyíló tanévben még újabb állások megszervezése rendeltetett el.*⁷³¹ A tanítóképző ügyében jól haladtak, hiszen a prágai oktatási miniszterhez is eljutott az egyházmegye ötfős küldöttsége, aki nem tudott érdemleges választ adni, de elmondta nekik, hogy a tanítóképzők átszervezését tervezi, ami annyit jelent, hogy az összes állami tanítóképzőt a már létező egyetemek alá vonja be. A küldöttséget a miniszter nem utasította, de a türelmüket kérte.⁷³² Az esperes 1931-es jelentésében kitért arra, hogy a konvent álláspontja, miszerint saját maga veszi át a kezdeményezést, a komáromiak tájékoztatását elfelejtve, meglepte őt. Csupán közvetett úton szerzett arról tudomást, hogy a konventi tanügyi bizottság a komáromi javaslat beérkezése után megkeresett két kerületet, hogy adjanak jobb ajánlatot Komáromnál. Gyalóky így ismerteti álláspontját: *„Mi abban a hitben vetettük fel az eszmét, s vállaltuk az intézet felállítását a komáromi e.-megye »égisze« alatt, hogy odafent talán könnyebben sikerül így megnyerni a hozzájárulást, mintha a szlovenszkoí egyetemes ref. egyház alkotásaként létesül az; legfelsőbb vezetőségünk azonban utunkat állta, s a saját kezébe vette az ügyet, nekünk tehát nincs más teendőnk, mint félreállni, várván a további fejleményeket.*⁷³³

Szociális érzékenységről és a közösség iránti felelősségről tett tanúbizonyságot akkor, amikor az 1931-es válságos évben olyan döntést javasolt az egyházmegyének, ami az egyházat a nadrágszíj meghúzására kárhóztatja, viszont a hívek anyagi terheit csökkenti. Ebben az évben ugyanis először nagy fagyok, majd a belvíz és az áradások, a nyár elején pedig jégverés és viharok semmisítették meg a termés nagy részét. A búza sikértartalma alacsonyabb lett, így az ára is csökkent, tehát a Pozsonytól Párkányig

731 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1930. évi augusztus hó 26. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.e. főjegyző, Komárom, 1930. 22.

732 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. évi augusztus hó 25. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.e. főjegyző, Komárom, 1931. 18.

733 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. évi augusztus hó 25. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.e. főjegyző, Komárom, 1931. 19.

terjedő régió fő bevételi forrását adó mezőgazdaság válságba került. Az egyházak földjeik után a bérletet nem vagy csak értéktelen búzában tudták megadni, az egyháztagok nem tudták az adót fizetni. Ezért Gyalóky jó érzékkel takarékosági intézkedéseket kért az egyházaktól, az évi egyházi adót azoknál, akik nem tudták teljesíteni, a következő évre ütemeztette. Az adománygyűjtéseket szüneteltetni kívánta, míg az iskoláknak a referátus által javasolt felújítási munkálatok átütemezésének kérvényezését javasolta. Ezzel a tulajdonképpeni gazdasági mentőcsomaggal sokat segített a gyülekezeteknek, ahogy a szociális feladatokra is külön ráirányította lelkész társai figyelmét, kiemelve, hogy a kenyér nélkül maradt hívekről mindenkinek az erejéhez mérten gondoskodnia kell. Arra szólította fel a közgyűlést, hogy csatlakozzanak az árvízmentesítő társaság vízvezetési munkálatainak megindításáért való lobbizhoz, hiszen ezzel az embereknek munkát tudnak adni.⁷³⁴ Itt érdemes megjegyezni, hogy ennek a társaságnak a csallóközi vezetésében volt mérnökként jelen a fia, Gyalóky Miklós, illetve az egyházmegyei főgondnok, a nemesócsai Nagy Nándor.

Esperességének utolsó évében Gyalóky annak ellenére ragaszkodott a korábbi református konferenciákkal kapcsolatos negatív álláspontjához, hogy az egyházmegye is szervezett néhányat. Ezenkívül határozottan szolt arról is, hogy a felsőbb egyházi hatóságok nem tájékoztatnak kellően a tevékenységükről, kerülük a nyilvánosságot, annak ellenére, hogy a *„fák is az anyaföldbe bocsátják gyökereiket, abból táplálkoznak, s a viharokkal csak akkor dacolhatnak, ha gyökereik minél mélyebben vannak a földben.*”⁷³⁵ Esperesi búcsúmondataiban nagyon röviden elmondja, hogy amikor átvették az egyházmegye irányítását, a kommunizmus térhódítása veszélyeztette az egyház fennmaradását. Nem volt kiépített intézményi háttér, sőt a leköszönése idejéhez képest harmadannyi pénzből gazdálkodott az egyházmegye.⁷³⁶ A hozzászólók és az emlékezők mind a gyarapodás idejeként emlegették Gyalóky esperességét.

Otthoni gyülekezetének építését 1933 után is legjobb tudása szerint folytatta. 1941-ben váratlanul érte nyugdíjaztatásának híre, hiszen ez azt jelentette, hogy más lelkész neveznek ki a helyére.⁷³⁷ Méltatlan is volt a helyzet, hiszen a nemesócsai történetíró, Kulcsár Sz. Zsuzsanna könyvéből az tűnik ki, hogy az egyházmegyei megbízott, Csekes Béla váratlanul jelent meg az áprilisi presbitériumi gyűlésen, és elrendelte a leltározást arra utalva, hogy meg fog üresedni a lelkészi állás Nemesócsán. Gyalóky óvást jelentett be.⁷³⁸ A dolog váratlanságára viszont feltehetően csupán Gyalóky ját-

734 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. évi augusztus hó 25. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.e. főjegyző, Komárom, 1931. 23.

735 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1932. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly e.e. főjegyző, Komárom, 1932. 13.

736 A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. évi május 4-én tartott rendkívüli és 1933. évi szeptember 12-én tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: Csekes Béla e.e. főjegyző, Komárom, 1933. 4.

737 A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1941. szeptember hó 4-én tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Összeállította: Csekes Béla e.e. főjegyző, Komárom, 1941. 15.

738 Kulcsár Sz.Zsuzsanna: Adalékok Nemesócsa történetéhez I. Dunaszerdahely, 2014. 176.

szott rá, mert ragaszkodott volna a helyéhez, ami érthető is. 1940 szeptemberében Galambos Zoltán tájékoztatta a konventi álláspontról egy magánlevélben, miszerint a 75 év feletti lelkészeket nyugdíjazzák, s felsorolta a környék nyugdíjazandó lelkészeit is, köztük Gyalókat.⁷³⁹ 1941 januárjában a nemesodosi lelkész leveléből is az tűnik ki, hogy ócsai kollégája októberi nyugdíjaztatásáról tud.⁷⁴⁰ Az utókor számára nem ismert a helyzet, amiben átadta a lelkész a stafétát utódjának. A nemesócsai parókiára érkezett levelekből kitűnik, hogy Gyalókat legtöbb feladatát szolgálatának utolsó két évében az anyakönyvek kiállítása adta, amelyekben igazolnia kellett a kérvényezők családjának református, azaz nem zsidó származását. Egy olyan levél van a birtokunkban, amit Sedivy László nyitrai lelkész küldött Ócsára, hogy azt ócsai keresztlevélként ellenjegyezze Gyalókat utódja, az árja származását igazolandó. Köztudott, hogy Sedivy több száz zsidót mentett meg ezekben az időkben ilyen módon az elhurcolástól.⁷⁴¹ Azt viszont egy 1941 áprilisában keltezett bizalmas leveléből tudjuk, amelyet Gyalókat az Országos Központi Hitelszövetkezet Ellenőrzési Osztályához írt, hogy ha igazságérzete úgy kívánta, nem félt a Komárom Vármegye Nyilas Párt központi irodavezetője, Vass János ellen sem tanúskodni, amikor hittársait alaptalan rágalom érte.⁷⁴²

Egy évvel menesztése, illetve nyugdíjaztatása után Horthy Miklós, Magyarország kormányzója a Magyar Érdemrend Tiszti Keresztjét adományozta neki a hitélet és a társadalmi élet szolgálatában több mint öt évtized alatt szerzett érdemei elismeréséül. A kitüntetést Komáromban, a zsúfolásig megtelt református templomban adta át Nagy Nándor főispán. A laudációban Nagy kitért arra a nemzetért tett esperesi szolgálatra, ami hozzájárult ahhoz, hogy az egyházmegye 48 iskoláját megtartotta és gyarapította Gyalókat esperesi szolgálati ideje alatt, miközben az egyházat gazdaságilag is fellenlédítette.⁷⁴³ Ezzel a mozzanattal zárult le Gyalókat László több évtizedes munkája. Ettől kezdve az ócsai lakosok elmondása szerint megbecsülésben élt egészen 1952-es haláláig – s bár élete utolsó éveinek lelki állapotáról különböző visszaemlékezések vannak, az életművét mindez nem sötétítheti el.

739 Galambos Zoltán levele Gyalókatnak, 1940. IX. 7., 135/940. sz. alatt. NRE

740 Nemesodosi lelkész (Vágó) levele Gyalókatnak 1941. január 23-án, 15/941. sz. alatt. NRE

741 Sedivy László levele a nemesócsai tiszteletesnek 1944. április 4-én, 33/1944 sz. alatt. NRE

742 Gyalókat Bizalmas!! levele az Országos Központi Hitelszövetkezet Ellenőrzési Osztályának 1941. április 3., iktatószám nélkül. NRE

743 Dunántúli Protestáns Lap, 1943. I. 10., 54. évf. 2. sz. 8.

16. kép – Gyalóky László esperes és Nagy Nándor egyházmegyei gondnok 1939-ben

V. A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR REFORMÁTUS KÖZÖSSÉG HELYZETÉRŐL A TRIANON UTÁN MEGJELENŐ MAGYARORSZÁGI LAPOKBAN

A korszak szakirodalmát tanulmányozva arra lehetünk figyelmesek, hogy a Trianont vagy Csehszlovákia létrejöttét követő évekből nagyon kevés az olyan feldolgozás, mely a magyarországi politika és a csehszlovákiai magyar lét kapcsolatát vizsgálná. A szakirodalomban jószerével csak arról lehet olvasni, hogy a felvidéki magyar politizálóknak milyen kapcsolata volt a magyarországi politikával. Magyarországról várták az utasításokat, illetve a pénzt is szervezeteik működtetésére. A közigazgatásban drasztikus döntéseket hoztak, ugyanis a megyei, járási és helyi önkormányzatok képviselő-testületeit feloszlatták, s biztosokat, illetve tanácsokat állítottak a helyükre.⁷⁴⁴ A református egyház Felvidéken rekedt 220 ezer hívével kényszerhelyzetbe került: vagy a magyarországiak kebelén marad, esesve a csehszlovákiai állami támogatásoktól, valamint a korábban alapítványi és harangpénzként a magyarországi számlákon maradt összegektől, a nyugdíjaktól és a Magyarországon honos egyéb egyházi járandóságoktól; vagy önállóan megszervezi magát az új Csehszlovák Köztársaság keretében, elfogadja és betartja az új államalakulat törvényeit, ezzel a lelkészek, református tanítók és intézmények megélhetését saját lábra állva építi ki. A következőkben arról nyerünk igazolást, hogy a magyarországi sajtó – és valószínűleg a mögöttük álló politikai körök – sokkal jobban el voltak foglalva a maguk otthoni dolgaival, mint hogy a felvidékiek ügyeit megoldják, vagy legalábbis határozottabb érdeklődést mutassanak a sorsuk iránt. Pálóczi Czinke István, Balogh Elemér, Sörös Béla neve olykor-olykor megfordul a magyarországi napilapok hasábjain, mint akik a felvidéki református egyház ügyeivel is foglalkoznak néha. A górcső alá vett *Népszava*, *Pesti Hírlap*, *Magyar Hírlap*, *MTI*, *Új Nemzedék*, *Dunántúli Protestáns Lap*, *Pesti Napló*, *Sárospataki Református Lapok*, *Egyetértés*, illetve *Protestáns Szemle* hasábjain szembetűnő olykor a felületesség, amire nincs magyarázat. Raffay Sándor a *Protestáns Szemle* Trianon után kiadott számában magyar nemzeti egységre szólította a reformátusokat és katolikusokat: „*Jövönk reménységét a magyar keresztyénségnek a közelmúlt eseményeiből leszűrt ama komoly tanulsága is erősítheti, hogy nagy nemzeti és kulturális érdek követeli a magyar keresztyén egyházak testvéries együttműködését és egymást támogató összesimulását.*”⁷⁴⁵

A csehszlovák állam már 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Stunda István minisztériumi titkár, később kormánytanácsos, szeptember 8-án Kassán felkereste Révész Kálmán püspököt a szlovenszkoí teljhatalmú

744 Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938*. Méri Ratio, Somorja, 2002. 56-57.

745 *Protestáns Szemle*, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványa, felelős szerk.: Madai Gyula, PSZ 1920, Bp. 1921., XXXII. évf., 1-10. füzet, 2.

miniszter megbízásából. Érdemes egy pillanatra elidőznünk az új hatalom végrehajtójaként fellépő Stunda István személyénél, aki korábban tehetségének és jó előmenetelének köszönhetően, a sárospataki gimnázium elvégzése után Révész Kálmán püspök titkára lett. A *Sárospataki Református Lapok* egyik számában még Bázeltől ír kritikus sorokat, és magáról, mint a magyar protestantizmus hívéréről szól: „*Csupán a zürichi gyűlésen történetekre szorítokozom s ezzel kapcsolatosan arra, ami ránk, magyar protestánsokra tartozik legelsősorban. [...] Mégis minden tőlem telhetőt felhoztam és igazoltam a magyar protestantizmust.*”⁷⁴⁶ 1920. júliusi püspöki beszámolójában a már Miskolcra menekített püspöki hivatalt vezető, Kassán maradó Révész Kálmán jelzi, hogy május 1-jén – a pozsonyi minisztérium indítványára – az Ung megyei tót nyelvű egyházak lelkészeihez megválasztották Stunda István miskolci segédlelkészt, az evangélikus vallású minisztériumi előadó mellé, a református ügyek titkárának. Stunda segédlelkész – mint illetékes püspökétől – engedélyt kért Révészttől az állás elfoglalására, aki ezt abban a reményben adta meg neki, hogy Stunda miniszteri titkárként nagy szolgálato- kat tehet a református egyháznak. A püspöki jelentésben Révész azt vallja, hogy „*ehhez még csak annyit kell általánosságban mondanom, hogy Stunda úr a hozzá kötött remé- nyeknek minden tekintetben becsülettel megfelelt.*”⁷⁴⁷ 1920. decemberében a karlsbadi népszövetségi liga alakuló üléséről idézik Sörös Béla beszédét, aki magyarul szólalt fel, és jelezte, hogy a Csehszlovákiának adott területeken a magyar kultúrintézményeket kirabolták, a műemlékeket lerombolták.⁷⁴⁸ Ebből az esztendőből a legnagyobb gondot – Magyarországról nézve – az jelentette, hogy a cseh megszállás alatt levő gyüleke- zetekben a lelkészek és a tanítók a postához nehezen jutottak hozzá, és az adóhivatal nem fizette ki nekik a kongruát, illetve a háborús segélyeket.⁷⁴⁹ Léván 600 református tett esküt a templomban Birtha József tiszteletes vezetésével, hogy magyar mivoltukat, nyelvüket soha meg nem tagadják, hazájukhoz örökké hűek lesznek, idegen államala- kulatot soha el nem ismernek, az idegen megszállás ellen mindig tiltakozni fognak, és ha az idő eljön, életüket és vérüket áldozzák a magyar haza szabadságáért. A lelkészt a cseh parancsnokság elfogatta, aki, miután kiszabadult, kénytelen volt Léváról elme- nekülni.⁷⁵⁰ Ugyanez a Birtha József Magyarországon már mint országgyűlési képviselő tett tanúbizonyságot honszeretetéről, mikor 1921 márciusában interpellációt inté- zett a külügyminiszterhez a csehszlovákiai reformátusok védelmében. Erre válaszul Gratz Gusztáv külügyminiszter kijelentette, hogy a kétoldalú tárgyalásokon a vallási kisebbségek ügye is elő fog kerülni.⁷⁵¹ Júniusban Birtha ismételten a nemzetgyűlésben szólalt fel, amiről még a budapesti *Népszava* is beszámolt, és a teljhatalmú szlovenszkói

746 Sárospataki Református Lapok, 1918. V. 19-26., 106.

747 Sárospataki Református Lapok, 1921. III. 10., XVI. évf. 2. sz. 10.

748 MTI, Napi hírek, 1920. XII. 2.

749 Sárospataki Református Lapok, 1919. I. 26. – II. 2., XV. évf., 4-5. sz. 22.

750 Sárospataki Református Lapok, 1919. II. 9. – II. 16., XV. évf., 6-7. sz. 29.

751 Dunántúli Protestáns Lap, 1921. IV. 17., 32. évf. 16. sz. 3.

minisztert korholta.⁷⁵² Tudatta az egybegyűltekekkel, hogy az egyetemes magyar református egyház szétszakítása veszélyt jelent, ahogy az is, hogy önálló szlovenszkói egyházmegyéket hoztak létre. Elsőként utalt tényszerűen arra, hogy a magyarországi és a felvidéki hittársak között ellentét feszül a kérdés megítélésében: *„Az egyetemes református konvent nemrég tartott ülésében elítélte a felvidékiek elszakadási törekvéseit és az egység fenntartása mellett foglalt állást. Hasonlóképpen cselekedett a dunántúli református egyházkerület is; ezután pedig a közép-szabolcsi református egyházmegye tiltakozott a felvidéki reformátusoknak a magyar egységből való kiszakítása ellen.”*⁷⁵³ 1922-ben ismételtén az elüldözött Birtha körül forrott a levegő, mikor Patay Károly esperes az egyházi törvények szerint felszólította, hogy lévő lelkészi állását foglalja el. Birtha az ekkor már a balatonkenesei püspöki hivatalban székelő *Dunántúli Protestáns Lapban* hozza le válaszul nyílt levelét, amelyben kifejti, hogy mennyire fáj neki ez a határozat: *„A gyülekezettől távollétem nem önkényes; az akadályok hazamenetelem útjából és családom útjából elhárítva nincsenek; távollétem sem erkölcsi, se vallási, se anyagi hátránnyal a gyülekezetre nincsen. Hiszen megfelelő és lelkiismeretes helyettesem van, ki odaadó gondoskodással viseli szívén a gyülekezet erkölcsi, vallási és anyagi ügyeit, életét.”*⁷⁵⁴

1920-ban megalakították Kassán a tiszáninneri, 1921-ben Komáromban a dunáninneri, majd 1923-ban a kárpátaljai egyházkerületet. Az MTI jelentéséből kitűnik, hogy a magyarországi közvélemény formálói nem voltak teljesen tisztában a felvidéki helyzettel, amikor úgy fogalmaztak, hogy a református egyházkerület a politikai és területi változások következtében szakadt ketté, és az így alakult keleti és nyugati rész élére választottak püspököket.⁷⁵⁵ Belőlük állt a Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyház. A két világháború közötti három csehszlovákiai magyar református egyházkerület közül a tiszáninneri volt a legnagyobb, majd a dunáninneri és a kárpátaljai következett. A Tiszáninneri Református Egyházkerület élén a bécsi döntésig Pálóczi Czinke István (1921–1929), Péter Mihály (1929–1932), Idrányi Barna (1932–1933) püspök állt, majd a korszak végéig Magda Sándor követte őket. A Dunáninneri Református Egyházkerületet Balogh Elemér vezette 1938 eleji haláláig, őt Sörös Béla követte a püspöki székben.⁷⁵⁶

1920. december 21-én a cseh megszállás alatt élő Kassán tartották meg szervező gyűlésüket a reformátusok az Abaúj-tornai, Alsó- és Felső-zempléni, Gömöri és Ungi egyházmegyék képviselőinek jelenlétében. A gyűlés kimondta a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület megalakulását, amelyet öt egyházmegyére – Abaúj-tornai (Szilice és Borzova a Gömöri egyházmegyébe lépett át), Alsó- és

752 Népszava, 1921. június 9., 49. évf. 124. sz. 3.

753 Dunántúli Protestáns Lap, 1921. VII. 3., 32. évf. 27. sz. 1.

754 Dunántúli Protestáns Lap, 1922. I. 1., 33. évf. 1. sz. 2.

755 MTI, Napi hírek, 1921. VI. 28.

756 Filep Tamás Gusztáv: Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018. 73.

Felső-zempléni, Gömöri és Ungi egyházmegyére osztottak. Emellett kimondták, hogy a Beregi, az Ugocsa és a Máramarosi egyházmegyék csatlakozását is szívesen veszik. Az MTI január 8-i jelentése szerint a közgyűlés a megszállás alatt álló magyar reformátusok jogainak és szabadságának megvédése érdekében a felvidéki református egyházkerület megalakulását mondta ki.⁷⁵⁷ A gyűlés püspökké Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkészt, főgondnokká pedig Lukács Géza gömöri egyházmegyei gondnokot választotta.⁷⁵⁸ Az egybegyűltek felterjesztést intéztek a csehszlovák kormányhoz a leendő lelkészek sárospataki teológiai tanulmányai, valamint a nyugdíjasok, özvegyek és árvák járulékeinak utalványozása ügyében.⁷⁵⁹ Pálóczi Czinke István püspököt hazafias szellemű székfoglaló beszéde miatt a csehszlovák hatóságok le akarták tartóztatni. A cseh képviselőház ülésén egy szlovák képviselő felhívta a kormány figyelmét a püspök beszédére, melyben azt mondta, hogy a tótföldi kálvinista egyház magyar egyház, aminek feladata, hogy a magyar jelleget és kultúrát Szlovenszón fenntartsa.⁷⁶⁰

Ugyanezen év szeptemberében a Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlése még ígéretet tett arra, hogy *„református hittestvéreink egyházi alkotmányunk értelmében továbbra is a magyarországi ref. egyház egyeteméhez és közelebbről a mi dunántúli ref. egyházkerületünkhöz való tartozása továbbra is elismertessék és fenntartassék”*.⁷⁶¹ Az 1921-ben – a lap fejléce szerint – még mindig Komáromban székelő szerkesztőség vegyes hírei között találjuk, hogy kerülőutakon és nem hivatalosan szereztek tudomást arról, hogy Balogh Elemér pozsonyi lelkészt választotta püspökké hét szavazatnyi többséggel a Dunántúli Református Egyházkerulettől elszakadni kényszerült Dunáninnyi Református Egyházkerület. A *Pesti Hírlap* nagy felületet szentel a Dunáninnyi Református Egyházkerület megalakulásának, és idézi Pálóczi Czinke István Baloghoz intézett szavait, ami jól jellemzi az egyház döntéshozóinak akkori helyzetét: *„Üdvözöllek a két érzés ország határán, a boldogság és a fájdalomén, a boldogság az, hogy téged avatunk püspökké, a fájdalom az, hogy püspököt kell avatnunk.”*⁷⁶² Németh István dunántúli református püspök nem volt hajlandó letenni az esküt Csehszlovákiára, ezért székhelyét Újszönybe tette át.⁷⁶³ *„Balogh alapos, tudós képzettségével, az átlagot messze felülhaladó nyelvismereteivel, külföldi összeköttetéseinek lelkiismeretes és gondos ápolásával, tapintatos egyéni modorával, gyülekezeti, a hitélet terén végzett zajtalan, de eredményes munkájával már rég megszerezte lelkésztársai és világi embereink elismerését, amely rokonszenves méltánylás ebben a felelőségekkel telt időkben a püspöki székbe ültette”* – írja az új püspökről a lap.⁷⁶⁴ Szilassy Béla főgondnok szavait idézik a

757 MTI, Napi hírek, 1921. I. 8.

758 Egyetértés, 1921. VII. 22., III. évf. 163. sz. 2.

759 Sárospataki Református Lapok, 1921. III. 10., XVI. évf. 2. sz. 16.

760 Sárospataki Református Lapok, 1921. XII. 25., XVI. évf. 35. sz. 179.

761 Dunántúli Protestáns Lap, 1920. X. 10., 34. évf. 12. sz. 3.

762 Pesti Hírlap, 1921. VII. 1., 43. évf. 142. sz. 4.

763 Egyetértés, 1921. IV. 19., III. évf. 87. sz. 1.

764 Dunántúli Protestáns Lap, 1921. IV. 17., 32. évf. 16. sz. 3.

dunántúli reformátusok lapjában a beiktatás után néhány hónappal, aki székfoglaló beszédében kitért arra, hogy az új helyzetre való tekintettel hoztak döntést, és minden erejükkel azon lesznek, hogy kiépítsék a szlovenszkói magyar református egyház egységét. Szilassy sorok közti kritikával is él, mikor azt mondja: „*Legyen szabad azon reménnyel nézni a jövő elé, hogy a régi magyar egyetemes egyház kiépítésének nemcsak előnyeit ismertük meg, de hiányait is láttuk és egységes szervezetünk létesítésénél a mi életviszonyainknak megfelelően építjük ki konventünket.*”⁷⁶⁵ A korabeli viszonyokról tanúskodik a Komáromi Református Egyházmegye 1921 novemberében tartott közgyűléséről írt feljegyzés. A komáromi egyházköztség tanácsstermében a határozatképességet meghaladó részvétel mellett Tóth Kálmán esperes és Mohácsy János egyházmegyei világi tanácsbíró elnökölt. A közgyűlésen mindvégig jelen volt egy detektív felügyelő is.⁷⁶⁶ Az *Új Nemzedék* a korszakban rendkívül sokat foglalkozott a felvidéki magyarság helyzetével. 1921 márciusában arról írt, hogy a felvidéki magyar református egyház memorandumot terjesztett a köztársasági elnök elé, amelyben követeli az egyházi és iskolai autonómiát és a független egyházi törvényhozást.⁷⁶⁷ A *Pesti Napló* prágai tudósítója furcsán fogalmazza meg mindezt, amikor azt írja, hogy a felvidéki magyar képviselők parlamenti klubja „*memorandumot szerkesztett a tót vármegyék reformátusai érdekében.*”⁷⁶⁸ Ugyanebben az évben arról írnak, hogy a Közép-szabolcsi Református Egyházmegye tiltakozik a Felvidék protestánsainak elszakítása ellen.⁷⁶⁹ De jegyzik azt is, hogy a felvidéki református püspökök és főgondnokok letették a hűség esküt a teljhatalmú miniszter helyettesének.⁷⁷⁰ 1922 elején a *Dunántúli Protestáns Lap* arról számol be, hogy a csehszlovák törvényhozásban téma volt Pálóczy Czinke István püspök 1921. október 31-i székfoglalója. Erre hivatkozva egy szlovák képviselő kérte, hogy csak abban az esetben kapjon a református egyház állami támogatást, ha megbízható kezekben lesz az egyház. Egyes szlovák lapokat is idéz, ahol arról írnak, hogy a szlovákoknak az felelne meg, ha a kálvinista egyház kormányzása szlovák püspökök kezében lenne.⁷⁷¹

A szlovákiai református egyház 1922. május 17-18-i pozsonyi Egyetemes Konventjének az önálló református tanító- és teológusképzés volt az egyik központi témája. A tanítóképző székhelyéül Komáromot, míg a teológia székhelyéül Rimaszombatot javasolták. Az MTI úgy számol be az ülésről, hogy ezen a felvidékiek mellett részt vettek az erdőskárpáti esperességek megbízottai is.⁷⁷² A kormány azonban egy az evangélikusokkal közösen felállítandó lelkészsképző mellett tört lándzsát, de az 1923-as lévai

765 Dunántúli Protestáns Lap, 1921. VII. 10., 32. évf. 28. sz. 3.

766 Dunántúli Protestáns Lap, 1922. I. 29., 33. évf. 5. sz. 3.

767 Új Nemzedék, 1921. III. 18., II. évf. 59. sz. 4.

768 Pesti Napló, 1921. III. 23., 72. évf. 63. sz. 4.

769 Új Nemzedék, 1921. V. 25., II. évf. 112. sz. 3.

770 Új Nemzedék, 1921. VI. 16., II. évf. 130. sz. 4.

771 Dunántúli Protestáns Lap, 1922. I. 15., 33. évf. 3. sz. 2.

772 MTI, Napi hírek, 1922. V. 26.

zsinat ezt ismételten elvetette – az a zsinat, amelynek szervezéséről korábban szintén hírt ad az MTI: eszerint hibásan, 1923. június 17-én Lőcsén kerül sor az eseményre.⁷⁷³ A *Dunántúli Protestáns Lap* másfél oldalon számol be a szlovenszkói és ruszinszkói reformátusok lévai alakuló zsinatáról. Az ott megjelent Slávik kormánybiztos leszögezte, hogy a kormány álláspontját be kell tartania az egyháznak. Tárgyalták az egyházi törvényt, az iskolaügyi bizottságban a közös teológiai fakultás és lelkészkérdés ügyét. Az istentisztelet, a jegyzőkönyvek és az iskolai tanítás nyelvét illetően kifejtik, hogy a felsőbb egyházi és világi hatóságok minden gyülekezettel annak hivatalos nyelvén kommunikáljanak. Felkérték a kormányt, hogy a tanítóhiány miatt engedjék a Magyarországon képzett tanítók alkalmazását, és támogassák egy önálló református tanítóképző felállítását. A belmisszióval kapcsolatban határozatot fogadtak el, hogy a lelkészek kötelesek részt venni az egyház belső építésében.⁷⁷⁴ Folyamatosan nagy gondot okozott a hiányzó tanítók pótlása, és egyéb dolgokkal is szembe kellett nézniük a református iskoláknak: a tanítók nem tudnak nyugdíjba menni, mert nem volt utánpótlás; a helyeket nem lehetett betölteni, mert nem volt magyar tanítóképzés. Problémát jelentett a honosítás, illetve a tanfelügyelők titkos minősítései is, melynek következménye az államsegély megvonása volt sok esetben. Nehézségek adódtak a magyar nyelv és a hittan oktatásánál, mert a szlovák nyelv és a reál tárgyak tanításával ezeket fokozatosan kiszorították. Nevét nem vállaló szerző írását közli folytatásokban a *Sárospataki Református Lapok*, mely betekintést enged a felvidéki helyzetbe: „A szlovák nyelv 6 félórát vett el a magyar és hittan óráktól. Két kis lányom jár a kassai lutheránus polgári leányiskolában. Szinte megható nézni, mennyire küzdenek felmaradásukért és magyarságukért ebben az iskolában a lutheránusok. Első évében kötelező volt két szlovák óra hetenként. De már karácsony táján két tanítónőjüket kiutasítanak a csehek. Nagy áldozattal állítanak helyettük másokat a lutheránusok. Év vége felé követelik a csehek, hogy a földrajzot és történelmet tótul tanítsák. A lutheránusok a szülék nagy ijedelmére azt mondják: inkább bezárják az iskolát. No, hagyják őket. De most szeptemberben ezzel a feltétellel engedik csak megnyitni.”⁷⁷⁵ Hasonlóan keserű hangon írt beszámolót közül a *Dunántúli Protestáns Lap* is, mikor arról tudósít, hogy 1922 júniusában a csízi református népiskola vallásvizsgáját tartotta Ruszkay István tanító. Az iskolás gyermekekkel vizsgatárgyul a magyar Himnusz is elénekelte, amiért a gömöri megyei közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya szigorú vizsgálatot indított, Ruszkayt felfüggesztette állásából, és a fizetését is megvonta.⁷⁷⁶

1922. május 17-én már határozatot is hoztak a teológia ügyében. Ez kimondta, hogy az egyház elsőrendű érdeke a teológia és tanítóképző felállítása. Majd 1923-ban megszületett a visszavonhatatlan döntés: saját református teológia kell. Mindeközben a rimaszombati protestáns főgimnázium az állami támogatás elmaradása miatt az

773 MTI, Napi hírek, 1923. VI. 7.

774 Dunántúli Protestáns Lap, 1923. VIII. 5., 34. évf. 31. sz. 1.

775 Sárospataki Református Lapok, 1921. XII. 11., XVI. évf. 33. sz. 170.

776 Dunántúli Protestáns Lap, 1923. VI. 3., 34. évf. 22. sz. 3.

eddiggi fenntartó Rimaszombat várostól, a kishonti ágostai evangélikus esperességtől és a Rimaszombati Református Egyházközségtől átszállt az államra. Ezzel gyakorlatilag megfojtották az intézményt. 1923. szeptember 1-jétől kezdődően – mint magyar tannyelvű reálgymnázium – állami kezelésbe ment át az intézet, és az állam párhuzamos tót osztályokat állított föl. Az új fenntartó átvette a – képesített és igazolt – cseh állampolgárságú tanárokat, és fizetésüket már január 1-jétől visszamenően kiutalta.⁷⁷⁷ Határozottabb hangvételű sorokban tájékoztatott a sárospataki orgánum, mikor leírja, hogy az intézet tanárainak legnagyobb részét – mint megbízhatatlan elemeket – elbocsátották, és az iskola vagyonát kisajátította az állam, de meghagyták a tulajdonjogot. A lap szerint a nagyhírű főgymnázium épületében reálgymnáziumot szándékozik a cseh kormány nyitni, melyben még a református vallás tanítására is cseh oktatókat alkalmaznak. Ezzel a Felvidék egyetlen protestáns magyar középiskolája is megszűnt.⁷⁷⁸ Néhány év késéssel, 1927-ben az állampolgársági ügyek miatt a *Pesti Hírlap* egy rövid hírt közölt arról, hogy a 220 ezer főnyi felvidéki reformátusság – akik közül 42 lelkész állampolgárságát tagadta meg politikai okokból az állam – két ősi gymnáziumát, a rimaszombatit és a losoncit is elvette az állam az egyháztól.⁷⁷⁹ 1922-ben jelentős lépést tettek a felvidéki református magyarok az *Új Nemzedék* tudósítója szerint, hiszen Balogh Elemér és társai meggyőzték Kenneth Miller New York-i és Laky Zsigmond New Brunswick-i lelkészeket, hogy hajlandóak legyenek gyűjtést szervezni az amerikai protestánsok körében a tanítóképző javára.⁷⁸⁰ A trianoni békeszerződés 250 felvidéki református egyházat kebeleztet be a Csehszlovákiába. A nyelvéhez és nemzetiségéhez ragaszkodó lelkészeket a kongrua és a korpótlék elvonásával koldussá tették, hogy az anyanyelvet is elvehessék – írja az *Új Nemzedék*.⁷⁸¹

1924. január 8-án Bertók Béla püspök terjesztette a Református Egyház Egyetemes Konventjének kassai ülése elé a református teológia kidolgozott oktatási terveit, amit azok nem fogadtak el, de megbízták Sörös Béla losonci lelképásztort a teológiai képzés tanrendjének kidolgozásával.⁷⁸² Azt a Söröst, aki 1921 januárjában a felvidéki ellenzéki pártok póstyéni ülésén a felvidéki lakossághoz terjesztendő kiáltványtervezetet bocsájtotta vitára,⁷⁸³ majd akinek 1922 augusztus végén Füleken tartott beszéde közben szlovák szélsőségesek rontottak a terembe.⁷⁸⁴ A teológia nyitásával, azaz a független református magyar lelkészképzéssel kapcsolatosan sokan osztoztak a kormány álláspontján, amely Pozsonyban az evangélikusokkal közös lelkészképző akadémiát kívánt alapítani.

777 Dunántúli Protestáns Lap, 1923. X. 28., 34. évf. 43. sz. 3.

778 Sárospataki Református Lapok, 1923. II. 25., XVIII. évf. 8. sz. 30.

779 Pesti Hírlap, 1927. IV. 30., 49. évf. 97. sz. 10.

780 Új Nemzedék, 1922. IV. 23., IV. évf. 92. sz. 8.

781 Új Nemzedék, 1922. VII. 28., IV. évf. 169. sz. 6.

782 Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban. Kalligram, Pozsony, 1995. 198.

783 MTI, Napi hírek, 1921. I. 22.

784 MTI, Napi hírek, 1922. VIII. 31.

A kormányzat érve az volt, hogy egy ilyen intézmény erősítené a protestáns unió elvét, illetve a többnyelvű előadások hallgatása a hallgatók nyelvismeretét is gyarapítaná. Nem elhanyagolható szempontként az ügy támogatói azt vetették fel, hogy ezzel az alapítás anyagi terhe sem nyomná a református egyház vállát. A *Sárospataki Református Lapok* szerint a Csehszlovák Köztársaság a protestáns egyházaknak egy közös teológiai fakultást akart szervezni a pozsonyi egyetemen. Ez a tervet semmi esetre se jó, de a cseheknek nagyon gazdaságos. A reformátusok már tiltakoztak ellene, tiltakoznak valószínűleg az evangélikusok is, de ahogy a cseheket ismerjük, a közös teológia mégis valószínűleg meglesz – kommentálta az eseményt a sárospataki orgánium.⁷⁸⁵ A *Dunántúli Protestáns Lap* a közös teológiának hírével már korábban foglalkozik, arról tényszerűen nyilatkozva egy rövid hírben, amely szerint a csehszlovák kormány a pozsonyi egyetemen az evangélikus teológiával kapcsolatban református teológiát akar szervezni. A négy tanszék fenntartásának költségeit az államra akarja ruházni, de a tanszék betöltésének jogát átengedi a református egyháznak. A két teológiának közös igazgatója lenne, váltakozva a református és az evangélikus.⁷⁸⁶ Válaszul egyértelműen foglalkozott az 1924. augusztus 26-i kassai konvent egy saját erőből felállítandó lelkészképző főiskola megnyitásának lehetőségével. Az 1925/26-os iskolai évben már meg is nyitották a losonci teológia két évfolyamát. „A felvidéki magyar reformátusok a losonci teológia felállításával szép jelét adták magyarságuknak, hithűségüknek és áldozatkészségüknek” – írja a dunántúli reformátusok lapja.⁷⁸⁷ Az ünnepélyes megnyitóra 1925. november 22-én került sor 22 hallgatóval, aminek eredeti időpontját az MTI szeptember 15-re jósolta, és jelzi, hogy igazgatójának a kisgazda párt vezéregyéniségét, Sörös Bélát választják majd.⁷⁸⁸ Egy nappal ezután közli a *Pesti Hírlap*, hogy a konvent tiltakozó memorandumot küld a kormánynak az iskolák leépítése miatt, s ha ennek nem lenne foganatja, akkor: „a magyar kálvinisták azzal fenyegetőznek, hogy panasszal fordulnak a Népszövetséghez és a hágai döntőbíróshoz”.⁷⁸⁹ Szintén a vezető magyar hírügynökség írja a *Lidové Novinyre* hivatkozva: Pálóczi Czinke István a felvidéki teológia megnyitása előtti júliusban kéri Nagy Károly erdélyi református püspököt, hogy a felvidéki református fiatalok jelentkezhessenek a kolozsvári teológiára.⁷⁹⁰ Erre azonban a román kultuszminisztérium nem adott engedélyt.⁷⁹¹ Ez az intézmény lett a két világháború közti magyarság egyetlen felsőoktatási jellegű tanintézménye, amit azonban a kormány 1926 őszén bezárt, de végleges megszűnését elkerülte a Presbiteri Világszövetség nyomásának köszönhetően. 1926. október 8-án Losoncon informatív jellegű megbeszélések kezdődtek a *Dunántúli Protestáns Lap* szerint, amelyek a református

785 Sárospataki Református Lapok, 1923. V. 20., XVIII. évf. 20. sz. 80.

786 Dunántúli Protestáns Lap, 1922. XI. 5., 33. évf. 45. sz. 4.

787 Dunántúli Protestáns Lap, 1925. VIII. 30., 36. évf. 35. sz. 3.

788 MTI, Napi hírek, 1925. IX. 11.

789 Pesti Hírlap, 1925. IX. 12. 47.évf. 204. sz. 12.

790 MTI, Napi hírek 1925. július 3.

791 Pesti Napló, 1925. VII. 4., 76. évf. 147. sz. 17.

egyházi alkotmány jóváhagyása és a lévai zsinaton hozott egyházi törvények jóváhagyásáról szóltak. A losonci teológiai főiskolát az egyház bezárja, és ezzel egyidejűleg a szlovák törvényeknek megfelelő beadványban teológiai főiskola létesítésére fog engedélyt kérni, amelyet a református egyház a kormány engedélyével és támogatásával alapít majd meg.⁷⁹²

1923-ban egy magyarországi lap, az *Új Nemzedék* számolt be egyedülként arról, hogy a Felvidéken járt, és többek között Pálóczi Czinke István református püspökkel is egyeztetett a felvidéki reformátusságot ért sérelmekről Scotus Viator,⁷⁹³ akinek a magyar kisebbségpolitikát és általában a magyarságot pellengérré állító cikkei, könyvei a magyar kormányzat elkeseredett tiltakozását váltották ki a két világháború közti időszakban, az akkori baloldali-liberális ellenzék körében viszont készsleges támogatókra és informátorokra talált. Arról pedig a *Pesti Hírlap*ból szerezhetünk tudomást, hogy a csehszlovákiai magyar református lelkészek 1926-ban egyesületet alapítottak. A kassai alakuló ülésen elnökké Idrányi Barnát, míg titkárrá Sörös Bélát választották, akik tiltakoztak a cseh kormányzat magyar- és egyházellenes politikája ellen.⁷⁹⁴ A pesti újság olykor regionális híreknek is helyt adott, mint tette azt a komáromi egyházmegye ülése esetében, ahol a szlovák evangélikus püspök azon állításával is foglalkoztak a lap szerint, hogy a gályarab lelkészek⁷⁹⁵ nem voltak magyarok. A grémium felkérte Balogh püspököt, hogy kutatóként tisztázza az ügyet.⁷⁹⁶ Ehhez hasonlatosan a komáromi Református Ifjúsági Egyesület fennállásának harmincadik évfordulóján tartott ünnepségről is beszámoltak.⁷⁹⁷

A *Magyar Távirati Iroda* 1927 decemberi hírében is még közvetetesen pozsonyi református egyházkerületnek nevezi a dunáninneni egyházkerületet, de korrekt beszámolót ad közgyűlésének lefolyásáról.⁷⁹⁸ A pozsonyi zsinatról, annak végeztével röviden beszámol a hírügynökség, és kiemeli, hogy a legfőbb problémát a lelkészek állampolgárságának rendezetlensége jelenti.⁷⁹⁹ A *Magyar Hírlap* – igaz, rövid hírben, de – beszámol a pozsonyi református egyházkerület éves közgyűléséről, aminek kapcsán leírja,

792 Dunántúli Protestáns Lap, 1926. IX. 26., 37. évf. 39. sz. 4.

793 *Új Nemzedék*, 1923. május 26., V. évf. 117. sz. 2.

794 *Pesti Hírlap*, 1926. VI. 25., 48. évf. 141. sz. 11.

795 Magyarországon az 1670-es évekre jelentősen megerősödött a protestánsüldözés, amelynek az úgynevezett „gályarab-per” volt a csúcspontja: Pozsonyban 1674-ben több száz protestáns lelkészt állítottak bíróság elé felségárulás vádjával. Néhány tucat lelkész nem volt hajlandó elfogadni a bíróság által felkínált kompromisszumos megoldást, őket gályarabságra ítélték. A büntetést az Adriai-tengeren töltötték le, amelyből holland és svájci segítséggel szabadultak ki 1676-ban. Bővebben lásd: Hegyi Ádám: A gályarab lelkészek bejegyzései Johann Heinrich Fries (1639–1718) albumában: magyarországi diákok Bázelen és Zürichben 1677 és 1720 között (<https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/hegyiadam.htm>, letöltés időpontja: 2021. I. 25.)

796 *Pesti Hírlap*, 1926. IX. 4., 48. évf. 201. sz. 12.

797 *Pesti Hírlap*, 1927. VI. 15., 49. évf. 134. sz. 12.

798 MTI, Napi hírek, 1927. XII. 22.

799 MTI, Napi hírek, 1928. I. 28.

hogyan az egyház és a kormány közötti tárgyalások újra elindultak.⁸⁰⁰ A tiszáninneni és a kárpátaljai egyházkerületek közgyűléséről a *Pesti Hírlap* számol be röviden, kiemelve az egyházat ért sérelmeket az oktatási autonómia és az állampolgárság terén.⁸⁰¹ Az egyházi hírek között tudósítanak arról, hogy lemondott és elhagyta Csehszlovákiát Pálóczi Czinke István püspök, az egyetemes konvent elnöke. Az MTI a tiszáninneni egyházkerület főgondnoka, Tornallyay Zoltán levelét teljes egészében idézi.⁸⁰² A rimaszombati lelkész harminchárom évig szolgálta az ottani gyülekezetet, és egészségügyi okokra hivatkozva mondott le, tudatja a *Magyar Hírlap*.⁸⁰³ A *Pesti Hírlap* bőszéges terjedelemben tárgyalja Czinke lemondásának körülményeit, a Rimaszombatot elhagyó püspököt is megkérdezve döntésének okairól.⁸⁰⁴ Azt is jelzi a lap egy tudósításban, hogy a Presbiteri Világszövetség Bostonban tartott közgyűlésére a csehszlovák hatóságok nem adtak útlevelet Sörösnek és Pálóczi Czinkének, hogy azok a felvidéki helyzetről beszámolhassanak. Helyettük azonban a lap szerint egy Amerikában élő cseh lelkész ismerteti a szlovenszkói magyarság helyzetét.⁸⁰⁵ Ugyanebben az évben számolnak be az Ungi és az Abaúj-tornai egyházmegye üléséről, ahol egyszer a sérelmekről, másszor a sikeres felvidéki ifjúsági konferenciákról esik szó.⁸⁰⁶ Azt is fontos hírnek tartotta a budapesti újság, hogy a losonci izraelita nőegylet fennállásának 50. évét ünneplő gyűlésen megjelent Sörös Béla esperes is.⁸⁰⁷ A *Pesti Hírlap* pedig arról ír, hogy a háromnapos kissárói református diákkonferencián a finn keresztyén evangéliumi szövetség küldötte is jelen volt.⁸⁰⁸ 1930. október 13-án Masaryk köztársasági elnök Pozsonyban tartózkodott, a magyaroknak – így Balogh Elemér püspöknek is – magyarul válaszolt, reményét kifejezve arra nézve, hogy a református egyház és a kormány között jó együttműködés alakul ki a jövőben.⁸⁰⁹

800 Magyar Hírlap, 1927. XII. 23., 37. évf. 291. sz. 7.

801 Pesti Hírlap, 1928. I. 1., 50. évf. 1. sz. 13.

802 MTI, Napi hírek, 1929. VII. 12.

803 Magyar Hírlap, 1929. VII. 4., 39. évf. 148. sz. 7.

804 Pesti Hírlap, 1929. VII. 12., 51. évf. 155. sz. 4.

805 Pesti Hírlap, 1929. VII. 12., 51. évf. 155. sz. 11.

806 MTI, Napi hírek, 1929. X. 26.

807 Magyar Hírlap, 1928. XII. 15., 38. évf. 284. sz. 7.

808 Pesti Hírlap, 1929. VIII. 28., 51. évf. 193. sz. 10.

809 Népszava, 1930. X. 14., 58. évf. 233. sz. 7.

VI. TÁRNOK GYULA ÉS A SZÜRKE KÖNYV

1. Katona, lelkész, polgár

Tárnok Gyula 1894-ben született Komáromban, ahol édesapja neves népiskolai tanítóként működött. Szülei később elváltak, és apja újra nősült. Idősebb Tárnok Gyula volt, aki nem akarta engedni, hogy a fia az érettségi után teológiára menjen, így orvostanhallgató lett Budapesten. Az első világháborúban harcolt a császári és királyi 83. gyalogezred kötelékében, ahol 1914-ben és 1915-ben súlyosan megsérült. Egészen 1921-ig hivatásos katona maradt, és nyolcévnyi szolgálat után főhadnagyként szerelt le.⁸¹⁰ Több évig biztosítási ügynökként dolgozott, majd 1925-ben jelentkezett a losonci teológiára, ahol a teológusok között egy titkos katonai alakulat szervezője lett.⁸¹¹ Losoncon a jelek szerint aktív életet élt, hiszen a teológiának a reformáció ünnepén a város közönsége számára szervezett műsorában szólót énekelt.⁸¹² 1929-ben az első lelkészképesítő vizsga után a Komáromi Református Egyházmegyében jelentkezett szolgálatra. Itt Gyalóky László esperesi káplánnak vette maga mellé Nemesócsára.⁸¹³ Ebben az évben kérte az egyházkerületi közgyűlést, hogy engedjenek el neki a kétéves segédlelkészi gyakorlatból egy évet, hogy korábban tehesse le a második lelkészképesítő vizsgát.⁸¹⁴ Kongruája ügyében is levelezést folytatott, ahol kérték a hűségeskü letételéről szóló igazolást tőle, hogy eskethessen is.⁸¹⁵ Az 1929-es iratokból látjuk, hogy gyermekei és az ő cseh-szlovák állampolgársága is rendben volt.⁸¹⁶ Nemesócsán írta az egyházmegyében negyvenegy vasárnapi iskola által használt tanmenetet, illetve a lelkészek által használatos sorvezetőt, amiért 500 korona tiszteletdíjat kapott. 1930. szeptember 14-én tizennégy fős szótöbbséggel Tárnokot választotta a marcelházi egyház rendes lelkészéül a gyülekezet.⁸¹⁷ 1930. október 5-én iktatták be, de hivatalosan Komáromban 1931. december 10-én avatták lelkésszé.⁸¹⁸ Addig segédlelkészi státusban szolgált ugyanitt, így amikor az államsegélyt megkapta, jó példával szolgált arra, hogy a

810 Doromb József: Volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve. Bp., 1934. 169.

811 „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Szerk.: Kránitz Zsolt, Pápa, 2013. 293.

812 Református Egyház és Iskola, 1925. XI. 15., V. évf. 46. sz. 10.

813 Jegyzőkönyv a Komáromi református Egyházmegye Révkomáromban 1929. évi augusztus 27-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly, Komárom, 1929. 43.

814 Tárnok levele az egyházkerületi közgyűlésnek. DREL Fond: I.2., 18. doboz

815 Püspöki titkár 727/1929.sz. levele. DREL Fond: I.2., 19. doboz

816 Krajský úrad 202561/1929/8.sz. levele. DREL Fond: I.2., 21. doboz

817 Jegyzőkönyv a Komáromi református Egyházmegye Révkomáromban 1931.évi augusztus 25-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly, Komárom, 1931. 41.

818 Dunántúli Református Lap, 1930. X. 12., XL. évf. 41. sz. 5.

losonci teológián végzett lelkészként is megkapják a szeminárium jövődó végzősei az államsegélyt.⁸¹⁹ Már hivatalos megválasztása előtt, augusztusban segélyért folyamodott a konventhez, hogy iskolájukat felépíthessék. Ezt azért látták fontosnak, mert a település egyharmada volt csupán református vallású, de folyamatosan erősödött a baptista egyház. A gyülekezetben felpozícionálta az életet, hiszen érkezésével a templom megtelt, a hétközi bibliaórákon és a férfiaknak tartott gazdasági ismeretekkel foglalkozó órákon sokan vettek részt, ahogy az ifjúsági vasárnapi foglalkozásokon is. Ezek a foglalkozások a lelkészlakból leválasztott iskolateremben voltak megrendezve.⁸²⁰ A marcelházi iskolaépítését leginkább azonban a tanfelügyelőség határozata tette szükségessé, amely a jelenlegi oktatási épületet nem tartotta alkalmasnak a tanulásra. Ennek szellemében döntöttek a presbiterek a két tantermes iskola felépítéséről.⁸²¹ Az építkezés azonban még 1933 elején sem vette kezdetét, hiszen 1930-ban lelkészlakást építettek, 1931-ben pedig a rossz termés miatt nem álltak rendelkezésükre az anyagiak.⁸²² A marcelházi református iskola két tantermének és egy tanítói lakásának a befejezését és tatarozásának költségeit végül 1939-ben a magyar közoktatási miniszter által rendeletben kiutalt 5000 pengő segélyből fejezték be.⁸²³

17. kép – Tárnok Gyula

819 Református Egyház és Iskola, 1930. IV. 6., X. évf. 14. sz. 6.

820 A marcelházi egyház 232/1930. sz. levele a konventhez. DREL Fond: I.2., 20. doboz

821 Püspöknek írott 81/1930. sz. levél. DREL Fond: I.2., 21. doboz

822 A marcelházi egyház levele a minisztériumnak. DREL Fond: I.2., 31. doboz

823 Miniszteri rendelet 5030/1939. sz. másolata. MREZSL 2d fond, 49. doboz

1931-ben az ógyallai járási hivatal eljárást indított Tárnok ellen, mert a *Hajnal* című protestáns lapot terjesztette, és erről rendkívül bizalmas levélben tájékoztatta a vele minden bizonnyal családi barátságban levő Balogh Elemér püspököt.⁸²⁴ Ennek az eljárásnak azonban nem lett következménye, hiszen Stefan Stunda arról tájékoztatta 1931. május 17-én Tárnokot Hetényen, hogy ki fogják nevezni őt a Masaryk elnök által alapított 1 millió koronás alapítvány népművelési szakosztályába, arra hivatkozva, hogy látja a Marcellházán végzett munkáját.⁸²⁵ A püspök azt javasolta a lelkésznek, hogy a lehetőséget, ha konkretizálódik, fogadja el. Az elismerés ellenére Tárnok a családjával a kezdetekben nagyon rossz körülmények között élt Marcellházán. Kongruát késve kezdtek neki folyósítani, földjeinek bérlői kevesebb bért tudtak csak fizetni, és kilenc éve ágyhoz kötött beteg édesanyját is ő látta el.⁸²⁶ 1934-ben már óriási ünnepséget szervezett a templom tornya megépítésének 100. évfordulóján, ahol megjelent Balogh Elemér püspök és Soós Károly esperes is.

Tárnok rendkívül aktív részese volt az egyházmegyei belmissziós munkának. Leánykonferencián adott elő,⁸²⁷ de tevékenyen részt vállalt az SZMKE marcellházi csoportjának megalakulásában is.⁸²⁸ A belmissziós munka kapcsán lelkésztársainak a kritikusa is volt, legfőképpen azoknak, akik „külföldieskedést” láttak a vasárnapi iskolák és a bibliakörök megszervezésében.⁸²⁹ 1935-ben Balogh püspök a beretkei árvaház igazgatói-lelkési helyére javasolta, ahonnan azonban nem érkezett biztató válasz.⁸³⁰ 1936-ig körlelkészként működött, de betegsége hivatkozva ekkor lemondott a feladatról.⁸³¹ 1939-ben teológiai magántanári vizsgát tett, amelynek költségeihez, illetve a kutatómunkájának támogatására anyagi segítséget kért az egyházmegyétől, illetve, hogy pártolják az egyházkerület felé intézett kérvényét is. Az egyházmegye 50 pengővel támogatta őt.⁸³² Majd ugyanerre a célra miniszteri rendeletből kifolyólag 400 pengőnyi rendkívüli kongruasegélyt is kiutaltak neki.⁸³³ Ő volt az, aki a dunántúli egyházkerület irattárát átszállította Pápára, a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárába, ami így biztosan megmaradt az utókornak.⁸³⁴ A háborús évek elején nagy hangsúlyt fektetett az ifjúsági munkára és a lelkipásztorok felkészültségének serkentésére. Meglátása

824 Püspöknek írott 75/1931. sz. levél. DREL Fond: I.2., 23. doboz

825 Püspöknek írott 119/1931. sz. levél. DREL, Fond: I.2, 25. doboz

826 Püspöknek írott 148/1931. sz. levél. DREL, Fond: I.2, 25. doboz

827 Dunántúli Református Lap, 1933. X. 22., XLIV. évf. 41. sz. 174.

828 Prágai Magyar Hírlap, 1936. I. 30., XV. évf. 24. sz. 7.

829 Református Egyház és Iskola, 1935. VIII. 17., XV. évf. 33. sz. 5.

830 Tornallyay 41/1935. sz. levele. DREL Fond: I. 2., 35. doboz

831 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1936. évi augusztus 27-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly, Komárom, 1936. 56.

832 Jegyzőkönyv a Komáromi református Egyházmegye Révkomáromban 1939. évi július 20-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Csekés Béla, Komárom, 1939. 42.

833 7338-1939. sz. tájékoztatás a kiutalásról. MREZSL 2d fond, 49. doboz

834 A Dunántúli Református Egyházkerület 1940. évi január hó 11. napján Pápa városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Gyóry Elemér, Pápa, 1940. 147.

szerint az ifúságért végzett munka az Istenért végzett munka. Az ifúság neveléséről azt vallja, hogy: „*a mai nemzedék akkor tölti be helyesen az igazi élethivatását, ha őseinktől kapott lelki javainkat átéljük, tehát a magunk számára Isten kegyelmét valósággá tesszük és ezt az üdvözítő kegyelmet a jövő nemzedéknek továbbadjuk.*”⁸³⁵ A lelkipásztoroknak írott iránymutatásában kitér a prédikáció fontosságára, a vasárnapi iskola vezetésére, a leánykörök alapítására, de a presbiterek lelki életének ápolására is.⁸³⁶ Az elméleti munka mellett részese a *Keresztyén Család* című református hetilap szerkesztőbizottságának Ravasz László püspök főszerkesztése és Sörös Béla szerkesztőbizottsági tagsága mellett.⁸³⁷ Szervezője és előadója az érsekújvári Református Napnak, ahol a híveket a házi istentiszteletek tartására, mint a Bibliából táplálkozó élet alkotóelemére buzdította.⁸³⁸ Marcelházán otthont adott annak az ifúsági konferenciának, amin a környező települések 400 református fiatalja jött össze, ahol nekik a többiek mellett a *Krisztus és a nemzet* címmel tartott előadást.⁸³⁹ Tárnok mindezek mellett mesekönyveket adott ki (*Afrikában a tábortűz körül*, Kilburn: *Az Igehirdető és Munkája*), amelyek között voltak olyanok, amelyeket maga írt, de olyanok is, amiket németből fordított és szindarabokat (*Cigányok karácsonya*, *Karácsonyi Öröm*) is írt. Amit sokan furcsállhatnak, hogy a marcelházi lelkész társasjátékokat is készített, amelyeket árusított is (Vándorlás a Puszta-ban Egyiptomból Kanaánba, Ki szerez több barátot?, Hol a Jézus? Karácsonyi játék 5 képben).⁸⁴⁰ 1939-ben egy hiánypótló munkát is kiadott *Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorban*⁸⁴¹ címmel. A dolgozat a csehszlovákiai kisebbségi sorról, a felvidéki magyarság politikai-társadalmi helyzetéről, a református egyház egyházi és iskolaügyi életéről értekezik. Határozott hangon ír arról, hogy a felvidéki lelkési kar tagjai elszigetelten élnek egymástól. Ennek jó áthidalójaként ír a losonci teológiai szemináriumról. A református iskolák tanítóival kapcsolatban leírja, hogy egyesek közülük a politikai pártokon keresztül próbáltak előnyökre szert tenni, de ezeket nem tartja igazi református magyar tanítóknak. Viszont pozitívan szól a világi tanítókat tömörítő egyesületről, ami kiállt az egyházi oktatási intézmények mellett. A mű befejező szakaszában a kisebbségi sorban élők feladatairól és kötelességeiről is ír. Itt felvet három olyan kérdést, amiben a csehszlovákiai magyar reformátusság revíziójának a lehetősége rejlik: Mennyiben reformátusok? Mennyiben magyarok? Miképpen viszonyul a kettő egymáshoz? Mindezekre választ is ad, ami talán annyiban foglalható össze, hogy létét Istentől nyerte, anyanyelvét és vallásos neveltetését pedig a családjától, így a kettő egybeforr.

835 Dunántúli Protestáns Lap, 1942. VII. 19., LIII. évf. 29. sz. 1.

836 Dunántúli Protestáns Lap, 1939. VII. 9., L. évf. 28. sz. 1.

837 Dunántúli Protestáns Lap, 1939. IX. 2., L. évf. 36. sz. 4.

838 Dunántúli Protestáns Lap, 1942. VII. 5., LIII. évf. 27. sz. 2.

839 Dunántúli Protestáns Lap, 1943. VII. 4., LIV. évf. 27. sz. 4.

840 Református Egyház és Iskola, 1936. V. 2., XVI. évf. 18. sz. 17.

841 Tárnok Gyula: *Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorban*. Pápa, 1939.

Tárnok Gyula 1944 végéig a marcelházi gyülekezetben szolgált, de ennek az évnél az őszén, egyelőre tisztázatlan okokból, de valószínűsíthetően a háborúból való kilépést támogató kijelentései miatt a komáromi Csillagerődbe szállították több lelkeszel és pappal együtt fogságba, ahonnan a rabokat leginkább a dachauai lágerbe vitték.⁸⁴² Innen többedmagával Apor Vilmos püspöknek, a győri egyházmegye főpásztorának közbenjárására szabadult unokája elbeszélése szerint. A háborúban egyébként mint a Győri Katonai Tanács tagja tevékenykedett.

Korábbi munkásságával teljesen ellentétes a háború utáni szerepvállalása, amikor Győrben a Vasas Otthonban Lenin-emlékünnepelet rendeztek. Itt a Szociáldemokrata Párt nevében Tárnok tartott előadást, majd szintén Győrben a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnökeként szólalt fel.⁸⁴³ 1947-ben már félreérthetetlenül bizonyosságot kapunk az MTI híreiből, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Tárnok Gyula református teológiatanárt, nyugalmazott alezredest szabadművelődési tanácsossá, a VI. fizetési osztályba nevezte ki.⁸⁴⁴ Ugyanebben az évben Ivan Solenka orosz városparancsnok-helyettes társaságában Lenin nagyságát méltatta.⁸⁴⁵ 1949-ben a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság győri szervezete előadásán a városháza zsúfolásig megtelt dísztermében Tárnok Gyula szabadművelődési főtanácsos *A Szovjetunió és a vallás* címmel tartott előadást. Az MTI szerint: „Rámutatott arra, hogy a Szovjet Unióban teljes vallási és lelkiismereti szabadság van. Egész sor rendelet biztosítja a vallás szabad gyakorlását és a vallásos szertartások megakadályozását törvény bünteti.”⁸⁴⁶

2. A Szürke Könyv

Az egyetemes konvent elnökségi tanácsa 1939. december 14-én bírta meg Tárnok Gyulát, hogy gyűjtsön össze a felvidéki egyházzról és intézményeinek elmúlt húsz évről adattárát. Egyben felhatalmazták, hogy a püspöki, esperesi és egyházközségi irattárakban az 1918 októbere és 1938 novembere közti időszakról kutathasson. Ravasz László püspök és Balogh Jenő főgondnok levelében a kutatómunka segítésére kéri a lelkeszi kar tagjait.⁸⁴⁷ Ezért a munkáért Tárnok tiszteletdíjban is részesült, amit a konventi kézipénztárból vett fel alkalmanként.⁸⁴⁸ Valószínűleg maga a megbízás az 1939-ben Pápán kiadott, *Magyar reformátusok kisebbségi sorban 1938-1939* című könyvének, eddigi munkásságának és kiváló bizalmas kapcsolatainak volt köszönhető.

842 Pharrajimos, Romák sorsa a nácizmus idején. Szerk.: Bársony János – Daróczi Ágnes, Budapest, 2004. 71.

843 Dunántúli Szabad Nép, 1946. I. 24., II. évf. 20. sz. 2.

844 MTI, Külföldi-Belföldi Hírek, 1947. II. 8.

845 MTI, Külföldi-Belföldi Hírek, 1947. I. 25.

846 MTI, Külföldi-Belföldi Hírek, 1949. II. 12.

847 Meghatalmazás, 8405/1939. MREZSL 2d fond, 49. doboz

848 Elismervény 1940. december 2-ből. MREZSL 2d fond, 49. doboz

Hiánypótló *Szürke Könyvének* kéziratát 2019-ben a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában találtam meg. A több mint 800 oldalas mű kiváló történeti áttekintést ad, és 653 kordokumentumot tartalmaz. A munkával, ami rendszeres levelezést és kutatást igényelt, egy esztendő alatt készült el a szerző, ezalatt három püspöki és kilenc esperesi hivatalban nézte át a levelezéseket. A mű kiadására nem került sor valami oknál fogva, amire talán magyarázatot kapunk a bírálókhoz írt soraiban, amikor arra hivatkozik, hogy valószínűleg a visszatérés után ez a téma már nem tart számot túlzott érdeklődésre. Később arról ír, hogy a megjelenése esetén néhányaknak, akik ítéletet mondtak a felvidéki református lelkészek és tanítók felett, revidálni kell majd nézeteiket. A címválasztást is maga a szerző indokolja bevezetőjében, hiszen a fehér és a fekete ötvözéséből kapjuk a szürkét, ahogy a pozitív és negatív élmények az idő által semlegessé változnak. A történet újraszínezését pedig az utókorra bízta, amely érzelmek nélkül, tárgyilagosan szemléli majd az 1918 és 1938 közötti időszakot. A munka elkészítését Balogh Elemér püspök ihlette, aki arra figyelmeztette a szerzőt, hogy a nevek és az emlékek az évek múlásával el fognak veszni.

A *Szürke Könyv* jól szerkesztett, a szerző a forrásokat érthetően nevezi meg, és az esetleges fogalmakhoz, rövidítésekhez jól értelmezhető magyarázatokat csatol. A munka átlátható, hiszen a 33 fejezet jól foglalja össze és tematizálja magát a korszakot. A *forradalom, Megszállás, Önálló szervezkedés Szlovákiában, Önálló Szervezkedés Kárpátalján, Elszakadás, Még öt hónapos fogság és a Felszabadulás* fejezetekben a történelmi helyzetet tartalmazó forrásokat mutatja be, amelyek az adott időszakot ábrázolják a református egyház tagjainak szemszögéből. Mint írja, a magyarországi kommun bukásával nem zárult le a forradalmi időszak a felvidéki reformátusság számára, hiszen az a visszacsatolásig tartott. Így a megszállást is, ahogy az őszirózsás forradalmat, az egyház átmeneti időszaknak tekintette. A megszállás ideje alatt a csehszlovákok azonnal megtették intézkedéseiket az állandó berendezkedésre, és gyorsabb tempóban, de folyamatosan kurtították a kisebbségi jogokat húszéves uralmuk alatt. A csehszlovák kormányzatnak az elszakadással nemcsak az volt célja, hogy a reformátusokat az anyaországtól elszakítsa, hanem az is, hogy az elszakított református tömböt is apróbb részekre szaggassa. A tiszáninneri egyházkerület önálló szervezkedésének kapcsán leírja, hogy a történelem őket igazolta. Ha korábban lép önálló útra a szlovénországi egyház, véleménye szerint bizonyára anyagiakban kevesebb veszteség érte volna. Kárpátalja gyülekezeteinek nagy része csak öt hónappal később, 1939. március 18-én térhetett vissza az anyaországhoz, a felszabadulással pedig visszaállt a régi rend, ami előtt azonban hatványozott erővel büntette a lelkészeket a csehszlovák hatalom.

18. kép – A komáromi híd a Felvidék visszatértekor (1938)

A további huszonhat fejezetben teljes képet kapunk az egyházi életet érintő, illetve a magyar nemzetrészt sújtó döntésekkel kapcsolatos véleményekről. A forrásokban szó esik a hűségeskü kérdéséről, és ennek kapcsán arról, hogy milyen dilemmák elé állította ez a református papságot és tanítói kart. A szlovák egyházmegeye kérdésénél, a szlováksággal való viszonyt négy fejezetben tárgyalja, ahol kitér a szlovák szervezkedésre, az egyházon belüli demokratikus rendezési kísérletekre. Ismerteti a szlovák társadalmi szövetségek és a sajtó szervezett lépéseit, és két személyen keresztül mutatja be a humán eszközök alkalmazásának lehetőségeit. Külön fejezeteket szentel az anyanyelv-államnyelv érvényesítése érdekében vívott harcoknak, ahol az ige anyanyelven való hirdetése, az oktatás hívek többségének anyanyelve alapján való meghatározása mellett hoz érvelő forrásokat. A vallástanítás és az egyházi közigazgatás nyelvét külön fejezetben tárgyalja, ami mellett felsorolja az ezekhez kapcsolódó jogtalan hatósági lépéseket is. Külön fejezetekben foglalkozik az egyházat belülről érintő kérdésekkel, mint az egyházi autonómia, a gyülekezetek vagyoni kérdései, az iskolák helyzete, illetve a tanítókat és lelkészeket ért visszásságok. Nyíltan, forrásokkal igazolva beszél arról, hogy az egyház életét a belső bizalmatlanság és a bírálatok el nem fogadása nehezíti. Itt szól a kulturális és szociális élet szervezéséről is. A külső körülmények között a legerőteljesebb az állami szándéknak a bemutatása, amivel azon igyekeznek a hatóságok, hogy az egyház és a gyülekezetek vezetőit folyamatosan anyagi bizonytalanságban és fenyegetések között tartsák, hogy azokat ellehetetlenítsék. Természetesen nem megy el szó nélkül a főképpen a szórványterületeket érintő

szejtásítási kísérletek, de a magyar egyházak közti laza kapcsolatok és a hivatali apparátus kérdése mellett sem.

Tárnok ezzel a dokumentumgyűjteményével rendkívül sok olyan információt hagyott az utókornak, ami nélkül nehezebb lenne a korszak kutatása. A Szürke Könyv nem csupán források jegyzéke, hanem azzal is foglalkozik, hogy a mű keletkezésének idején melyik parókiákon lelhetőek fel az egyes esperességek, a zsinatok, a konvent vagy az egyházkerületek iratanyagai. Személynevekkel, iktatószámokkal és szövegmagyarázatokkal teszi kutathatóbbá és érthetőbbé a két világháború közötti csehszlovákiai magyar reformátusság történetét.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

A kötet bevezetője bemutatta annak felépítését, illetve rámutatott lényeges elemeire. Munkám kitűzött célja, hogy újszerű szempontokat mutasson be, és rávilágítson, hogy a református egyháznak hatalmas szerepe van abban, hogy az elmúlt száz évben megmaradt a magyar nemzeti közösség a Felvidéken. Ritkán hangsúlyozták eddig az egyháztörténészek annak a fontosságát, hogy a református egyház önállóan teremtett intézményi hálózatot az új államban, a lelkészek jószerevével újraépítették a magyar, a református magyar közösségeket úgy, hogy az értelmiségiek nagy hányada az üldöztetések miatt elhagyta a régiót. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy az egyháznak kettős feladatot sikerült teljesítenie, amikor a saját egzisztenciája mellett a közösség mentésével is foglalkozott. Nem használunk nagy szavakat akkor, amikor arra utalunk, hogy olyan hősök születtek, akiknek személyével meg kell ismertnünk az utókort, hiszen a példaképekre szükségünk van. A monográfiámban a felvidéki református egyház kulturális, társadalmi és politikai szerepét mutattam be új szempontok és elemzési módok, valamint új források kutatásba történő bevonásával, megvizsgálva a hagyományos szövegelemző feldolgozáson túl a társadalmi összefüggéseket is, így rámutatva a református egyház össztársadalmi beágyazottságára. Vizsgálatom középpontjába került, hogy miként váltak a vizsgált magyarországi hírlapok a református egyház – mint a nemzeti kultúra és identitás kohéziós erejének – hiteles forrásaivá. Arra is válaszokat találhattam, hogy az adott társadalmi kontextusban megtalálták-e a szlovenszkói református egyház helyét politikai hovatartozásukon felülkerekedve az adott lapok és folyóiratok.

Fontos feladatomnak tekintettem egymás mellé állítani az itthoni helyzetet a jegyzőkönyvekből és a lelkési életutakból merítve, a prágai többségi nemzet által képviseltekkel, illetve a budapesti érdekekkel. Ebből mindinkább az derült ki, hogy a történelem igazolta a szlovenszkói református egyház döntéseit ugyanúgy, ahogy a lelkészek cselekedeteit is. Igaz, hogy mindezeket a dolgozatomban közzétett kutatásokat igazán majd a második világháború utáni történésekkel együtt értékelhetjük abból a szempontból, hogy mennyire teremtett használható alapot – hiszem, hogy igen – a nemzet-rész és a reformátusság kommunizmus alatti megtartásához.

Vizsgáltam a kötetben az egyházi jegyzőkönyvekben és a csehszlovákiai lapokban megjelent információkat egyaránt. Figyelemre méltó, hogy jószerevével teljes az azonoság. Természetes azonban, hogy az egyházi jegyzőkönyveknél olykor sokkal tisztább képet kapunk az adott történésekről, ha a lapok információival is kiegészítjük azokat.

Megállapítottam, hogy a korszak református szereplői esetében a cél ugyanaz volt, de az eszközök eltértek. Az eszközök megválasztásából, az emberi természetből fakadhattak konfliktusok, amelyek a belső vitákhoz vezettek a korszakban. Ezeket a vitákat természetesen csak abban az esetben tudjuk feloldani, ha a sorok között is olvasunk.

Megállapítható, hogy az eltérő eszközök miatt Isten szolgálói olykor nem tudták olyan erősen szolgálni a közösséget, mert nem voltak igazi csapatjátékosok.

Kiviláglik az olvasó számára, hogy milyen szerepet játszott a nemzeti nyelvünk és kultúránk ápolásában az egyház az iskolákon, az értelmiségi műhelyeken, de akár az egyházmegyei döntéseken keresztül a csehszlovákiai magyar nemzetrészes életében. A losonci, a komáromi, a rimaszombati, a lévai emberi tényező rendkívüli fontossággal bírt – azoknak a lelkészeknek, akik vállalták a nemzet kovásának szerepét, döntő részük volt a nemzeti identitás megtartásában. Elszomorító azonban, hogy száz év elmúltával elveszni látszanak ezek a fellegvárak és a közösségépítés, ha tetszik, a külsín helyett a belbecs fontosságának elsődlegessége. Dolgozatommal erre is rá kívánok mutatni: a könyvben szereplő emberek nagy része bizonyította, hogy jól és hasznosan cselekedett, hiszen száz esztendő elmúltával is él a felvidéki magyar reformátusság.

A korszak és a személyek kapcsán nem tartom befejezettnek a munkát, új kihívásokat jelenthet egyes gyülekezetek irattárainak felkutatása, a lelkészek életének feltárása, a történelmi – magyar anyanyelvű – egyházi közösségek együttműködésének megismerése Csehszlovákiában. Bízom benne, hogy jelen könyv felélénkíti a kutatási kedvet, amely nemzeti és egyházi szemszögből egyszerre vizsgálja majd a két világháború közötti felvidéki magyar történelmet. Szándékomban áll, hogy minél több emberhez eljuttassuk és kutathatóvá tegyük az elmúlt száz év közösségünket alkotó, formáló dokumentumait.

IX. IRODALOM

Levéltári források:

- A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház (SZRKE) Levéltára
 Barsi Református Egyházmegye irattára
 Dunaradványi Református Egyházközség irattára
 Lévai Református Egyházközség irattára
 Nemesócsai Református Egyházközség irattára
 Szapi Református Egyházközség irattára
 Felvidéki Református Egyház iratai 1920–1938. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Pápa (DREL).
 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest (MREZSL)
 Národní Archiv, Praha, 371 MS
 Národní Archiv, Praha, 1082 PMR
 Referát Ministerstva školstva a národnej osvety, Slovenský národný archív, Bratislava (SNA)
 ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 11, Ekumena domáci, Slovenská reformovaná cirkev 1920-1989.
 ÚA ČCE v Praze, AF SR ČCE, Dodatky /nepracovaný materiál/, karton č. 1, Korespondence s reformovanou církví na Slovensku 1919-1939.

Jegyzőkönyvek:

- Auburn Theological Seminary Catalogue 1916-17, New York, Auburn Seminary Record
 Bihary Kálmán (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1920. évi június hó 1-én Léván tartott rendkívüli közgyűlésének, 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott rendes közgyűlésének, 1920. évi április hó 19-én és 1920. évi december hó 9-én ugyanott tartott bírósági üléseinek jegyzőkönyvei. Léva, 1921.
 Vargha Sándor (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1923. évi szept. 20-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1923.
 Akúcs Lajos (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1921-, 1922-, 1923 és 1924. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei, Léva 1925.
 Akúcs Lajos (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1925., 1926., 1927., 1928. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Kiadta a Barsi Református Egyházmegye, Léva, 1928.
 Akúcs Lajos (szerk.): A Barsi Református Egyházmegye 1929. és 1930. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Léva, 1930.
 Czeglédy Pál (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1933. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyvei. Léva, 1933.
 Agyagási Sándor (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1934. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1934.

- Agyagási Sándor (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1937. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Barsi Református Egyházmegye, Léva, 1937.
- Pap József (összeáll.): A Barsi Református Egyházmegye 1938. évi közgyűlési és bírósági jegyzőkönyve. Léva, 1938.
- Gyalókey László (összeáll.): Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1915.
- Soós Károly (szerk.): Jegyzőkönyv a Komáromi Ref. Egyházmegye 1924. augusztus 28-án tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1924.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1926. augusztus 17. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárom, 1926.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes közgyűléséről. Komárom, 1927.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1928. évi április hó 17-én és augusztus hó 21-én napján tartott gyűléseiről. Komárom, 1928.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1929. évi augusztus hó 27-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1929.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1930. augusztus hó 26. napján tartott rendes évi közgyűléséről. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1930.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1931. augusztus hó 31. napján tartott rendes évi közgyűléséről. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1931.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1932. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1932.
- Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1933. évi május 4-én tartott rendkívüli és 1933. évi szeptember 12-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1933.
- Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye 1934. október hó 4-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1934.
- Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye 1935. szeptember hó 5-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. A Komáromi Református Egyházmegye, Komárom, 1935.
- Soós Károly (összeáll.): Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1936. évi augusztus 27-ik napján tartott rendes évi közgyűléséről. Komárom, 1936.
- Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1939. évi július 20-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Komárom, 1939.
- Csekes Béla (összeáll.): A Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1941. szeptember hó 4-én tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Komárom, 1941.
- Péter Mihály(szerk.): A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház, Léva városában az 1923. évi június hó 17-ik napján megnyílt Törvényhozó Zsinatának Jegyzőkönyve, 1923.
- A Dunamelléki Evangélikus Református Egyházkerület 1901. október 18-dik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Szilárdy Áron, Budapest, 1901.
- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1912.

- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1913.
- A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1914.
- A Dunántúli Református Egyházkerület 1939. évi október hó 11-12.napján Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Győry Elemér, Pápa 1939.
- A Dunántúli Református Egyházkerület Pápán 1940. évi január hó 11. napján tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Dr. Győry Elemér, Pápa, 1940.
- A Dunántúli Református Egyházkerület 1943. évi május hó 5. napján Pápa városában tartott tanácsülésének jegyzőkönyve. Kiadta: Dr. Tornynos György, Pápa, 1943.
- A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1940. évi április hó 17-19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1940.
- Nemzetgyűlési napló, 1920. IX. kötet, 1921. március 21. – 1921. május 12. A Nemzetgyűlés 169. ülése 1921. évi március hó 19-én, szombaton.
- Nemzetgyűlési napló, 1920. X. kötet, 1921. május 20. – 1921. június 10. A Nemzetgyűlés 204. ülése 1921. évi június hó 8-án.
- A Dunaradványi Református Egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyvei.
- A Nemesócsai Református Egyházközség presbiteri gyűlésének jegyzőkönyvei.
- A sárospataki református főiskola, teológiai akadémia és gimnázium értesítője az 1938-39. Iskolaév-ről. Sárospatak, 1939.

Folyóiratok

A Hét	MTI
Amerikai Magyar Reformátusok Lapja	Népszava
Amerikai Magyar Hírlap	Nyírvidék
Bars	Őrálló
Český bratř	Pápai Ifjúsági Lap
Dunántúli Protestáns Lap	Pesti Hírlap
Dunántúli Szabad Nép	Pesti Napló
Egyetértés	Pravda
Harangszó	Prágai Magyar Hírlap
Híradó	Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
Kanadai Magyar Hírlap	Protestáns Szemle
Kálvinista Szemle	Református Egyház és Iskola
Kiskun-Halás Helyi Értesítője	Református Világszemle
Komáromi Lapok	Sárospataki Református Lapok
Lévai Őrálló	Szatmár
Lévai Újság	Szeged
Magyar Hírlap	Új Nemzedék
Magyar Tanító	Új Szó

Monográfiák, tanulmányok

- A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, Budapest, 1938.
- Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész, Végeredmények összefoglalása továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941.
- Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Lilium Aurum, Somorja, 2002.
- Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2000/1. szám
- Angyal Béla: Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez, Lilium Aurum, Somorja, 2004.
- Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975. Magvető, Budapest, 1977.
- Battonyai Ödön (szerk.): Czégek kézikönyve 1887. Budapest, 1887.
- Bársony János – Daróczy Ágnes (szerk.): Pharrajimos, Romák sorsa a náciizmus idején. Budapest, 2004.
- Benko Juraj: Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In.: Jaroslava Roguľová a kol.: Od osmičky k osmičke Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. SAV, Bratislava, 2009.
- Bódy Zsombor: Magyarország társadalomtörténete a két világháború között. PPKE-BTK, Budapest, 2013.
- Bodor István: A Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium története. Rimaszombat, 1899.
- Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október
- Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Méri Ratio, Somorja, 2002.
- Csicsay Alajos: Iskolatörténet. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002.
- Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története. Ungvár, 1940.
- Csonthó Aranka: Sörös Béla élete és munkássága. Hit és közösség szolgálatában. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018.
- Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Trezor Kiadó, Budapest, 2020.
- Doromby József: Volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve. Bp., 1934.
- Farkas István: Magyar tanítóképzés az első Csehszlovák Köztársaságban. Új Szó, 1969. május 21., 117. sz.
- Fazekas József (összeáll.): Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945. Kalligram, Pozsony, 1993.
- Filep Tamás Gusztáv: Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, 2018.
- Frigy Szabolcs: A felekezeti szakoktatás kihívásai a Partiumban, Gyermeknevelés – online tudományos folyóirat. Kitekintő – határon túli magyar pedagógiai kutatások és műhelyek, 2017/3.
- Galántai József: Háború és békekötés. IKVA, Budapest, 1992.
- Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas, Budapest, 1989.
- Gönczy László: Ének-zenei nevelés a reformkortól napjainkig, Zenepedagógiai tankönyv, szerk. dr. habil. Vas Bence, PTE Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet, Budapest, é. n.
- Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Budapest, 1997.
- Jančura Vladimír: Pittsburgh, máj 1918: Nenaplnená dohoda. Pravda, 2018. május 29.

- Jászi Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása. Gondolat, Budapest, 1982.
- Kéri Katalin: Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest, 2001.
- Karasszon István: Felvidéki lelkész életrajza. Confessio, 2015/3-4. sz.
- Kiss-Szabó: A testi nevelés múltja és jelene a tanítóképzésben, *Képzés és Gyakorlat*, 2017. 15. évf. 4. sz.
- Kocsev Miklós: Gyakorlati teológiai témák. Elmélet és praxis, az igehirdetés személyközpontúsága és a szupervízió. Balatonszárszó 2007. Habilitációs értekezés. Kézirat. I. rész
- Kósa László: Egyház, társadalom, hagyomány. Debrecen, 1993.
- Kovács Ábrahám: The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841-1914 in *Studien zur interkulturellen Geschichte des Christentums* vol. 140 (F. am Main, Berlin, Bern- Oxford Wien: Peter Lang, 2006)
- Kovácsné Bakosi Éva: A gyakorlatvezetés módszertani kézikönyve, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
- Kováts-Németh Mária – Lévai Attila (szerk.): A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében. Győr, 2018.
- Kövy Árpád: A reformátusok, Fazekas József (összeáll.): Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945. Kalligram, Pozsony, 1993.
- Kövy Zsolt: A Losonci református Teológiai Szeminárium. Sárospataki Füzetek, 2003/1.
- Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013.
- Kulcsár Sz. Zsuzsanna: Adalékok Nemesócsa történetéhez I. Dunaszerdahely, 2014.
- Kustár Zoltán: Módis László (1903-1972), In: Baráth-Fekete (szerk.): Órállóvá tettek. Debrecen, 2019.
- László Béla: A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Tóth László (szerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II., Budapest, 1998.
- Lengvári István: „Papírforma szerint talán én volnék a legkvalifikáltabb, de hát ez ma kevés az üdvösségre”, *Korall*, XIII. évf. 50. sz., Budapest, 2012.
- Lévai Attila: Versengés egy iskoláért – avagy hogyan lett Komáromé a református tanítóképző-intézet a két világháború között. *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* LXII. évf. 1/2017. Issue DOI: 10.24193/subbtref. 62. 1
- Lévai Attila: A szlovák-magyar gyülekezeti kérdés – Pálóczi Czinke István álláspontja. Sárospataki Füzetek, 24. évf. (2020) 2. sz. 61–70.
- Lévai Attila: Rövid adalékok egy püspöki életúthoz. In: *Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Szentendre: Tillinger Péter műhelye, S. 277–284.
- Lévai Attila – Somogyi Alfréd: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918–1938. Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2015.
- Lovász Gabriella: Szemelvények a Magyar Tanítóban megjelent írásokból. *Irodalmi Szemle*, XLIV. évf., 2001/1-2.
- Mihálová Nikola: Politický vyvoj v Leviciach v case vzniku prvej Československej republiky, Zborník Tekovského múzeu v Leviciach 2013., 9. sz.
- Michela Miroslav: Trianon labirintusaiban. Békéscsaba, Budapest, 2016.
- Nagy Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története. Kézirat. 1988.
- Nagy Zoltánné (összeáll.): Csehszlovákiai református gyülekezetek számszerű vizsgálata 1937-1990. Kézirat. Budapest, 1990.

- Németh András: A magyar neveléstudomány fejlődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- Németh (Deisler) Károly (összeáll.): A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred. I. kötet. Haditevékenység 1914. augusztus 1-től 1915. szeptember 6-ig. Budapest, 1927.
- Németh (Deisler) Károly (összeáll.): A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred. II. kötet. Haditevékenység 1915. szeptember 7-től 1918. november 27-ig. Budapest, 1928.
- Pallos Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918-1920. *Folia Historica*, 24., Budapest, 2006.
- Popély Gyula: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. *Regio*, 1991.
- Popély Gyula: Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban, Kalligram, Pozsony, 1995.
- Popély Gyula: Erős várunk az iskola. Pozsony, 2005.
- Popély Gyula: Felvidék 1918-1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2014.
- Popély Gyula: Felvidék 1929-1939. A második évtized csehszlovák uralom alatt. Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2017.
- Popély Gyula: Népfogyatkozás. *Regio*, Budapest, 1991.
- Raffay Ernő: Trianon titkai. Budapest, 1990.
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp., 2001.
- Rónai-Pjéczka Éva: Pedagógusétika a gyakorlatban. Magyar Református Nevelés, 2018/3.
- Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.
- Sárai Szabó Katalin: A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig – a belmissziói mozgalom hatása a nők egyházi működésére. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2010.
- Sárai Szabó Katalin: Női szerepvállalás a református egyházban a 20. század első felében. *Sárospataki Füzetek*, 17. évf. (2013) 4. sz.
- Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Somorja, 2013.
- Simon Attila – Tömösközi Ferenc (szerk.): Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918-1938). Komárom, 2019.
- Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Simon Attila – Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Somogyi Alfréd: A Losonci Teológiai Akadémia tudományművelése. *Teológiai Fórum*. 8. évf. (2014) 1. sz. 92–125.
- Somogyi Alfréd: „A memorandumos évek”: Az 1920-21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsei esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: *Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Tillinger Péter Műhelye, Szentendre, 2013. 77–124.
- Somogyi Alfréd: Sörös Béla emlékezete. In: *A reformáció öröksége: Egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, 2018. 246–253.
- Somogyi Alfréd: A (cseh)szlovák állampolgárság hatása a felvidéki magyar református lelkészek szabad szolgálatvégzésére a két világháború közötti időszakban. In: *Zborník z medzinárodnej*

- vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2014: „Vzdelávanie a veda na začiatku XXI. storočia” – Sekcie teologických vied a humanitných vied. Komárno: Univerzita J. Selyeho, 2014, CD-ROM, p. 71-78.
- Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság kezdete és vége. In: *Reformácia v strednej Európe. II. = Reformáció közép-Európában = Reformation in mittel-Europa*. Annamária Kónyová, Peter Kónya, Ján Adam. = Reformáció közép-Európában Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, 276-286.
- Strasser Elemér (szerk.): Lévai Lexikon. Léva, 1934.
- Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztény Egyház Története. Budapest, 1987. MREZSL, 91. fond, 1. doboz, Kézirat.
- Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Szerényi Ferdinánd (szerk.): A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja, Učiteľské nakladateľstvo U nás, Bratislava, 1934.
- Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorban. Pápa, 1939.
- Tesák Peter: Prevratové roky 1918-1919 v Leviciach, Zpravodaj Tekovského múzea v Leviciach, 1970. 6. sz.
- Tóth László (szerk.): A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 I. Budapest, 1998.
- Tóth László (szerk.): A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II., Budapest, 1998.
- Tömösközi Ferenc: A Komáromi Egyházmegye története 1918–1938 között. Doktori disszertáció, SJE RTK, Komárom, 2015.
- Tömösközi Ferenc: A Komáromi Református Koedukált Tanítóképző felállításának rövid története. In: Kováts-Németh Mária – Lévai Attila: A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében. Győr, 2018. 105–131.
- Tömösközi Ferenc (szerk.): A Szlovenszói Dunáninnen Református Egyházkerület és a Szlovenszói Református Egyetemes Egyház Konventjének Pápán őrzött iratainak válogatott jegyzéke 1920–1938 között – 1. kötet. 1 – 5. doboz, 1920 – 1923/2. Selye János Egyetem, Komárom, 2018.
- Tömösközi Ferenc (szerk.): Református Egyetemes Egyház Konventjének Pápán őrzött iratainak válogatott jegyzéke 1920–1938 között - 3. kötet. 11 – 15. doboz, 1926/2 – 1928/2. p. 455. Selye János Egyetem, Komárom, 2018.
- Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, Komárom, 2018.
- Tömösközi Ferenc: Galambos Zoltán élete és szolgálata. Hit és közösség szolgálatában. In: Tömösközi Ferenc (szerk.): Hit és közösség szolgálatában. SJE RTK, Komárom, 2018.
- Turczel Lajos: Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2002.
- Vajda Barnabás: Történelemdidaktika és történelemtankönyv-kutatás. Komárom, 2020.
- Vígh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi Könyvkiadó. Budapest, 1992.
- Vismeg István: A testnevelés oktatás múltja és jelene Sárospatakon. A tanítóképzés múltja, jelene III., Nyugat-Magyarországi Egyetemi Kiadó, Sopron, 2014.
- Vörös Katalin: A duális szakképzés múltja Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle, 2014/7-8.
- Zemko Milan: Pravidlá parlamentnej demokracie a obmedzenia v ich uplatňovaní v slovenskej spoločnosti 20. rokov 20. Storočia. In.: Jaroslava Rogulová a kol. Od osmičky k osmičke Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938. SAV, Bratislava, 2009.
- Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.

Online források

- Badó Zsolt: Narancsik Imre, nagymuzsalyi lelkipásztor. Kárpátalja, 2009. május 8. <https://karpataljalap.net/2009/05/08/narancsik-imre-nagymuzsalyi-lelkipasztor>
- Farkas Mária: Sokszínű vagy uniformizált alapszintű oktatást?, ELTE TÓK Társadalomtudományai Tanszék http://old.tok.elte.hu/tarstud/szovegek/sokszinu_vagy_uniformizalt.htm
- Frigy Szabolcs: A felekezeti szakoktatás kihívásai a Partiumban, Gyermeknevelés – online tudományos folyóirat Kitekintő – határon túli magyar pedagógiai kutatások és műhelyek, 2017/3., 59.p.
- Gábris Tomáš: Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej ČSR (1918). Internet 2012. november 9. <http://www.law.muni.cz/sborniky/dp08/files/pdf/historie/gabris.pdf>
- Orisek Andrea: Ének Debóráról, A Magyarországi Református Egyház lelkészneőinek helyzete, Szociológiai Szemle, <http://szociologia.hu/dynamic/9903orisek.htm>
- Kovai Melinda: Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. Avagy hová lett a pszichológiából a társadalom? Imago Egyesület online folyóirata, 2015.10.02., http://imagobudapest.hu/images/lapszamok/2015_2_Egyeni_szocialis_problema_szam/07_Kovai-M_Gyermekpszichologia_Mo-on_1945-1970.pdf
- Klem Dénes: Az ének-és zenetanítás helyzete a magyar nyelvű felekezeti tanítóképzésben a 19.században, Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei (Új sorozat 42. köt.). Tanulmányok a neveléstudomány köréből = Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Paedagogica. 2019. 16.p. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4622/1/15_24_Klemm.pdf
- Kugler József: Kisebbségi magyarok az első Csehszlovák Köztársaságban, Közép-európai Közlemények 4. kötet 1. szám, Szeged 2011. 119.p. http://acta.bibl.u-szeged.hu/29862/1/kek_012_114-121.pdf
- Szabó Mihály Gizella: A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei, különös tekintettel a magyar közösségre. http://adattar.adatbank.transindex.ro/tanulmany/06_Szabomihaly_Gizella.htm
- Vančo Ildikó: A szlovák nyelv tanítása szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákban. Általános helyzetkép. Magyar Nyelvőr, 2017. 3. 272–291. p. http://real.mtak.hu/75666/1/MagyarNyelvor2017.3.Vanco_272_291_u.pdf

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: *Forró Lajos igazgató*

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: *Drágán György*
www.innovariant.hu
www.facebook.com/Innovariant